N. IORGA

ROMÂNIA

CUM ERA PÂNĂ LA 1918

II.

MOLDOVA ŞI DOBROGEA

ILUSTRAŢII
DE
ALINA IORGA

ILUSTRAŢIILE SĂNT MAI ALES DUPĂ FOTOGRAFII
ALE COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

N. IORGA

ROMÂNIA

CUM ERA PÂNĂ LA 1918

II.

MOLDOVA ŞI DOBROGEA

ILUSTRAŢII
DE
ALINA IORGA

BUCUREŞTI
1940

MOLDOVA

I.

DOROHOIUL

1. Spre Dorohoiu.

Până la Dorohoiu drum prin aceiaşi regiune de dealuri joase, care se înalţă une ori. Pe un punct de acestea mai înalte, se vede de departe Dorohoiul, ca o adunătură de case mărunte şi de mari livezi prelungindu-se până departe în dreapta şi în stânga.

Când întri, impresia e mai bună, cu mult mai bună decât la Botoşani, cari sânt totuşi un oraş cu mult mai mare. Ai de străbătut întâiu o parte cu totul românească, adecă ţărănească, de oare ce curţile boiereşti sânt puţine. Rânduiala şi curăţenia e desăvârşită în aceste mici cuiburi de oameni destul de săraci. E un sat mai mare, având şosea la mijloc şi fiind stăpân pe o mai mare bogăţie.

Jidovimea vine mai la deal. Aşa de stăpână se simte aici, încât, la o întoarcere de la Bălineştii Tăutului, marelui boier al lui Ştefan-cel-Mare, trăsura mi-a fost oprită de harmalaia sălbatecă, luminată de torţe fluturate în vânt, a unei procesiuni religioase din acelea care se desfăşurau ca într'un târg al vechiului Canaan. A doua zi după marea serbătoare ebraică, dughenile sânt înţesate de cumpărători în sumane, şi stradele sânt pline de viaţă.

Clădirile publice se văd pe aleia ce despică în lat întregul orăşel, căruia i se zicea încă, acum câtva timp, „urbe". De o parte, un gimnasiu frumos, de alta, o foarte urîtă şi veche Primărie.

Pornesc pe la biserici. Sânt trei: una, în stilul celor din Muntenia, asămănătoare cu bisericile craiovene de pildă, e catedrala, care s'a întemeiat de puţină vreme. A doua e o bărătcuţă de lemn, a cării vechime întrece abia un veac. Aşa încât se poate spune că, secole întregi, în mai tot trecutul dorohoian, singura biserică a fost aceia, străveche, a lui Ştefan-cel-Mare.

E reparată acum, şi, în noua-i haină curată, samănă deplin, afară doar de câteva amănunte neînsemnate, cu biserica soră din Botoşani, prinos al altei biruinţe. E înălţată însă pe o substrucţie de piatră, care lipseşte dincolo.

Strada care duce la acest juvaier de biserică, e curat românească, — *curat* românească în toate înţelesurile cu putinţă. De o parte căsuţe şi grădini, de alta înălţimile fumurii ale dealurilor, la picioarele cărora se întinde, acoperit de mirişti, patul secat al lacului de la Dorohoiu, al iezerului de care se leagă legende de oraş dispărut, înecat supt ape, ale cărui clopote sunau, din an în an, din veeac în veac, la ceasuri adânci de noapte acelaşi ceas unic al morţii.

*

Într'una din acele căsuţe avuiu prilejul de a auzi iarăşi, din gura unui om care cunoştea bine pe ţăranul din aceste părţi, cuvinte de credinţă şi de asigurare. Părintele paroh de la Sf. Nicolae al lui Ştefan-cel-Mare vorbeşte despre dragostea de şcoală ce a cuprins pe săteanul nostru, despre marea revelaţie binefăcătoare a băncilor populare, despre moşii cumpărate de sătenii înţeleşi împreună, din leţcăile lor înfrăţite pentru a stăpâni aceia în care se încheie rostul neamului: sfânta ţarină a pământului. În loc de plângeri rău informate despre degenerarea rasei, mi se zugrăvesc scene de manevre, în care soldaţii,

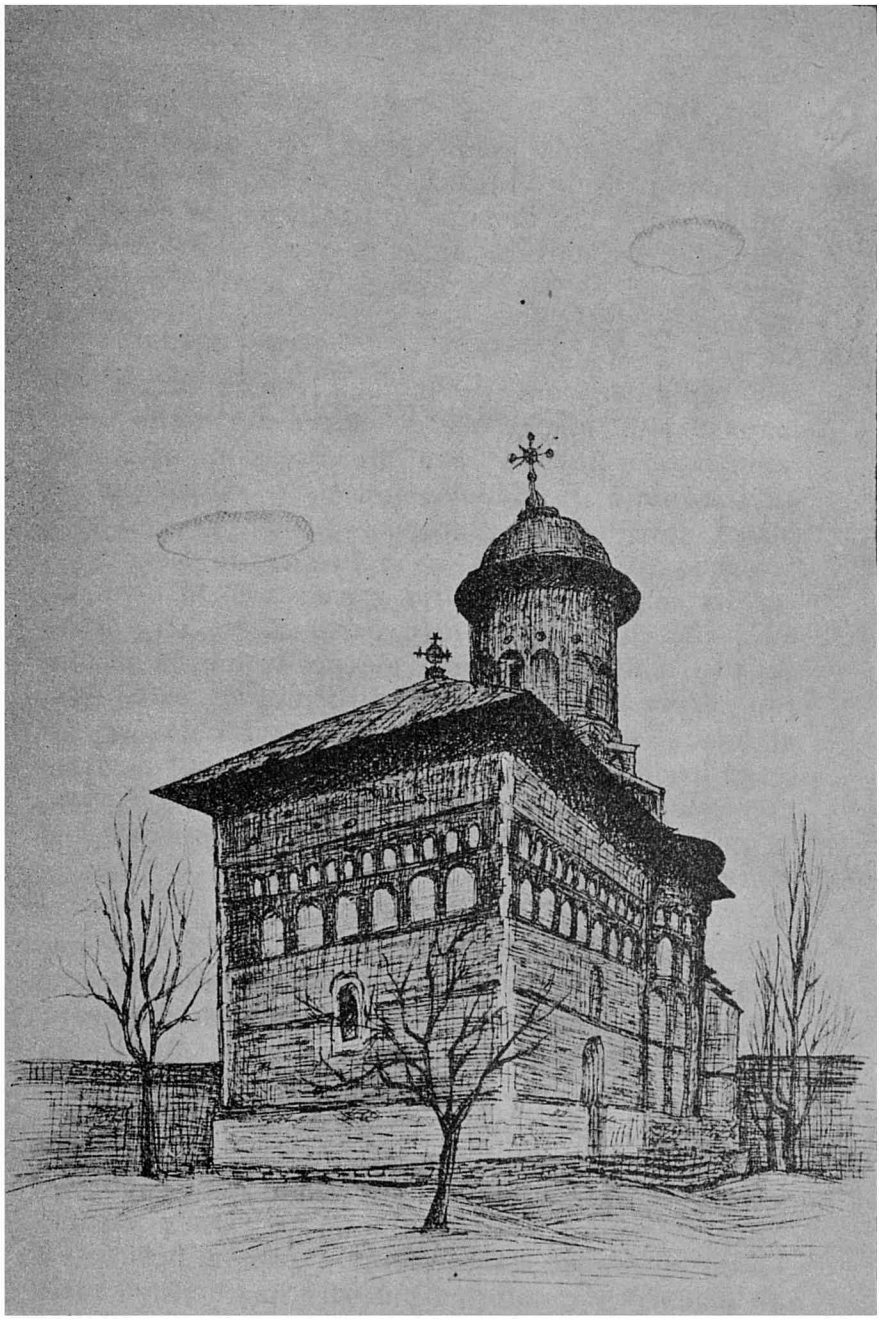

Biserica Sf. Nicolae, Dorohoiu.

flăcăii satelor, după drumuri ce ar fi înfrânt orice alte puteri, încingeau în jurul focurilor de bivuac hore tot aşa de vioaie ca şi cele ce se joacă în zilele de Duminecă sau serbătoare acolo, acasă.

Ce e rău la noi, se găseşte aproape exclusiv în cercul fericit, ocrotit de legi, al orăşenilor. Cu cât te apropii de *ţară,* lăcaşul rasei pure, cu atâta vezi mai limpede însuşirile de căpetenie ale neamului nostru: cea mai mare putere de jertfă unită cu cea mai mare bucurie în aducerea ei.

II.

BOTOŞANII

1. În preajma Botoşanilor.

Ţinutul de lut se sapă în dealuri înalte şi văi prăvălite în împrejurimile de către Apus ale Botoşanilor. Lanuri de înalt grâu de toamnă pe de-asupra; în adâncuri, păşuni de iarbă bogată, prin care chifteşte apa ploilor primăvăratece.

Satul Curteştii se vede pe una din culmi între mulţi, foarte mulţi copaci, pe cari lăcomia omenească a timpurilor nouă nu i-a doborît încă. Botoşănenii cunosc bine pe veselele femei din Curtesti, care vin în cele d'intăiu ceasuri ale dimineţii cu grămăgioarele de ouă proaspete, cu moviliţele de unt şi brânză în străchinuţe sau frunze de brustur, cu ulceluţele de smântână pe care le smulge răpede pentru câţiva gologani cel d'intăiu Iţic de la barieră, căci numai rare ori nevestele cu testemele, polcuţe şi rochii scurte vin, ţupăind iute din picioarele goale, până în piaţa oraşului.

Obişnuita gospodărie a caselor de vergi cu stuh clădit de-asupra. Gospodari prietenoşi şi buni. Pentru întăia oară dintr'un sat românesc ni-au venit înainte câni blânzi, gudurându-se. O femeie de la fântână, voinică, frumoasă, lasă doniţa şi, învârtindu-se într'un picior, merge să caute pe pălimarul cu cheia de la biserică.

Mare curte cu foarte mulţi copaci, solemnă ca o pădure: cel mai frumos cimitir ce se poate închipui. Biserică nouă, de zid, pe locul uneia mai bătrâne, a Sfântului Neculai, care era încă în 1792. Multe cărţi

vechi, mutate şi de la Băiseni, peste deal, şi de la Mănăstirea Doamnei, unde se face biserică nouă. Toate sânt pline de însemnările celor ce le-au adus din Iaşi sau şi din Bucureşti, din Râmnic, din Buda. Puţine odoare nouă, de şi, într'un timp de manevre, unii soldaţi au vrut să smulgă gratiile, ca să fure, şi au crăpat zidul fereştii.

Într'un mormânt din biserică e îngropat, lângă tatăl său, Toderiţă Boian, cel mai bun primar ce au avut Botoşanii, acela care, în scurt timp şi cu economie, a pietruit şi asfaltat toate străzile.

Ai lui au fost Curteştii, şi el a stat în paşnica locuinţă din preajma bisericii, pe care acum o întrece şcoala cea nouă. Văduva sa o arendează şi, tocmai, iată un represintant al arendaşului privindu-ne duşmănos din margenea „Curţii". Evreu tânăr, în *laibăr* lung.

— Cine e arendaşul, mă rog?

— Rappaport.

Aha!, i s'o fi făcut dor omului de frumoasele neveste şi fete din Curteşti. „A ghite naht", represintant al proprietăţii sfinte şi al ordinii legale, „a ghite naht!".

De la staţia acum pustie a Vereştilor, după fuga răpede a trenului, mergem pe drumul bun de ţară, între păşunile verzi. Ce minunată privelişte de primăvară, deplin desbobocită, cu ierburi mătăsoase, răspunsuri de păsări în ramuri, cu line adieri de vânt care desmiardă; pe cerul de un albastru blând fug nori uşori, şi ploaia proaspătă care se usucă pe frunzele cărnoase, pline de viaţă nouă, umple aierul tot de miresmele pe care le-a trezit. Dulce Arcadie! Frumoşii copii în haine albe, fetele de la fântână, flăcăii mândri cu privirea tare supt pălăria cu streşina largă sânt fiii Arcadiei. Ferice de dânşii!

Încep acuma case. De sigur sărace. Păreţii i-a făcut fiecare cu mijloacele sale şi după priceperea sa: sânt modâlcoşi, plini de gropi; câte unul se prăvale înlăuntru de-ai crede că ţi se dărâmă supt ochi. Din mănunche de stuh s'a făcut streşina, care e, altfel, bine legată la margeni. Gardurile sânt de vărguţe mlădioase, din frunzele ascuţite, palide ale cărora iese ochii viorii ai florilor fricoase. Junci cu coarnele late, răşchirate, cu ochii rotunziţi în negrul cărora se răsfrânge larg frumuseţa, privesc spre cale. Altfel, doar pănuşi prin coşare, câte o căpiţă de fân, un smoc de pomi. Nici vie, nici grădini, nici acareturi de lemn. Nimic. Săracă Arcadia, cu toate că Arcadienii sânt gospodari şi hainele lor de săptămână, cu care merg la prăşitul popuşoiului, sânt foarte albe, şi margenile fereştilor sânt foarte îngrijit încondeiate cu albastru, cu roşu, iar legături de lână roşie, împotriva deochiului, sânt prinse în coarnele tinere ale juncilor!

O mare grădină veche, de o sută, de mai multe sute de ani. Din copacii frunzoşi cari fâşâie parcă şi-ar spune poveşti bătrâne, răsare un turn de biserică şi un înalt coperemânt de casă boierească. Da, aşa au stat pe vremuri alăturea casa stăpânului de pământ, judecător, sfătuitor, îngrijitor milos, şi Casa dreptăţilor, îndurărilor şi tuturor iubirilor.

Cineva îmi spune numele proprietarului. E un nume cunoscut, pe care-l ştiu şi-l iubesc din copilărie. Unul din acest neam m'a botezat. Şi altul, bătrân cu cocoaşa înaltă şi ochii mari adânci, — ghebos bun pentru toţi gheboşii răi ce sânt pe lume —, venia cu faţa slabă, neagră, cu părul scurt, sur, cu lunga mustaţă rară, cu bărbia rasă neîngrijit, venia plin de veşti, de complimente, de alintări. Şi mai ales de cărţi. Cărţi de istorie românească, *Letopiseţile, Răpirea Bucovinei,* cele d'intâiu care

au vorbit minţii mele copilăreşti despre faptele mari şi suferinţile grele de pe acest pământ al nenorocului. Bietul coconul Alecu Cananău... Undeva aici supt zidurile frumoasei biserici albe trebuie să-i fie mormântul de om nenorocit, căruia soarta nedreaptă îi frânsese spinarea şi, odată cu dânsa, sufletul, rostul vieţii!

Clădirea de închinare e din anii 1840, şi nu sânt urmele alteia mai vechi. Obişnuitele cărţi şi icoane, une ori cu însemnarea membrilor familiei româneşti şi creştine care trăia atunci în ţara, în neamul, în limba, în legea sa.

Un dascăl pletos, fluturând pletele albe la fiecare din paşii săi ce tremură; pletos, fricos, zdrenţos. Un administrator armean, un flăcău român, cu fruntea tâpşită înapoi, o cămărăşiţă grasă, cu ochi buni de Nemţoaică.

Şi, în loc de poveşti din Arcadia, fie şi din a păstorilor săraci, ei povestesc de zilele de groază prin care au trecut, de vijelia răscoalei. Unul a văzut trecând înaintea bătrânilor lui ochi obosiţi această ultimă priveliste de iad frământat de ură, şi parcă nu-şi mai poate veni în fire, celalt a fugit, a rătăcit în preajmă, pe când cei mai îndârjiţi dintre răsculaţi îl căutau în biserică, pe care ar fi mânjit-o cu sângele lui, — „că şi pe preoţi, până şi pe preoţi erau să-i ucidă“! Iar flăcăul ştie toate, ca unul ce a fost acolo, putând să privească aceia ce au făcut în răsbunarea lor necruţătoare tovarăşii de port şi de viaţă. A văzut satele vecine adunându-se, trei, patru, cinci, strânse la un loc, a văzut drumurile ninse înegrindu-se de dânşii. A cercetat despre oastea „duşmană“ pe la ţăranii săi, cari nu ştiau încă nimic, pe la Jidani, cari spuneau cu groază: „ce este, ce este! Te uiţi la el şi nu-l cunoşti... E altfel... Fiecare om pare că e un căpitan... Un căpitan! Ce

este, ce este! Oi, oi!". Apoi i s'a spus că vin, că s'a dat numele satului de către căpetenii. I-a văzut sosind, ameninţând cu datul focului, târînd cu dânşii pe cei din sat, copii, femei, mânându-i la răsplătire, la distrugere, la pradă: „Lasă să vadă şi ei odată ce bine e; noi am văzut destul!". De departe a urmărit mulţimea de peste o mie de oameni, care săria peste garduri, care sfărâma porţile, călca în picioare grădina, săria pe scările vechi de lemn, pătrundea prin odăi, lovind, stricând, fărâmând, furând, într'o beţie uriaşă a răsbunării, fără să ţie samă ce sfarmă şi darmă, cui îi plătesc pentru apărarea îndelung sprijinită pe umerii dureroşi. „Eram călare, şi mi-au spus prieteni să descalec: altfel m'ar fi ucis. Şi am întrat între dânşii, m'a cunoscut unul şi m'a ucis aşa puţin la mână. Ce blăstăm şi ce prăpăd!".

De ars, n'au ars; au îmbucătăţit numai toate, le-au prefăcut în maldăre de ruine prin care se înfundau paşii în trosnete şi scrâşniri de lucruri frumoase şi scumpe ce pier. Nimic n'a scăpat. La bucătărie chiar, geamurile sânt sparte, cercevelele smulse. În grajd trăsurile nouă au pocliturile sparte, roţile frânte, covoarele smulse, felinarele în bucăţi. Un maldăr de vechi reviste germane zace la o parte, cu neputinţă de strâns la un loc, de cârpit şi rânduit. Gura pivniţii se întinde neagră, deschisă oricui: s'au scos vinurile scumpe, de la baronul cutare, s'au scos lăzile de şampanie, şi s'a băut tot, prefăcându-se în furie. Servicii de masă ţăndurite, zdrenţe de picturi, sfeşnice frânte au fost strânse cu mătura lângă uşă. Întri în voie prin toate odăile, în aierul cărora pluteşte încă o mireasmă fină de bogăţie, de înaltă cultură, de cochetărie aleasă. Dulapurile sânt aşchiate, scaunele au picioarele rupte, scândurile curg din marile paturi de nuc.

Iarăşi cărţi târîte prin glod, cu legăturile smulse, cu paginile terfelite, portrete de familie cărora li s'au străpuns feţele, tapiţerii crăpate, fotografii împrăştiate, pe care cămărăşiţa le culege cu evlavie: „uite duduca cutare, cuconelul cutare": parcă ar vrea să le sărute. Până şi instalaţia electrică e smulsă de mâni nebune. „Aici", zice flăcăul, „se învârtia un băiat din sat cu iataganul acela", — o minunată armă veche de panoplie —, „şi ţănduria toate". Până şi în tavan sânt înfipte împunsături, care au făcut răni în ştucul scump. Iar în salonul mândru un satir de bronz are cornul rupt şi nimfa ciungită, pe care el o îmbrăţişează, e mâzgălită cu noroiu în goliciunea ei neruşinată.

Stăpânii s'au dus; nu vor mai veni; vor chema în loc Jidani, cari înfruntă orice, de şi sânt atâta de fricoşi; marele lux străin ridicat în faţă stuhului şi păreţilor sălbateci nu se va mai întoarce. Şi trebuie să zici: „Păcat"! Fiindcă frumosul e totuşi frumos în orice împrejurări şi fiindcă puţini, aşa de puţini dintre oamenii prinşi într'o alcătuire socială care li e priincioasă pot simţi nedreptatea şi suferinţa pe care ea se razimă.

Satul stă liniştit, închis, supus. Din când în când se aduce de acolo o plapomă spartă, un lucruşor „găsit". Flăcăul cel pletos de colo e omul cu iataganul. Nu l-au arestat: de ce? Adecă din mica lui suferinţă de câteva ceasuri, de câteva zile se dreg pagubele, se astupă prăpăstiile, se închid rănile? Stă la fântână şi coboară doniţa, între doi copii cari-i râd. E frumos, mândru şi trist. Nu pentru jaful de la boieri, ci pentru soarta neamului său.

E răcoare, şi tot miresme dulci zboară prin aierul clar. Ce mai zburdăciune prin crengile pline de frunză nouă, ce mai zburătăcit şi ce mai cântec! Arcadia ferice, cu păstorii foarte săraci. Şi fereştile mici,

săgetate de soare, aruncă aşa raze de ură, şi din golul negru al fereştilor pândeşte atâta răsbunare... Se aşteaptă să vie Evreul, el care sufere toate şi trage câştig din toate. El care nu urăşte, nu se răsbună, — şi nu e nici ferice.

Haidem, nebunii, să căutăm curcubeul de pace. Când vom întâlni însă vre-un cuminte, să ne dăm în lături din calea lui. E piază rea! Doar cuminţii au făcut astea toate...

2. Spre Botoşani.

Către Botoşani dealurile îşi pierd înălţimea, dar până la Prut ele formează pământul ţării: bunele şi frumoasele dealuri de pământ hrănitor, care-şi soresc pe coaste satele albe sau se mândresc cu oraşele ce li ieau în stăpânire mai multe vârfuri vecine. Printre maluri râpoase, curg liniştit apele, albe între verdele păşunilor, aurul miriştilor şi porumbiştilor şi negrul catifelat al arăturilor de toamnă.

La Vereşti, de unde se desface vechea linie spre Botoşani, în gara galbenă, asemenea întru toate cu cele din Galiţia, de reţeaua cărora s'a ţinut atâta vreme, un bătrân fost ofiţer, care are toată înfăţişarea unui arendaş din Argentina sau a unui bogat ţăran din Italia, îmi vorbeşte de mişcarea revoluţionară de la 1870, — „revoluţia de la Ploeşti", — şi de alte lucruri care răspândesc pentru mine mirosul unui vechiu buchet descoperit între filele unei cărţi părinteşti. El spune adecă despre o represintaţie la teatrul din Iaşi acum patruzeci de ani, la care el se găsia împreună cu alţi *iuncări* şi despre o foarte frumoasă fată de cincisprezece ani, care, în rochia ei albastră, întrecea pe toate tovarăşele ei: aceea fată se chema „demoazela Zulnia Drăghici", şi e mama....

Din tren s'a coborît un domn cu gazete nemţeşti în buzunar şi cu tipul destul de pronunţat evreiesc. Împreună cu dânsul, se află alţi doi domni, în privinţa rasei cărora, după faţă şi graiu, nu poate fi nicio îndoială. La gară tustrei, cari sânt foarte elegant îmbrăcaţi, se poartă prin toate părţile, vorbesc tare, pomenesc de reclamaţii. Peste câteva minute, o trăsură aduce două doamne frumoase, de la luxul cărora s'ar aştepta puţină ciripitură franţuzească: ele vorbesc însă româneşte, şi anume literar, atât între ele, cât şi cu băieţelul pe care-l duc de mână. Şi, de-odată, una din doamne iea loc lângă unul din cei trei domni, cealaltă lângă al doilea. Aţi înţeles, şi lămuririle ce mi se dau, întăresc ceia ce înţelegem acum cu toţii.

Deci între Evreii foarte bogaţi din Nordul Moldovei, cari nu fac negoţ, nici bancă, ci călătoresc mult, cetesc mai mult decât atâţia dintre ai noştri şi-şi cresc cu o deosebită îngrijire copiii, sânt, — şi de sigur mai ales între femei, căci la plecare cei trei domni îşi dau bineţe pe nemţeşte, — oameni cari vorbesc româneşte perfect, cresc româneşte copiii şi vreau ca aceasta să se ştie[1]. E aici o soluţie a chestiei evreieşti? Două puternice obiecţii se presintă: întâiu că această asimilare nu poate să aibă încă, multă vreme, decât o rază foarte restrânsă,— căci aflu de la un profesor din Roman că în oarele de recreaţie elevii evrei de acolo vorbesc intenţionat evreieşte între ei. Pe urmă, pentru că numai pe încetul vorbirea unei limbi poate schimba sufletul. Dar, oricum, în Moldova „jidovită", în unghiul ei cel mai cangrenat, mi-a fost dulce să aud graiul nostru zburând biruitor din buze străine.

---

[1] E vorba de familia Costiner.

3. Botoşanii.

A înoptat acum când trenul pleacă spre Botoşani. Abia se zăresc, în lumina lunii, coaste de dealuri joase. Aud nume de staţii care-mi sună foarte cunoscut: Bucecea[1], unde gara e un adevărat castel, Leurda. În întunerec, amintirea mea înşiră acum icoane luminoase: unele pe care le-aş fi crezut de mult şterse, altele ce mi-au mai trecut înainte sau asupra cărora m'am oprit bucuros urmând îndărăt firul zilelor nouă.

Văd întâiu, într'un vechiu privaz albastru-slab, pe când în urechi îmi răsună ca un cântec de leagăn întârziat, o casă albă şi neagră, cu coperemântul mare, ascuţit, cu un cerdac bătrânesc sprijinit pe stâlpi şi încunjurat de bănci pentru lungi sfaturi în nopţi bune. E şi o poartă, tot veche, tot neagră, cu clanţe grele. În faţă, la dreapta, e grădiniţa de flori, cu nemţişori albaştri, cu micşunele roşii, cu garoafe catifelate, al căror miros adânc nu-l poţi uita, cu vâzdoage galbene, pistruiate, cu triumfătoare ruje, ca o înflorire de bucurie, şi nalbe mari roşii, cu potire cărnoase, păzind sprintene şi drepte, rumene şi sfioase, ca o păstoriţă ce nu ştie încă ce e dragostea. Sânt toate acestea: mai-mai că aş putea zugrăvi straturile; iar în dos, din bălării mari şi mărunte, otrăvitoare ca măsălarul, amare ca brusturul, pline de aromă ca mica rochiţă a rândunelei cu potirul alb vrâstat cu vioriu gingaş, răsare un nuc înalt. Şi livada aceasta trebuie să fie mare-mare şi plină de taine, de farmec şi groază.

Aici am înţeles întâiu ce este în juru-mi, şi tot de aici am trecut pragul dincolo de care mă aştepta viaţa: micul pârău naiv al vieţii de şcoală, torentul pătimaş al tinereţii, cursul puternic, larg, cuprins în hotare, al bărbăţiei.

[1] Interesantă identitate de nume cu Buczacz, din Galiţia.

Deci într'o zi de Maiu am trecut departe înainte, pe trotoarele abia atunci întinse, mai departe decât casa Mindirigiţei şi decât cârciuma lui Bercu şi decât grădina lui Mavromati. Pe o stradă îngustă ieşiiu înaintea unei clădiri mari, într'o piaţă întinsă: aşa de înaltă, aşa de largă şi totuşi desăvârşit de tăcută. Întrăiu acolo ca să învăţ a tăcea şi a mă supune, precum şi alte lucruri. Eram la şcoala Marchian, în sala cea mare a clasei I-iu, unde frumosul chip al arhiereului fundator, Marchian Folescu, privia de sus din cadru la şcolari a căror vrâstă mergea, — puţin timp după Războiul din '77, când multe lucruri erau abia la începuturile lor, — de la şase la şaisprezece ani. Eu eram cel de şase ani, nu ştiam să înjur, cetisem pe Champfleury, pe Amédée Pichot, pe Émile Souvestre, ştiam pe de rost fabule din Florian, care nu-mi ziceau nimic, de şi erau pentru mine, şi *Orientalele* lui Hugo, care, de şi nu erau pentru mine, îmi dădeau visuri de lupte crâncene şi de locuri depărtate, ca şi *Letopisiţile* lui Kogălniceanu, pe care mi le dăruise bătrânul Alecu Cananău, bunul ghebos care, sărutând, înţepa cu barba; şi purtam o roche de fetiţă, de pichet alb cu legături albastre. Şi, bătând, străbătând şi răsbătând drumul de la casa mică până la şcoala mare, am deprins să cunosc Jidani bătrâni, cu haine negre, cu perciuni frisaţi şi nasurile coroiate, mici Jidănaşi, cu cămaşa scoasă din pantaloni, dugheni lipoase de sus până jos, lângă care curgea un râuleţ negru de murdărie, maidane pline de pănuşi de popuşoiu şi teribila „casă a lui Holban", o ruină nelocuită, unde era un câne foarte rău şi un zid zugrăvit cu draci, în care orice „copil silitor" avea datoria să dea odată cu piatra.

Dar, Dumineca şi serbătorile, datina visitelor mă ducea în locuri şi mai depărtate, în mahalaua Sfintei Paraschive, unde casele boiereşti, curate, avându-şi

fiecare grădina de flori şi livada de pomi, încunjurau biserica, în cimitirul căreia, supt o cruce de sărăcie, care şi aceia a căzut de mult de atunci, tot de sărăcie, dormia tata, pe care abia dacă l-am cunoscut. Pe aproape era casa „moşului" mieu Manole, cu atâţia arbori în livadă, încât pare că nu i-aş fi putut număra, şi ceva mai departe altă biserică. Aşa, biserică de biserică, se depăna oraşul, bogat în livezi cum nu mai e altul, pe o rază nemărgenită. Şi nu biserici mărunte, prinoase de negustori, ridicându-şi abia sfioase turnuleţe de lemn, cum le vezi în luxosul Bucureşti, ci cinstite biserici trainice, începând cu o puternică turlă bine înfiptă în pământ şi încheiate cu un elegant bulb coperit de tinichea, peste care păzia aurie crucea; mari biserici din veacul al XVII-lea, vrednice să stea alături cu acelea din Polonia învăţătoare, clădiri ale Domnilor şi marilor boieri: Sf. Gheorghe al Doamnei lui Petru Rareş, văduva care-şi pierdu domneştii copii, Ospenia, cu turnul de pază a focului, Vovidenia şi câte altele ce se întreceau în putere trainică şi frumuseţă, ridicându-şi în deal şi în vale cupolele argintii de-asupra arborilor şi coperemintelor de şindilă.

Altă dată treceam Strada Mare, care venia din părţi pe care le vedeam rar şi care-mi dădeau ideia distanţelor celor mai lungi: ruina de cărămidă şi piatră a „spitalului jidovesc", un Turn al lui Babel, care n'a fost sfârşit niciodată, şi Spitalul Eforiei, ale cărui sale şi coridoare mă înfricoşau atâta prin răsunetul şi prin mirosul lor de boală şi de moarte. Prăvăliile jidoveşti, clădite prin anii 1850—70, tot în stil galiţian, de arhitecţi poloni fugiţi în urma mişcărilor revoluţionare, acele case urîte galbene, cu canatele de fier bătut, mă umpleau de respect prin bogăţia şi frumuseţa mărfurilor, pe când ispita-mi zimbia de la geamurile încărcate cu bom-

boniere ale cofetăriilor, ţinute de Poloni blonzi, cu vorba moale[1].

Am deprins apoi drumul Liceului, oploşit pe atunci într'o neîncăpătoare casă boierească cu odăile întunecoase: două clase erau aruncate în bucătăriile vechilor stăpâni; şi astfel gustăiu hrana sufletului acolo unde se pregătise cu atâta meşteşug bătrânesc gustoasa hrană a trupului. Apoi venirăm la Liceul cel nou din deal, pe locul caselor Strojăi, unde cunoscusem cu câţiva ani în urmă o familie pe sfârşite, într'un lung şir de odăi pitulate între o curte largă, bogată în tot felul de zburătoare, şi o întunecoasă livadă de pomi parcă văd şi acuma în salon tăiarea capului Mariei Stuart, la care nu puteam privi fără spaimă, şi un pastel înfăţişând bustul lui Napoleon I cu şuviţa de păr poruncitoare şi pătrunzătorii ochi albaştri).

Şi ni tot schimbăm adăpostul în case străine, urmărind chiria cea mai mică şi căsuţa cea mai bună. Am locuit aşa în faţa bisericii Sfântului Ioan, lângă o frumoasă domnişoară care mi-a dăruit „Imitaţia lui Isus Hristos", — ce româneşte suna: Didiţa Florii[2]!, — şi aproape de casarma gărzii civice, ale căreia trâmbiţe îmi sunau de culcare în răcoarea nopţilor parfumate; am locuit în şoseaua Suliţei, lângă un Evreu cu capul ras şi lângă o Armeancă ale cării grase prăjituri au săturat lăcomia mea copilărească; în Strada Armenească, unde se înalţă turnurile sure ale celor două biserici, de-asupra caselor albe, cu curţile gospodăreşte pietruite; aproape de frumoasa

---

[1] Erau doi aproape vecini. Unul Wojtinowicz, Voitanovici pentru Români, a lăsat un urmaş farmacist la Bucureşti. Alături, ceasornicarul Trembicki. Între colegii miei un Merjvinschi (Mrzwinschi) 1939). Un Grecinschi era prietenul tatălui mieu: o fată a fost d-na Ivaşcu din Iaşi, alta e d-na I. Simionescu.

[2] Am regasit pe d-na Hangan (1938).

biserică a Sfinţilor Voevozi, într'o căsulie mică-mică şi veche-veche, cuprinsă într'un raiu de grădină cu goldane mari şi nuci nenumărate. Apoi, când aveam cincisprezece ani, vântul întâmplării m'a dus mai departe.

Am mai venit odată, acum unsprezece ani, dar am trecut cu capu 'ntors înaintea caselor şi locurilor, căci glasul trecutului tău nu te farmecă decât când îl auzi de departe. Acum însă amintirile mă duc de mână. În întrebarea: „Cum să fie acum", pe care mi-o pun cu atâta mai des, cu cât mă apropiiu mai mult, e ceva ca frica de a găsi altfel pe cineva iubit de care ai stat multă vreme departe. Îmi aduc aminte de un vis de copil: cuprins de patriotism local, mă gândiam în ce chip aş putea face mai frumos, cu ce statui şi monumente, oraşul mieu când „voiu fi mare".

Iată gara. Afară aşteaptă birjari evrei, dintre cari unii sânt curat îmbrăcaţi. Trăsura apucă pe o şosea în care stropirea a făcut noroiu şi bălţi din praful verii fără ploaie. E lună sus, şi felinarele stau neaprinse: unele străzi cu case mai bine îngrijite se înfundă goale, cenuşii înainte, dar pe strada gării grupe stau înaintea porţilor şi uşilor, pe când din loc în loc se văd odăi scânteietoare de lumini risipite în policandre, pe păreţi, pe podele.

E o mare serbătoare evreiască, şi întinsul oraş întunecos şi murdar şi-a oprit viaţa până ce rabinii vor stânge miile de lumini triumfătoare. Oraşul e al lor, mai mult, — o, mult mai mult decât odinioară !; întreg al lor, de la un capăt la altul al imenselor mahalale, afară doar de câteva case sărace tocmai în margene, de locuinţile funcţionarilor şi de rămăşiţile aşezărilor boiereşti. Şi astfel nu sânt eu numai străin aice, ci noi, tot neamul mieu româ-

nesc de întemeietori! Străini de limbă şi de rasă în mijlocul jidovimii viermuitoare, de limbă nemţească[1]!

Iată şi Strada Mare: ce tristă e! Nicio lumină, nicio viaţă aproape. Numai luna sus şi mocirla amestecată cu paie de jos. Dărâmăturile arse de la un foc de acum douăzeci de ani n'au fost încă nici înlocuite, nici înlăturate. Un rând de vechi cocioabe piroteşte încă într'un ungher. Imensa clădire de sinagogă neisprăvită a vechiului Teatru e încă în picioare pe temeliile-i nesigure, de pe care toţi aveau speranţa că va cădea în cel mai scurt timp. Din curţile neîngrădite se împrăştie în aier un miros desgustător, de verdeţuri stricate şi de latrină. Otelul singur, vechiul Han al Mutului, prefăcut cu totul şi condus de un Român, apare ca o cucerire a civilisaţiei.

Impresia rea se păstrează şi la lumina zilei. Botoşanii istorici, adecă bisericile, sânt încă singurul lucru în adevăr frumos şi impunător. Mănăstirea Sfântului Nicolae de la Popăuţi, pe care o ştiam în halul de ruină de altă dată, cercetată de aproape, a dat la iveală, pe lângă proporţia perfectă a tuturor bisericilor lui Ştefan-cel-Mare, o bogăţie nebănuită de podoabe. Păreţii erau clădiţi din cărămizi aparente şi tăiaţi de brâne smălţuite în verde, iar sus, supt acoperiş, se înşirau, ca fluturii pe o fotă, medalioane de smalt verzi şi galbene, de toată frumu-

[1] Azi deromânisarea e şi mai cumplită. Am văzut-o, cu adâncă durere, în strada de la Podul de Piatră în dreapta, locuită odată de tatăl mieu bolnav, apoi de mama mea văduvă, unde, în locul lui Vasiliu Pârgaru (ce amintire de autonomie orăşenească!), lui Uşlainschi, Polonul lăcătuş, al doamnei Avram, remăritată apoi, la vre-o şaizeci de ani, cu frumosul bătrân Tăutu, al cizmarului elegant Vasiliu Baraboiu, al inginerului Argenti, al Armencelor Manana şi Opisica, sânt acuma numai şi numai Evrei (1939).

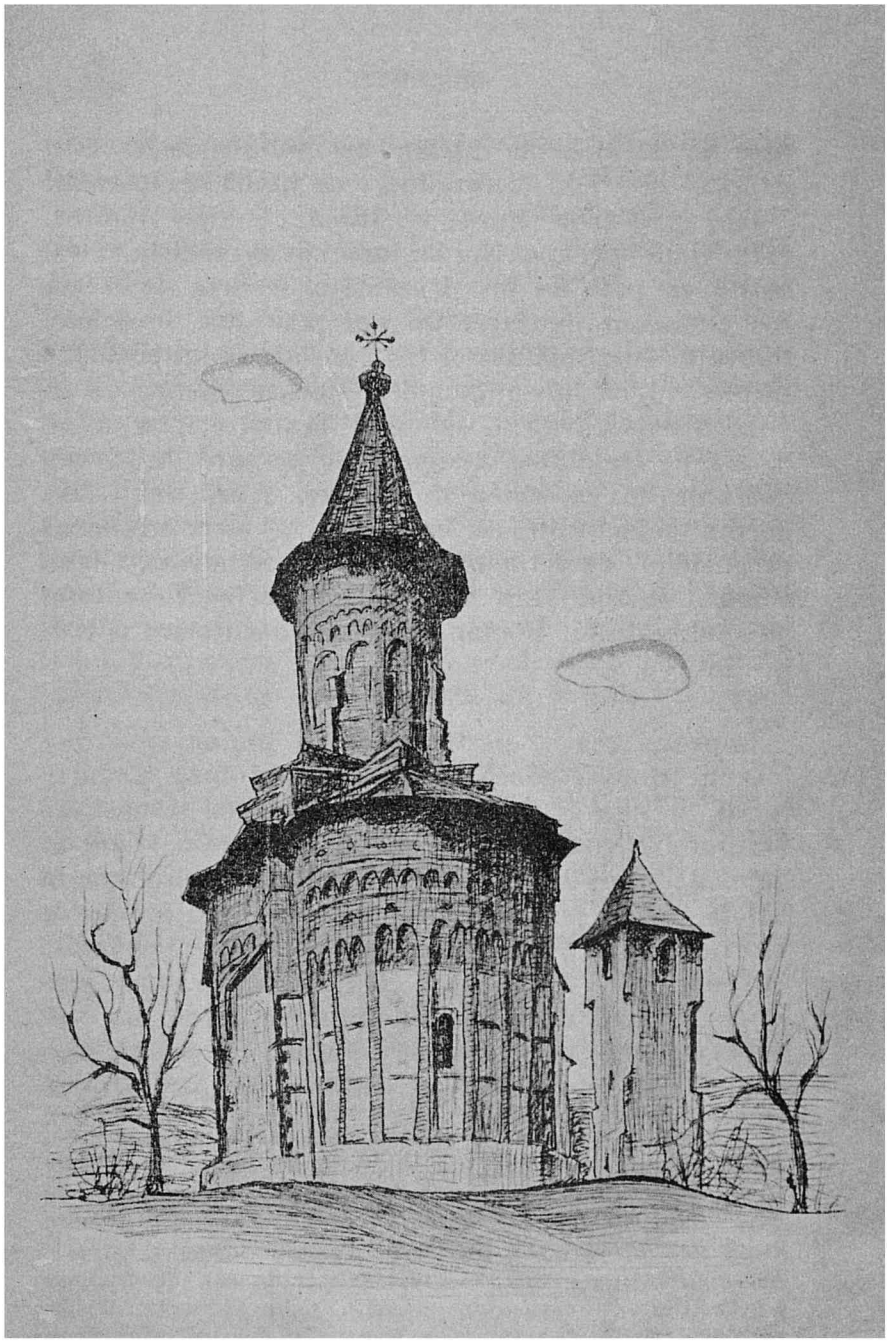

Biserica Sf. Nicolae din Popăuţi, Botoşani.

seţa, înfăţişând animale apocaliptice. Astfel s'a şi restaurat biserica, pe care o vezi astăzi scânteind ca un juvaier la capătul unei şosele prăfoase. Lucrarea pe din afară e aproape gata, şi numai vechiul turn al clopotelor stă încă sărac şi mândru, în lepra-i neagră, ca un cerşitor spaniol.

Biserica aceasta, odinioară mănăstire, represintă, ca şi altele, de o vrâstă cu dânsa, un tip particular în vechea noastră arhitectură, care tip se află isolat între cele străine de pe atunci. Legătura stratelor adânci de piatră cu cele înalte ale cărămizii, aşezarea turnului mic şi elegant la mijloc pe o îndoită basă, modelarea de ocniţe pentru chipurile sfinţilor, încingerea cu brâie şi fluturi de smalt ni aparţin pentru epoca de mărire deschisă de Ştefan-cel-Mare şi închisă puţină vreme după ce piatra mormântului căzu asupra rămăşiţilor sfinte ale marelui Voevod.

Priviţi în înfăţişarea lor de acum ca şi în desvoltarea lor istorică, Botoşanii înfăţişează următoarele strate, începând de la o largă şi veche periferie 'până la un îngust punct central. Era odată aici numai satul Botăşenilor, adecă al celor ce se trăgeau din „moşul" Botăş şi aveau în sama lor „moşia" acestuia. Din acest sat s'au făcut apoi mahalalele târgului ceva mai nou, de şi îndestul de vechiu şi el. Aceste mahalale au tot decăzut, năpădite de prisosul Jidovimii din centru, şi astăzi ele nu mai înfăţişează pretutindeni curţi îmbielşugate, livezi încărcate de roadă, căsuţe albe, dormind supt înalta streaşină de şindilă neagră, în mirosul de toamnă al sulfinei ce-şi usucă pe poliţi mărunte floarea galbenă.

Apoi a venit negustorul, oprit pe acest mare drum de negoţ. Negustorul armean din Galiţia mai ales, harnic, ager, foarte curat şi purtător al unei civilisaţii, răsăritene şi apusene, mai înalte. El a durat

bolţi şi case de cărămidă, a cuprins între ele străzi pline de zgomot şi de mişcare, s'a îmbogăţit şi a îmbogăţit pe cărăuşii şi pe meşterii, pe oamenii de muncă mai grea ai ţării. Armenii însemnau încă mult la începutul veacului al XIX-lea, apoi ei au părăsit pe încetul lupta neleală cu Evreul, care mai avea două mijloace puternice de încălcare: înmulţirea neîntrecută a prăsilei sale şi putinţa de a se scuti de mai toate nevoile vieţii.

În al treilea rând, Domnia izbânditoare făcu un popas al ei la Botoşani. Domnii durară Curţi, Doamnele înălţară biserici după lupte, şi, în cursul vânătorilor şi primblărilor de vară, straja lui Vodă păzi supt porţile de stejar. Iar boierimea de Curte şi cealaltă prinse a sta şi ea aici. La dânsa se adăugi mazilimea, care se găsia mai bine în acest vioiu centru orăşenesc. Astăzi, mai toate vechile gospodării româneşti s'au spulberat, s'au înstrăinat, lăsându-şi curţile paraginii, iar locuinţile, chiriaşilor. Abia ici şi colo se mai potrivia numele pe care-l puneam, călăuzit de amintiri, pe casele ce-mi erau încă aşa de cunoscute, căci în ele şi printre ele îmi crescuse viaţa.

Oaspeţi mai noi, de acum două veacuri, veniră Evreii, Jidanii: întâiu câţi ni puteau fi de folos, cu toate că ne-am fi scutit de dânşii, apoi tot mai mulţi, înlăturându-ne pe noi şi luptându-se între ei pentru bogăţie şi chiar pentru pâne. Astăzi îi vezi risipiţi prin mahalale, — afară de cea boierească şi de mahalalele, încă aşa de curate, tăcute şi nobile, ale Armenilor, — şi ţiind în ghiare tot centrul, din care au făcut un ghetto ideal: murdar, neîngrijit, plin de frământare şi zarvă. Dacă Botoşanii, între toate oraşele Moldovei, se pot lăuda că au apă, şi una din cele mai bune, adusă prin conducte de la Bucecea, dacă îngrozitoarea râpă ce-i tăia în două până

dăunăzi, a fost astupată, fără a face însă loc unei străzi, ci unei lungi panglice de loc viran, dacă lumina electrică, prin câteva globuri urcate în vârf de prăjini, desvăluie în Strada Mare toate neajunsurile şi miseriile, oraşul, fiind al Evreilor, nu poate să-şi lepede niciodată masca murdară, înaintea căreia te dai cu spaimă îndărăt.

Iau o trăsură şi mă depărtez de acest centru de crasă. Pe uliţi şi ulicioare, *hudiţi,* îmi urmăresc, chemând cu încordare din adâncimile gândului şi cele mai acoperite cu spuză din amintirile mele, trecutul, trecutul de alergări în soare, trecutul de cetiri copilăreşti în odăi umbroase, trecutul cu *taşca* la supţioară, mergând cu paşi mărunţi spre debitul de note bune şi de note rele, de învăţătură pe de rost şi de cuminţie făţarnică al şcolii.

Şi pretutindeni el îmi iese înainte, cu un vechiu zimbet obosit, la care se răspunde cu lacrimi. Îl văd în cerdacul Marghioalei Vâzdogesei, unde-mi înfăţişează chipul vechiu, atât de paşnic, al „duducăi Natalia", care nu mai are bandoane negre şi flori în păr, ci-şi încălzeşte la soare, drumeaţă întârziată la margenile vieţii, cei şaizeci-şaptezeci de ani, şi al cocoanei Vochiţei, sora ei; îl văd la fereşti drese, spoite din nou, sau la altele —, şi acolo-i stă mai bine, — care s'au făcut numai ceva mai negre, ceva mai putrede; îl zăresc cum se furişează să mă vadă printre arborii înalţi ai livezilor, sau cum stă nerăbdător în privazul uşii, apărându-şi ochii cu degetele uscate ale streşinii. Şi nu numai de pe unde am dormit nopţi bune şi nopţi rele, de unde am lăsat să zboare în lume cele d'intăiu visuri ale mele ca nişte păsăruici stângace ce-şi încearcă aripile căzând la doi paşi de cuib, ci de pretutindeni unde se ridică patru ziduri creştine, unde un geam

sticleşte la soare şi o floare râde pe prichiciul fereştii, de oriunde sânt ai miei şi astăzi, văd răsărindu-mi chemarea lui, cu un „îţi aduci aminte“ spus cu sfială de cineva care se ştie alb, gârbov, bătrân.

Şi, la venirea celor patru ceasuri, ceva se mişcă strălucind în turnurile stăpânitoare, care m'au recunoscut şi ele, şi în sunetul clopotelor de vecernie ascult prohodul celor ce nu se mai pot întâlni pe lume: prohodul tatei, care s'a stins în dosul celor două ferestuici de colo, prohodul „moşului“ Manole, a cărui birjă de avocat nu va mai răsuna de dimineaţă până sara pe pietrele şoselelor, al tuturor celor pe cari tovarăşul mieu nu mi-i mai poate arăta în locurile unde s'au bucurat şi ei odată, cum mă bucur şi eu acum, şi mă voiu mai bucura o vreme, de lumina, de frumuseţa, de bunătatea, şi chiar de durerea ispăşitoare a vieţii.

*

(1914.)

Botoşanii se înfrumuseţează. El a căpătat străzi frumos asfaltate, lumină electrică, pieţe largi; un mare teatru se construieşte. Aspectul asiatic al unor cartiere se înlătură pe încetul[1]. Un element lipseşte însă pentru ca în aceste schimbări să se păstreze un bun gust, un respect de cele trecute, un simţ de continuitate, elementele care dau adevăratul caracter unui oraş, fie şi unui oraş modern. Anume interesul general pentru prefacerea lui raţională, pentru desvoltarea lui logică, legătura sufletească dintre toţi în vederea folosului ce ar putea să aibă oraşul tuturora.

Altfel reparaţiile de monumente religioase n'ar avea caracterul ce li s'a dat. Nu s'ar reduce biserici ca Popăuţii, ca Sf. Gheorghe, prin înlăturarea atâtor

[1] Dar prea puţin şi până astăzi (1939).

elemente, adause, — dacă voiţi —, dar având şi ele caracterul lor istoric şi poate chiar valoarea lor artistică. Nu s'ar risipi în vânt vechea tencuială, plină probabil de grafite vechi, de însemnări ale celor ce s'au apropiat de zidurile lor, vechea piatră străbătută, însufleţită, sfinţită de rugăciuni. Altfel n'ar rămânea goale aceste vechi biserici prădate, din care doar Popăuţii au păstrat frumoasa pictură a începuturilor, sfinţii vremii lui Ştefan-cel-Mare. Cum s'ar găsi profesori de desemn, cu elevii lor, cari să copieze podoabele uşilor, ale fereştilor, ale pietrelor funerare, astfel, — căci şi şcoala secundară de fete e o ucenicie de *inutilităţi sociale*, — s'ar găsi şi domnişoare, doamne, care ar face ca acea Doamnă Elena a lui Petru Rareş, fiică de Despot sârb, rudă a Împăraţilor, ziditoare a două biserici, începătoarea târgului domnesc, căreia i se cuvine *aici* o statuie, şi ar împodobi cuprinsul sfintelor zidiri cu operele mânilor lor: pictură, cusătură, brodărie.

Altfel nu s'ar fi vândut, printr'o măsură edilitară imbecilă, sute de dosare care cuprindeau istoria târgului timp de treizeci de ani, de la Regulamentul Organic încoace, ca şi multele dosare de divorţ pe care le-am mai văzut în turnul Ospeniei, ci s'ar păstra cu sfinţenie ca nişte neprețuite mărturii.

Altfel un oraş de această însemnătate n'ar fi lipsit şi de Museu, — pentru câte lucruri rare se pot găsi îndată, — şi de bibliotecă publică[1].

Ar fi ea, obştea, care cu sârguinţă, şi cu iubire, s'ar îngriji de toate acestea.

---

[1] La Şcoala Marchian un mic Museu l-a adunat vrednicul institutor C. Iordăchescu; sânt şi începuturi de bibliotecă. Cu toate stăruinţile mele, nu s'a cumpărat pentru un asemenea centru intelectual casa puternică a strămoşului mieu Manolachi Iorga, astăzi în posesiunea d-nei Maria Saint-Georges 1939).

4. Alte împrejurimi botoşănene: Burdujenii. Plopenii.

Două spinări de dealuri pe o câmpie strălucind la soarele de Iulie în verde, în aur, în toate colorile florilor verii. O apă îngustă, şuviţă mişcătoare de argint, lunecă răpede între ele, pe un pat de pietriş. În apropierea ei, se văd câteva căsuţe albe, vite albe ce pasc supt paza unui băieţandru. Linia trenului taie ceva mai departe valea, mergând alături cu vesela apă de munte.

Pe unul din dealuri, care se ridică de-odată într'o singură undă moale, se urmează aproape drept şi se mântuie prin scrijelături ciudate, sticlesc în rând turnuri, şi mai vechi şi mai nouă, şapte la număr. Lângă acela care strânge asupră-i mai multă lumină, se pitulează un meterez de cetate, o movilă gălbuie de ţernă răscolită şi de pietre clădite unele dintr'însele în înălţime, iar altele revărsate în neorânduială. Doi colţi negri se ivesc de-asupra.

Aşa, pe coastele şi culmile de dealuri s'au clădit totdeauna târgurile şi oraşele Românilor. Recunoşti sămănarea capricioasă a caselor, bielşugul arborilor, mândria turnurilor sfinţite. E, de sigur, o aşezare de-a noastră, şi zidurile acelea de pe movilă arată silinţile ce s'au cheltuit odată pentru păstrarea acestui oraş.

Cele şapte biserici, între care a Sfântului Gheorghe, a Sfântului Dumitru, a Învierii, a Sfântului Ioan, a Mirăuţilor, sânt bisericile Sucevei, şi cetatea de lângă dânsele e aceia care a văzut plecând fără nădejde pe ostaşii cei mulţi şi bine înarmaţi ai lui Ioan-Albert, regele Poloniei. E unul din cele mai mândre şi sfinte locuri ale neamului nostru, dar apa aceia a Sucevei, care curge de vale, limpede şi senină parcă ar despărţi două grădini, e hotarul vamal şi taie Suceava vechii Moldove de trupul României.

A noastră e întinsa gară de jos, cu coperemintele ei de tablă roşie, măreaţă clădire de folos şi de paradă, cu păreţii de cărămidă aparentă şi salele multe şi largi. Şi a noastră e aşezarea din faţa Sucevei, unde iarăşi se înalţă turnuri de biserică din verdeaţa bogată a livezilor.

Aici sânt Burdujenii: satul şi târgul.

Odată era în aceste locuri numai o mănăstire, a Todirenilor, pe care o întemeiè pe la 1600 un frate după tată al Voevozilor Ieremia şi Simion şi al Mitropolitului Gheorghe, Movileştii: Toader Movilă. Satul urmaşilor lui *Burdujea,* ai „Burduhosului", prin urmare: Burdujenii, ducea în preajma zidurilor încunjurătoare ale mănăstirii aproape domneşti o viaţă sărăcăcioasă.

Ruperea Bucovinei, nenorocirea ţării, aduse fericirea acestui umil colţişor de viaţă ţărănească, şi, mai mult şi decât fericirea, întinderea şi îmbogăţirea lui. Putinţa câştigului cu mărfuri strecurate supt ochii vameşului şi supt baioneta jandarmului ademeni pe Evrei, cari veniră, crescură şi se înmulţiră. Mai târziu, în vremea lui Mihai Sturza, se făcu un târg pentru aceşti oaspeţi fără iubire, al căror număr se ridică în zilele noastre la cinci sute de capete de familie,— Românii, cu funcţionari cu tot, fiind pe lângă ei vre-o nouăzeci de gospodari.

Apoi marele proprietar de pământ, al cărui grâu găsia tot mai multă trecere pe pieţele lumii de la 1830 încoace, avu nevoie de braţe, şi el le căută aiurea. Astfel veniră, şi rămaseră, ţărani ruşi din Bucovina apropiată. Satul păstră numele său vechiu, dar urmaşii lui Burdujea se adăugiră prin muncitorii de pământ sosiţi din nou. Limba noastră sluji drept mijloc de înţelegere între Rutenii din sat şi Evreii din târg.

De la gara uriaşă drumul duce întâiu printre cochetele vile pe care Statul le-a clădit pentru funcţionarii gării şi vămii. Apoi de-a lungul şoselei se ivesc curatele căsuţe ale fruntaşilor târgului, pe lângă înjghebări ţărăneşti cu scheletul de lemn solid şi coperemântul de şindilă sau de draniţă. O Primărie de cărămidă aparentă, o şcoală cu geamurile sparte. Evreii desfăşură apoi până în mijlocul îngustului trotuar de piatră mărfurile lor ieftene şi rele: în liniştea unei seri obişnuite, când nu se fac afaceri, negustorii în caftane se primblă alene sau privesc din pragul locuinţilor murdare, pe când femeile-şi strâng copiii, cari schiaună ascuţit.

Curtea mare a bisericii e încinsă încă de zidurile, acum în ruină, ale mănăstirii de odinioară. Un turn greoiu apără întrarea. În dreapta, se înalţă altul, mai mic şi mai nou, lângă o întrare astupată. Biserica, schimonosită astăzi printr'un urît pridvor jos, e croită în liniile nobile ale arhitecturii religioase din veacul al XVI-lea, mai ales din zilele lui Petru Rareş. Păreţii se sprijină pe patru puternice contraforturi; un altul, ca o masă de piatră dintr'o singură bucată, poartă în litere latine însemnarea „Kos. 1596 Bt.", ceia ce pare a cuprinde numele lui Constantin Batişte (Baptista) Vevelli, cunoscut boier grec al Domnilor Moldovei, — poate în însuşirea de ispravnic al clădirii.

Zugrăveala e mai nouă: ea a fost făcută de un Veniamin din Troada, la 1785, când clădirea s'a reparat, supt egumenia Grecului Anania, Mitropolit de Sivas.

Biserica din sat, la care mă duce preotul vechii mănăstiri, pricepul şi harnic pictor şi săpător de icoane, e un dar al arhiereului Filaret Scriban, cleric cărturar şi sprijinitor al Unirii. Tot el a făcut şi Spitalul. În biserică e îngropat fratele lui Filaret, Neofit, episcop titular de Edesa.

Satul e bine împrejmuit cu garduri de răchită. Casele sânt în mare parte acoperite cu şindilă; odaia de oaspeţi, cu grinzile ei încrucişate de-asupra, cu fereştile destul de mari, dar care nu se deschid, cu scoarţe frumoase care acopăr laviţa ce urmează de jur împrejur păreţii, e foarte cuviincioasă. Grădinile, în care se pun toate felurile de legume, sânt minunat lucrate. Adăugindu-se lucrul lemnelor şi scoaterea pietrei, sătenii au cu ce-şi petrece, câştigând, vremea care nu li se cere la câmp. Banca populară merge binişor.

Ţăranii nu se simt Ruşi, ci „Moldoveni", „Români", dar între ei vorbesc ruseşte, — nu de altă ceva, dar pentru că „aşa au apucat de la părinţi" şi, iarăşi, pentru că femeile întrebuinţează numai cu greu limba ţării; şcoala-i îndeamnă însă pe o cale mai bună, şi copiii nu mai ştiu limba părinţilor lor. „Auzi cum cântă copila româneşte", îmi spune un ţăran, la izbucnirea veselă a unui glas argintiu. Oamenii sânt veseli, vioi, fără sfială: ei nu se apleacă să sărute mâna „boierului", ci dau „bună-ziua" fără multă mirare. Sfaturile ce le împarţi, le ascultă şi par a se gândi să le urmeze. Amintirile lor din oaste cuprind ideile „politice" trebuitoare pentru starea lor: unul ar dori să aibă în casă icoane româneşti,— în locul celor polone şi rutene, — şi chipurile Regelui şi Reginei —, în locul acelor ale Suveranilor Germaniei —, dar nici unele, nici altele nu se pot cumpăra, fiindcă nu e nimeni să le vândă.

De la Burdujeni spre Botoşani, în trăsura bunişoară, cu cai iuţi şi focoşi, a unui birjar evreu rupt în coate, care a slujit în oaste şi vorbeşte destul de înţeles româneşte.

De-o parte, apa Sucevei, cu vederea oraşului numit de la dânsa. De alta, valuri blânde de pământ foarte

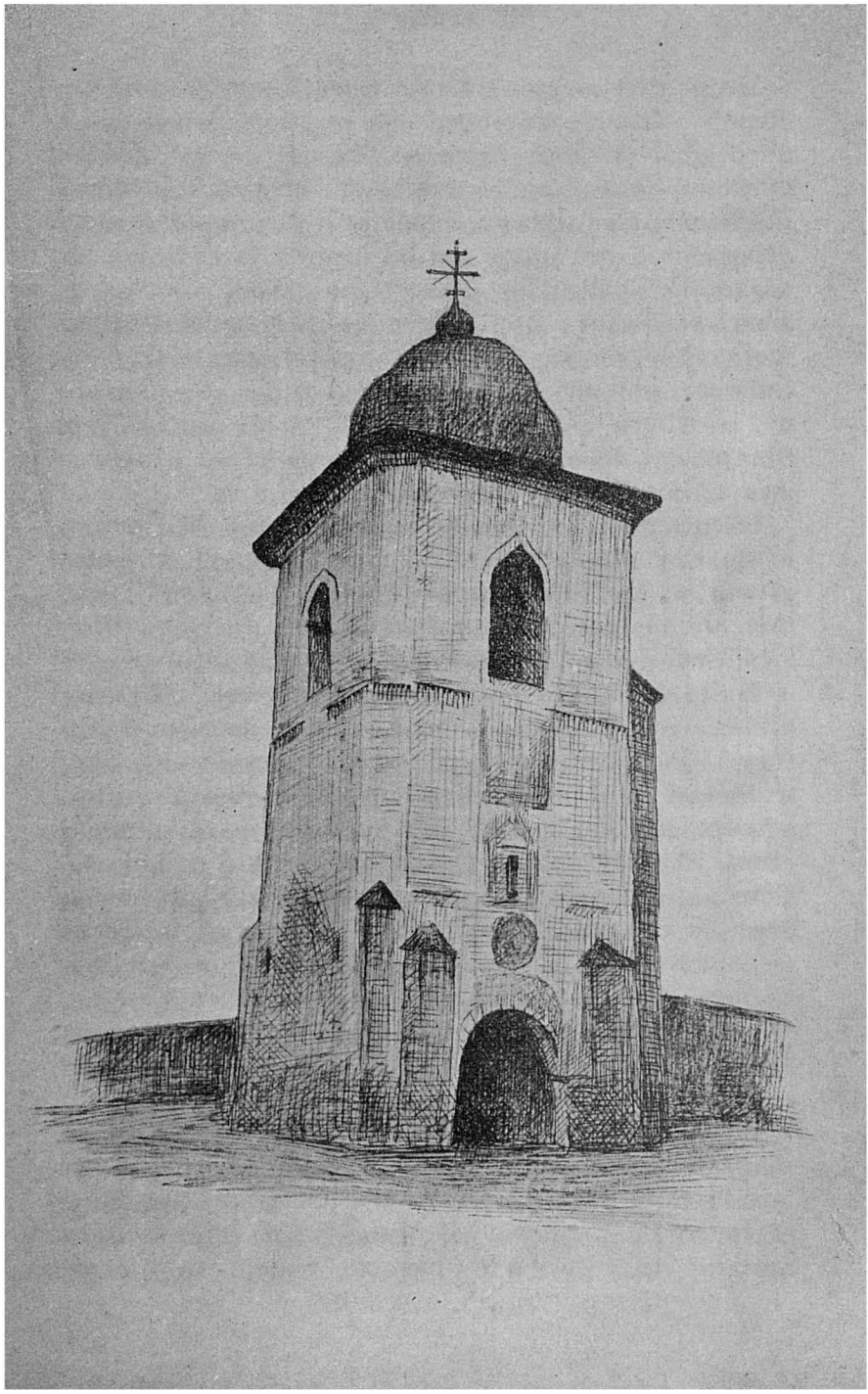

Biserica din Burdujeni. Clopotniţa.

roditor, pe care grâne înalte aşteaptă încă secerişul, şi porumbul cu foile largi şi grele îşi leagă rodul supt spicul auriu, pe când păşunile sânt smăltate de o nemărgenire de flori galbene, de lumânărele înalte şi drepte, de busuioc vânăt, de cicori ca nişte picături de cer senin, de coada-şoarecului albă, cu floricelele adunate strâns în mănunche. Pe drumul uscat vântul rece înalţă nori de praf, prin care răsbat cară încete cu boii cuminţi, privind dulce cu ochii mari negri şi umezi, căruţe cu calul înhămat supt arcul de lemn care se obişnuieşte şi în toată Rusia, săteni frumoşi în cămăşi foarte curate, purtând pălăria de pâslă cu margeni mari peste pletele ce fâlfâie, ţărance, mai mult ofilite, îmbrăcate urît în polcuţe şi rochii de cit din oraş, cu cosiţele tuflite supt barizul negru, tot de cumpărătură. O trăsurică încărcată cu sifoane poartă numele domnului fabricant Şmilovici, al cărui vizitiu botos duce marfa de la un crâşmar de sat la altul.

Dintru întâiu, satele au încă înfăţişarea bună: case cu şindilă stau lângă acelea pe care le acopere stuful aşezat frumos în păturí sau căzând în miţe putrede; fereştile sânt chiar şi la acestea din urmă mărişoare, fereşti de târg, prin care poate veni lumina.

Plopenii arată o foarte frumoasă biserică, din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, întemeiată de marele boier Lupu Balş, a cărui soţie se odihneşte lângă lăcaş, supt o piatră cu armele Cantacuzinilor, familia ei. Preotul şi poporenii au reparat dăunăzi marea clădire, care ar împodobi şi un oraş.

Salcea are o biserică mai nouă, care e încunjurată însă de plantaţii de brazi şi de flori. Gospodăria proprietarului, care e d. Alexandru Cantacuzino-Paşcanu, se poate socoti printre cele mai bune din ţară: un heleşteu se revarsă la soare cu luciul său

de oţel; apele lui dau puterea electrică, prin care se luminează *curtea;* în cuprinsul ei se îngrămădesc coşarele şi magaziile, şi un păstor mână un cârd de viţei sperioşi, cari zburdă nebunatici în jurul trăsurii.

Dumbrăvenii, pe cari-i împarte un proprietar român şi un arendaş evreu, — dintre Evreii cari caută să se apropie şi să se confunde cu noi. Curtea celui d'intăiu se pierde în vechea măreţie a unor uriaşi copaci de pădure, cealaltă râde la soarele vesel. Supuşi şi uneia şi alteia, ţăranii se adăpostesc în case sărăcăcioase, prezărite prin marile livezi neîngrijite.

Satele scad de acum, în întindere ca şi în frumuseţă. Proprietarul nu mai stă în ele şi toate puterile au trecut asupra arendaşului evreu, care de cele mai multe ori — căci sistemul e exploatarea americană, în bloc, a moşiilor arendate, — nu stă nici el în curtea boierească părăsită. Apar pe rând, răspândite între sămănăturile de aur şi sămănăturile verzi, în câmpia îngălbenită de florile lui Iulie, învineţită de busuioc, stropită cu albastru şi alb de cicoare şi coada-şoarecului, satele Huţanii — ai căruĭ locuitori au fost aduşi din Bucovina, patria acestor Huţani sau Huţuli, Români slavisaţi din cele mai vechi timpuri —, Vlădenii, Baisa.

Siretiul, peste podul şubred al căruia se trece în câteva învârtituri de roate, e aici o apă destul de îngustă, curgând potrivit de răpede printre malurile de lut, roase de dânsul în vremile de creştere, ale primăverii. După câtva timp, zarea se înegreşte de pădurea Baisei, întunecată pe fondul albastru-deschis al cerului.

Pădurea e mică. Dar, când ai ajuns pe culmi şi prinzi a te coborî, priveliştea e deosebit de frumoasă. De sus, se văd turnurile albe ale bisericilor botoşănene, pe un depărtat deal în faţă. Iar drumul se

întinde mai departe pe o culme, între văi adânci, pline de bogăţia copacilor bătrâni.

Pe drumul din dreapta se merge la mănăstirea Agaftonului sau, cum se zice de obiceiu, a Gaftonului. Biserica se şi zăreşte, înălţându-şi turnurile de lemn din verdeaţa livezilor satului. Apoi ea se ascunde, când trăsura se înfundă într'un drum săpat, care merge până la poalele dealului. Printr'un sat sărăcăcios se ajunge, urcând o culme, la „Gafton".

Acum aproape două sute de ani, un sihastru care luase numele călugăresc de Agafton, întemeiè un schit în marea pustietate de codru, în ochiul de pădure, de lângă Botoşani. Domnii înzestrară, pe rând, cu danii micul schit al lui Agafton, pe lângă care se oploşiseră câţiva călugări încă. Într'un târziu, ei fură înlocuiţi cu maice, care, în acest Ţinut al Moldovei-de-sus, bogat în neamuri vechi, nu erau culese din pribegele satului sau din sfărâmăturile vieţii în lume. Astăzi o sută şaizeci de maici, în fruntea cărora stă ca stariţă o rudă a celui d'intâiu episcop bucovinean, Dosoftei Herescu, locuiesc în căsuţele curate ca un păhar. Un spirit nou a suflat până şi în această singurătate. Maicile vorbesc, cu oarecare pricepere, de războiul din Asia, dintre Ruşii creştini, dar răi, şi Iaponesii „cari sânt ca nişte Jidani", dar ştiu să se bată. Serbarea patriotică de la 2 Iulie a lăsat urme în aceste suflete liniştite, şi maica stariţă ar dori să aibă un chip al lui Ştefan-cel-Mare, despre pomenirea căruia vorbeşte cu mândrie. O călugăriţâ, maica Ana, a fost şi la Putna, ca tovarăşă a noastră de cale, şi încă odată, acum treizeci de ani, ea a făcut, cu toată sărăcia şi greutăţile şi piedecile, drumul la mormântul lui Ştefan-cel-Mare.

De la Baisa se ating uşor Botoşanii, cari se ascund încă în dosul unui înalt deal lutos, curmat de dru-

mul năruit şi strâmb. În faţă se vede numai capela cimitirului, căscând cele două fereşti ale turnului ca nişte ochi goi, de mort. În urmă însă privirea cuprinde un vălmăşag de dealuri şi văi întinse peste zarea largă şi acoperite cu catifeaua moale a păşunilor, a orzurilor, ovăsurilor verzi, cu aurul aspru al miriştilor, cu valul de aur în mişcare al grâului gata de secere. Gaftonul e la dreapta, la stânga în vale se ascund coperişurile roşii ale Stânceştilor, unde şi acum locuiesc Calimachii, cari au dat patru Domni Moldovei.

Drept înainte, strada Gaftonului duce, printre căsuţe de sat, către centrul de destrăbălare şi murdărie, de mucedă decadenţă al marelui oraş stăpânit de Evreime.

5. Spre Hârlău.

Când te întorci în urmă să vezi Botoşanii, din stradele de livezi ale căruia ai ieşit abia, oraşul ţi se înfăţişează în toată curăţia şi nobleţa idealului: cu multele turnuri înalte de biserică răsărind din desişul verde al arborilor. În jos se revarsă o mahalà, cu casele mici şi rare ca ale unui sătucean.

Şoseaua, minunata şosea netedă, aleargă înainte spre Hârlău. Porumbul înalt aşteaptă încă binecuvântarea unei ploi ca să lege rodul. Grâul de aur e în secere: paiele sânt strânse în snopi groşi, răspândiţi în bună orânduială pe lărgimea goală a lanurilor secerate; pe când în altele, pe care se mai clatină mătasa spicelor, ţăranii în cămăşi albe, cu brâul roşu, cu pălăriile largi de pâslă neagră, femeile în tulpane taie, aduşi de şele, sau privesc cu secerea în mână, ca nişte zei şi zeiţe ai ogoarelor hrănitoare. În curând meşterii clăditori vor ridica ariile înalte şi maşinile vor desface din paiu bobul pânii de toate zilele.

Drumul coteşte în stânga, îndreptându-se spre o

pădure printr'un ţinut de sămănături încă neculese şi de fâneţe cu toate florile, care îmbălsămează aierul dimineţii. Pădurea se vesteşte prin bătrâni străjeri. cireşi cu trunchiul adânc scrijelat, ca şi cum încordarea unor muşchi uriaşi ar ţinea sus împleticirea crengilor frunzoase. Apoi oastea trunchiurilor desedese, supţiratece, înalte, se desfăşură şi în dreapta şi în stânga, pe când din cerul foarte albastru cade lumină, linişte şi singurătate.

În cete răzleţe, sălcii vechi, cu trunchiul învârtit, sucit, împietrit parcă într'o zvârcolire. Tei înfoiaţi înalţă încă, în această vreme târzie, spre înălţime mirosul mângâietor al florilor lor mărunte şi smerite: între flori, teiul e ce este privighetoarea între păsări.

Un ochiu în pădure adăposteşte un sat, Copălăul [1], ale cărui case samănă, în răspândirea lor liniştită, cu o turmă de oi împrăştiată la păşune. Apoi iar pădurea Coşulei, — dincolo de care aşteaptă vechea mănăstire a lui Măties Vistierul lui Petru Rareş, cu zidul de împrejmuire suind în zimţi dealul şi cu măiastra pisanie, — pădure lungă şi deasă, strânge de amândouă părţile drumul cel mare.

Frumuşica îşi îndreptăţeşte numai puţin numele. E un târguşor care mărgeneşte câtva timp drumul mare cu căsuţele lui destul de albe. E „sabăş", aşa încât Evreii stau afară, în uşă, cu femeile şi copiii, bucurându-se de ziua odihnei hotărîte în lege. Deci nu e hrană pentru drumeţ: un hangiu armean găseşte doar ceva covrigi uscaţi, iar din cârciuma unui Român iese la iveală o sticluţă cu vin. Casa acestuia din urmă are trei odăi în şir: pe păreţi se vede regele Milan al Serbiei şi regina Natalia, precum şi un vechiu portret al regelui Carol.

[1] După ungureşte: satul plugarilor, „cari sapă", cum Hârlaul e, tot ungureşte, „poşta cu cai".

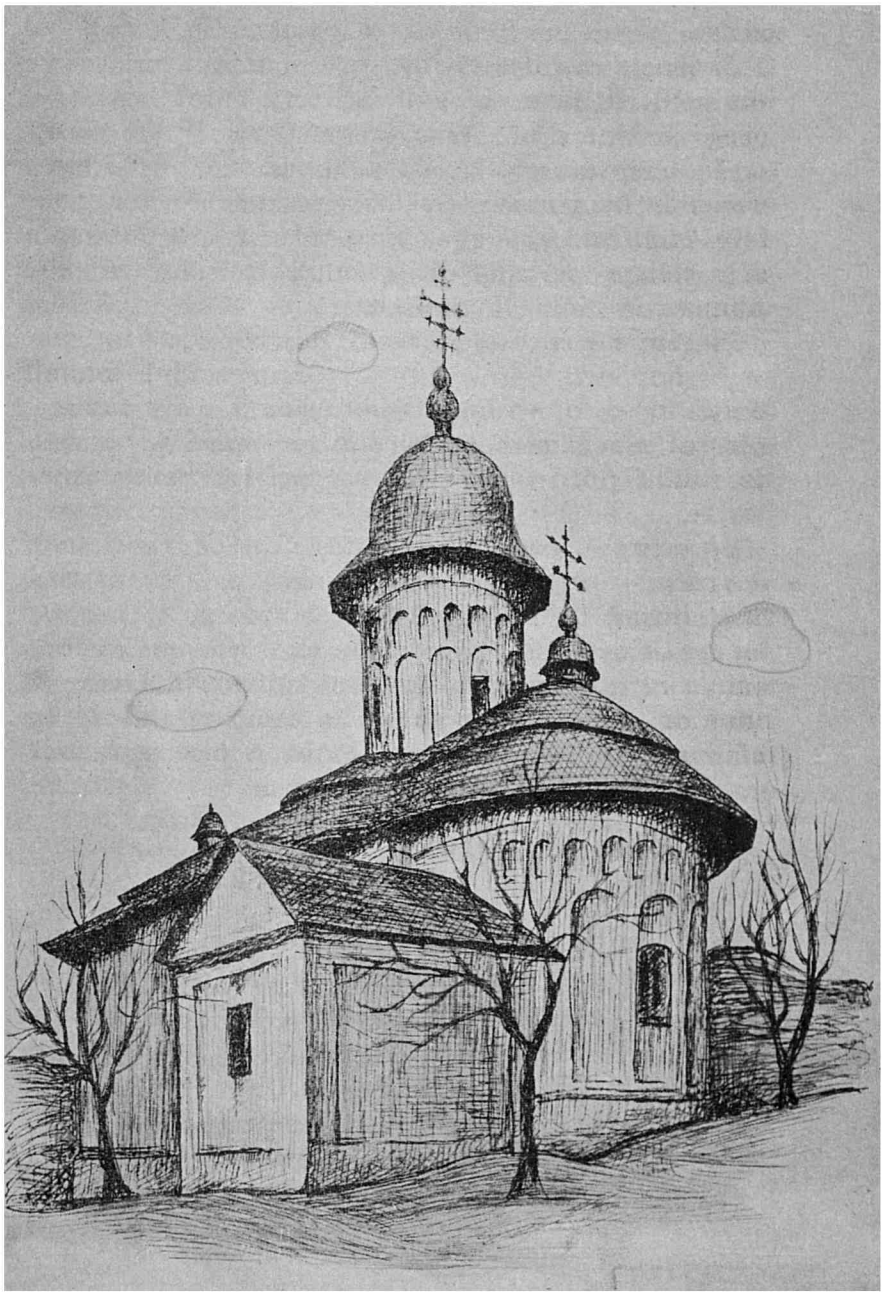

Biserica mănăstirii Coșula, inainte de restaurare.

Armeanul ni spune că am scăpat de o primejdie: pădurea Coşulei are hoţi, cari au desbrăcat pe un „Jidan“ şi pe un Lipovean. Vizitiul, un Român, adauge că e vorba numai de „pârlaci“, adecă hoţi mici, cari nu iese decât în calea străinului lacom şi fricos, de şi l-ar putea lăsa în pace şi pe acela. Subprefectul şi-a trimes jandarmii, şi drumeţii vor fi iarăşi slobozi şi nesupăraţi. Dar tot vizitiul ne roagă să-l apărăm la întoarcere prin tovărăşia unuia din aceşti jandarmi.

Acum trăsura trece chiar printr'un sat. Uricenii, lung şir de cătune înădite, pe când în stânga livezile foarte verzi şi bălanele copereminte de stuf arată locul Flămânzilor.

Sânt case nouă, — şi se tot clădesc —, care presintă un coperiş bine pieptănat, ochi de fereşti bine deschişi şi o faţă curată, pe care o împodobesc brâiele albastre. Din cele vechi chiar, niciuna nu tânjeşte într'o rână şi nu dovedeşte neîngrijirea unui gospodar prea lăsător în voie. Toate curţile sânt împrejmuite cu bune garduri de nuiele sau de cetini înflorite. În cuprinsul lor se văd coşere strâns împletite, pomi roditori sădiţi des şi păduri de popuşoaie înspicate. Câte o gospodină se iveşte, foarte în treabă cu ale casei, pe când *omul* ei lucrează la câmp.

Am ajuns într'o întindere de dealuri goale, uscate, prin îngustele tăieturi verzi ale cărora pasc cirezile mândre, care înalţă arcul desăvârşit al coarnelor lungi, şi oi strâns întovărăşite. Se văd ţarcuri, şi ocoale, păstori călări străbătând câmpul.

Hârlăul e în fund, după câteva întortocheturi în cale: acolo unde câmpul prinde iarăşi a înverzi, unde casele încep să se ivească şi câte un turn de biserică apare hăt departe.

Întri printre căsuţe curate, şi ai ajuns în centru fără să ţi se pară că ai pătruns într'un cuib de Evreime. Străzile sânt largi, drepte, pavate cu bucăţi de piatră sfărâmată, şi măturate. În schimbul de mărfuri dintre judeţele Botoşani şi Iaşi, Hârlăul, care duce la Cotnari, la Târgul-Frumos, are o oarecare însemnătate. O diligenţă vine din capitala celui d'intăiu judeţ, şi birjile evreieşti circulă necontenit spre Hârlău şi de la Hârlău înainte[1].

Altă dată însă, Hârlăul era cu totul altfel de centru. Cu mult înaintea Evreilor şi a birjelor, cei d'intăiu Domni ai ţării Moldovei şi-au avut aici reşedinţa de la Răsarit, din şes, lângă leneşa şi mica apă a Bahluiului, care se strecoară, curată încă, supt înălţimile din dreapta, unde străluceşte sus schitul lui Zagavie, reşedinţa învăţatului Vlădică Amfilohie de Hotin, fost student la Roma, care tălmăcia din italieneşte cea d'intăiu Aritmetică şi cea d'intăiu Geografie, tipărită în 1795. Aici, la Hârlău, Ştefan fiul Muşatei a fost încunjurat de oastea lui Sigismund, regele Ungariei, şi a învins-o. De aici au pornit atâtea scrisori, atâtea hotărîri, atâtea drumuri ale lui Ştefan-cel-Mare şi ale urmaşilor săi până pe la jumătatea veacului al XVI-lea.

Apoi „cetatea Bahluiului" decăzu. Numai după vre-o cincizeci de ani, ea se ridică din sfărâmăturile ei. Radu Mihnea, nepotul lui Petru-Vodă Şchiopul şi urmaşul lui Petru Rareş, al lui Ştefan-cel-Mare, fu aruncat de vântul schimbărilor în Scaunul Moldovei, din care stăpânì *împărăteşte*. Suceava, Iaşii nu-i ajunseră ca reşedinţe, şi el drese, pentru vară, Curţile din Hârlău. Şi astăzi, în puţinele sfărâmături ce au mai rămas în picioare, pe movila străpunsă de colţii de piatră, de lespezi care au fost praguri de porţi, se vede cărămida lui Radu lângă vechea

[1] Acum e legătură de cale ferată (1939).

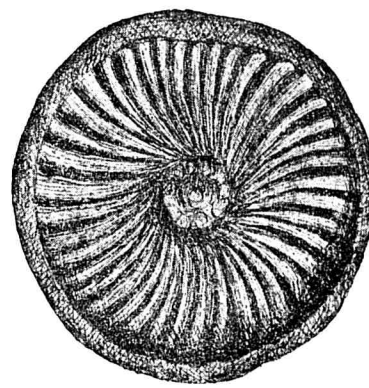

Discuri smălțuite din secolul al XV-lea

ţesătură de bolovani a Domnilor străvechi; ţevile pentru apă de la baie trec şi supt unele şi supt altele, dar ele sânt, de sigur, fapta acestui Radu.

În faţă cu locul gol pe care se ridică vechea Curte, se înalţă, strălucitoare în găteala ei nouă de cărămidă aparentă, de piatră răzăluită, de rotile de smalt verde şi galben, biserica lui Ştefan-cel-Mare, de care nu s'a atins urmaşul său Radu. Mică şi armonioasă, cu turnul supţire şi gingaş, ea înfăţişează tipul neschimbat al bisericilor de pe acest timp. La întrare, aceleaşi rânduri de arce de piatră cuprinzând uşa, cum e şi aceiaşi podoabă de piatră săpată a fereştilor înguste. Zugrăveala, destul de frumoasă, e mai veche decât anul 1608, când se înseamnă, prin zgârieturi, moartea unui fiu de preot; ba într'un loc se vede scrijelat un an din veacul al XV-lea. De almintrelea, nu e biserică mai bogată în zgârieturi decât aceasta: Români, ca Năsturel, Drăgan, Poloni, ca Boguszenski şi atâţia alţii, au lăsat în slove albe, săpate, amintirea lor pe zidurile vechii clădiri, care arată să fi fost părăsită îndată după moartea, în 1626, a lui Radu Mihnea restauratorul. Leşii nu s'au sfiit a pătrunde şi în altar, unde iscăliturile lor se întind ca o aţă de paianjăn, şi mai târziu preoţi români, ca Pavel Gafencu din 1754, au avut tot atât de puţină sfială faţă de Dumnezeu şi faţă de trecut.

Petru Rareş a lăsat biserica a doua, cu turnul înegrit, încunjurat cu ocniţe, care a stat şi ea multă vreme părăsită, pierzându-se şi piatra cu pisania şi amintirea ctitorului, până ce marele gospodar, „seniorul feudal“ care a fost în aceste părţi Iordachi Cantacuzino Spătarul, din jumătatea d'intâiu a veacului al XVIII-lea, a dres şi această biserică a Sfântului Dumitru, arătând în lespedea sa amintitoare că „de cine este zidită dintru'nceput nu se ştie“. Două

alte biserici, dintre care una, cu tonuri roşietece, se vede pe deal de departe, sânt dintr'o epocă mai târzie şi n'au ctitori vestiţi. Tuspatru bisericile sânt astăzi şi prea multe şi prea mari pentru un târguşor alcătuit mai mult din Evrei, cum este Hârlăul din 1904, în care acum cinci sute de ani era totuşi atâta viaţă ostăşească, atâta viaţă românească.

Poate nicăiri nu se află alături lucruri mai deosebite, mai duşmane între ele, mai greu de găcit unele prin altele decât în acest colţ al Moldovei-de-sus, Sâmbăta a prefăcut Hârlăul într'un târguşor pustiu, unde credincioşii Legii Vechi gustă în cerdace, după poveţe religioase străvechi, odihna desăvârşită: la hanul unde ni se face, zimbind, o socoteală „boierească", adecă foarte umflată, fetele, care au luat premiile cele mari la şcoala românească, nu cutează să înfrângă sfinţenia „sabăşului" scriind preţurile. A doua zi un val zgomotos de muşterii în cămăşi albe, brâie roşii, pălării largi, în fuste, polcuţe şi barizuri, va năvăli tot, încunjurând pe Evreul şiret şi guraliv, care-şi potriveşte „gheşefturile".

O elegantă trăsură dusă de doi cai focoşi ne duce acum în spre castelele, „curţile" fraţilor Ghica, d-nii Constantin Ghica, din Delenii lui Maxut, şi Grigore Ghica din Delenii Cantacuzinilor.

Casa celui d'intâiu îşi deschide toate fereştile asupra unei nesfârşiri de dealuri verzi, de văi aurite, care se opresc la o linie albastră, ce samănă cu faţa mării îndepărtate. Trandafiri mari înfloresc încă, zeci de brazi cu acele întunecate încunjură locuinţa, apa împuţinată de secetă ţâşneşte din largul basin ale cărui lebede s'au adăpostit într'un ungher de răcoare. Cu gesturile unui general în retragere, care ar fi şi un mare magnat, d. Constantin Ghica ne călăuzeşte prin potecile strălucitei grădini.

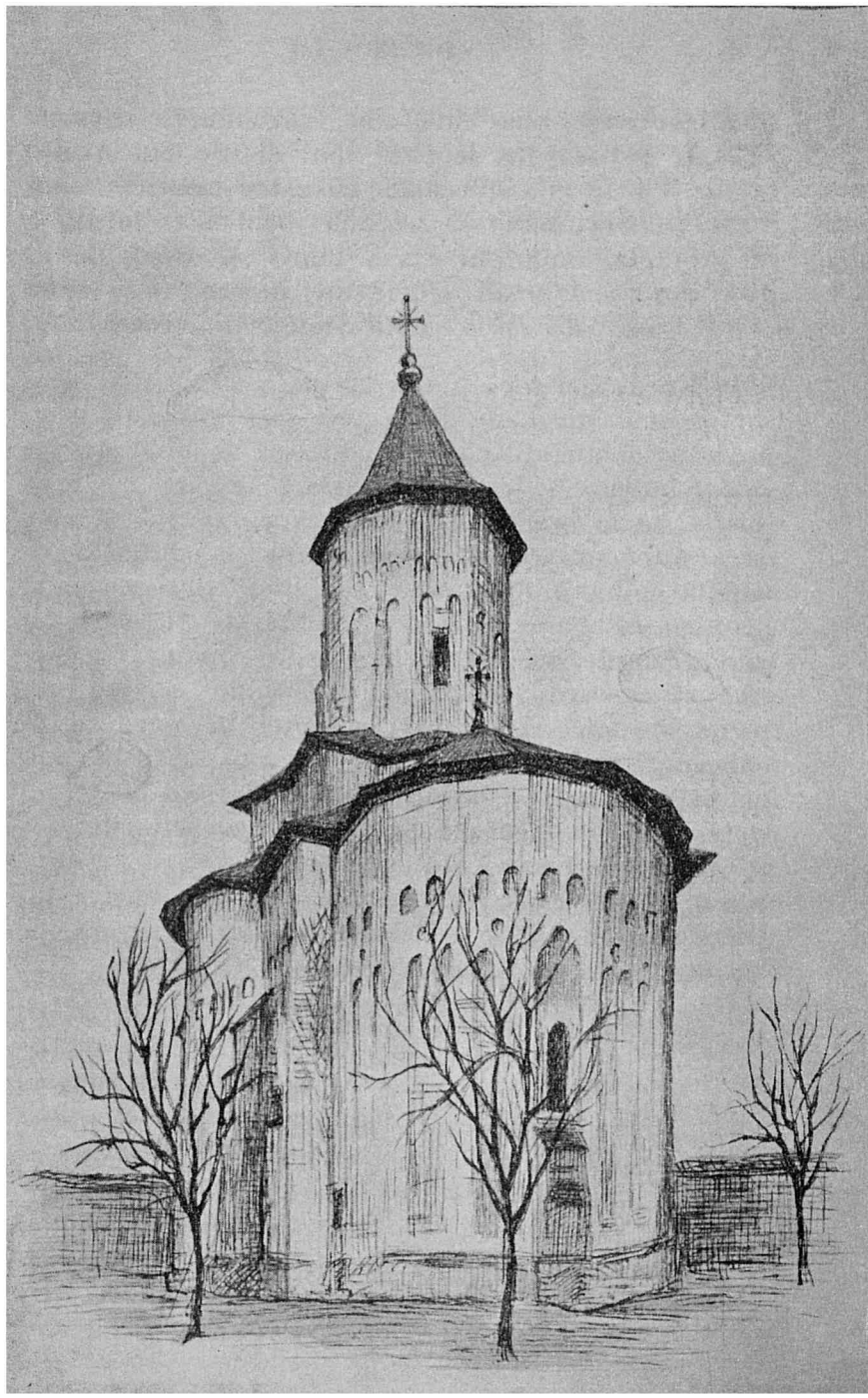

Biserica Sf. Dimitrie din Hârlău.

Colo însă, către Hârlău, la margenea pădurii, marele arendaş evreu Berman Iuster îşi are fabrica de sticlă, ale cării produse, şi mai bune şi mai rele, şi mai limpezi şi mai opace, îşi găsesc drumul până şi în prăvăliile muntene. Nisipul de cvarţ vine din Galiţia, meşterii au sosit din Boemia, din Belgia. Aici poate fi folos pentru România, dar nu e neamul nostru, nici trecutul lui.

Mai departe, un drum ce se tot suie, atinge satul Delenii, cu şcoala lui mare, cu cele şase sute de case de lut şi stuh, destul de sărace, care se risipesc, ascunse, până foarte departe. O poartă ca un arc de triumf se bolteşte înaintea noastră; ea poartă stema Moldovei şi data de 1807. Casa, foarte mare, cu două rânduri în faţă şi trei în dos, care se vede acum, cu grădina ei, cu parcul ei, încunjurate de un puternic zid, datând din veacul al XVIII-lea, e, cu toate reparaţiile, — dintre care una se face acum , unul din rarele exemplare de arhitectură privată din acest veac. Iordachi, fiul acelui Iordachi Cantacuzino care a dres biserica Sf. Dimitrie din Hârlău, a durat aceste case, cu saloanele întinse ca ale unui rege, cu picturile frumoase, cu oglinzile de de Veneţia în cadre de metal auriu, cu frumoasele plafoane în romburi de lemn negre şi albe. Casa gospodărească a mai avut norocul de a nu adăposti până astăzi decât gospodari desăvârşiţi, din neamul Ghiculeştilor, care porneşte, în această ramură, din Maria, fata lui Iordachi: d. şi d-na Grigore Ghica, între cei zece copii ai lor, înfăţişeaza încă, în acest timp de împrăştiere şi rătăcire a oamenilor, viaţa de odinioară în ce avea ea mai ospitalier şi zimbitor totodată. Când moda francesă de astăzi va dispărea, când arendaşii evrei nu vor mai fi de folos, astfel de familii, care s'ar putea ocroti prin crearea de

majorate, vor fi printre temeiurile vieţii naţionale, una singură şi în adevăr utilă[1].

Tot un Iordachi Cantacuzino a dres, dincolo de zidul de împrejmuire al Curţii, puternica biserică, al cării ctitor d'intăiu e un Cantacuzin şi mai vechiu, Toderaşco Iordachi de înaintea anului 1700. Dar numai al doilea Delean, Iordachi, fu întemeietorul şi al mănăstirii vecine a „Sfântului Nicolae din lacuri".

Drumul merge pe cărări şi potece, între fânaţe şi peteci de pădure, lăsând la dreapta cariera adâncă, în fundul răscolit al căreia zac pietrele de moară din Deleni, acum cu totul învinse de morile de abur cu pietre fine, francese. Carpenii supţirateci şi foarte înalţi tremură din frunze o chemare, un îndemn către schitul care a rămas acum numai în sama lor.

Trei brazi stau în fruntea cărării, părinţi portari ai Sfântului Nicolae. Lângă dânşii o aripă de ziduri se pierde între florile albastre, galbene, vinete ale buruienii îmbielşugate. Biserica însăşi e întreagă: clopotul atârnă încă în turnul de zid, cele două toace aşteaptă să fie atinse cu ciocanele puse pe margenea ferestruii, icoana stă tot expusă pe mesuţa împărţirii anaforei, pomelnicul ctitorilor din tripticul zugrăvit e deschis încă în altar. Dar de douăzeci de ani rugăciunea n'a bătut din aripile ei sigure în cuprinsul bisericii părăsite, zugrăvelile se ascund supt aţa painjenilor, lemnul sfânt al icoanelor crapă. Lumea de sus merge pe alte drumuri şi lumea de jos are multe şi grele nevoi; numai florile câmpului înalţă mirosul lor de tămâie sălbatecă spre fereştile moarte şi vântul cel trist al Miazănopţii cântă în vecernii de iarnă rugăciunile morţilor.

---

[1] Exproprierea rău făcută şi dispariţia tradiţiilor au închis această perspectivă (1939).

III

SUCEAVA (azi: BAIA

1. Folticenii.

Drumul spre Folticeni scapă răpede din lumea înălţimilor care se văd abia o bucată de vreme în zare. Sântem în partea de dealuri blânde şi roditoare care e udată de Şomuzuri, — cel mare, cel mic şi cel „puturos“ —, şi se mlădie până în Siretiu. Ovăsuri bogate, care încep a îngălbeni, porumburi verzi şi înalte mai peste tot locul, lanuri, înălbite de floarea albă a hrişcăi, nesfârşite întinderi presărate cu florile fânului care îmbălsămează în roua dimineţii şi în umezeala serilor paşnice. Casele satelor se prind ici şi colo pe coastele dealurilor, unde bisericile de zid, cinchite, par nişte cucuvăi la pândă.

Şi ce râuri frumoase! Sânt ape de munte, dar nu săritoare, spumegânde, nebunatece, împiedecate de bolovani, aşa cum se arată cât timp se luptă între stânci, ci înseninate, mănoase, largi, şi totuşi pe deplin limpezi, dulce albastre, vioaie în tremurul lor iute, pe care lumina de Iulie îl preface în solzii de zale ai unui balaur fără capăt. Pe alocurea, cară sânt oprite pe maluri, supt copacii vechi cu lungile crengi răsucite, şi cărăuşii îşi cufundă trupurile muşchioase în răcoarea vie a râului. Aiurea, la izvor, femeile în cămăşi albe cu arnici şi fote întunecate nălbesc sulurile de pânză, care se usucă apoi pe pajiştea cu mii de flori. Câte o fetiţă se întoarce cu volocul într'o mână, ţiind strânsă în cealaltă recolta-i de chitici lunecoşi. La cutare fântână, — satul însuşi

se numeşte după dânsa, şi e Fântâna-Mare, apa sare în trunchiul scobit, gâlgâie peste margenea lui roasă, se prăvale în alt trunchiu, şi, scăpată de aceste căpcane, în jurul cărora băltăcăiesc copiii în cămeşuici, cu palmele întinse, fuge la vale ca o şopârlă, presărând cu argint viu dunga prundişului. La Baia, un sul prins din Moldova, apa chiar care a dus pe Românii maramurăşeni, pe „Ungurenii" lui Bogdan Voevodul în acest raiu de îmbielşugare şi zimbitoare pace, trece întunecat, tulbure de părere de rău, lângă gardurile de nuiele împletite şi hrăneşte vechi sălcii argintii ce-şi înting apa în luciu, pe când flote de rate trec cârmuite de grasele gâturi rotunde.

În stânga, când ajungi la podurile cele două ce se întind peste Moldova limpede, albastrul înălţimilor carpatine se iveşte iarăşi, culme după culme, vale după vale; în dosul tuturora pândeşte Împăratul munţilor, Ceahlăul, cu cununa de nori albi a bătrâneţelor sale.

Folticenii se vestesc prin bisericuţe pe dealuri. Căsărmile supt table roşii stau în dreapta; oraşul e cufundat în livezi spre stânga. Ciudate porţi de lemn nouă, ca nişte arcade chinese, dau, în văpseală tricoloră, marca ţării şi inscripţia cu numele oraşului şi al împărţirii „tractului", spre care duc. Mi se spune că Evreii ar fi purtat cheltuiala, ca unii ce sânt îndatoriţi prin legea lor a locui în oraşe închise.

Ei sânt, fireşte, toată viaţa acestui târg-oraş, ai cărui locuitori creştini stau de-o parte, sus, în casele albe, împodobite cu flori şi copaci. Ei umpănează acum cu trăsurile şi căruţele lor tot drumul cel mare spre Târgul-Neamţului. Căci e vestitul iarmaroc al Sfântului Ilie, la care alerga odată toată Moldova, aducând vite, grâne şi cumpărând fabricate străine,

care veniau mai mult din Bucovina, ce se atinge în ceva mai mult de jumătate de ceas cu trăsura.

Acum iarmarocul acesta e în necontenită scădere şi nu aduce mai pe nimeni din alte Ţinuturi. El priveşte doar pe ţăranii din Suceava şi pe orăşenii din Folticeni. Pe un câmp plin de paie şi de gunoiu, la capătul unui murdar colţ de Jidănime nespălată, se întinde o alee de panorame, circuri, tiruri, exposiţii de fenomene, prăvălii de lucrişoare ieftene şi jocuri de noroc. Perdeaua roşie ascunde minunile războaielor şi figurilor de ceară, artiştii ambulanţi se mişcă pe scânduri, program viu al representaţiei , negustorul cu puşca de aier comprimat dovedeşte cum se pot atinge ţintele albe şi pune în mişcare figurile; impresari feminini, cu cârpa pe cap, poftesc la faţa cu capul mare, la cei doi copii graşi, la uriaşul din Olt, pletos şi spân, cusut în haina-i cu rotocoale roşii. Turcii din Albania, cari pătrund, călări, până prin văile cele mai ascunse ale munţilor, vând mărgele, oglinzi şi trâmbiţe. Roatele mari şi mici se învârtesc, şi locul unde se vor opri arată dacă jucătorul va lua păharul de sticlă albastră sau ceasornicul care nu umblă, sau se va alege cu o tristă urare: „sănătate, boierule". Colo, un vânător de noroc pe care-l ispiteşte strălucirea marii oglinzi oferite ca premiu, aruncă fără izbândă, după obiceiu, — discurile de piele care ar trebui să acopere *complet* un anumit loc de încercare. Şi, prin jumătatea de întunerec a nopţii cu ultimul pătrar de lună, prin sărăcia de felinare şi lipsa de gardişti, publicul român şi evreo-român al serii, „boieri" şi *nighistori,* vorbesc, pierd gologanii sau beau bere proastă în praf, supt cârpele unor corturi improvisate în mijlocul drumului.

În oraş chiar, Evreii, au, într'o grădină, un teatru al lor anume, cu o trupă de operetă care se reclamă

de la Residenz-Theater din Berlin. La Iaşi, altă trupă La Botoşani, o grădină din centru răsună de glumele şi canţonetele în dialect şi de râsul grosolan al publicului care-l poate înţelege, pe când în altă parte, şi în Botoşani şi în Iaşi, actori cari se hrăniau cu câte cinci bani pe talger spuneau pe româneşte, unii pentru Evrei represintă o comedie cu subiectul polon. dintre ei, Evrei munteni —, lucruri necuviincioase cam de acelaşi fel. Cultura română înaintează văzând cu ochii în oraşele Moldovei!

2. Slatina. Râşca. Mânăstirile Sucevene.

Prin lungul şir al căsuţelor albe, cu cerdace de lemn şi grădini, al Stradei Nicoreştilor, prin jugul „tractului" tricolor plătit de Evrei, spre Rădăşeni, sat vechiu şi vestit pentru cultura şi exportul fructelor, pe care-l face în mai mare măsură decât orice alt sat din România.

Luăm şoseaua, şi ne înfundăm într'un drum săpat prin lut, care duce tot la vale. Pe acest rău drum trec cară şi căruţe şi săteni sprinteni şi curaţi, în îmbrăcămintea îngrijită şi elegantă a muntelui. Gardurile de nuiele rupte din sălciile ce mărgenesc ca o alee, cuprind gospodării foarte întinse, cu case solide şi înalte, având câte trei odăi, fereşti ce se deschid une ori, frumoase cerdace de lemn. Lemnul clădit şi lucrat se vede pretutindeni în acest prag al pădurii nesfârşite .Şi biserica e făcută din lemn şi, fiindcă uşa de întrare în naos e puternică şi împodobită cu săpături, locuitorii o atribuie cu mândrie lui Ştefan-Vodă Tomşa, de la începutul veacului al XVII-lea, în care ei văd un fiu al Rădăşenilor.

Dar bogăţia satului nu vine din lemnul îmbielşugat, ca la Baia, unde se lucrează cofe care merg până la porturile Dunării. Marfa Rădăşănenilor sânt poa-

mele, pe care le cumpără misiţi pentru Berlin şi Praga chiar, ceia ce Cârmuirea ştie aşa de bine, încât favorisează transportul de fructe, nu de la Folticenii apropiaţi, ci de la depărtaţii Paşcani, ca şi cum ea ar voi să încurajeze specula Evreilor. Nicăiri nu stăpânesc mai mândri pomii bătrâni, în frunzişul felurit al cărora se ascund şi se ocrotesc toate, lucruri şi oameni.

Am găsit aici pe un „popa Tanda" al lui Slavici, în preotul Lovinescu. Ce gospodărie frumoasă, ce livadă cu iarbă înaltă, ce desiş al pomilor dătători de bogăţie! Părintele are albine, şi cai, şi vite, şi fălci de sămănături „la câmp". În satul ai cărui locuitori se răspândesc în cea mai mare parte din an, vânzând poame până departe prin târguri şi oraşe, el s'a făcut, fără leafă, — în aceiaşi odaie un învăţător, nici tânăr, nici bătrân, se plânge că e prea puţin răsplătit pentru a da o muncă aşa de grea cum e a lui, — propoveduitor al cuvântului culturii, evanghelia cea nouă. Înfruntând vorbele rele şi ameninţătoare, el a dat satului ogoare de trifoiu şi de cartofi bucovineni şi arată prin înflorirea casei sale felul cel mai bun de a strânge bogăţia.

Şoseaua veche a lui Mihai Sturza trece, largă, netedă, printre lanurile fericite. Prin aierul desăvârşit de limpede al dimineţii fără aburi şi fără praf, Folticenii se văd în urmă zugrăviţi. Munţii se zăresc fumurii, întâiu în dreapta.

Graniţa Bucovinei se atinge îndată. Ea e pretutindeni aproape: şi aici, unde casa vămii răsare la capătul unei şosele, în faţă cu risipitul sat bucovinean Băieşeştii, şi la Bodeşti, de vale, supt mănoasele dealuri rotunde, în valea de papură înaltă a Şomuzurilor limpezi. Cursul acestora, apoi o cărare, o potecă între lanuri, un grănicer cu puşca pe umăr arată că pământul românesc nu mai este al Romă-

niei, ci al altora cari prin dibăcie au implântat în mijlocul lui stâlpii galbeni-negri, cu inscripţie nemţească.

Prin zăvoaiele de sălcii ale şesului Moldovei, prin mijlocul domeniilor, desăvârşit îngrijite, ale Coroanei, cu clădiri cochete de administraţie, garduri de oprit muntele, plantaţii de brazi, grădini, parcuri, musee silvice. La Mălini, e parcul de cerbi. Într'o largă câmpie mătăsoasă, tăiată de garduri, blândele fiare ale pădurilor adânci trăiesc strâns unite ca oile într'o turmă. Învingătorul în lupta cea din urmă pentru stăpânirea ciutelor sfioase e călăuzul pe care-l recunosc cu toatele: el poartă înaintea supuşilor săi fruntea împodobită cu coarnele în ramuri. De cele mai multe ori ei se înşiră liniştit, păscând iarba înaltă, dar, la cea d'intăiu primejdie, căpetenia se opreşte în loc, ochind împărăteşte toată zarea, cercetând văzduhul cu nările lui deschise. Şi, la un semn al lui, muşchii strânşi în aşteptare, încordaţi spre avântul mântuitor, se destind într'o singură mişcare şi, cu un ropot răsunător de copite, toată ceata mănâncă pajiştea, fugind.

Pe la Drăceni, alt sat mare din stăpânirea regală, un drum la dreapta, către munte, duce la mănăstirea Slatina, prin sămănături şi bune sate de munte. Bradul apare pe înălţimile tot mai mari, şi peste puţin el le-a cucerit pe de-a întregul, ca în munţii Neamţului. Doi munţi în dreapta şi în stânga; în fund un altul, albăstriu, închide zarea. Supt el se văd turnuri de biserică, scânteind din coperişurile de tablă. Acolo e Slatina.

Ctitorul, Alexandru Lăpuşneanu, care rătăceşte în mintea urmaşilor ca o stafie cruntă cu mânile pătate de sânge, a vrut să întreacă pe toţi înaintaşii şi strămoşii săi prin clădirea acestei puternice mănăstiri. Niciodată Ştefan-cel-Mare sau Petru Rareş

n'au avut îndrăzneala şi dărnicia ce trebuie pentru a dură o clădire aşa de mare, aşa de bogată şi de felurită.

Un înalt zid de bolovani legaţi cu ciment înegrit se desface pe verdele negriu al brazilor vecini. Îl străbat fereşti înguste. de multe ori despărţite încă în două printr'un strat de cărămidă fină. La poarta de întrare se ridică un turn zdravăn; în fund, la fiecare colţ al zidului de spre codru, care merge până în Bucovina, pe drumul Sucevei pierdute, alte două turnuri. Unul se zice a fi fost acela de la paraclisul lui Vodă; celalt, aşa de masiv încât cu greu i s'ar putea găsi părechea, duce la bisericuţa de sus, care se numeşte „paraclisul Doamnei Ruxandei".

Alexandru-Vodă a făcut şi clădiri încăpătoare, pentru el, Curtea sa şi călugări, dar casele domneşti nu s'au păstrat decât în parte. Într'o aripă a zidirii umbroase, cu două râuduri, cu cerdace, arcade şi ferestuici adânci, e arhondaricul şi chiliile fraţilor, paisprezece la număr, cari au în fruntea lor pe un bătrân din părţile Bistriţei, călugărit de Meletie (fratele lui Nicolae Istrati din Rotopăneştii apropiaţi), odinioară el însuşi stareţ aice. Restul vechiului palat, spoit cu galben, e un spital sau e dat spre locuinţă medicilor[1].

Trapezăria şi bucătăria, care fac la un loc o singură clădire, s'au păstrat mai bine, adecă tocmai aşa cum le-a lăsat ctitorul la 1559, când s'a sfinţit noua mănăstire. Bourul stemei moldoveneşti, săpat într'o formă nouă, cu gât cu tot, având în stânga soarele şi luna şi întovărăşit de doi lei şi de arabescuri, stă de-asupra uşei. Uşa aceasta are mai multe ciubuce în cadru, şi, sus, un *lintel* mare. Întreaga faţadă, prelungită cu un cerdac, înfăţişează

[1] Casele au ars de curând (1919).

în stânga două ferestuice cu „lintele“ şi ciubuce, iar, în dreapta, pe altă linie, două ferestruie mai mici. În dos, fereştile sânt prefăcute, dar într'un colţ se vede o săpătură, al cării rost nu se mai poate lămuri. În bucătărie, o enormă vatră, cu arce largi în toate părţile; ea slujeşte şi astăzi la pregătirea mâncarilor grosolane, care fierbeau în mari cazane de aramă. În total, e unul din rarile specimene ale vechii arhitecturi civile.

Biserica are o faţadă ca aceia de la Neamţ sau Piatra, cu trei fereşti mari gotice şi un rând de ocniţe; se sprijină pe două puternice contraforturi. Pe laturi sânt alte trei contraforturi şi încă un rând de ocniţe: fereştile se deschid mărunte, simple, cu arcul sfărâmat. Turnul, mic, samănă cu al bisericilor lui Rareş şi e încins de trei ori cu ocniţe.

Întrarea se face pe laturea de spre trapezărie, unde, iarăşi, sus de tot, stă bourul cu soarele şi luna. O uşă joasă, fără de podoabe, duce într'un pridvor întunecat. Altă uşă, care trece în naos, încadrată cu trei rânduri de ciubuce aurite, e poate cea mai frumoasă întruchipare a încadrărilor obişnuite în veacurile al XV-lea şi al XVI-lea. Zugrăveala nu e tocmai veche, dar reproduce cu credinţă, într'o desăvârşită armonie a împărţirii şi a formelor, pe aceia.

Un singur mormânt, cu bolta joasă, sprijinită de stâlpi săpaţi şi acoperiţi cu o minunată placă de marmură, acopere rămăşiţile domniţei Teofana, fata lui Alexandru-Vodă. După câtva timp, un alt mort a fost coborît acolo, un bătrân copleşit de blăstăme, care ieşise din lume prin haina de căinţă a călugăriei şi prin otrava boierilor: călugărul Pahomie, care fusese Alexandru Lăpuşneanu. Şi pentru dânsul s'au sculptat slove pe marmură şi tatăl blăstămat a fost aşezat spre odihnă lângă marmura albă care purta numele curat al fiicei sale, moartă fecioară, în tinereţă.

Un al treilea mort mare a venit pe urmă. Veniamin Costachi, fost Mitropolit al Moldovei, vestit şi sfânt Mitropolit, scos din Scaun de duşmănia celor puternici, s'a stins aici. El a fost înmormântat întâiu lângă zidul bisericii, cam pe locul unde, cu câţiva ani în urmă, s'a aşezat un grilaj de fier cu iniţialele numelui, familiei şi vredniciei arhiereşti a răposatului. L-au strămutat apoi în biserica însăşi, şi colţul de umbră cu mormântul copilei şi al tiranului a primit oasele bătrânului sfânt. Dar ele au fost strămutate pe urmă în noul şi ultimul lăcaş al Mitropoliei din Iaşi, restaurate, şi astăzi numai lespedea de marmură a Teofanei se vede pecetluind ţerna de acum cinci sute de ani, înveşmântată în vechile stofe şi vechile coperişuri de cap ale vechimii.

De-o parte, în bibliotecă, unde e strânsă aproape toată opera de traducere şi tipărire a lui Veniamin, se păstrează două aiere ţesute în fir de aur pe mătasă roşie. Între sfinţi, chipul lui Alexandru şi al soţiei sale Ruxanda se văd, cu feţele zugrăvite pe mătasă şi rochiile de brocard sau de stofă scumpă, cu podoabe de blană, fireturi, gulere şi brâie de aur. Iar, lângă mormânt, Alexandru, soţia şi fiii săi se înşiră, în chipuri senine de sfinţi: în locul bărbii mărunte negre de pe aier, ctitorul poartă aici lunga barbă sură a bătrâneţelor.

Înapoi, către Râşca, al cării drum se desface după câtva timp din calea cea largă spre Folticeni.

Supt înălţimile întunecate din dreapta, Baia se înfundă în livezi. În mijlocul văii cu popuşoaie arse de secetă, ruina bisericii lui Ştefan-cel-Mare apare singuratecă, fără coperemânt, cu păreţii pătraţi, ca un vechiu plăieş prăfuit şi copleşit de rane[1]. Apoi până departe satul se răsfiră, casă de casă, livadă

[1] S'a refăcut, peste puţin.

de livadă, pe când un crac al Moldovei, închis în şanţuri, strecoară luciul lui de ardesie. Copii cu părul bălan lăsat ca o căpiţă pe ochi, cu faţa rotundă trandafirie, cu ochii senini albaştri, copii cari vădit nu se ţin de neamul nostru, amintesc vechea întemeiere prin Saşi a Băii orăşeneşti, a Băii de argint de odinioară. Ea e amintită şi prin îngrijirea mai deosebită a caselor şi a uliţei. Şi în sfârşit de dânsa vorbesc numele locurilor vecine: Horodnicenii, „satul pârgarilor", Bogata, — altă Bogată e dincolo, în Ţinutul ardelean al Bistriţei —, Bogata, unde poporul arată ruinele din trecut, astăzi astupate, Sasca, — satul unei femei de Sas —, Băieşeştii, dincolo de graniţa Bucovinei, numit aşa după strămoşul, care a fost un băieş, un lucrător de mine. Ici şi colo, şi în celelalte sate, la Fântâna-Mare, şi aiurea, îţi râd, în negrele porţi de lemn, ochii albaştri, de lumină blândă, ai copiilor cu părul de mătasă bălaie. Limba, legea s'au dus, dar pecetea rasei rămâne, şi, în isolarea vieţii de sat, ea trece înainte, din neam în neam.

Sântem acum în satul Bogdăneştii. Sălcii, garduri de răchită, frumoase case de lemn. Un ţăran cu însuşiri neobişnuite a clădit singur, bucată cu bucată, în forme care nu se mai întâlnesc aiurea, o locuinţă cu zăplazuri capricioase, cu coşare îngrămădite, cu un al doilea rând ce se poate deschide pentru a primi lumina răcoroasă a lunii; meşterul fără noroc a făcut până şi un velociped pentru unul din copiii săi. În altă casă mare stă un Bulgar îmbogăţit, care-şi pierde acum bogăţia. Tipul nu mai e aici cel săsesc decât în exemplare puţine; oameni frumoşi, înalţi, spătoşi, cu ochii negri, de îndrăzneală sigură, ei mărturisesc despre rasa curată care a întemeiat, care a apărat şi acoperit de glorie Moldova eroică.

După munţi, rânduiţi în şiruri, până la fumuriul

foarte depărtat al Ceahlăului, soarele scapătă roşu, într'o ultimă luminare de aureolă a cerului palid.

Un râuleţ limpede, care fuge pe patul său de prundiş mărunt, ne îndreaptă către Râşca. Aici nu mui sânt munţi, nici codri de brazi. Dar iarăşi, ca şi la Slatina, trei înălţimi se întâlnesc în fundul zării, şi supt amestecul lor de păduri chiamă turnuri albe.

Râşca veche e o fundaţie a lui Petru Rareş, care se vede ca un Domn încă tânăr, cu mustaţa supţire lăsată în jos, pe păretele de-asupra ocniţei unde se odihneşte episcopul cărturar Macarie, scriitorul faptelor stăpânului şi ocrotitorului său. Odată era numai o biserică rotundă cu un singur turn, zugrăvită şi pe din afară, cum se mai văd unele biserici bucovinene; un coperiş de şindilă cu streşina lungă păzia de bătaia ploii şi de arşiţa prea mare a verii icoanele smerite ale sfinţilor. Pe urmă s'a adaus un pridvor răzimat pe opt stâlpi, total nepotrivit cu vechiul stil; un al doilea turn, după asămănarea celui d'intăiu, s'a ridicat de-asupra înăditurii, iar între ele scânteie acum şi un turnuleţ de tinichea, care strică şi mai mult întipărirea totală.

Înlăuntru, biserica e prefăcută: foarte multe icoane îmbrăcate cu argint împodobesc păreţii, mijlocul şi chiar catapeteasma. O frumoasă icoană din Atos a fost adusă de stareţul de acum. Ceia ce e mai vrednic de luat aminte şi de laudă aici e gospodăria egumenului: biserica însăşi, chiliile unde stau călugării, clădirea cu cerdace de lemn în care e stăreţia şi arhondaricul, curtea, grădinile cu arbori înalţi, cari se pierd în noaptea aromită, luminată slab de pulberea de foc a stelelor, — toate acestea sânt fapta şi grija acestui om de peste cincizeci de ani, ce pare cu douăzeci de ani mai tânăr. Ca toate lucrurile în România, şi mănăstirile nu sânt aceleaşi pretutindeni, şi cea mai aleasă gospodărie e adese ori vecină cu cea mai mare destrăbălare.

3. Mănăstirea Probata. Dolheştii.

Mănăstirea Pobrata, zisă astăzi Probota, se ajunge după o scurtă călătorie de la staţia Lespezi, târguşor de Evrei pe marea arteră mijlocie a Moldovei.

Popuşoaie înalte, încununate cu spice şi împodobite cu mătasa verde a cocenilor, pajişti în care învinge albastrul dulce al cicorii sau lumânărelele înalte, cu floarea galbenă, lucie ca de ceară, şanţuri înflorite cu romoniţe înstelate şi cu măruntul crin umil, trandafiriu sau vărgat cu vioriu, al rochiţei rândunelei. Drumul merge pe o culme moale a dealurilor de lut, de-asupra Siretiului.

În pacea lină a podişului roditor şi inflorit, Pobrata se înalţă într'o măreţie fără păreche. Ziduri grozave, de piatră de cremene, încunjură într'un brâu cu totul neîncolţit de vreme clădirile; ferestuici mici privesc bănuitor întinderea netedă. Două turnuri dinţate, turnuri ca acelea care au fost odată la Cetatea Neamţului, păzesc colţurile. De-asupra uşii de întrare stă bourul cu gât, stemă a Moldoveï supt Petru Rareş, cu luna şi soarele în dreapta, cu un cadru de chenare şi un altul pătrat, cu podoabe aurite, în colţuri. Opt ctitori, aproape şterşi de bătaia ploilor, se înşiră de o parte şi de alta, având în frunte un Petru Rareş poate, al cărui cap s'a cojit de vechime.

Casele călugăreşti de odinioară, puternice şi întinse clădiri, au fost mistuite de un foc mare acum şapte ani: numai mormanul cărămizilor temeliei şi adâncile beciuri deschise amintesc ce a fost aice. Casele domneşti, răzimate pe un turn greoiu, stau, din potrivă, şi astăzi în picioare, de şi scrijelate, înegrite, fără uşi şi cercevele, goale şi năpădite de dărâmături. Dar micile fereşti încadrate cu piatră lucie, bolţile grele şi joase, ocniţile, scaunele săpate în zid, locul scărilor, înlocuite astăzi prin şubrede trepte

Biserica mănăstirii Pobrata.

de lemn, au rămas ca în vechile timpuri ale întemeierii.

Biserica însăşi nu e mai mică decât Slatina, căreia i-a slujit de model. Ea are deci acelaşi fronton, răzimat pe două contraforturi: cele patru mari fereşti gotice, care-l străpungeau altă dată, au fost zidite. Întrarea e tot pe o margene: cea din faţa chiliilor nimicite; o pisanie în cadru pătrat dă data de întemeiere: 7038, adecă 1530. Câte două contraforturi pe margene, un rând de ocniţe, care se întreieşte numai la altar; două fereşti mari şi două mici de fiecare parte. Turnul, cu temelia şi ocniţile sale îndătinate, nu se deosebeşte prin nimic.

Dar Pobrata are însuşiri ce nu se mai află aiurea. Pe de o parte, în pronaos nervuri de piatră, întreite, cu podoabă de capitèle, se ridică până sus în boltă, tăind o zugrăveală care s'a păstrat întreagă aici înlăuntru, pe când, afară, abia au rămas slabe urme, supt paza coperişului. Pe de alta, uşile cu cadru bogat împart biserica în patru părţi, şi nu numai în trei, ca în toate celelalte clădiri religioase vechi ale Românilor. Din pridvorul plin de pietre de mormânt, care pomenesc neamurile lui Simion Stroici, apoi pe Hârca, pârcălabul credincios al lui Rareş bătrânul, pe vechiul boier Frăţian, pe un „Petru-Vodă, fiul lui Ştefan bătrânul", treci în marele, înaltul pronaos, şi de aici te găseşti, nu în naos chiar, ci în mausoleul ctitorilor, care formează o despărţire deosebită. Aici se odihnesc, în dreapta, supt minunate lespezi de marmură măiestru cioplită, Petru-Vodă Rareş şi soţia sa, fata de Despot Elena, cărora fii nevrednici nu s'au îngrijit să li sape anul şi ziua morţii; în biserica părăsită, unde numai Dumineca şi serbătoarea mai slujeşte preotul înaintea a foarte puţini credincioşi, domneştii soţi cari au împărtăşit împreună cele mai mari bucurii şi durerile cele mai

cumplite ale vieţii, dorm somn sfânt, supt aripile credinţii şi facerilor de bine. În faţă, supt o lespede lipită chiar pe pământ, şi nu înălţată, ca dincoace, pe un piedestal de piatră, zac rămăşiţile lui Ştefan-Vodă fiul lui Rareş, ucis într'o noapte de boierii necinstiţi de dânsul şi pus în acest colţ sfinţit de mânile compătimitoare ale surorii sale Ruxanda, soţia Lăpuşneanului, căci mama nenorocită, Doamna Elena, murise acum, zugrumată de acest straşnic ginere.

În vale, mai sânt ruine şi o biserică păstrată încă, de la Ştefăniţă-Vodă, nepotul de frate al lui Rareş. Dar pietrele de acolo au fost culese şi aduse aici, în noua biserică a Sfântului Nicolae din Poiană. De acolo vine piatra acelui Petru-Vodă fiul lui Ştefan şi nepotul lui Alexandru-cel-Bun, şi tot de acolo mica piatră, sfărâmată, dar lucrată cu îngrijire şi frumos scrisă, care acopere, lângă zidul în faţa muşuroiului chiliilor arse, rămăşiţile sfinte ale acelei Oltea, care n'a fost soţie de Domn, dar din iubirea ei cu un Domn viteaz a dat naştere, într'un ceas fericit, lui Ştefan-Vodă cel Mare, mântuitorul neamului românesc[1].

Ţărani din sat ne încunjoară, şi ei ascultă cu evlavie numele măreţului străbun, a cărui amintire au serbat-o, acum câteva săptămâni, în chiar această biserică a Pobratei, pe uşa de întrare a căreia atârnă cununi de frunze uscate. Sânt oameni frumoşi, voinici, harnici, curaţi şi isteţi la vorbă. Ei au cunoştinţi, ştiu că Iaponesii bat pe Ruşi şi se bucură, împreună cu bunul preot bătrân, că aceştia sânt pedepsiţi pentru lăcomia lor; unul din ei, întrebat despre Rareş, gândeşte o clipă şi răspunde bine că

[1] Piatra a fost mutată înlăuntru, lângă una nouă, care lămureşte rostul celeilalte, în 1904, cu prilejul serbărilor amintitoare ale lui Ştefan.

a domnit mai încoace de Ştefan-cel-Mare şi că i-a fost fiu. Totuşi n'au urmat la şcoală, al cării folos îl recunosc. În vorbă cu primarul, deosebit de deş tept şi de cărturar, ei ştiu şi mărturisesc relele de care sufăr: năpădirea de Evrei, pe cari-i îndură, ba chiar îi chiamă, de la cari împrumută şi cărora li vând roadele pământului, întrecerea în sporul muncii până şi de către Bulgarul greoiu, care a năvălit şi în Moldova cu grădinile de zarzavat. Nu se plâng de Cârmuire şi pricep că ea li vrea de câtva timp binele. Dar, ca şi cei mai mulţi dintre orăşeni, de almintrelea, ei n'au încredere în silinţile ce ar putea face, şi li se pare că sânt oarecum datori să îndeplinească un rol trist, care nu poate cădea pe umerii nimănui altuia. Numai şcoala poate trezi şi hrăni voinţa mântuitoare în aceste suflete nobile, înţelegătoare şi bune, cărora atâta li lipseşte.

Drumul urcă şi coboară spre Dolhasca, printre case slabe, acoperite cu stuh, ai căror gospodari nu sânt acasă. Popuşoaiele se ridică înalte peste gardurile de răchită şi asupră-li se razimă une ori câte un chip de copilă oacheşă, cu faţa lungăreaţă, fină şi ochii trişti, ca o domniţă căzută în robie, care visează de acasă. În vale, Siretiul de argint se desfăşură supt maluri înalte, lutoase, şi dealuri mari păzesc la dreapta cursul lui, închizând zarea cu coastele lor bine lucrate. Şi iată acum Dolhasca, înşirată în voie, cu grădinile şi casele ei albe, pe când de departe priveşte, albă, armonioasă, biserica întemeiată de Iordachi Cananău, la începutul veacului al XIX-lea.

Din Folticeni iarăşi, spre Răsărit, pe drumul care merge lângă calea ferată, străbătând cel mai minunat ţinut de dealuri înverzite, de lanuri de ovăs şi de

porumb, de fâneţe cu toate florile. Şanţurile drumului neted îţi iese înainte cu strălucite mănunchiuri de rochiţa rândunelei, mare, albă, de lumânărele galbene, de cicoare albastră, iar, ici şi colo, câte un des sfiştoc de flori roşii îmbrobonite. Sus, pe culmi, aleargă pădurile, cruţate, iar în adâncurile de văi se prind apele Şomuzului limpede, înabuşit de papură: iazuri largi, sămănate cu ierburi înflorite, lucesc ca o oglindă. În ovăs înaintează secerea: vătavul măsură cu prăjina, iar sătencele răsar din desişul de aur, aplecate ca spre o îmbrăţişare sau privind mândre cu secerea sclipitoare răzimată în şold. În sate, se spală, se diretică, se bat grânele cu îmblăciul, pe când copiii bălani, cu ochii negri, vioi. se caţără pe parii gardurilor de răchită ca nişte veveriţe şireţe şi sperioase.

Dolheştii-Mari sânt un sat de Ardeleni, cari au venit aici pe la începutul veacului trecut, şi-au clădit casele de pribegie şi au dat aşezării lor vechiul nume românesc după care s'a luat acela, slavon, al acelui sat vecin, Dolhasca, întemeiat de colonişti ruteni în vremuri mai nouă. Ei au dres şi vechea biserică, acoperind-o şi înădindu-i un pridvor grosolan şi un turn bine clădit.

Vechea clădire era mică, dar armonioasă şi interesantă, într'un fel unică printre bisericile veacului al XV-lea, din care vine şi ea. Întrarea e împodobită cu dungi săpate în piatră; în pronaos zac supt frumoase pietre săpate trei morţi vechi: unul din ei e Şendrea, Portarul de Suceava al lui Ştefan-cel-Mare; soţia lui, Maria, sora lui Ştefan, se odihneşte lângă zidul din faţă. Catapiteasma se razimă pe un zid puternic. Fereştile, dintre care cea din mijloc e deosebit de meşteşugită în săpături, se află toate către curte, pe când de către drum e deschisă abia una din îngustele fereştuice ale altarului. Biserica n'avea turn când a sfinţit-o ctitorul.

La întors, ne abatem pe la biserica satului Huşi, aşezată pe un tăpşan de-asupra şesului înflorit. De şi relativ nouă, tencuiala i se cojeşte de pe păreţi şi mormintele boiereşti albe tânjesc părăsite. De-o parte şi de alta a cărării, flori puternice, înalte, aromesc sălbatec în căldură şi cântă prin musica de vioară depărtată a albinelor, prin fâşâitul înteţit al greierilor, care se desface ca în tăieturi ritmate de coasă.

Înapoi spre Târgul-Neamţului, în mijlocul ploii mărunte, care înfăşură toate în promoroaca-i mişcătoare. O pătură groasă de noroiu s'a întins asupra străzilor şi ulicioarelor târguşorului. Hanul la „Ştefan-cel-Mare" ni oferă iarăşi bere de Bragadiru, la care se adaugă acum struguri din „Asia-Mică", mărunţei şi înăcriţi.

4. Baia.

În sus, către Ţinutul Sucevei, iarăşi se înalţă culmile undulate, monştrii tupilaţi ai dealurilor de lut, ale căror linii se rup, se încrucişează, se amestecă, de la verdele împădurit din faţă până la curatul azur al celor din depărtări. Mai ales scurtul drum de la Dolhasca până la Folticeni e de o deosebită frumuseţă, cu apa limpede a Şomuzului ce se încolăceşte printre înalte tufişuri de trestii ninse de puf, cu satele ce se caţără ici şi colo pe înălţimi, cu porumbiştile aurii şi câmpii încă verzi, în ciuda arşiţei. O bogată lumină de Septembre, fără năduşeala verii şi fără ceţele adevăratei toamne, care nu-şi arată încă prin nimic apropierea, înfrăţeşte toate aceste colori aşa de tinere încă. Se vede bine până în fund departe: casele albe, muncitorii răspândiţi în porumb, turmele dese ce pasc în larg, băieţaşii ce stau în umbră şi răcoare. Peste toţi şi toate, ca o solie de noroc, cade această binecuvântare a soarelui întârziat.

Folticenii[1], oraş care abia dacă are o sută de ani, stă pe una din movilele cu suişul uşor ce sânt răspândite pe toată câmpia. Şi pe dânsul soarele îl înfăşură prieteneşte, pe când depărtarea îl înfrumuseţează, aierul clar îl purifică.

E un târg mic, dar cu unele strade boiereşti frumuşele, având faţade albe şi grădini de flori. Aici locuiesc familii care de multă vreme îşi păstrează cuibul în această regiune de linişte sănătoasă. Într'una din aceste case albe stă în timpul iernii şi vara câteva ceasuri pe zi omul care represintă mai mult în Folticeni spiritul modern, adevăratul patriotism şi grija pentru cele mai scumpe averi ale poporului nostru: datinile şi amintirile, poesia lui; în Artur Gorovei, editorul „Şezătorii", găsesc cel mai bun călăuz ce puteam dori.

Văd întâiu oraşul: după cartierul boieresc, strada de negoţ şi meşteşug a Evreilor, aceiaşi ca oriunde aiurea, cuprinzând în ea şi biserici care nu-şi mai au vechiul rost. Cele de văzut se încheie aici, căci în Folticeni trecutul a lăsat mai puţine urme decât în cele mai multe oraşe ale noastre, şi presentul abia există, mai ales presentul românesc, singurul pentru care sânt scrise aceste pagini[2].

Plecăm spre Baia, astăzi un sat mic cu ruine mari, altă dată o înfloritoare aşezare de Saşi, veniţi de peste munte cu meşteşugurile şi legăturile lor, cu limba lor, pe care o păstrară trei-patru secole, cu legea lor, pe care o pierdură mai de curînd vreme. Aici

---

[1] *Aşa* se scria odinioară. Vine de la Folticiu şi acesta de la Foltea, Mâncăciosul.

[2] Una din biserici păstrează o preţioasă archivă, care porneşte din epoca Regulamentului Organic.

erau odată mine, care şi chemaseră pe străini şi pentru care se şi numia oraşul *Baia Moldovei:* aici era o trecătoare cercetată: lucruri toate care nu mai sânt.

Ne coborîm de pe dealul Folticenilor, pe care o ochire în urmă ni-i arată mai frumoşi de cum se văd din valea pe care o străbate trenul. Din drumul apusului, către care înaintează, soarele aruncă raze auritoare asupra amestecului de case şi livezi străbătute de turnuri cu cruce, o amintire şi un îndemn. Apoi şoseaua şerpuieşte printre lanuri, pe când înălţimile încunjurătoare se tot schimbă, într'o minunată privelişte.

Case de sat, cu lungi grădini. De la o vreme mergem pe lângă nişte uluci care împrejmuiesc o mare livadă cu copacii înalţi şi buruiana îmbielşugată, sălbatecă. În dreapta se ajunge la aşa-numita biserică a lui Ştefan-cel-Mare.

Într'o curte care slujeşte încă de cimitir, o lungă întindere de pământ plin de gropi şi învelit cu o iarbă lucie şi mătăsoasă ce se mlădie ca o coamă. Puţine cruci de piatră, mai multe de lemn, care pe încetul se înegresc, se desfac din cuie, cad: pe un singur mormânt mai sus de firele ierbii se vestejesc florile galbene ale unei vâzdoage.

În mijloc, încunjurată de un roiu de muşte, ce bâzâie ca pe un câmp de războiu, cum a fost şi acesta în glorioasa noapte de acum patru sute şi cincizeci de ani, ruina bisericii.

Cum şi era de aşteptat, ea samănă bine cu episcopia de Roman. Aceleaşi proporţii fericite, acelaşi turn delicat, aceleaşi ocniţe. Numai cât, de mult timp totul e în dărăpănare: pisania de de-asupra uşii de întrare a căzut, şi numai pe o mică placă de piatră se vede bourul Moldovei, fărmat în parte de pietrele băieţilor din sat: de o parte şi de alta a

capului heraldic se văd bine accesoriile lui: soarele cu chip de om şi şfertul de lună. Pe din afară moluzul a căzut, acoperişul s'a cufundat întreg, de o parte şi de alta a turnului; nimic n'a rămas din zugrăveli, şi iscălituri de visitatori îngrijiţi pe toate căile de nemurirea lor au înlocuit sfinţii meşterilor din al XV-lea veac. În interior calci pe pământul gol, şi păreţii descoperiţi de orice înveliş arată ţesătura lor barbară, dar trainică, de bolovani şi cărămizi prinşi în ciment tare ca piatra.

Statul se gândise, în vremile de bielşug, să refacă această clădire, pe atât de frumcasă, pe cât de bogată în amintiri. Se întocmise un proiect de mănoasă „restaurare", în care sunau sute de mii de lei. Un acoperemânt ar fi fost mai bun decât acest vis strălucitor: el nu s'a găsit cu cale. Acum sătenii se află în proces cu nişte străini, moştenitorii aici ai unei bogate boieroaice pierdute pentru neamul său: un testament ar prevedea dregerea bisericii, dar el e prea puţin clar, şi oamenii, cari au refusat propuneri mai modeste, pot pierde judecata[1]. Iar vremea ar dărâma înainte ceia ce s'a înălţat pentru a-i opri mersul aice.

Intrăm în curtea pe lângă care trecusem. O clădire albă, în stilul veacului al XVIII-lea, cu multe încăperi, se vede înainte. Administratorul casei boiereşti a Cantacuzinilor locuieşte în câteva odăi dintr'o aripă mai puţin ruinată decât ce mai este. În dos era odinioară o seră, pe când grădina se cobora departe înainte. Acum abia se vede ici colo câte o floare, iar între lemnele înegrite ale serei un bătrân sătean, slab, surd, cu ochii de nebun, „face semînţuri" cu degete tremurătoare. Odată le va fi făcut în adevăr, apoi s'au tot împuţinat şi florile şi semînţurile, pe măsură ce scădeau puterile grădinarului.

[1] Procesul a fost câştigat, şi biserica a fost restaurată 1916).

Dar el nu vede acestea, şi, dacă lucrurile vor merge tot astfel înainte, moşneagul va adormi într'o toamnă aurie ca aceasta, strângând sămânţa scumpă a celei din urmă flori rămase din grădina măiastră.

Mai jos, te opreşti înaintea unei minuni, de sigur unică în cuprinsul ţării. Un loc întins e acoperit numai de molifţi cari, prin înălţimea lor supţiratecă, prin bogăţia crengilor, grosimea trunchiului şi împleticirea de de-asupra ţernei a rădăcinilor lor vânjoase, arată îndestul că nu mai trăieşte om de o samă cu dânşii. Vârfurile uriaşilor par a se atinge sus, şi ei alcătuiesc mai mult decât un colţ de pădure bătrână: sânt o biserică uitată, unde e timp de când nu se mai serbează liturghia muncii gospodăreşti de toate zilele. Cel din urmă Cantacuzin care a stăpânit aici doarme departe, în Grecia, şi o urnă înverzită, profanată de iscălituri adânc săpate, îi pomeneşte în litere greceşti numele.

Printre copaci se văd lozniţe pe care se usucă prune la fum. Nişte săteni din Rădăşeni, mari negustori de fructe, aşează şi aleg merele pe care le-au cumpărat aici, şi ne cinstesc cu câte voim noi, nevrând să primească în mână o plată.

Într'un loc, printr'o îndesitură a arborilor, se văd ziduri. Aceste ziduri sânt mai solid aşternute decât la biserica ruinată de dincolo; numai în câteva locuri sânt stâlpi de bolovani prinşi cu ciment, încolo e numai o cărămidă de o coloare închisă, aşa de tare încât îi va trebui mult timp progresului ca să facă alta ca aceasta. La început, ceia ce se păstrează arată un turn de o neobişnuită lărgime şi putere; de la dânsul pleacă un zid de biserică, având două rânduri de fereşti. În fund, altarul, în care se mai văd fragmente elegant cioplite din capetele de piatră ale arcurilor gotice. Chiar din zugrăveli a mai rămas

ceva, şi se recunosc şi liniile trase în părete pentru a călăuzi mâna meşterului de sfinţi.

Aceasta, e, se spune, biserica făcută de Alexandru-Vodă cel Bun, ca bun soţ pentru nevasta sa Margareta[1], care trăi şi se sfârşi în legea străină a catolicismului. Călători din al XVII-lea veac arată că au văzut încă piatra ei mormântală, care a dispărut de atunci; altele, amintind morţi de mai puţină vreme şi de mai puţină însemnătate, au trecut dăunăzi la Museu. Pe când biserica Doamnei Margareta îşi tânguieşte peirea între bătrânii copaci, iar Curţile unde au petrecut soţii domneşti, atunci când biserica era nouă-nouţă şi clopote strălucitoare sunau în voinicul turn, dărâmate odată, drese de Cantacuzineşti pe urmă, se întind, a doua oară goale, în grădina părăgenită.

O a treia biserică, aceia în care se slujeşte astăzi, e înălţată de Petru Rareş, de bună samă pentru a înlocui biserica răsăriteană mai veche, ruinată. E o clădire mică, dar nu lipsită de frumuseţă: pe păretele din afară se mai disting, de şi ploaia le-a spălat foarte mult, picturi religioase, cu inscripţii slavone, care par să fie din vremea întemeierii[2].

La „biserica lui Ştefan-cel-Mare“ am vorbit cu un ţăran care se luase pe urma noastră, un biet om sărac, ştirb, de la care nu se putea scoate alta decât o aprobare necontenită. La aceastălaltă biserică, alt locuitor ne întovărăşeşte, care ni vorbeşte cam tot aşa de puţin, dar ne lămureşte totuşi asupra unei crime ce s'ar fi comis: o nepoată care a înfipt securea în capul mătuşă-sa pentru o grămăgioară de

---

[1] Mai curând pentru Polona Ryngalla, Rângala, de unde satul Rânghileştii (1939).

[2] S'a refăcut, dar au dispărut frescele (1939).

porumb. Mai departe, după ce trecem de câteva gospodării-model, găsim la Casa comunei pe primar, un om de toată frumuseţa, cu obrazul plin, rumăn şi pletele lungi. Mi se spune că sânt mulţi şi mai mândri decât acest coborîtor al plăieşilor, vrednic de a fi plăiaş el însuşi, în oastea unui nou Voevod cuceritor. Iar lângă dânsul stă, cu o figură de maimuţă pânditoare, „nighistorul" din localitate, la care mă uit cu o uimire care nu prea pare să-l mulţămească. Moşia Baia ea însăşi e dată de mai mult timp în arendă unui Evreu, om bogat şi cum se cade, care ne-a primit cu dulceţi româneşti şi ni-a vorbit într'o limbă care nu era aşa de stricată.

În acest loc e un singur învins, până la distrugerea totală: vechiul proprietar român, boierul, rând pe rând grecisat şi franţusit, decăzut până la stingerea moştenitorilor sau la măritarea fetelor, cu moştenirea, în familii străine. El şi-a părăsit pe încetul rostul de ostaş, rostul de dregător, rostul de politician, şi a perit lăsând urme mâncate de muşchiu, mari case în ruină şi florării năpădite de buruiană.

În locul lui a venit, după izbânda micului meşteşug, micului negoţ şi a cametei mărunte la oraşe, Evreul. Ca în vechiul Canaan, unde aleşii lui Dumnezeu se înjosiau să sape via pe dealurile de lut, el s'a făcut întreprinzător de sămănături şi de pădure: banul grămădit cu răbdare îl făcu stăpân pe un şir de ani peste rămăşiţile de avere ale boierului mort.

Şi se zice că n'ar fi mai rău decât mulţi exploatatori de legea noastră, dacă nu şi de neamul nostru. Arendaşul ar ierta une ori datorii pe care săteanul nu le mai poate plăti cu munca lui, şi săteanul s'ar simţi chiar legat cu inima de acest străin care nu se foloseşte împotriva lui de toate drepturile grozave pe care i le dă legea uşuratecă. Aceasta nu

înseamnă însă că Evreului i-ar putea fi drag despreţuitul ţăran, că ar avea măcar pentru dânsul ceva din mila care chiamă asupra Evreului sărac sprijinul coreligionarului său înavuţit; nu: Evreul arendaş, mai-mai proprietar, şi ar fi proprietar pe cea mai mare parte din solul românesc dacă n'ar dăinui legea care împiedecă înstrăinarea moşiei şi o oarecare frică, o oarecare prevedere de schimbări de locuinţă în viitor —, acest Evreu cântăreşte oamenii, cu inteligenţa, dibăcia sau puterea lor, în bani; lucrătorul italian e mai „iubit" de dânsul în munca pădurilor fiindcă-i face în mai scurt timp o mai mare cantitate de marfă, şi el îşi arată această „iubire" prin expansiunea unei lefi îndoite, întreite. Evreul n'ar ierta o datorie pe care o poate strânge, dar el va lăsa în părăsire pe aceia ce ar aduce mai multă ură decât bani. De aici iertarea lui inteligentă, alături de lăcomia proastă a altora.

Dar Evreului îi răsar concurenţi, pe cari, sprijiniţi de Stat, nu-i va învinge. Dărmăneştii au întrat în stăpânirea binefăcătoare a d-lui Barbu Ştirbei, un „Muntean"; o doamnă din Bucureşti e pe cale să iea Baia, — o vrednică femeie, în stare să administreze singură o mare avere. Astfel, spre binele neamului, boierimea şi bogătaşii munteni, mai harnici, mai economi, mai practici, se pregătesc a lua locul de unde nevrednicia a înlăturat ramurile uscate ale boierimii moldoveneşti. E o substituire *românească,* analogă cu aceia care a adus dincoace de Carpaţi pe dascălii ardeleni şi aduce de o bucată de vreme pe unii din cei mai bogaţi între orăşenii români de dincolo, cari se fac bancheri, întreprinzători de otele, de birturi, de staţii balneare. O constatare cu totul îmbucurătoare[1].

[1] Lucrul se petrece de un timp şi în nenorocitul judeţ al Iaşului. La Baia s'a aşezat însă d. Al. Cantacuzino-Paşcanu (1906), pe care apoi l-a atins exproprierea (1939).

că a fost românească. Recunoşti cu plăcere în cutare dughiană care va dispărea frontonul cu stâlpi de zid, *loggia* largă din faţă, dincolo de care se deschide uşa de fier asupra depositului umbros al mărfurilor. Cei ce mulţămesc însă astăzi nevoile clientelei ţărăneşti de prin satele vecine, sânt obişnuiţii Evrei, cari desfac cea mai ieftenă şi cea mai proastă marfă de nimica. Românii încep însă a se ivi din nou, şi unul din noii negustori de neamul nostru se recomandă ca un coleg al d-lui Sadoveanu, care a descris multe părţi din viaţa acestui *„Văscani“* , scrie el discret , în care şi-a petrecut copilăria.

Într'o curte întinsă, tocmai la capăt, aproape de casa boierească de unde nu-i mai vin ctitori noi, ocrotitori şi închinători, se ridică biserica veche, cu clopotniţa zdravănă, înfiptă înaintea unei zidiri care păstrează, şi după „prefacerea de iznoavă“, „înoirea cu adăugire“ şi „.împodobirea înlăuntru cu toate cele după cuviinţă“ a lui Iordachi Balş, fiul Saftei Cantacuzino, urmaşă a întemeietorilor, liniile ei potrivite.

În altar, pomelnicul slavon înşiră tot neamul cantacuzinesc, încă înainte de acel Iordachi Cantacuzino, mare şi puternic, bogat şi mândru boier al lui Vasile Lupu şi al urmaşilor săi, după care-şi luase numele şi străinul, dintre Bălşeşti, care la 1807 se simţi dator cu o reparaţie temeinică faţă de prinosul evlaviei aceluia de la care-i venia şi această frumoasă moştenire. Pe clopotniţă, tocmai sus, se mai vede, cam înegrită de vremuri, pisania lui Iordachi Vistiernicul şi a soţiei sale, Alexandra, cari închinară la 1664, supt bunul Domn Istrate Dabija, deprins a bea mult, din cinstita oală de lut care nu spune cât a mai rămas, această frumoasă biserică a Arhanghelilor şi arhistrategilor de oşti Mihail şi Gavriil.

Şi după ce rătăcirăm prin această mare încăpere

şi de călători cari se schimbă grăbit, şirul de prăvălii aşezate acolo pentru a momi şi despoia pe cărăuşi, pe vizitii şi altă sărăcime creştină, care se amestecă zilnic cu Evreimea birjarilor de la birjile răpănoase, scofâlcite, ciuruite şi jupuite, în vălmăşagul de sosire şi plecare, de târguieli şi sfezi, de strigăte şi pocnituri de bice.

Nu e însă fără interes să te sui pe urîtul deal gol de lut ca să ajungi la aşezarea de odinioară a strămoşului Paşcu şi a neamului său. Vei găsi acolo o ciudată colonie industrială nouă, o stradă de Evrei, o paşnică mahalà creştină, o biserică din veacuri ce erau bune în toate privinţile, şi, dacă te va lăsa nu ştiu ce arendaş de nu ştiu ce naţie, — cată să vezi şi Curtea care dăinuieşte acolo încă din veacul al XVII-lea şi a găzduit mulţi stăpâni adevăraţi, cu iubire gospodărească pentru dânsa, până s'a ajuns la năimiţii, la chiriaşii, la neînţelegătorii şi nesimţitorii, fraţi buni cu duhul risipurilor, din timpurile noastre[1].

Gara n'a chemat numai avangarda iudaică de peste şanţurile puturoase; ea a strâns, pentru atelierele ei, care cuprind, în preajma uriaşelor cuptoare cu adâncurile înflăcărate, o lume întreagă de lucrători, fel de fel de Poloni, de Nemţi, de Români desrădăcinaţi şi declasaţi, până la elementele industriaşe normale care toarnă şi bat astăzi fierul în acele peşteri negre ale unei munci grele. Şi aceştia toţi au luat în stăpânire vechi case ţărăneşti, le-au prefăcut, le-au înădit, le-au împodobit şi încadrat după gustul lor, sau, altă dată, s'au oploşit unde şi cum au putut, în originale lăcaşuri de lemn, de fier, de tablă, de geamuri, care sânt adesea cortul modern al muncitorului industriilor.

Strada de sus, a negustorilor, arată pe alocurea

[1] Curtea e azi proprietatea d-lui Gh. Brătianu (1939).

că a fost românească. Recunoşti cu plăcere în cutare dughiană care va dispărea frontonul cu stâlpi de zid, *loggia* largă din faţă, dincolo de care se deschide uşa de fier asupra depositului umbros al mărfurilor. Cei ce mulţămesc însă astăzi nevoile clientelei ţărăneşti de prin satele vecine, sânt obişnuiţii Evrei, cari desfac cea mai ieftenă şi cea mai proastă marfă de nimica. Românii încep însă a se ivi din nou, şi unul din noii negustori de neamul nostru se recomandă ca un coleg al d-lui Sadoveanu, care a descris multe părţi din viaţa acestui *„Văscani“* — , scrie el discret — , în care şi-a petrecut copilăria.

Într'o curte întinsă, tocmai la capăt, aproape de casa boierească de unde nu-i mai vin ctitori noi, ocrotitori şi închinători, se ridică biserica veche, cu clopotniţa zdravănă, înfiptă înaintea unei zidiri care păstrează, şi după „prefacerea de iznoavă“, „înoirea cu adăugire“ şi „împodobirea înlăuntru cu toate cele după cuviinţă“ a lui Iordachi Balş, fiul Saftei Cantacuzino, urmaşă a întemeietorilor, liniile ei potrivite.

În altar, pomelnicul slavon înşiră tot neamul cantacuzinesc, încă înainte de acel Iordachi Cantacuzino, mare şi puternic, bogat şi mândru boier al lui Vasile Lupu şi al urmaşilor săi, după care-şi luase numele şi străinul, dintre Bălşeşti, care la 1807 se simţi dator cu o reparaţie temeinică faţă de prinosul evlaviei aceluia de la care-i venia şi această frumoasă moştenire. Pe clopotniţă, tocmai sus, se mai vede, cam înegrită de vremuri, pisania lui Iordachi Vistiernicul şi a soţiei sale, Alexandra, cari închinară la 1664, supt bunul Domn Istrate Dabija, deprins a bea mult, din cinstita oală de lut care nu spune cât a mai rămas, această frumoasă biserică a Arhanghelilor şi arhistrategilor de oşti Mihail şi Gavriil.

Şi după ce rătăcirăm prin această mare încăpere

de piatră, goală, umedă, rece şi tristă, o luarăm prin mahalaua cu case albe, de jur împrejur încunjurate cu cerdace largi, aerate, sănătoase, prin câmpul de primăvară, încă pustiu, latifundiu căzut în ghiare arendăşeşti, ce se înfig bine în brazdă, spre un schit al Brăteştilor, despre care ni se spusese multe.

Am găsit, la o parte de satul lipovenesc şi românesc, un domeniu de mănăstire, întins şi bine lucrat, de femeile satului care, aflăm pe urmă, ştiau bine drumul la părinţii izbăvitori de păcate vechi şi dătători de nouă păcate. În mijlocul unor chilii locuite odinioară de răi gospodari, cari aveau numai haine de călugări, o biserică, al cării caracter nou iese răpede la iveală. Agale, obosiţi de posturi, fără îndoială, de rugăciuni istovitoare, de căinţă pentru greşelile cărnii afurisite, trăiseră acolo rânduri de monahi cari ajunseseră la urmă dincolo de margenile celei mai oarbe îngăduinţe. Acuma un preot de mir li-a luat locul şi trăieşte în bielşugul unui senior feudal, avându-şi, departe de ochii lumii, bogăţia sa de pământ, şerbii săi, câştigul său legiuit, — fără a fi dator măcar cu slujbe bieţilor oameni din sat, cari au acolo jos biserica lor românească şi capişlea lor lipovenească.

IV.

I A Ş U L

1. Prin Ţinutul Iaşilor.

De la Sârca, unde acum două-trei veacuri s'a dat luptă pentru Domnie, printre casele satului Mădârjaci, — case slab clădite, dar frumoşi oameni, înalţi şi vânjoşi, cu cojoace înflorite, foarte curate, — drumul de ţară suie şi coboară dealuri înalte, cu totul curăţite de pădurile care odată le înfrumuseţau. Îndată ajungem în satul Lungani, şi vedem înaintea noastră întinsa livadă, împrejmuită cu gard viu, a curţii, şi biserica înălţându-se solidă, şi mai mare decât pentru un aşa de mic sat, pe malul unui heleşteu străbătut de gâştile satului.

Aici a stat străbunul, tatăl bunicii mele, Vornicul Iordachi Drăghici. L-am cunoscut întâiu după vechiul tablou zugrăvit în uleiu de un maiestru străin, tablou îmbătrânit şi el acum, cu coaja crăpată de căldura verilor uscate[1]. Mare işlic burduhos, faţă rotundă, roşcovană, cu barba sură şi ochii bulbucaţi, cu mult ighemonicon în înfăţişare. Târziu numai, el mi-a răsărit din izvoarele timpului său, pe care le străbăteam acum în căutarea adevărului asupra chipurilor şterse şi oamenilor uitaţi. Om de energie, născut în afară de cercul închis al bogăţiei şi al puterii, luptă şi răzbeşte, ajungând bogat el însuşi şi puternic, sus, în vârful scării boierilor. Şi nu se odihneşte, ci încearcă a schimba rosturile ţării, sfă-

[1] La Museul din Iaşi. Mi s'a dăruit o copie.

tuind pe Domnul care avea încredere în el, pe blajinul Voevod Ioan Sandu Sturza, să puie laolaltă, în aceiaşi clasă stăpânitoare nouă, pe vechii boieri cu nume mari şi pe boierii cei noi, ridicaţi, ca dânsul, prin isteţime şi muncă. Voia hotărîtoare a Ruşilor, cari aveau nevoie de restrânsa oligarhie a câtorva familii mari, învrăjbite între ele, îi strică însă planurile şi-i opri reforma de „cărbunar", — ceia ce înseamnă *càrbonaro*. Căci aşa-i ziceau acestui liberal înainte de liberali, precum astăzi se zice: socialist şi anarhist oricui calcă interesul clasei sale pentru a cere o democraţie naţională şi a încerca aducerea ei la îndeplinire. Pornind de la el, se vede că eram menit a întra în ceata temută a prietenilor „anarhiei".

Casa are beciuri adânci, un cerdac pe stâlpi cu scări în dreapta şi în stânga, care duc la odăile slugilor; are multe cămăruţe şi un larg salon cu vederea asupra copacilor învălmăşiţi ai livezii, care se desfăşură până în margenea lină a apei stătute. Unele noduroase trunchiuri înalte par să vie de la stăpâni şi mai depărtaţi[1].

Biserica a fost mântuită la 1828. Nu poate să aibă o arhitectură originală sau interesantă, nici nu se poate ţinea după o datină părăsită pe acest timp. Păreţii, foarte groşi, sânt numai văruiţi. Odoare găseşti prea puţine; nici cărţile nu vin dintr'o epocă prea veche. Din însemnările lor se află însă ce a fost înainte de Iordachi Drăghici în aceşti Lungani-de-sus. E vorba acolo şi de bunica soţiei Vornicului, care, aceasta, se chema Maria şi avea de mamă pe o Ileană. Pe la 1760 stăpânia însă, aici, la Lungani, Catinca Năculeasa, din familia acelui Toader Nacu, care, la sfârşitul veacului al XVII-lea, era Vornic peste ţăranii din unghiul de munte al Câmpulungului

[1] Azi e proprietatea familiei C Cerkez.

bucovinean şi care a servit şi în pribegie pe Domnul său, Gheorghe Ştefan.

O piatră, cu slovele din uşor şi foarte slab săpate, cu locul din jurul lor cojit şi ros de picioare, arată unde se odihneşte Drăghici, luat răpede de „boala năprasnică“ a holerei, la 1831. Epitaful plânge în versuri sfârşitul boierului înţelept şi ascultat, cu „gura înaltă“. Rândurile nu se potrivesc între ele, şi tânguirea e deosebit de naivă. Trebuie s'o fi făcut cineva din familie, de bună samă fiul Vornicului, Manolachi, care a scris istoria Moldovei, a tradus anecdote din cărţi şi ziare, a prelucrat Condica de Negoţ, a judecat după dânsa, cu mult simţ de dreptate, la Dorohoiu şi la Galaţi, a tipărit acaftiste şi cărţi de bucate. Preotul, care nu pare aşa de bătrân, — e tatăl anecdotistului Speranţă, — îşi aduce aminte, mai ales sfătuindu-se cu şi mai vechiul dascăl, de Manolachi, venit mai târziu, el însuşi gârbov de ani şi stors de boală, ca să cetească aceste rânduri de pe mormânt, care erau pentru el atât de desluşite şi mai duioase decât pentru un altul.

2. Spre Cotnari.

Prin Hârlăul de Duminecă, vesel, zgomotos şi foarte tărcat, spre Cotnari.

Dealuri ca valul mării, uşor atinse de un vânt prielnic, mirişti, clăi şi snopi. Câte o frumoasă *Curte* albă, unde stau vara „boierii“, — une ori de ieri, de alaltăieri şi ei, în mijlocul moşiei lor, arendate pe mulţi ani de zile —, câte opt sau zece —, la Evrei cu multe arende. Câteva căruţe care vin de la târg: într'una din ele, săteni în cămăşi murdare se uită acru şi plini de ură la birja noastră, pe care o conduce un Evreu urît şi bun de gură.

Un drum rău, care suie şi pogoară, duce îndată la Cotnari.

Până acum trei sute de ani era aici un târg frumos, bine locuit, bogat şi luminat, în care stăteau Saşi şi câţiva Unguri vechi cât Moldova, ba, unii, mai vechi decât dânsa. În mijlocul lor se ridica biserica uriaşă a lui Despot-Vodă, care voia să facă din aceşti catolici ce nu-şi uitaseră legea, nişte luterani ca dânsul; o şcoală, cu un dascăl sas, din Bistriţa Ardealului, se zidise lângă marea biserică nouă.

Până acum o sută de ani erau încă aici neamuri de vechi orăşeni foarte înstăriţi, cari ştiau să-şi scrie numele cu litere latine; era un şoltuz, erau nişte pârgari ai oraşului, era un pârcălab şi un pivnicer şi atâţia „oameni buni", cari aveau un nume şi o avere. Şi se arăta cu mândrie dealul „la piscup", dealul „lui Vodă", dealul „Mândrului", unde se făcea cel mai bun vin din Moldova, vinul gros şi tare, de care se uimiau străinii.

Până acum vre-o treizeci de ani, până la focul cel mare din 1873, biserica lui Despot, unde odată slujia în fiecare zi un Vlădică socinian, adus din Polonia, era întrebuinţată încă pentru slujbă. Atunci un foc din vecinătate atinse acoperemântul, şi focul, găsind în sfârşit o pradă vrednică de dânsul, sparse fereştile, nimici lemnăria, crăpă zidurile groase şi dădu jos vârful masiv al turnului. Catolicii cei noi, oameni săraci, puţini, trăind în căsuţe acoperite cu stuh, nu se încumetară să învie trecutul, care rămase mort şi în această mândră amintire a lui.

Doar viile mai rodiau încă pe dealuri, pentru Stat, care luase averea mănăstirilor, pentru negustorii evrei din Iaşi şi din Hârlău, pentru unii oameni mai norocoşi şi mai harnici. Filoxera veni, ca un blăstăm dumnezeiesc, şi desrădăcină viţa binefăcătoare. Sădirea din nou cu viţă americană, de care dă exemplu pepiniera Statului, n'a înaintat în destul ca să se vadă o îndreptare mai întinsă a lucrurilor.

Deci, afară de Primărie şi de câteva case de fruntaşi, uliţile întortochiate şi strâmte ale Cotnarilor-sat nu pot arăta decât căsulii foarte păcătoase, fără nicio gospodărie vrednică de laude[1]. Biserica ortodoxă, care e veche —, făcută de Ştefan-cel-Mare, pe când cea catolică ar fi, după legendă, fapta Cătălinei, iubita marelui Domn, n'are turn şi nu se deosebeşte prin nimic. Zidirea lui Despot, în care intri printr'o poartă joasă, rău săpată în piatră, supt cel mai vajnic şi greoiu turn ce este în toată Moldova, înşiră în zădar fereştile ei mari şi florile de piatră în care se opriau bolţi ce au perit. Râpa pe care se razimă păretele ei din stânga fuge de supt temeliile adânci, crăpând zidul în două, şi peste un număr de ani rămăşiţile focului se vor prăbuşi în adânc.

Iar, de jur împrejur, dealurile de lut, dogorite de secetă, muncite şi scormonite de alte puteri decât slabele puteri ale omului, se întind în cea mai goală şi mai urîtă nenorocire, fără o zdreanţă verde din marea bogăţie care le înveşmânta odinioară.

3. Spre Târgul-Frumos.

Tot înainte, drum pustiu prin praf. În primăverile bune e, în adâncul acestui pământ răscolit şi săpat, o nesfârşită bogăţie de ierburi înalte, în care miile de albine bâzâie, îmbătate, grăbite, voioase de prada lor dulce. Acum soarele nemilos, pe care niciun nor, nicio bură de ploaie nu-l stâmpără, a nimicit răbdător aproape orice urmă de verdeaţă. Numai, ici şi colo, câte un heleşteu scăzut răsare alb în mijlocul trestiilor bogate ca o pădure. Departe, se văd arii de grâu, şi o maşină de treier se îndreaptă către una din ele, în silinţile liniştite a zece părechi de boi, cari înaintează ritmic în negurile prafului.

[1] De atunci silinţile gospodarilor au avut, în vii şi în case, spor (1939).

O fântână cu colac se deschide în margenea drumului. În locul obișnuiților fluturi albaștri, harnici drumeți, cari au nevoie să se răcorească, ea e încunjurată de alți călători, Evrei disgrațioși, cu surtucul fără guler, surtucari de prin sate, țărani, cari-și așteaptă în tăcere rândul. Caii toropiți de căldură scutură capetele lor coperite de muște și fac să sune clopoțeii. Pe când cirezi înaintează de-a lungul miriștilor, întipărind pe cer semnul coarnelor puternic arcuite, cete de oameni de tot felul și de toată mâna urcă și coboară, pierzându-se și răsărind pe culmea albă a dealului. Sânt săteni călări, ca niște regi ai Dacilor de demult, și cosași ce și-au mântuit lucrul, și secerători în grupe, și tovarăși de cale, dintre cari mulți poartă pălăria cu margenile mai scurte, legată cu panglică roșie, iar femeile lor vălul pe cap, cămașa bogată în arnice și strâmta fotă neagră a locuitorilor de la munte. Ceva mai departe, la dreapta și la stânga, vederea se deschide în voie, pe când, în fund, dealurile se înșiră, ca un uriaș fund de scenă tivit cu albastrul vinețiu al înălțimilor celor mai depărtate. O bisericuță albă răsare singură pe un deluleț; un târg destul de mare, — mult mai mare decât Hârlăul —, stă tras în linie dreaptă, cu două biserici mari, vechi în frunte, iar, în valea prăpăstuită din dreapta, căsuțe de sat se prăvălesc în mijlocul livezilor.

E Târgul-Frumos, foarte veche așezare, cu biserică de la Petru Rareș, asupra căreia nu s'a oprit însă niciodată îngrijirea țării. Și la Târgul-Frumos e iarmaroc, e bâlciu.

Înaintea înaltei școli e liniște; drumul gării nu arată decât cete de țărani cari privesc bucuroși de pe băncile de afară ale cârciumei; în gară e îngrămădeală de Evrei, cari se strigă, stau la învoială și-și învârt birjele. Dar ca să vezi bâlciul trebuie să treci înainte, spre miezul Târgului-Frumos.

Cu mânile în buzunarul pantalonilor, cu mânile la spate sau răzimaţi de stâlpi, Evreii aşteaptă înaintea prăvăliilor boltite; sânt veseli; copiii lor, strânşi supt aripile mamei, cântă în limba lor nemţească schiloadă; fete foarte frumoase şi gătite privesc drumul bine pietruit, care e aleia iarmarocului.

Şi el dă tot lucruri nouă: ţărani în cară şi, cei mai mulţi, în căruţe, ducându-şi acasă cumpărăturile, părechi îmbrăţişate, care au lăsat banii la cârciumar, drumeţi singurateci, cari se poticnesc agale până-i zburătăceşte un birjar care trece răpede, chiuind, urlând şi suduind. Apoi Ţigani cu feţele şi piepturile de aramă, cu părul de câlţi şi hainele roşii ca focul, ori negre ca păcura: ei se duc spre şătrile din margenea târgului, unde aşteaptă carăle de zdrenţe, unde caii uscaţi pe coaste smulg iarba gălbie a şesului vitreg, unde cânii fricoşi şi copiii voioşi şi neruşinaţi în goliciunea lor de gândaci zburdă de o potrivă, în ciuda foamei, prin praful, gunoiul şi rămăşiţile scârboase ale drumului. Un sălaş s'a aşezat de-o parte, roată, în jurul focului dumnezeiesc, pe care l-au robit şi din care-şi iau vioiciunea şi bucuria. Bătrânul cu barba sălbatecă, bătrâna cu ochii rătăciţi, cum se cuvine să fie ochii unei gâcitoare şi vrăjitoare, tinerii şi tinerele ca nişte zei ai luminii ascunşi în mantaua zdrenţăroasă a cerşitorilor, dănciucii şi dănciucele, cari stau acum drepţi cu toată cuviinţa la şedinţa sfatului de *ciurdeală* care iea birul iarmarocului. Vre-un „boier“ trufaş trece iute spre casă sau vine de la staţia de aier, foarte apropiată, a Strungăi.

Într'acolo şi noi.

Raiul sămănăturilor, pe care-l părăsisem, începe iar, şi de pe florile care cad în fiece an din mânile darnice ale firii, vântul de seară culege miresme alese, care plutesc lin şi se pierd spre zări, amestecându-se

cu ale milioanelor de milioane ale florilor, ale florilor surori. În fund, craiu-nou ţine strajă în cerul vioriu.

Carăle, căruţele, drumeţii se tot împuţinează. Ca totdeauna, taina sfântă a serii pecetluieşte buzele noastre ca în biserică.

Dar iată că Evreul de pe capră începe a vorbi, într'o românească mai bună decât aceia pe care o vorbia, de sigur, tată-său. „Ce iarmaroc, mare iarmaroc!“ E panoramă, şi doi copii groşi, pe cari el i-a dus cu trăsura, dar tot nu crede că pot fi în adevăr aşa de groşi... Acum mai e ceva câştig, dar nu ca în Bucovina, unde sânt altfel de lucruri şi altfel de oameni, şi atâta rânduială! Aici oamenii cei mari fură: şi, dacă ar fura aşa mai puţin, aşa pe ascuns, dacă s'ar ţinea de cuvânt după ce au furat: dar, aşa, e vai şi amar!.

În fund, din marea pădure neatinsă, vestită în timpuri pentru hoţii ei, se vede eleganta casă cu două rânduri, galeria cu sticlă, aleile Strungăi, pe care le încunjură de o potrivă răcoarea, aierul limpede, taina, poesia, balsamul pădurii, unde înegresc brazii, printre copacii vechi ai şesurilor şi dealurilor. Orchestra cântă, şi lumea se primblă.

La întors, plânsetele de vioară se prelungesc în noapte prin pacea câmpului şi luna lunecă prin seninul cerului vioriu.

4. La un vechiu câmp de luptă: Sculenii.

Peste dealuri învălmăşite, pe care pasc turme risipite ori vitele albe ale mahalagiilor ieşeni pe lângă capra naţională a Evreimii locale, ori pe şoseaua care duce spre Prut, între lanuri şi pajişti care, la sfârşitul lui Iunie, se răsfaţă într'o uriaşă înflorire triumfătoare, se ajunge, pe supt pădurea care cu-

prinde, pe culme sus, biserica din Stânca, străjuind albă ca un turn de pază răsboinică asupra graniţii apropiate, la Sculeni.

O dungă de Prut, nu galbenă, umilită, târându-şi greu noroiul cleios de lut, ci limpede, albastră, ca apele Nistrului depărtat, se vede numai de aproape, curgând supt malul jos, plin de iarbă înaltă şi de toate florile. Abia ici şi colo, la noi, sălcii îşi înting frunzele de argint în unda încreţită. În faţă, unde copacii se îndeasă, oprind privirea, e un colţ ce se ţine tot de România, o sălbatecă insulă pustie, care va fi şi astăzi bună de contrabandă, cu toată paza grănicerilor noi şi a Cazacilor de peste râu; pescarii cu nădragii sumeşi îşi fac de lucru pe margene.

De departe se vedeau înălbind case între grădini, pe un loc ceva mai răsărit, pe când şi mai sus, în ţara românească smulsă de Ruşi, alte clădiri răsăriau răzleţ, albe, în acelaşi codru, de puternică verdeaţă a pometului din livezi. Iată la întrare, într'o împrejmuire rea, plopi foarte bătrâni încunjurând cu sumbrul lor pătrat înalt un loc gol, unde a fost de sigur odată o clădire, din care însă nicio urmă nu se mai descopere prin sălbateca năvală a buruienilor înflorite. Apoi vin căsuţe româneşti, slabe, supt stuf neîngrijit, cu ochiuri mărunte de fereastă, cu tărcături albastre, roşii pe păreţi şi pe simplii stâlpi, abia vrâstaţi la mijloc de o tăietură, ai cerdacelor; ogrăzi părăsite, cu câte un maşcat la fereastă; nicio grădină. Şcoala, — o casă ţărănească de felul celorlalte: este o învăţătoare, care lipseşte în vacanţă şi despre care şcolăriţele ştiu să spuie cum o chema înainte de măritiş, pe urmă şi de la divorţ încoace; altfel, fetele ştiu să cetească: de la părinţi, ni se spune cu privire la una din ele.

În mijlocul acestui nenorocit sat, cu optzeci de familii româneşti, adecă *omeneşti,* care toate dau

„bezmăt", deci *bezmen, embatic,* boierilor de la Stânca, din castelul alb de sus, foarte sus, — e centrul jidovesc, căci Sculenii sânt un târg. Marea şi buna casă veche, cu două rânduri, poartă pe fronton o inscripţie ebraică: acolo e *cealaltă* şcoală, sinagogă şi sală de cursuri a belferului profesor. La începutul lungii alei de sălcii care duce la un sat mai ca oamenii şi la rosturi de gospodărie ale proprietăţii, înaintea unei case de miserie şi putoare se prăjesc la soare un lung şir de Evrei: bunic, bunică, tată, mamă, fete, flăcăi, spuză măruntă de copii goi şi murdari, într'un amestec de bărbi, perciuni, zdrenţe colorate, cârpe de cap şi cămeşi scoase afară din pantaloni.

Cască gura, toată ziua, aceştia şi alţii, cari stau pe la colţurile medeanului cu mâna în şolduri ori îşi târăsc papucii, cizmele pe drumul de praf; cască gura toţi, şi mănâncă bine. Cârciuma, — după legea nouă —, nu e însă a lor, şi nici prăvălii n'au aceşti Evrei, şi ei *bezmătari,* bezmenari, ai marelui proprietar, cari fac două treimi din poporaţia târgului. Ofiţerul, grănicerii sânt acolo ca să păzească bine graniţa. Atunci, de unde huzurul cu burta plină la soarele de Iulie, pe când ai noştri trudesc pe brazdă, lângă Bucovinenii, „Cordunenii", ce vin în tabunuri, cu pălării înguste în margeni, cu cămăşi altfel cusute, cu carăte pline de unelte, „străini" înfricoşaţi şi priviţi cu ochi răi ?

Întreabă pe văcarul înalt, vânjos, spân, cu ochii blânzi, care mână vituţele satului pe malul înflorit şi se ţine cu douăzeci şi patru de lei pe lună, el, nevasta şi copilul, fără a dori mai mult şi a se sili pentru îmbunătăţirea soartei lui, de care ai zice că nu sufere. *Oamenilor* li merge greu: au biruri, „bezmăt" şi năcazuri; la „rivuluţie", boierul n'a vrut să-i facă stăpâni pe locurile lor de casă. Unii sânt

aspri cu ei, din cei cari trag cu puşca la un gest de nesupunere sau un semn de lipsă de respect a sclavului. Se simt un „neam blăstămat"; Evreii sânt altfel, fiindcă altfel i-a lăsat Dumnezeu. Ei au „idiie" şi din ea se ţin. Pe când Românul, ori e sărac, ori nu vrea să piardă nimic. Şi, în sfârşit, n'are „idiie"...

Atâta ştiu. Rosturi mai înalte nu-i privesc, „Ce-i peste Prut?" — Altă ţară. — A cui? A Rusului. — Dar cu dreptate a cui e? A cui... o are!"

Nu-i popă, nu-i biserică. Îi caută săracii acestui cuib de calicie şi prostie la doi chilometri. Pe morţi nu-i duc însă până acolo. La capăt, lângă Prut, unde floarea sălbatecă se ridică mai cât statul de om, amestecată cu puieţi de zarzăr, de stejar, răsăriţi în voie, neaduşi, neîngrijiţi, nestăpâniţi de nimeni, este o căsuţă albă cu două cruci pe coperişul de şindilă. Înăuntru, nicio icoană, nicio carte, ci numai cele două năsălii ale morţilor săraci.

Că a fost odată aici o luptă, fără puteri multe ori vitejie mare, însă, oricum, lupta dintre apăsători şi un neam doritor de libertate, prins în războiul sfânt al desrobirii sale, că aici Grecii au fost striviţi, măcelăriţi sau izgoniţi peste Prut, unde oşti ruseşti înşiruite priviau, cu ochi duşmani pentru Turci, cu ochi creştini frăţeşti pentru Greci, — aceasta o ştiu puţini. Dar bătrânii mai vorbesc une ori de păţania „volintirilor" lângă Ţinta şi pe toată întinderea şesului, de ascunzătorile lor adânci, păstrate până azi în „malul" înalt de la Stânca.

„Jalnica Tragodie", naiva poemă căinătoare a bătrânului Vornic Alecu Beldiman, spune amănunţit această poveste, a cării amintire se şterge cu încetul din minţile oamenilor ce au văzut-o. Cetind din nou lungile versuri ticăite, după cunoaşterea locurilor, le înţelegi mai bine. Iată plecarea Turcilor din Iaşi

la 13 Iulie. „Urdia“ se opreşte întăiu „la Copou“, târguşorul de azi, puţine case de negustori evrei, pândind la drum cu precupeţia şi samsarlâcul, — pe atunci Evreii ieşeni, trezindu-se din groaznica frică pe care li-o făcuseră eteriştii, căutau pe „răi“, îi „târâiau“ pe stradă, până nu se mai puteau ţinea în picioare şi, tăbărând asupra celor istoviţi de puteri, îi ucideau cu nesaţ:

Jidovii se răsvrătise, şi toţi răii ridicaţi,
Părând că-s volintiri vre unii, îi tăiau nejudecaţi:
Pe uliţă stârvuri multe, căci, ducând, îi târâia',
Şi, unde cădea vre-unul, acolo îl şi tăia'.

Avangarda turcească află pe eterişti la Stânca şi se ciocneşte cu ei; eroii libertăţii elenice se ascund „supt gardurile viei, tremurând“, alţii fug sus, la Curte, unde pe urmă a stat, în vremurile Roznovanului celui bătrân, şi Mihai-Vodă Sturza. Turcii se iau după ei: îi taie „în odăi şi prin beciuri“, lăsând trupurile acolo:

A trece pe lânga Curte, de putoare nu puteai.

Fugarii strică podul Jijiei, pe care Turcii îl dreg. A doua zi, după o cercetare de pe deal, trec biata apă mâloasă, pe care şi azi o ocupă podeţuri de lemn cătrănit, ce se dărâmă în neştirea tuturora. Călărimea grecească e răspinsă iute, „înăduşită“ de Turci. Rămăşiţile oştirii eteriste sânt acuma la Sculeni, „în târguşor“, supt Atanase Tufecciul, Balaş, Condoguni; peste „cot“, în ostrovul păduros, e carantina rusească: acolo privesc Gheorghe Cantacuzino Deleanul, ofiţer rus, prinţ-cneaz, fost comandant al Iaşului şi ajutorul său Pendedeca, — „ruşine, dar odihnă“!

„Ostaşii aleşi“, după risipa „mişeilor“ din Iaşi, se împotrivesc cinci ceasuri, adevărat eroism, — şi pentru aceia că, în cer şi pe pământ, nu mai e nicio

nădejde „Îndrăzneală oarbă“ de oameni cari „nici cum nu se dau“, spune Vornicul Beldiman, care stă şi el la carantină. Două tunuri trag în gol din „tabia“ Sculenilor.

„Carteacele“, cartuşele Arnăuţilor, luptând vrednic pentru o causă străină, s'au isprăvit însă. Se întrebuinţează „cuie şi piroane“ pentru ultimele împuşcături, care pleacă din „case, dugheniţe, hanuri, magazale“.

Turcii aprind Sculenii, care arde întreg, cu mărfuri cu tot, ca să nu se mai ridice, — arde şi casa boierească dintre plopii stingheri. Averile „bejănarilor“, boieri, negustori din Iaşi, se mistuie în flăcări supt ochii acestora, cari fug „peste Prut“ şi rătăcesc apoi, desnădăjduiţi, pe malul rusesc, „ca nişte turbaţi“.

Alţi Turci vin acuma, „un buluc“, „din deal“, de la Stânca, şi trec Jijia la rândul lor, dar apucă în sus pe Prut, cu tunuri pe care le tăinuiesc. Cea d'intâiu bubuitură, neaşteptată, îngrozeşte. Urmează altele şase. La ţărm e o îngrămădeală nespusă, şi apa vine mare, de-odată, oprind scăparea. La podul de vase se îndreaptă toţi, se prind de odgon, „se caţără“, „se anină în mâni“, supt ameninţarea tunului îndreptat tocmai asupra acestui loc; a trage nu cutează, ca să nu atingă cineva malul rusesc, care ameninţă cu un război temut. Dar gonacii ajung, şi odgonul e tăiat de iatagane:

Înegri Prutul îndată de căciule şi de morţi.

Pier Greci, robi de-ai lor, prinşi în război, — şi Serdăreasa lui Cârjă, cu nora şi nepoata, aduse legate, de departe. Calăul însuşi, nemilostivul Atanase Tufecciul, cade şi el la Prut.

Şi iată, în ultimul ceas, alţi Greci, cu „caifet turcesc“: Serdarul Vasile, „vestitul“, cu cinci sute de

luptători. Sânt „zece ceasuri“ din zi, după socoteala turcească, şase ceasuri de seară. Aveau şi două tunuri. Turcii, beţi de biruinţă, îi strâng într'un rădiu, de atunci tăiat, lângă „trecătoare“. Se pot şipurì până la Brăneşti, spre a trece la Ruşi mai sigur. Pe deal, priveşte lumea; la „cot“ se încaieră lupta cu Arnăuţii, şi Grecii strecuraţi privesc cu durere din carantină. Noii luptători se împrăştie „ca puii de potârniche“ pe mal. Seara-i face scăpaţi, în sfârşit, desarmaţi şi goi. Şi, a doua zi, de pe mal, batjocoresc pe Moldoveni, pentru că n'au ajutat, Vlădica de Trei Ierarhi, cel de Floreşti, Bucovinenii, „fraţi Petrini“ (Petrinò), Foti, Nicola, Dioghenide, Macri şi Panu, nume cunoscute mai pe urmă în politica noastră. Iar boierii, smeriţi, răspund:

Arma noastră fiind plugul, de la noi ce aştepta' ?

Acuma, întinsul şes e pustiu. Vite rătăcesc prin bălării. Târgul e o ruină putredă. Pescari fără rost rătăcesc pe mal. Un antreprenor de căsărmi alege loc pentru clădire. Şi numai în curtea fără locuitori uriaşii plopi negri stau nemişcaţi în valurile de lumină, ca un trist monument funerar al celor morţi, cu eroism, cu cinste, cu ruşine, pentru libertatea elenică.

5. Mănăstirile de lângă Iaşi.

Birja străbate, de la gara gotică a Iaşilor înainte, străzi prin care se despică praful alb, străzi foarte sărace, în care gospodăria fiecăruia e de o potrivă cu administraţia pentru toţi: în sate nu se află case de acestea, făcute şi acoperite cu cârpeli din tot ce se poate culege mai ieften: lemn, şindilă, tinichele văpsite şi nevăpsite. Împrejmuirea lipseşte; în locul gol şi foarte murdar de lângă casă, şoproane se apleacă într'o rână, adăpostind porci slabi cari rătă-

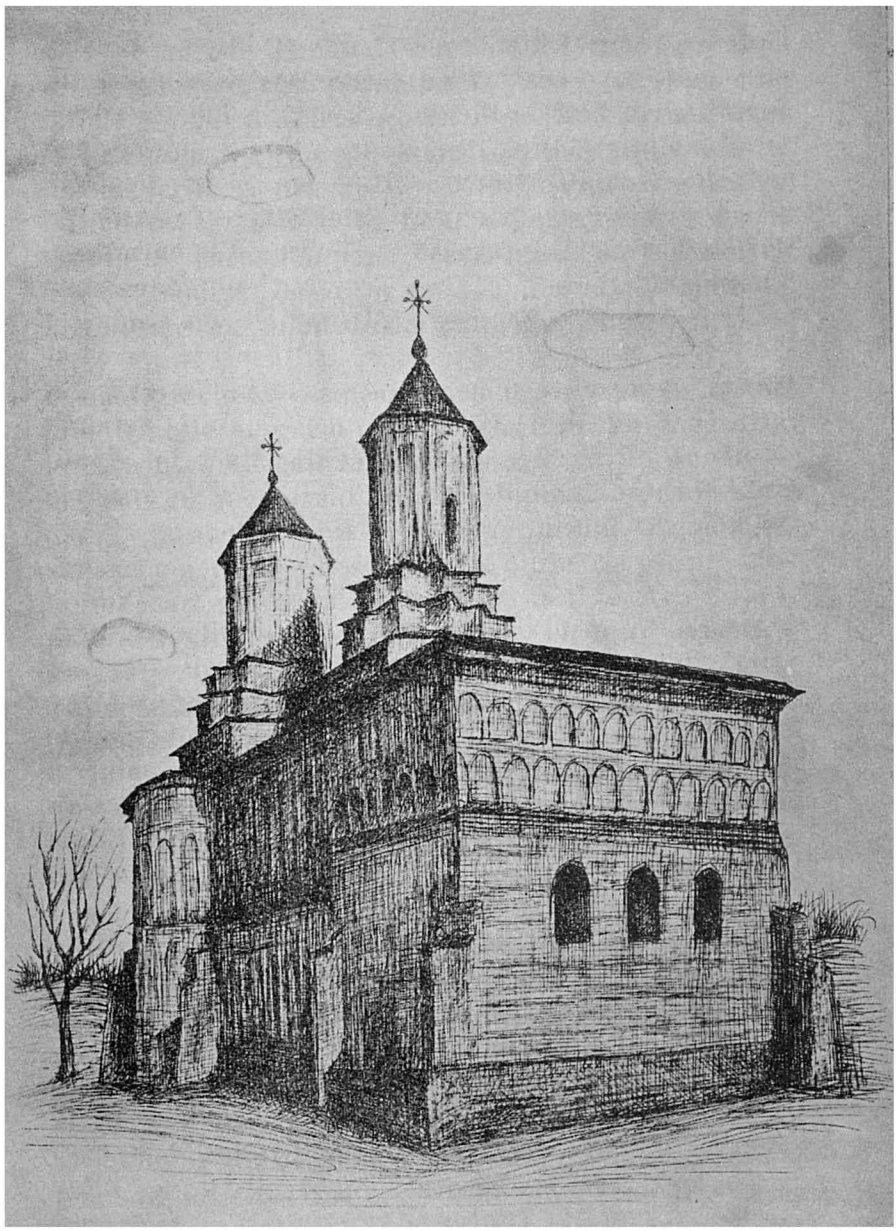

Biserica mănăstirii Galata, Iaşi.

cesc, grohăind, flămânzi, după murdăriile aproapelui. Nici livezi, nici porumburi. Ţigani păcătoşi umblă alene prin prăfăria secetei. Din Bahluiul aproape cu totul secat, prefăcut, unde mai este apă, într'un noroiu verde şi negricios, se înalţă duhori putrede. În dreapta însă şi în faţă te mângâie frumuseţa trecutului, care n'a perit: revărsarea de biserici şi case a Iaşului, de o parte, iar, de alta, dealurile încununate cu mănăstirile ctitorilor domneşti.

Încolo, drumul urmează prin şesul ars de soare, unde trăieşte numai o iarbă mică, aspră, negricioasă, pe care o caută caii lăsaţi slobozi şi cârdurile de oi lânoase, cu picioarele supţiri şi ochii de supunere blândă. Şoseaua se înalţă apoi pe încetul. Un sergent comandă o ceată de soldaţi în bluse murdare, cari împing sau se fac a împinge la deal o mare sacă plină. În chiotele de îndemnare, ei întră pe supt un mare turn negru, cu două rânduri, al cărui acoperemânt de tablă a rămas numai pe jumătate. Aceasta e *Galata*.

Zidul cel tare, acoperit cu vechi ţigle prăfuite şi sămănat cu bageaguri tot de ţigle, închide casele, drese, ale egumenului de pănă mai dăunăzi şi chiliile, iarăşi prefăcute, înaintea cărora închişii, — desertori şi nesupuşi, — sânt trecuţi în revistă de alt sergent. Biserica se înalţă în mijloc, căruntă, neîngrijită, dar tare ca granitul. Petru Şchiopul, biet Domn cucernic şi bun, o clădi cu dragoste şi cu multă cheltuială, luându-se după modèle din Constantinopol, care se deosebiau foarte mult de zidirile lui Ştefan-cel-Mare şi ale celuilalt Petru, Rareş, înaintaşul Şchiopului. Pridvorul e o întreagă clădire deosebită, alipită la trupul bisericii: răzimat pe două contraforturi zimţuite, el are două rânduri de ocniţe şi e străbătut de trei fereşti. Biserica însăşi e mult

mai înaltă şi mai încăpătoare decât cele vechi, dar podoabele, afară de aceleaşi ocniţe, lipsesc cu totul; fereştile sânt mici şi goale; cele două turnuleţe n'au putere, şi eleganţa lor e mai slabă decât în bisericile trecutului de lupte.

Cetăţuia vine aproape în faţă, despărţită prin valea adâncă pe unde trec liniile căii ferate, vale de spini şi de pustiu prin care rătăcesc acei porci slabi ai mahalagiilor din apropiere. Dealul se înalţă de-odată, cu coastele-i pârlite şi săpate în gropi risipite, — pe care le-au înlocuit acum plantaţiile încă şubrede şi sămănăturile mănăstirii-model cu aspri călugări ţărani. E aşa de uşor de luptat, încât trebuie să crezi că în acest loc a fost de la început cetăţuia de apărare a târgului domnesc, a târgului de negoţ şi popas din vale, care se desface din vârful înălţimii mai frumos decât de oriunde aiurea, înşirând toate grădinile, tot haosul caselor sale albe, toată cununa veche a bisericilor, de la pestriţul lăcaş al Lipovenilor din dreapta, cu turnurile învârtite, până la marea Mitropolie gălbie, cu stilul apusean, de împrumut, până la bisericile mărunte, către Copoul a cărui casarmă masivă se vede limpede la capăt.

Ctitorul bisericii din Cetăţuia, astăzi înoită între zidurile frânte de care fusese încunjurată la început, a fost Duca-Vodă, a cărui Domnie căuta să imite pe a lui Vasile Lupu, ocrotitorul acestui Grec cu noroc. În biserica lui Duca se vede urma Trei Ierarhilor lui Vasile-Vodă. Pridvorul samănă cu acel de la Galata, dar fereştile sânt lucrate măiestrit în piatră şi au caracterul gotic de la bisericile lui Ştefan; cele de pe laturile naosului sânt încadrate fin cu ciubuce însemnate jos cu două rosete. Turnurile sânt iarăşi asemenea cu ale Galatei, dar la mijlocul lor trece un brâu de piatră împletit. Acelaşi brâu de ciubuce

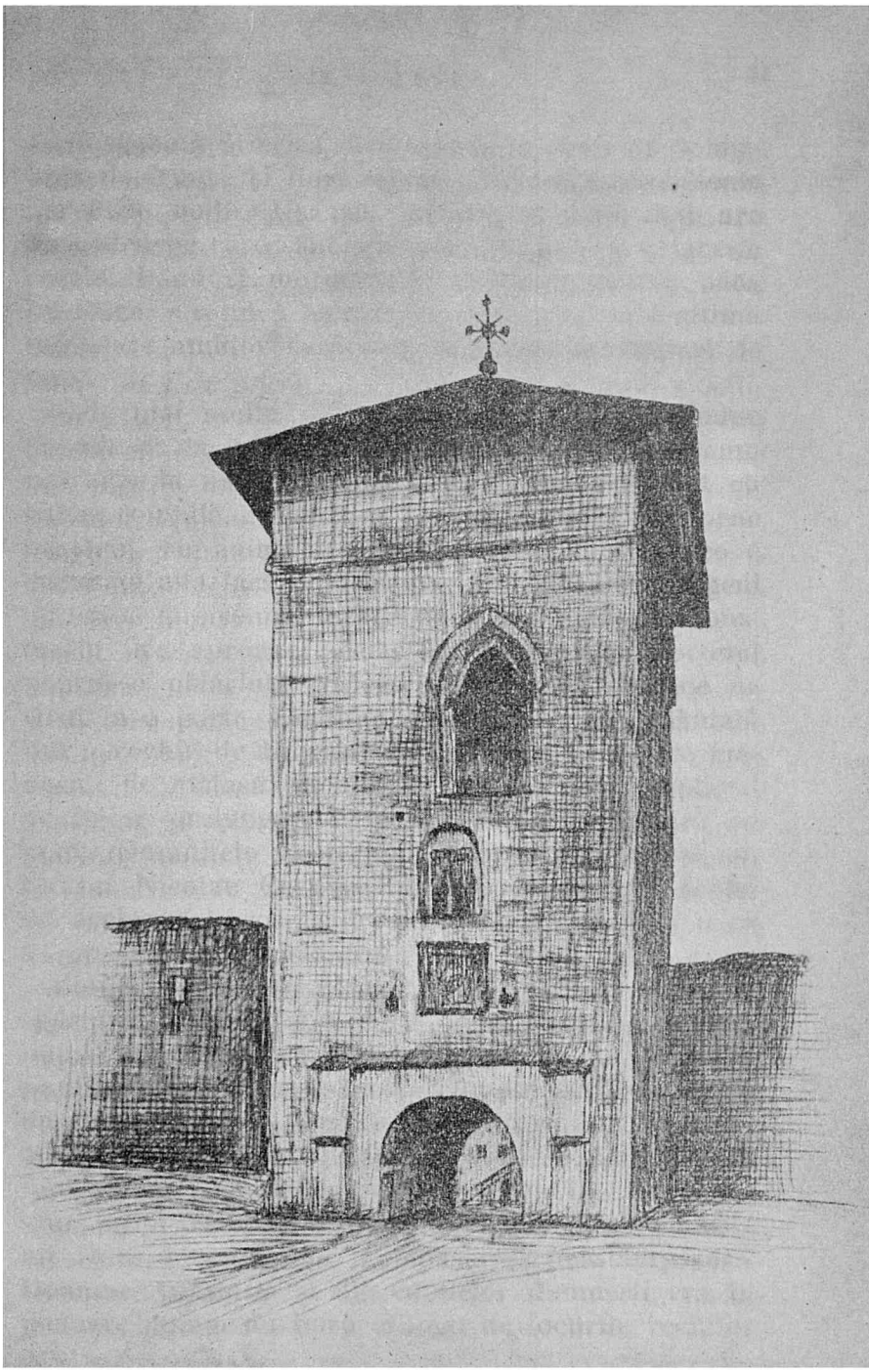

Cetăţuia (Iaşi). Clopotniţa.

încinge toată biserica, tivit sus şi jos cu câte o horbotă de frunze şi flori săpate. El înseamnă şi toate nervùrile bolţii. Uşa de întrare în naos mai are un cadru pe care sânt aplicate frumoase şi originale rosete. Pănă şi mormântul Doamnei Maria, fiica lui Duca, e o mică lucrare de artă în această ultimă înfăţişare muldovenească a frumoasei arhitecturi de ţară.

Cele mai multe picturi sânt vechi sau reproduc pe cele de la început. Pe păretele din dreapta, cum pătrunzi în naos, vezi pe ctitor, frumos bărbat cu barba rotundă, cu cuca în care sânt împlântate pene de struţ, cu haina de brocard verde, peste care e aruncată alta fără mâneci, purtând guler şi margeni de blană şi şireturi de aur pe piept. Fiul său Constantin are aproape aceiaşi îmbrăcăminte: coconul poartă o pălăriuţă roşie, cu blană jos şi pene de struţ la o parte. Doamna Anastasia e înveşmântată într'o rochie de brocard siniliu, prin care trec mânecuţi de mătasă albă cusută cu fir; din pieptarul de fir se prelungesc bete aurii ce se înfăşoară pe mâni. Domniţele Ecaterina, Ileana, care a fost soţia lui Nicolae Costin, Ruxanda, Maria au rochii de acelaşi fel, rose şi roşii. Pălăria tuturora e ca a „coconului“ Constantin.

Zidurile vechi au rămas întregi pe trei părţi, cu spărturile înguste din care odată trăgeau puştile; numai spre Galata malul a lunecat cu tot ce purta pe dânsul. A rămas măreaţa clopotniţă, timbrată cu una din cele mai frumoase înfăţişări ale bourului Moldovei. Neatinsă s'a păstrat vechea „baie“, — de fapt: cuhne —, domnească supt cupola în care adânc s'au înfipt rădăcinile buruienii. Dar din cămările lui Duca bogatul, ale frumoasei şi neastâmpăratei Doamne Anastasia şi ale copilelor domneşti era în picioare numai un horn afumat de focurile vechilor

ospețe și o splendidă sală cu bolți gotice pe care le pecetluiau la încheieturi delicate rosete de piatră; într'un colț, un sfânt din zilele creștine răsăria încă sfios, șters de vreme, ca și cum l-ar fi cuprins o ceață.

Gânduri bune au adus aici reparații și clădiri nouă, care se potrivesc ori ba cu ceia ce ni-a lăsat, în singura lui reservă artistică, trecutul; au venit oaspeți cari n'au învățat încă din pagini de istorie toată evlavia datorită locului unde sânt; ctitorul așa de binevoitor al mănăstirii nouă, Mitropolitul Pimen al Moldovei, va ști, de sigur, să facă, pe lângă bună gospodărie și bună slujbă, tot ce trebuie ca să nu fugă sfioasa poesie de trecut căreia-i plăcea între ruinele neatinse de nimeni.

De la Cetățuia un drum șerpuitor apucă îndată printre porumburi dese, cu frunzele adesea strânse și uscate de secetă. Nicăiri nu se vede o locuință, iar la capăt priveliștea Iașilor e închisă de dealuri. De-odată într'un fund, ocrotitor, de vale vezi mănăstirea *Hlincea*.

Ceia ce lovește mai mult e negrul zid de împrejmuire, cu totul neatins: și aici Domnul ctitor își va fi gătit tainița pentru apărarea sa și a averilor sale. Biserica e mică, cu un singur turn și un pridvor liber; ea a fost dreasă pe vremea lui Ștefăniță Lupu. Nicio inscripție mai veche nu se păstrează, dar pe păretele din dreapta se văd încă trei chipuri: două poartă căciula din vremea lui Mihai Viteazul, dar și a lui Vasile Lupu, iar cel de-al treilea, îmbrăcat în roșu și cu o pălărie roșie pe cap, are o falsă înfățișare de cardinal. Această zugrăveală mai nouă așteaptă încă o cercetare amănunțită pentru a spune ce înțelege să represinte.

În faţă cu dealul Cetăţuii, *Frumoasa* se vede adâncită, cu cele patru turnuri de tinichea care sticlesc la soare, clădire cinchită, ciudată, al cării rost nu-l prinzi de la început. Drumul la dânsa merge printre case de sat curăţele şi se mântuie înaintea porţii turnului înalt pe care e scrisă întrebuinţarea de astăzi a clădirii: spital militar pentru boli de ochi.

Bolnavii cu căutătura tulbure sau cu capu 'n cârpe răsar din toate fereştile, alţii aşteaptă pe bănci prânzul, care se pregăteşte supt un şopron. Unii dintre dânşii se află în primejdia grozavă a orbirii, dar flăcăii sânt altfel veseli, şi sosirea căruţei cu pâne neagră, sunetul goarnei de chemare sânt primite cu o mare bucurie.

Biserica se ridică albă, înaltă, clădită într'un stil cu totul neobişnuit la noi. Arhitectul lui Grigore Ghica, din jumătatea d'intăiu a veacului al XVIII-lea, chemat a înlocui vechea biserică de pe la 1590 a lui Balica, a lucrat după norme apusene, şi a făcut o zidire religioasă în stilul Renaşterii, cu fronton antic, cu coloane, cu fereşti înalte şi largi, fără desfăşurarea de linii a bisericilor Răsăritului. Frumoasa impune prin proporţiile ei mari, care întrec pe ale oricării biserici din Ţara-de-sus, dar „frumuseţa" ei stă mai ales în interior, cu atât mai mult, cu cât frontonul disarmonic e rău păstrat, cojit şi stricat încă printr'un adaos de lemn roşu şi de sticlă. Înăuntru priveliştea e însă în adevăr măreaţă: turnurile de tinichea, fără zid şi croite numai ca *acoperişuri de turnuri,* cresc prin boltirea lor întinderea, liberă de orice piedeci, a clădirii luminoase. Opt stâlpi de marmură vărgată cu roşu împodobesc şi sprijină, întinzându-se sus, cu capitèle de stuc albastru, aurit. Pe păreţi se văd sfinţi foarte frumoşi şi chipurile Ghiculeştilor: Grigore-Vodă cu faţa rotundă, barba înfoiată, Doamna, fiii, Scarlat şi Matei, copii cu pri-

virea blândă, cu toată cuca greoaie şi hangerul înfipt în brâu, apoi, sus, moşii şi strămoşii, fanariotisaţi la reparaţie, cu bărbi negre şi albe, cu aceleaşi cuce obişnuite numai în veacul al XVIII-lea. Icoana de argint, închinată Maicii Domnului de Ecaterina Ruset, Doamna lui Constantin Mavrocordat, scânteie în faţa catapitesmei, ale cării aurării par nouă.

Toată această înfăţişare nouă şi veselă se datoreşte lui Mihai Sturza, Domnul de înaintea anului 1848, care a ridicat pentru tatăl său şi frumosul mausoleu de marmură albă de lângă biserică. Strălucirea Frumoasei, o adevărată Mitropolie, n'a ţinut însă multă vreme, şi astăzi, dacă ea se bucură încă de o îngrijire care nu se dă unora din vecinele sale, poporănii, pompa oficială, o încunjurime vrednică de dânsa lipsesc puternicei biserici din veacul al XVIII-lea, ultim monument pe care un Fanariot l-a durat pentru ca să amintească trecerea sa prin ţările noastre. În loc de călugări sânt bieţii soldaţi bolnavi, şi pustiu de mult e paraclisul lui Grigore-Vodă, în care se macină pe încetul jeţul domnesc cu săpăturile alese.

Şi acum, pe şoseaua prăfuită, supt soarele de amiazi, care face să scânteie locomotiva harnică a unui tren ce înaintează. În dreapta, o frumoasă casă mai veche, de care birjarul nostru leagă numele lui Cuza. Hanul *Socolei* dă ieften pâne albă, brânză veche şi ouă proaspete, împreună cu bere ieşană de „Zimbru“ şi vin limpede din podgoriile Cetăţuii sau ale Copoului: cărţi poştale ilustrate şi o „Istorie a lui Ştefan-cel-Mare“ de acel care scrie şi aceste rânduri, tăiată, dar necetită, de domnişoara ce a câştigat-o la premii, împodobesc masa odăii curate, unde se întinde pânzătura pentru prânz.

Mai departe, casa nouă, cu două rânduri, a unui „şef“ politic din vremile noastre[1]. În faţa grădinii întinse, umbroasă ca o pădurice, a lui Rivalet, — unde atâtea chefuri s'au desvoltat fără privitori, pentru trecerea vremii „boierilor“ veseli —, o sumă de clădiri gălbii, împodobite cu zugrăveli, cu smalturi, cu lemnării de vile, se perindează pe înălţime în jurul unei biserici rotunde, gârbove, fără caracter şi frumuseţă, care pare să dateze cel mult din veacul al XVII-lea, de şi a înălţat-o întâiu Sultana, una din fetele lui Lăpuşneanu, tiran evlavios el însuşi. Firma arată că aici e o casă de nebuni, şi un anunciu adauge că întrarea fără „autorisare specială“ e oprită.

Dacă nu ţii samă de această poruncă, te găseşti ca într'un orăşel nou şi mort, ale cărui trotoare se coşcovesc, ale cărui uşi crapă, ale cărui ziduri se vor apleca în curând. Nebunii nu veniseră încă în această imensă reşedinţă, care a costat, se zice, milionul şi care mai cerea multe mii de lei pentru a fi mobilată. Ei nu vor veni, — credeam, — încă multă vreme, şi la sosirea lor zidurile se vor nărui poate. Între cele mai strălucite idei ale vremii noastre de megalomanie trufaşă a fost de sigur şi aceia de a închide pe nebuni în nebunia de risipă a acestui palat zădarnic pe care priceperea şireată a unui antreprenor evreu l-a făcut după chipul şi asămănarea nebunilor de tot felul, a celor fără răspundere şi a acelor asupra cărora ar trebui să apese cea mai grea, mai strivitoare din răspunderi, dacă ar fi o adevărată rânduială în această ţară de oligarhi ai politicei răufăcătoare!

---

[1] Minunea de grădină a lui Mihai Sturza e sălbătăcită, şi nimeni nu mai caută odihnă şi frumuseţă pe aleile ei astupate de mult.

6. Iaşul.

Spre Prut pleacă o linie ferată de tot nouă, care uneşte Dorohoiul cu Iaşul, o linie de cantoane frumoase şi gări scumpe, care se poate lua la întrecere cu linia, mult mai mică, dintre Piteşti şi Curtea-de-Argeş. Ţinutul acesta al văii râului de margene, ţinut de blânde înălţimi roditoare, e îmbielşugat în sate mari, cu casele risipite pe costişe. De odată ochiul cuprinde trei zări, pe care trei dealuri deosebite le înfăţişează cu mândrie drumeţului. În pământul moale iazuri şi-au făcut patul, şi râuleţe strâmbe se furişează leneş printre râpi galbene. O ţară de bielşug, cam monotonă pentru privire şi care, cu toată frumuseţa ei, deşteaptă gânduri triste. Căci sămănăturile de aici sânt ale boierului, recolta acestuia se strecoară prin mânile Evreului, şi prisosul proprietarului, în cele mai multe casuri, e un aur fugar care trece graniţa ca să cumpere petreceri.

Iaşul e înainte de toate o biserică, biserica bisericilor pentru trecutul nostru. Nici pe departe nu-i pot sta alături în această privinţă Bucureştii noinouţi, gătiţi, printre palatele publice ale cărora se pitesc biete bisericuţi mărunte, cu turnurile mici de lemn şi tinichea, umilite de micimea lor urîtă. Singuri Botoşanii, în toată România, se apropie, — şi încă foarte, foarte mult, în această privinţă de vechea Capitală a Moldovei.

Sânt Români cari n'au fost niciodată la Iaşi, de şi n'ar trebui să fie niciunul, căci cine n'a fost aici nu poate să străbată cu înţelegere foile celor mai frumoase cronici, nu se poate pătrunde după cuviinţă de spiritul trecutului nostru, care trăieşte în acest loc mai viu şi mai bogat decât oriunde aiurea, nu poate plânge în de ajuns pierderile de astăzi ale neamului

nostru, acolo unde el în alte timpuri s'a manifestat mai puternic şi mai glorios. În conştiinţa lui naţională ar fi o lipsă dacă el n'ar fi văzut oraşul care a fost şi-şi zice încă astăzi, cu mândrie: „Capitala Moldovei".

Dacă stau să-mi adun, pentru a le povesti, cele ce ştiu despre dânsul, amintirea mă duce departe-departe şi, ca al atâtor altora, sufletul mieu însumi e zidit în desfăşurarea din ultimele timpuri a Iaşilor.

Familia mea fiiind, mai ales de spre mamă, din Iaşi, oraşul acesta e pentru mine aproape ca şi oraşul mieu de naştere. Sânt călătorii de copil din care nu mi-a rămas nimic decât amintirea unor primblări oarecare, în uliţi care nu au nume, nici coloare, de şi au trebuit să le aibă odinioară.

Din alte drumuri, mai nouă, mi-a rămas în minte o voluptate de lumină, de lunecare în trăsuri minunate pe străzi largi cu luciul de marmură, pe care oameni cu măturile le apărau de orice profanare îndelungată a gunoaielor. La noi, în Botoşani, uliţile aveau gropi, praf, paie, şi noroiul zăcea până ce-l usca soarele şi-l prefăceau trecătorii în pulbere, la noi felinarele cu gâtul de tinichea încârligată, cu lampa de sticlă plină de petrol, de „gaz" gălbiu, fumegau numai din loc în loc la răspântii, unde „fânaragiul" cu mantaua cenuşie, ieşită de soare, păzia în „ghereta" de lemn înegrit; asfalt era doar pe trotoarele cu care primarul Toderiţă Boian înzestrase oraşul. Pe când aici trotoare şi stradă erau de o potrivă de lucii, curate, ca şi cum s'ar fi trecut cu peria peste dânsele; apa curăţitoare se prelingea pe margenea de piatră a trotoarelor; din felinare înalte, lumina cădea splendidă, şi altă lumină se revărsa din vitrinele cofetăriilor şi magazinelor ales împodobite. La noi, era singură grădina lui Vârnav, în care am văzut pe Millo jucând *Baba Hârca* şi celebrităţi

străine, cărora „moşul Manole“ li împrumuta ca dar cinci lei, şi care cântau canţonete franţuzeşti cu înţelesuri care făceau ca „oamenii mari“ să râdă şi să-şi dea coate. Aici erau „hale de bere“, înaintea cărora lumea stătea la mese pe trotoar, erau cofetării vestite, ca Giovanni, care servia îngheţată în forme nouă, ca Georges; erau grădini, în Păcurari şi aiurea, unde se dădea toată vara teatru strălucitor, în româneşte. La noi, Jidanii aveau trăsuri de cincizeci de bani cursa, fără arcuri, *briştele* cu perinele umplute cu paie, şi altele de un leu cursa, destul de murdare şi acestea; la Iaşi, cu un leu şi chiar cu cincizeci de bani aveai trăsura ca oglinda a „scapetului“, Muscalului, îmbrăcat în mantie de catifea şi aşa de politicos cu muşteriii, în graiul lui românesc stricat. La noi se cumpărau toate de la Jidani precupeţi, aşa de râioşi încât îţi trebuia curaj ca să-i chemi numai în curte; aici Olteni vindeau fructe tot atât de ispititoare ca pe crengile de unde fuseseră culese.

Mă întorceam acasă uimit, orbit...

Odată am stat în gazdă la bătrânul Manolachi Drăghici, istoricul, un frate al mamei mamei mele, într'o casă din Păcurari, de unde se vedea în vale gara şi, — era în 1877, — trenurile ce se urmau unul după altul, ducând soldaţi ruşi la moarte. Altă dată am mers la o soră a tatălui mieu [1], care stătea în nişte case ce s'au dărâmat de atunci, pe un câmp de bălării unde arsese Curtea domnească, pe locul căreia s'a clădit pe urmă edificiul mare şi fără gust de astăzi: cele două rânduri galbene cu coridoare negre, rău mirositoare. Statuia lui Ştefan-cel-Mare de Frémiet, în care numai cu greu poţi să descoperi alt ceva decât un cal model şi un foarte frumos om tânăr purtând coroană şi barba în furculiţă, statuia aceasta, păzită de două tunuri cucerite, nu se

[1] Zinca, soţia căpitanului apoi colonelului Ioan Ioanidi.

înălţa încă, şi în colţ nu se vedea, roşie şi albastră, cu sfinţii ei tare văpsiţi în ocniţele lor de cărămidă, biserica Sfântului Neculai Domnesc, acoperit atunci cu o greoaie tencuială de nepricepere. Pe locul Mitropoliei de astăzi era o veche ruină, cu păreţii crăpaţi, în care trăiau generaţii de buruiene. Pe locul Universităţii de acum stătea Teatrul cel vechiu şi pe locul Teatrului de azi o urîtă Primărie. Dar, încolo, Strada Ştefan-cel-Mare, Strada Lăpuşneanu, Copoul, artera longitudinală, Păcurarii şi Strada Sf. Spiridon, întăia arteră latitudinală, Strada Arcului şi a Goliei, a doua arteră, erau mai-mai ca astăzi şi-mi păreau ceia ce mintea omenească a putut născoci mai desăvârşit.

Altă dată, iarăşi, am locuit la aceiaşi rudă, undeva în jos, spre malul Bahluiului, într'o casă[1] pe care o înecau uneori apele revărsate ale murdarei gârle cu podurile acoperite de urma grăsimoasă a mânilor ce s'au purtat pe ele. Dar în şesul Bahluiului se întindeau mai uşor cele mai măreţe zmeie, şi pentru nevoia unui oraş mare de a fi aşezat pe o apă largă, iute şi curată n'aveam nicio înţelegere.

Pe urmă răsăriiu, într'o nouă vacanţă, aproape în faţă cu grădina Copoului[2]. Atunci am cunoscut mai bine suişul acesta frumos între case boiereşti de mâna întăiu, — ceia ce Iaşii înfăţişează încă mai liniştit, mai armonios, mai aristocratic. Iar, când veniiu din nou, unchiul mieu, ofiţer, mă lua să văd splendorile Copoului. Treceam fermecat prin marea grădină, încunjurată de balustrade de fier, cu larga aleie împodobită de monumentul înălţat pe vremea lui Mihai Sturza Protectoratului rusesc, pătrundeam în imensul palat masiv al casărmii cu patru, cu cinci rânduri, câte nu se mai văzură până atunci în Mol-

[1] A familiei Tacu.
[2] Tot la Zinca Ioanidi.

dova (căci otelul Traian, titlul de glorie al bătrânului Pastia, nu se clădise încă), treceam pe dinaintea casărmii jandarmilor călări cari mă uimiau prin statura lor, prin strălucirea chiverelor, fâlfâitul penajelor albe şi marţialitatea mănuşilor albe cu cotor, mă înfundam prin pavilioanele spitalelor, unde compania sanitară, cu crucea pe epolete, făcea exerciţii ciudate cu beţele lungi din care se alcătuiesc targele. Vedeam primblarea înfundându-se pe lângă vii până la câmpii rondului al doilea.

Într'un nou lăcaş, altă dată, zăriam Sărăria întinzându-se pe înălţime, pe când şi mai sus se înălţau în faţă dealuri cu căsuţe de ţară. La capătul stradei era biserica Sfântului Andrei, pe un loc pustiu, cu pământul frământat, şi despre pivniţa părăsită din mijlocul lui se spuneau poveşti sinistre de oameni ucişi, de oase găsite. Mahalaua era liniştită şi curată, şi casele gospodăreşti se ţineau una de alta, cum va fi fiind şi acum dacă elementul evreiesc nu va fi înecat şi această insulă creştină, bogată în livezi şi în florării. Când, vara, frunza era deasă şi umbra bună, când straturile încunjurate cu împletituri de vergi înfăţişau toate chipurile şi colorile felurite ale vechii grădinării moldoveneşti, când hemeiul şi fasolea roşie căptuşiau ca un covor ţesătura de scânduri a chioşcurilor cochete din care se răspândia seara un zgomot vesel de farfurii, de păhare ciocnite, de vorbă prietenească şi de râsete, simţiai tot temeiul sănătos al bunei vieţi de familie de odinioară: adecă simţiau alţii cari gândiau asupra unor lucruri aşa de înalte, iar eu, la cei cinsprezece ani ai mei, răsuflam lacom acest aier de fericire senină.

Atunci m'am strămutat la şcoala din Iaşi, şi de acum înainte viaţa mea fu mărgenită în alt colţ al Iaşilor, care, acela, s'a schimbat mult de atunci. În vârful suişului ce venia de la gară, Strada Arcului,

cu hanuri ieftene, internate particulare pentru elevi, pivniţi de vin, crâşme şi căsuţe, printre care se mişcau trăsurile la tren şi de la tren, stătea încă, aşa cum fusese zidită cu vre-o jumătate de veac în urmă, Academia Mihăileană din alte timpuri. Două trupuri de case cu două rânduri, văpsite galben, pe care le lega pe de-asupra stradei, *arcul,* cu fereştile lui rotunde. În dreapta era liceul-externat şi câteva dormitoare şi repetitoare, pe când clădirea, mai mare, din stânga era păstrată numai pentru internat. Eu eram intern.

Am fost însă numai un an, în Duminecile şi serbătorile căruia străbătuiu şi în alte părţi ale marelui oraş, oprindu-mă totdeauna cu o dragoste deosebită în grădina Copoului, care-mi ajunsese cunoscută în toate ungherele şi cotloanele ei, palat de verdeaţă al celor d'întâiu visuri ale mele. Şi, chiar când mi se deschise lumea mai liber în anul următor, cercul rătăcirilor mele visătoare rămase acelaşi, şi aici e vorba numai de aceste rătăciri şi de descoperirile de lucruri nouă ce aduceau.

Şi din timpurile de student îmi vine în minte vechea „Şcoală Normală Superioară" din faţa Orfelinatului, de unde drumul mergea în sus la biserica lui Vasile Lupu, Golia, al cării turn înalt şi greoiu stătea încă întreg în picioare, înaintea curţii întunecoase unde nebunii râdeau cu hohot sau plângeau amar de bucurii şi năcazuri care n'aveau fiinţă decât pentru dânşii. Mergea la biserica sturdzească a Bărboiului, cu arhitectura neobişnuit de complicată şi dibaciu întreţesută după norme apusene, la micul Sfântul Sava a lui Petru Şchiopul din al XVI-lea veac, la cartierul lipovenesc, curat ca un păhar în mijlocul Jidovimii celei mai sărace şi mai murdare, la râpa de ciumă a Bahluiului. Dar drumul nostru cel mai obişnuit mergea în sus, pe lângă Piaţa Primăriei,

în colţul căreia Miron-Costinul lui Hegel stătea pe gânduri în şuba lui de bronz, pe lângă clădirea oblonită şi lăcătuită a Maicilor francese, care întindea pe trei străzi zidurile-i moarte, şi, apucând în dreapta, peste Strada Sfântului Spiridon cu imensu-i spital şi turnul cel mare, rotunzit, al ceasornicului, ţintia la Universitate. Clădirea fusese Curtea, palatul Domnilor moldoveni de la începutul veacului al XIX-lea şi îndreptăţia această menire prin frumuseţa gravă a faţadei străbătute de fereşti mari, prin lărgirea aulei şi puterea zidului ce o încunjura; armele Moldovei stăteau încă, săpate pe o placă de marmură, de-asupra porţii de întrare[1]. Pe drumurile înguste şi foarte murdare din dreapta şi din stânga te ridicai spre Sf. Atanasie, spre Biserica Vulpii, spre Sărărie şi spre cartierele boiereşti înalte.

Întorcându-mă de la ţară, din jos, unde-mi petreceam vacanţele, pornind la vii sau cutreierând împrejurimile, am ajuns însă a cunoaşte o altă frumuseţă, pe care Iaşul n'o mai împarte cu niciun alt oraş din ţară. Pe dealurile de la Miazăzi şi Apus păzesc, pustnici ai trecutului, feriţi de orice spurcare păgână, mănăstirea lui Petru Şchiopul, Galata, al cării turn domină aşa de măreţ valea, mănăstirea lui Duca-Vodă, Cetăţuia, şi a lui Grigore Ghica întâiul, Frumoasa, mănăstirea Socolei, pe drumul Târguşorului sau al Nicolinei, cu albele, înfloritele, voioasele căsuţe de sat mare, pe când mai departe înaintează Bârnova şi mănăstirea lui Aron-Vodă. Cetăţuia, încunjurată de vii, era singură pustie, şi, într'o seară, urcându-ne pe coasta rotunzită a muncelului, furăm înspăimântaţi de suspinul huhurezului supt bolţile

[1] Acum e încunjurată de imense zidiri urâte, care o înăbuşă azi şi mâne o vor absorbi ori o vor distruge. Răul gust al timpurilor noastre alcătuieşte astfel un Palat nou al Facultăţii de Medicina (1916).

pivniţilor părăsite, până ce păzitorul veni cu lumina lui tremurătoare în noapte ca să ni desluşească urmarea şi legătura încăperilor cu zidurile năruite[1]. La Galata sânt soldaţi şi la Socola nebuni. Celelalte mănăstiri nu mai au astăzi niciun rost, dar mila lui Dumnezeu s'a îndurat de ele, şi ele vor rămânea clădiri româneşti, creştine până la sfârşit.

Cunoşteam acum tot Iaşul, în lung şi în lat: de la Copou până la Galata, de la cel mai îndepărtat colţ lipovenesc al Păcurarilor până în valea de supt Sărărie. Dar eu şi tovarăşii miei de învăţătură n'aveam, cu toate examinele trecute şi diplomele câştigate, o ideie îndestulătoare despre întinsul şi frumosul oraş. În biserici, în mănăstiri nu vedeam decât exemplare nouă, mai mari sau mai mici, ale tipului biserică sau mănăstire; în Tătărăşanul cu sprincenele stufoase supt căciula ţuguiată, cu coşul pieptului larg şi umerii puternici, cu ţinuta dreaptă şi mersul apăsat, în funcţionarul bleg cu vorba moale, gata la cheltuieli, la împrumuturi, la petreceri, în Evreul vechiu, cu laibărul soios şi perciunii tremurând, ca şi în noul Evreu, cu burta stăpânitoare şi faţa înflorită, vedeam numai locuitori ai Iaşului, dintre cari unii vorbiau mai bine şi alţii mai rău româneşte, unii erau mai simpatici şi alţii mai răspingători. Puţin lipsia să credem că în orice parte a ţării, în orice parte a străinătăţii trebuie să fie cam tot aşa, cu acelaşi fel de podoabe şi cu aceleaşi fatalităţi. Noţunea relativităţii, a comparaţiei, a desvoltării ni lipsia.

Dar porniiu într'o zi de April înflorit, când fru-

[1] Acum e o mănăstire, puţin prefăcută în ţuguiele de tinicheà ale turnurilor. S'a reparat sala cu arcaturi gotice şi s'au pus călugări plugari într'o nouă casă de locuit (1916).

museţa Iaşului era mai fragedă şi mai parfumată, şi lipsiiu ani de zile. Cu cât mă întorceam mai târziu şi mai rar, din alte oraşe ale ţării, din alte ţări ale lumii, cu cât puterea de a iubi a sufletului mieu se restrângea, întărindu-se, în aceiaşi măsură, asupra patriei şi neamului mieu, cu atâta vechile sentimente de curiositate neînţelegătoare se schimbau, făcând loc unei adânci evlavii, unei nemărgenite compătimiri, unei neînvinse groaze.

Şi totuşi oraşul nu rămânea în urmă faţă de mişcarea civilisaţiei româneşti: mulţămită Statului, adecă partidelor, cu necesităţile lor electorale, mulţămită dragostei Ieşenilor pentru „Capitala" lor şi împrumuturilor comunale, Iaşul căpăta podoabe nouă, binefaceri nouă ale progresului. Restauratorii monumentelor istorice veniră şi aici: Trei-Ierarhii, delicata biserică de piatră sculptată a lui Vasile Lupu, atât de *străină* prin turnurile ei colţurate, se îmbrăcă iarăşi cu podoaba ei de aur, pierzând, ce e dreptul, un turn al porţii, destul de legat cu istoria Moldovei ca să se învrednicească de cruţare. Sfântul Neculai al lui Ştefan-cel-Mare îşi dobândi iarăşi ziduł de cărămizi colorate, vechea zugrăveală de sfinţi, brâiele de smalt. Văzusem şi eu cortegiul regal trecând pe supt arcul lui Mihai Sturza, spre noua, grandioasa Mitropolie, care se sfinţi în fiinţa Suveranului. Pe locul vechii Primării se clădi un Teatru cochet, cu cheltuieli mari şi după ultimele cereri ale tehnicei moderne. Pretutindeni şcoli apărură: un nou liceu de cărămidă pestriţă, pe locul Internatului unde-mi fusese întemniţat neastâmpărul, un liceu-model, şcoli normale, o splendidă Universitate, cu picturi şi lucrări de stuc aurit în aula în care vorbi Regina, în biblioteca plină de manuscripte şi cărţi rare; un institut anatomic înzestrat cu toate cele de nevoie pentru cultivarea ştiinţii. Se deschise o linie de tram-

vaiu electric, cu vagoanele greoaie, prin străzi largi şi prin străzi înguste. Se puseră globuri electrice în vârful unor pârghii mai mult sau mai puţin frumoase. Se cheltuiră milioane pentru a se vedea cum *nu* se aduce apa într'un oraş însetat, plin de molime şi care pute. Se deschise un bulevard spre gară, se făcu o piaţă centrală.

Dar sentimentele care se impuneau faţă de Iaşi rămâneau aceleaşi pentru cine aducea experienţă şi durere de inimă: evlavie pentru trecut, milă şi groază pentru vremile nouă, tot mai multă milă şi groază.....

Căci acum vedeam de unde pornise oraşul şi unde ajunsese, spre ce decădere se cobora tot mai răpede, fără să-l poată opri vre-o putere pe lume.

Întâiu fusese, aici, între dealuri, un sat, satul lui Iaş sau al Iaşului, aşezat la un loc păzit şi în calea negustorilor cari treceau între Nord şi Sud prin văile râurilor moldovene. Pentru folosul, ajutorul şi odihna lor se aşezară tot mai mulţi meşteri, hangii şi cărăuşi, şi mărfuri fură oprite aici în bolte pentru nevoile ţăranilor din vecinătate, vinuri se păstrară în pivniţi pentru drumeţi şi oaspeţii săteni ai Duminecilor şi serbătorilor. Şi iată că, în vânătorile, primblările şi războaiele lui, Vodă, împărţitorul de dreptate şi păstrătorul păcii, se odihneşte şi-şi află sălaş în Iaşul îmbogăţit prin negoţ. Biserici mai mari se înalţă: în colţul de spre Bahluiu, frumoasa bisericuţă a Sfântului Neculai Domnesc, sora lăcaşurilor de închinare din Botoşani şi Dorohoiu, pomeneşte o biruinţă a lui Ştefan-cel-Mare; în preajma ei e casa care aşteaptă pe eroicul Voevod. Peste vre-o trei şferturi de veac, după ce Suceava sufere împresurarea-i îndelungată de către duşmanii lui Despot-Vodă, Alexandru Lăpuşneanu, care se întoarce iarăşi ca Domn, se deprinde a sta mai adese ori

la Iaşi, unde-i poate şi veni mai lesne ajutorul epitropilor lui, Turcii de peste Prut. Este acum aici un Scaun statornic al Domniei, şi Movileştii, iubitori ai vechii Suceve, nu vor putea întoarce vremile înapoi. În locul Curţilor de lemn, caselor de lemn şi lângă micile clădiri bisericeşti ale trecutului, un Radu-cel-Mare, Domn cu apucături de Împărat, un Vasile Lupu vor încerca să strămute în Iaşi ceva din frumuseţa trainică a oraşului Sultanilor, după care, în toate, ei îşi caută îndreptarea. Răsar Bârnova, Bărboiul, Trei-Ierarhii, Golia şi atâtea clădiri de evlavie ale boierilor ce se ieau pe urmele stăpânitorilor.

Fanarioţii găsesc un oraş de piatră şi întind în el poduri, — străzile pavate ale timpului, — pun străji şi felinare, întemeiază grădini; la Frumoasa, la Copou, *rădiuri* de primblare şi chioşcuri de odihnă şi privelişte; ei aduc apă prin suiulgiii gospod şi o revarsă prin fântâni care chiamă binecuvântările săracilor. Modele apusene pătrund: caleşte de Viena trec cu Arnăutul în coadă şi Ţiganul în livrea cu brandeburguri pe capră; musici nemţeşti cântă în odăile îmbrăcate ca în „Evropa", în care părechi cu rochii de Paris, pieptănături moderne şi fracuri se învârt în danţuri nouă la lumina făcliilor de ceară. Domnişoarele merg la pansion, feciorii de boier călătoresc în străinătate; pianele răsună în saloane şi averile se pierd la faro; străini ambulanţi sau feţe boiereşti chiar dau cele d'întâiu represintaţii de teatru, de operă. Mai trece puţin timp, şi, în saloanele unei fine şi nobile Doamne, vrednică de a conduce gustul în orice ţară luminată, poeţi ca Alecsandri cetesc versuri în care se cristalisează gândul, simţirea tuturora, şi reviste literare, ziare de propagandă culturală şi naţională împodobesc masa oricărui Moldovean cu inimă românească şi iubitor de propăşire. Această societate alege pe Vodă-Cuza Domn al Mol-

dovei pentru ca să facă Unirea, închinând Capitala Moldovei înaintea Capitalei Ţării-Româneşti.

Atunci, prin 1860, erau la Iaşi boieri luxoşi şi strălucitori în vorbele, faptele şi purtările lor, erau mahalagii plini de viaţă încă şi cu oarecare avere, şi erau Evrei, tot mai mulţi Evrei noi, pe lângă cei vechi. Dar viaţa politică a României unite scoase din cuibul lor strămoşesc pe boierii Moldovei, setea de plăcerile Apusului înstrăină pe atâţia dintre dânşii; alţii se aşezară pe mult timp din an la moşiile lor, supuse unei culturi mult mai întinse şi mai grele de supraveghiat. Din fiii de mahalagii trecuţi prin şcoli se făcură funcţionari pentru toate colţurile ţării. Rămăseră numai funcţionarii locali şi Evreii, pe lângă rămăşiţe fără putere ale trecutului.

Dar drumurile nouă trecură pe aiurea, şi cursul cel mare al bogăţiilor apucă în lung valea Siretiului; de la 1812 încă Prutul formà faţă de Basarabia răşluită de Ruşi o graniţă moartă, un sfârşit de lume. Evreii n'aveau nici ei putinţa de a se înălţa spre bogăţie. Totuşi ei se înmulţiau tot mai mult. Iaşul devenia un ghetto miserabil.

Însă conştiinţa mândră a trecutului cerea ca vechiul oraş, bogat în amintiri şi monumente, să fie scăpat. Se clădiră atunci şcoli, multe şi felurite şcoli. Ele aduseră câţiva funcţionari şi un număr de şcolari, mai mult săraci, pe urma lor. Dar o mişcare de cultură nu prinde decât unde e şi altă viaţă decât a şcolilor. Aceastălaltă viaţă lipsia în Iaşi. Şi, pe când împrumuturi împovărătoare dădeau Capitalei săracite a Moldovei pieţi meschine, — ca Piaţa Traian, odată strâmbă, colţuroasă pe care o domină astăzi mândrul bronz al lui Cuza-Vodă, — bulevarde, — ca acel de la Copou la gară, unde nu se clădeşte nimic (ca pretutindeni) —, ultima raţiune de a fi a Iaşului românesc se stingea cu încetul.

*

O înmulţire a populaţiei nu mai e de aşteptat; Evreimea chiar va pleca sau va muri de foame. Iaşul scăzut cu putere de viaţă va trebui atunci curăţit de ramurile-i sărace, mărgenit într'un cerc mai restrâns. Dar într'acest cerc, cuprinzând şcolile şi cele mai multe dintre monumente, va trebui să se întemeieze ordine şi curăţenie desăvârşită, ca într'o Upsală, o Ravenă a României. Căci, dacă nu ne-am arăta în stare a ni păzi cenuşa morţilor cari dorm în acele biserici, a încunjura de linişte şi sănătate institutele noastre de cultură întemeiate în umbra lor plină de şoapte sfătuitoare, am fi cu adevărat vrednici de osânda lumii civilisate.

7. Bisericuţa de la Copou.

Iaşul evreiesc al prăvăliilor mici şi mari se mântuie prin larga alee frumoasă de case boiereşti mari, senine, înflorite de grădini, încunjurate de copaci vechi; numai ici şi colo rugina străină prinde: în acel minunat palat cu două rânduri, dincolo de fereştile căruia ai crede că se înşiră pe păreţi chipurile boierilor bărboşi din mai multe generaţii, încununaţi cu işlice vechi cuvioase şi cu pretenţioase işlice nouă, stă una din „lipitorile satului“ cele mai groase, un şef de trust, vă rog (salutaţi!). Apoi grădina de la Copou, unde erau odată chioşcurile beizadelelor fanariote, unde, ca tânăr boier bogat, Mihai Sturdza şi el îşi avea un *buen retiro* de verdeaţă, îşi înfundă cărările printre arborii bătrâni de cari vechiul Iaşi, frumos şi liniştit, simţia atâta nevoie. Mai departe, după casarma uriaşă, în stil babilonic, încep desişurile de copaci în care sună, dimineaţa, trâmbiţele soldaţilor cari fac exerciţii în poiene, ori scârţie pe câmp trăsura cuiva ieşit la primblarea răcoroasă a celor d'intâiu ceasuri ale zilei. În dreapta, în stânga

fug cărări către vile care se zic, fără trufie, cu buna vorbă veche, *vii*, — viile Copoului.

Odată era pe aici o întreagă gospodărie de vară, cu cei ai casei toţi, cu mulţi oaspeţi, cu cântece şi vioare de lăutari. Astăzi viile sânt în cea mai mare parte părăsite. Până şi poeţii cari petrecuseră aproape viaţa lor întreagă în ele, s'au strămutat în mijlocul oraşului zgomotos. Murind, bătrânii au dus şi felul lor de traiu cu dânşii. Atâtea dintre vii sânt filoxerate, cele mai multe case sânt părăsite. Arendaşii evrei, după ce le-au ruinat, nu mai vreau să le ţie mai departe. În schimb, unii Evrei bogaţi din Iaşi simt nevoia de a trăi lunile calde în această minunată răcoare, şi ţi se arată astfel vila Neuschotz la Copou, precum în oraş ţi se numeşte Palatul Juster. Cutare politician îngroşat şi îngrăşat îşi are şi el castelul feudal, urît ca şi caracterul, scopul şi faptele sale, în această lume a idilei curate, cu tăpşane înflorite şi îmbielşugate ramuri de nuci măreţi, de cireşi, vişini, zarzări supţirateci, de pruni cu scoarţa zgrunţuroasă.

Pentru satul din vremuri, pentru boierii săteni de mai târziu, dar şi mai mult pentru rugăciunile unor călugări de mult aşezaţi în această parte a „codrului Iaşilor“ se clădise mănăstirea Sfântul Atanasie. La început, de lemn, fără îndoială. Schit de scânduri, încunjurat de căsuţele ţărăneşti ale umililor monahi. Apoi vine Vasile Lupu, Domnul cel larg în daruri, şi o biserică de piatră se înalţă pe această modâlcă de pământ gras între atâtea prăvălişuri de dealuri acoperite cu vii. Un patriarh din Răsăritul grecesc slujeşte în strălucitoare odăjdii la sfinţirea acestui metoh al bogatelor „Treisfetite“, mănăstirea aceluiaşi Vasile în chiar Scaunul său de Domnie. Nu arare ori şi Curtea se va fi abătut pe aice, căci voiosul roşcovan Vasile nu era dintre aceia cari despreţuiesc plăcerile de multe feluri ale viilor.

Peste câţiva ani însă de la întemeiarea cea nouă, cineva trebuie să fi prădat pe aice. Cazacii lui Hmilniţchi, cari peţiau, jăfuind, o fată de Domn pentru un fiu de Hatman? Tatarii? Răsculaţii împotriva Domniei? Cronica nu spune. Vorba e că la începutul unui veac nou mănăstirea din vii era dărâmată. Soţul fiicei lui Constantin Brâncoveanu, marele ctitor muntean, şi acest ginere însuşi fiu de evlavios Domn grec şi de uşuratecă, dar evlavioasă jupânească românică, Constantin-Vodă Duca, o drege. El pune lângă piatra slavonă a lui Vasile, acum ascunsă de un urît pridvor, acoperit cu tablă roşie, piatra lui grecească de marmură albă, cu stema ţării şi încolăciri de linii şi flori frumoase. Încă un veac, „Fanarioţii" domnesc, Voevozi cari cheltuiesc aiurea prea mult ca să poată ridica aice biserici. Mănăstioara cade iarăşi în părăsire. La 1800 e chiar pustie cu totul. Şi iată că se află un egumen gospodar la Trei Ierarhi, şi acest Grec cu simţul datoriei şi răspunderii sale face din nou, într'un stil oarecare, biserica; pe o lespede aspră se cântă, în versuri străine, foarte lăudăroase, această ispravă. Cât despre călugări, împrăştiaţi de mult acuma, ei nu se întoarseră niciodată.

Ca biserică de sat trăi de acum înainte ctitoria lui Vasile-Vodă şi a tânărului Duculeţ. Se dărăpăna pe încetul, ca toate tovarăşele ei, în viforurile de iarnă, care umpleau de zăpezi groase văile, în lungile ploi de primăvară sau de toamnă, care hrăniau buruienile multe, în dogoarea de vară, care crapă tencuielile. O văd cum era în anii copilăriei mele, când într'o vie de jos aflasem şi eu adăpost pe câteva săptămâni. Stăpânul casei era un bătrân roşcovan, cu barba lungă albă, supţire şi creaţă, cu şuviţe de păr ce fâlfâiau, cu limba împiedecată şi picioarele înţepenite; altfel, bucuros de vorbă şi de cetit, harnic

la închinat şi cu credinţă în bunătatea lumii, care oglindeşte bunătatea lui Dumnezeu, răsplătitorul cel drept. Aici, la via cu coperişul roşu, a murit „moşu' Manolachi" Drăghici, într'o dimineaţă când un înger de iertare şi milă i-a învineţit unghiile şi i-a închis ochii. Şi a fost dus pe deal între prapuri la biserica de sus, unde am căutat îndelung, între cruci hâite şi grilajuri mâncate de rugină, un semn care să pomenească locul de zăcare al acestui boier de ispravă, care, măcar cu condeiul, în vremurile de peire ale clasei sale, jertfită pentru o Românie Nouă, ce nu s'a ivit încă, — a lucrat şi a luptat.

Odihnă bună, bătrâne înaintaşule în ale seminţiei şi în ale scrisului, odihnă bună supt brazda înflorită necontenit cu flori nouă! Viaţa ta ar face cinste oricui, şi cine oare n'ar dori o moarte ca a ta, dacă, numai, în ceruri ar fi cine să aibă grijă acestor nimicuri omeneşti ?....

8. Mănăstirea lui Aron-Vodă.

Tătăraşii Iaşului, vechea mahalà, vechiul sat adaus, unde, pe vremuri, stăteau „Tatariii cei mici", Ţiganii Domniei, aduşi pe atunci, tot ca robi, de Tatarii cei mari, viteji, crunţi şi mulţi, sânt acuma, la capătul peşterilor infecte din Târgul Cucului, o icoană adevărată a celei mai vechi şi mai bune vieţi româneşti. E o mare demnitate senină, o înduioşătoare cochetărie săracă în acele case albe, cu cerdac pe stâlpi şi mare coperiş ascuţit de şindilă, care răsar din grădiniţile cu bujori, cu nemţişori, cu lemnul Domnului şi garoafe, din livezile cu deşii pomi roditori, de multă vreme sădiţi în acest pământ bun, hrănit de moartea miilor de buruiene îmbielşugate. Se zăresc gospodine curate, copii frumoşi, represintanţi ai mândrei rase aristocratice care a fost biruită şi e pe cale de a fi nimicită, pe însuşi pământul ei,

de rasa străină, rătăcitoare, a cării sămânță rea a fost adusă de vântul vechilor nenorociri!

Când s'a perindat ultimul cerdac liniștit, bun pentru sfaturile de seară înaintea „cafeluței" aromite, când s'a închis ultima livadă împrejmuită de gardul de lemn, ești în lumea de dealuri moi, cu malurile de lut supt deasa îmbrăcăminte de iarbă scurtă, tare, în lumea văilor afunde, prin care se mai târăsc rămășițe de ploi în dâri noroioase. Ba vezi și o coadă de iaz care n'a secat încă, și în apele destul de tulburi ale căruia își fac de lucru zburdând copii neastâmpărați cari au scăpat la scăldat din casele vecine.

Aici e și imașul comunei Iașului, partea care n'a încăput în mânile Evreilor arendași pentru a înălța pe dânsa alte lanuri de negoț. Vitele mărunte și slabe trec încetinel peste marea întindere verde, din care nu se desface nimic decât doar crucea de pomenire a cutărui preot prins de furtună pe muchea dealului și trăsnit pe loc, — pedeapsă groaznică pentru fapte necunoscute. Numai departe se văd clădiri pentru adusul apelor, lucrări de inginerie ale orașului.

Pe dealul din față, același povârniș de lut moale, săpat de gropile chițcanilor, cari aleargă, mari ca niște cățeluși, pentru a întra în pământ la cea mai mică amenințare; același înveliș de scurtă iarbă tare, care trăiește și în cea mai mare arsură a secetei și e așa de bună pentru oile flămânde, care o pipăie prin praful des al verii și se hrănesc din ea, precum știu s'o afle și s'o întrebuințeze și supt brumele dese de toamnă, supt albele zăpezi ale iernii dobrogene. N'ai crede că un sat se ascunde dincolo de muche, dar două turnuri, care răsar de la o vreme, îți spun că este o biserică.

Satul e un număr de colibe fără preț, apărate

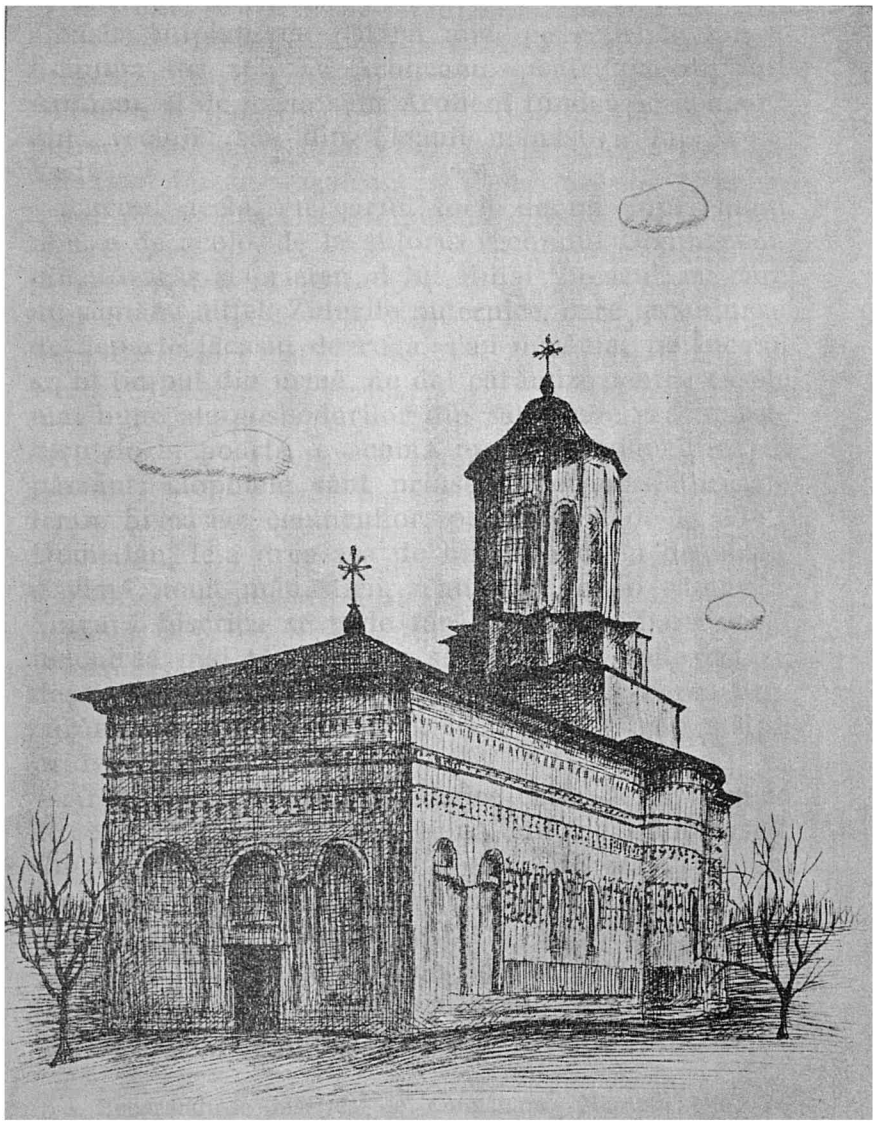

Biserica Aron-Vodă, Iaşi (Aroneanu)

aprig de câni foarte răi. Din curţi iese ţărani în vechiu port orăşenesc, cu scurteici sure şi pantaloni albaştri înfoiaţi, cu pălării mici pe capetele tunse. Comuna lor se zice Aroneanu, pentru că ei sânt Aroneni, şi de aceia sânt Aroneni fiindcă se coboară din „vecinii" sau din Ţiganii mănăstirii lui Aron-Vodă.

Turnul acela, cu vârful tocit de un coperemânt nou, e de acolo, de la ctitoria vechiului Domn cumplit, tovarăş şi prieten al lui Mihai Viteazul, cu care nu sămăna altfel. Zidurile puternice, care încunjurau de departe lăcaşul de rugă, s'au dărâmat pe încetul şi, în timpul din urmă, au dat cărămizi pentru casele mai bune ale gospodarilor din sat. Unde era marele turn de la poartă, e acuma numai o adâncitură în pământ; clopotele sânt prinse de o înseilătură de lemn. Şi casele egumenilor, pe care cel de la 1782, Dometian, le-a dres aşa de bine, dând, în de obşte, o viaţă nouă mănăstirii, n'au lăsat nicio rămăşiţă. Singură biserica se vede fără altă schimbare decât tencuirea mai târzie, care se cojeşte şi cade astăzi, decât coperişul ieften şi pripit, decât închiderea prin cărămizi din dărâmături a locului gol între stâlpii pridvorului[1].

Aron a vrut să facă o clădire care să nu samene cu celelalte, cu cea mai nouă ctitorie domnească, Galata lui Petru Şchiopul, dincolo de cealaltă margene sau „ţarină" a Iaşului. A păstrat, fireşte, planul simplu, armonios şi practic al bisericilor lui Ştefan-cel-Mare, — crucea de zidărie, purtând de-asupra naosului un singur turn supţiratec. Dar a pus un pridvor pe stâlpi, ca acelea obişnuite dincolo de

[1] Reparându-se biserica de Comisiunea Monumentelor Istorice, preotul a impus să i se închidă pridvorul, „ca să nu răcească". O visită recentă mi a arătat ce sărăcăcioasă şlujbă e cea de astăzi (1939).

Milcov, înaintea clădirii. Însă, mai ales în împodobire, meşterii lui Aron-Vodă au înoit foarte mult faţă de trecut, dând o altă îndrumare, originală şi curioasă, care n'a fost urmată. Puţin supt coperiş aleargă mai multe dungi scoase în afară; după dânsele, mai în jos, vin firide, şi fereştile sânt de aceiaşi măsură şi în acelaşi rând cu dânsele. Iar jos, de-asupra pământului, alte firide, mai înguste, cam aplecate, fac un ultim brâu zidului.

Pentru a da frumuseţă şi varietate registrelor arhitectonice alcătuite astfel, cărămizi smălţuite verde sânt amestecate, de sus până jos, printre celelalte. În cel d'intăiu brâu, ele sânt ca nişte frunze de stejar. Apoi discuri şi steluţe se amestecă, în longitudine şi latitudine, după deosebite norme. Şi astăzi, căzând varul, cele mai multe se văd înflorind păreţii largi. De alminterea cine vrea, poate să-şi iea dintr'însele după dorinţă...

Afară de ziduri şi de ce poartă ele, biserica lui Aron-Vodă nu mai are însă nimic. Lipseşte pisania, căzută cine ştie când sau ascunsă supt straturi de reparaţie. Nicio icoană, niciun lucru de metal, nicio odajdie veche. Păreţii sânt albi, şi nu poţi găci o zugrăveală supt dânşii.

Egumenul Dometian găsise biserica pustie şi neîncuiată măcar, acum o sută de ani. Rânduri scrise de el pe cărţi de slujbă nouă spun cât s'a trudit pentru a o aduce în stare bună şi a-i răscumpăra moşiile. Pe vremea lui, a izbutit, măcar în parte.

Dar ce ne facem astăzi, când n'avem măcar pe Greci la îndemână ? Ce ne facem ?

Ruina ameninţătoare răspunde[1].

---

[1] A oprit-o, cum am spus, Comisiunea Monumentelor Istorice.

Biserica Bârnova, jud. Iaşi.

9. La Bârnova.

La Bârnova Ieşanul se duce cu trenul, care-l strămută în vre-o douăzeci de minute la locul de odihnă al bunului Istrate-Vodă Dabijà. El caută acolo numai aierul tare al dealurilor, frumuseţa pădurii şi izvorul de bună apă rece din deal. Pe la biserici nici nu prea dă. Şi este o zi anume când lumea din Iaşi se grămădeşte aici, ziua „Izvorului", în aromita lună a lui Maiu, când vin lăutari, când se revarsă vinul, când unele societăţi cu scopuri gimnastice şi politice organisează oarecare petreceri.

Dar bătrânul nostru birjar lipovean apucă altă cale, care, ducă nu e mai lesnicioasă, cum nădăjduise, e mai scurtă, cum ştie el bine. Abia a străbătut aleia de Jidovime deasă, cu caldarâmul zguduitor, abia a trecut printre cele câteva case curate ale mahalalei româneşti din capăt, abia ne-a scos înaintea crucii lui Ferenţ, care stă singurateca între nişte ostreţe nevăpsite, pe modâlca de lut ce se roade, abia ne-a făcut să vedem dealul încununat cu supţirea clădire severă a Galatei, şi iată-l că se înfundă în vii. De aici înainte mergem numai pe o cărăruşă zgrunţuroasă între gardurile de vergi care cuprind porţi simple, închise. Nu e altă viaţă decât furia cânilor suri cu ochii sălbateci, cari se răpăd să muşte roţile, sau a umbrelor femeieşti ce se năzar în preajma bunelor case bătrâne. Aproape nicăiri nu sânt „boierii", cari dau şi în partea aceasta a Cetăţuii viile lor în arendă. Fireşte la Jidani. Doi dintre aceştia şi-au zugrăvit chiar numele pe una din cinstitele porţi moldoveneşti, şi eşti înştiinţat astfel că dumnealor sânt domnii în casa albă cu înaltul coperiş de stuh.

— Aici, spune moşneagul cu faţa încreţită şi goală, ca un măr murat, — şi arată o căsuţă mai mare, unde şi acum se vede o îngrijire mai bună şi se

simte ochiul stăpânului creştin —, aici a stat părintele Mirăuţă. A făcut nuntă mare —, am fost şi eu, — şi, pe urmă, după nunta cea mare a fiică-sa, a murit şi, iarăşi, — am fost şi eu.

Părintele Mirăuţă a dres câte ceva pe la mănăstirea lui Dabija-Vodă, unde a fost gospodăros şi iubitor paroh. Mormintele alor săi se văd cochete, vesele parcă, în grădina de flori şi în năvălirea de buruieni care le încunjură prieteneşte.

Abia am trecut de frumoasa casă singuratecă şi vedem în vale, răsărind din copacii înalţi şi vechi, turnurile, îmbrăcate cu o urîtă tablă roşie, ale Bârnovei. Un mare turn la întrare, două altele de-asupra clădirii. Încunjurăm casa cu zid de piatră bătrână, pe care vremea, înegrindu-l, nu l-a jăfuit prea mult, şi în sfârşit ni facem întrarea prin adâncimea răsunătoare a turnului aceluia, bun pentru o cetate puternică, chemată a înfrunta mulţi duşmani. Măreaţă turlă de luptă, înaintea căreia dese ori se vor fi dat înapoi lighioanele prădalnice din ţară şi de peste hotar!

Biserica e una din cele mai impunătoare pe care le avem şi biruie pe cele mai mari din clădirile de rugăciune ale principatului muntean. E zidită din piatră tare, ce se află prin împrejurimi, e foarte înaltă, şi zidurile ei au cea mai mare grosime ce am văzut.

E însă, în acelaşi timp, şi o zidire de artă, care-şi află locul în desvoltarea de mai multe veacuri a arhitecturii noastre religioase. A fost începută de viteazul şi hotărîtul Vodă-Miron Barnovschi, o rudă a Movileştilor, care a murit moarte de mucenic la Constantinopol, unde a fost chemat pentru Domnie şi a întâlnit, în locul alaiului de numire, securea gealatului. Pe atunci, la începutul veacului al XVII-lea, tradiţiile mai nouă, meşteşug de clădire mai

scump şi mai împodobit, nu erau încă bine statornicite. E vremea când în părţile de sus abia s'a înălţat ctitoria Movileştilor şi Dragomirna Mitropolitului caligraf şi artist, Anastasie Crimca. Pe urma lor se iea Bârnova, păstrând însă mai mult decât ele pecetea arhitecturii gotice din epoca simplă a lui Ştefan-cel-Mare, din cea, împodobită, a fiului său, Petru Rareş.

De eroică şi simplă modă veche sânt fereştile de pe laturi, cu cadrul de linii drepte ce se taie în colţuri. Tot de atunci e şi cea de-a doua uşă, împrejmuită în acelaşi chip, şi chiar cea d'intăiu, cu arcurile ogivale înalte, care se frâng la vârfuri, şi cu uşoare scrijelături la obârşia lor. Datinele din zilele lui Petru-Vodă sânt amintite prin fereasta, de un gotic înflorit, a pridvorului, care se deschide între alte două, asemenea cu dânsa, care au fost închise, răpindu-se, de dragul căldurii, o mare parte din lumina ce era prevăzută la început.

Dar sus se desfăşură două rânduri de ocniţe mărunte, care trebuie să fi cuprins în ele chipuri de sfinţi acum nimicite sau muruite cu var. Ciubucul încolăcit, o înoire de căpetenie a veacului acestuia, nu desparte, ca mai târziu, două rânduri de ocniţe, cea care începe supt coperiş şi cea care se prelungeşte până la faţa pământului, ci aleargă tocmai sus supt firidele mărunte, menite numai să adăpostească icoanele. Îl întâlneşti, de alminterea, şi înăuntru, ca şi în clădirile bucovinene din acelaşi timp, tivind muchile ascuţite ale bolţilor. E însă crâmpoţit, văpsit pe de-asupra cu boià cenuşie, despoiat în mare parte de rostul său.

În dreapta pronaosului sânt două pietre de mormânt. La pământ chiar se întinde una cu slovele greceşti scoase în relief foarte tare, împodobite, întreţesute. Limba e ca şi săpătura; ciudată şi preten-

ţioasă. În metru eroic, ca al anticilor poeţi elini, se cântă scurta viaţă de cincisprezece ani a domniţei Maria, singurul copil al lui Dabija, care a fost soţia trecătoare a lui Iordachi Roset, menit să fie în această ţară, de care era străin ca sânge şi ca rosturi, bogatul bogaţilor şi puternicul puternicilor. Pe părete e prinsă acum, — pare că, astfel, tatăl priveşte spre locul unde doarme fiica iubită, — piatra lui Dabija-Vodă însuşi. Marmură albă, slove înalte, măreţe, după datină. Doamna Dafina sau Ecaterina e aceia care a cheltuit pentru această „împodobire" a mormântului soţului ei bătrân, răposat, printr'o deosebită favoare a norocului, în Scaunul de Domnie, care de mult timp nu mai primia decât oaspeţi trecători.

Ea şi cu Istrate-Vodă au fost şi ctitorii cei noi ai bisericii, care rămăsese neisprăvită la moartea silnică, în depărtata Capitală turcească, a celui d'intăiu ziditor. Au găsit zidurile înălţate, acoperite, dar, pe lângă ce vor fi dres la dânsele, soţii dabijeşti au adaus zugrăveala şi toată zestrea de odăjdii şi odoare. De la ei vine o cruce frumoasă, şi de la boierii cari-i încunjurau, bogatul aier ţesut cu fir alb şi galben, cu mătasă albastră şi albă, care poartă însemnat numele unei Maria Uşeroaia. Celelalte lucruri s'au risipit în vârtejul tulburărilor.

Din zidurile vechi, afară de această biserică, aşa de bine păstrată, a rămas o pivniţă pardosită cu îngrijire şi cea mai mare parte din chilii, care-şi arată vechimea prin cadrul lor de piatră săpată în linii drepte. Unele încăperi din aripa dreaptă rămân părăsite şi ruinate. Corpul din mijloc şi aripa stângă sânt locuite de paroh, şi în odăile mici cu păreţii groşi e aşezată astăzi o bună gospodărie de ţară, cu lăvicere, cu gogoşi de mătasă, cu portrete de familie. Un uriaş teiu bătrân stăpâneşte până departe.

Odată Bârnova era chiar în pădure. Şi astăzi, de abia ai ieşit din gară ori din satul mic şi sărăcăcios, şi te afli în codrul des de înalţi copaci supţirateci, care acopere toate povârnişurile de lut şi încunună vârful dealurilor. Eforia Spitalelor îl păstrează. Poiene largi se deschid într'însul, îmbălsămate de mirosul uşor al lumânărelelor înflorite, care-şi ridică făcliile galbene, brobonate, bogate şi şubrede, pe care le îndrăgesc albinele. În acest sfârşit de Iunie, floarea lor luminoasă stăpâneşte peste toate celelalte.

Alte ori poiana arată urme de sate care au perit. Copacii sânt pruni cu coaja aspră şi alţi pomi sălbătăciţi. Pietrele de mormânt pe care se mai pot ceti inscripţii, de pe la începutul veacului trecut, se ivesc din mătăsoasa iarbă prin care se îndeasă florile, viorica albastră, micşuneaua, măzărichile ca picuri de sânge. Biserica descoperită are încă chipuri de sfinţi pe uşile mâncate de umezeala vremilor rele. Aiurea, unde un băţ aşezat strâmb şi un lacăt ruginit păzesc uşa, icoanele de pe care se desface zugrăveala sânt încă prinse în păreţi. Evanghelia e aşezată pe sfânta masă şi în cuie atârnă hainele preoţeşti, încă în stare bună.

Satele noi sânt puţine, ascunse, slabe[1]....

---

[1] Biserica vechiului schit al Hadâmbului, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a fost scăpată de peire printr'o reparaţie recentă. Dobrovăţul lui Ştefan-cel-Mare şi lui Bogdan Orbul a redevenit mănăstire. Dar e de cercetat şi de îngrijit marea Curte boierească dintr'un sat vecin (1939).

V.

NEAMȚUL

1. Piatra.

Din sus, spre Piatra, trenul străbate un ținut mai jos, cu dealuri bine învelite, mărginind o vale foarte largă. Numai după mai multă vreme de mers încet, trenul trece Bistrița, ruptă în șuvițe, dar păstrând un puternic curs principal, pe care se văd oprite plute.

Această vale e bogată în sate mari, cu luxoase curți boierești; pe alocurea, satele se urcă și pe coastele dealurilor, ceia ce nu se potrivește cu obiceiul așezărilor noastre sătești, care vin totdeauna pe marginea înălțimilor.

Buhușul are, pe lângă un rabin vestit pentru cei ce cred în minunile lui, și cea mai întinsă fabrică de postav din România. Marile clădiri trandafirii cu mai multe rânduri se văd la dreapta liniei, și înaintea lor stau locuințile lucrătorilor străini și funcționarilor, cu ferestile pline de fetițe care flutură din batiste, râd și strigă.

Podolenii, cu un frumos castel și o biserică mare. Roznovul, leagănul unei ramuri din Rosetești, cu mausoleul-biserică, în stil rusesc, răsărind din parcul întins al colonelului Roznovanu.

De la o vreme, în stânga sânt munții, cu vârfurile rotunzite, uriașe mușuroaie fumurii. Piatra e în mijlocul lor, cu picioarele scăldate de Bistrița limpede. Văzută noaptea, la lumina globurilor și arcurilor electrice, ea face o impresie de rânduială, de cură-

ţenie şi civilisaţie, cu bisericile mari, cu grădinile, otelurile, pieţile şi prăvăliile ei. Musicile, rele şi bune, sună în toate părţile, şi birjile trec până târziu în căutarea muşteriilor.

A doua zi, oraşul pare foarte deosebit de ceia ce era acum patru ani; grija unei bune gospodării se vede pretutindeni. Cu mijloace nu prea mari, d. Nicu Albu, primarul transformator al Pietrei, i-a dat o strălucire modernă, care răspunde chemării de staţie de aier pe care şi astăzi o are şi care-i aduce în lunile de vară sute de oaspeţi. Muntele Cozla era mai înainte o podoabă îndoielnică şi o primejdie statornică pentru oraş: plămădit din ardesie negrie, lucie şi sfărâmicioasă, din granit tare, galben, cărămiziu, negru sau acoperit cu un uşor strat de ocru fin, şi dintr'un aluat de lut, el stăpâneşte peste oraşul întreg, peste toată valea Bistriţei, până departe şi înfruntă înălţimile din faţă. Vechi neamuri necunoscute luaseră în mânile lor această culme şi clădiseră pe coastă o mare cetate de bolovani, aşezaţi în rânduri, fără ciment: aici s'au găsit frânturi de oale roşii şi vinete, foarte tari, fără podoabe, oase de fiare, frânturi de ciocane de piatră. Poate „Cetatea de piatră", vechiul nume al Pietrei de astăzi [1], vine de la această clădire barbară de lespezi abia sfărâmate.

Muntele, rău încheiat, săpat de izvoare îndărătnice, crăpa şi se prăvălia de vale, într'o năruire înceată. Acum, s'a deschis apei un drum de piatră, şi garduri de nuiele opresc revărsarea pământului nestatornic. Podoabele s'au putut aşterne astfel cu siguranţă: terase, şosele, drumuri care urcă până în vârf, porţi de stejar săpat şi un frumos casino făcut în acelaşi stil. Aceste mari lucrări costă până

[1] Un izvor catolic, italian, din secolul al XVII-lea, îi zice Piatra-lui-Crăciun.

acum mai puţin de 200.000 de lei, cari nu sânt împrumutaţi, ci vin din economii.

De la acest present mulţămitor şi îndreptat spre o mai mare înflorire, Sf. Ioan, biserica lui Ştefan-cel-Mare, chiamă spre trecut. Turnul puternic, supţiat spre vârf şi întărit de contraforturi, poartă încă mândru inscripţia amintitoare a Domnului care l-a întemeiat. Biserica, zidită mai departe, se ascunde în taina unor arbori bătrâni: ea n'a suferit nicio reparaţie[1]; pe zidurile ei, aşa cum au ieşit din mâna vechilor meşteri, s'a aşternut numai luciul de fildeş al vechimii celor patru sute de ani: cruţată de orice ruină şi de acea restaurare care e de cele mai multe ori tot o ruină, ea înfăţişează desăvârşita biserică a lui Ştefan. Un puternic strat de piatră lucrată se ridică de-asupra pământului; urmează altul de bolovani prinşi în ciment; vin acum trei rânduri de cărămidă aparentă, alţi bolovani şi iar trei rânduri, de cărămidă şi smalt verde; în sfârşit dai de pragul de sus al unui cadru de piatră, care se leagă cu temeiul de piatră de jos. Acum vine registrul superior al podoabelor: după bolovani, cele trei rânduri de smalt verde, alternând cu cărămizi aparente, care se urmează în lungime, oblic; apoi ocniţele cele mari, având la încheietura arcurilor trei discuri de smalt verzi şi galbene, aşezate într'o anumită rânduială a colorilor; şase şiruri de smalt şi cărămidă duc la rândul de sus, al ocniţelor mici, cu câte un singur disc în arcurile lor mărunte. Apoi două brâuri de discuri încing toată biserica, şi smaltul duce până la ciubucul de piatră al coperişului, care odinioară nu era în aceiaşi linie, nici fără margene, cum e cel

[1] Cea nouă e destul de potrivită. afară de izgonirea în curte, într'un cadru de ciment, a uşii ce ducea din pronaos în naos. S'a făcut aceasta eresie pentru a se largi lacaşul 1939).

de tablă din zilele noastre, ci se ridica de-o parte şi de alta a locului unde se află de obiceiu turnul şi se mântuia printr'o largă streşină. La altar, sânt trei brâuri: unul de cărămidă, două de smalt. Un singur rând de ocniţe are câte trei discuri ca podoabă; de-asupra lor este iarăşi smalt, până la acoperiş. Pe lângă contraforturi, care, pe laturi, sânt îndoite şi dintre care unul sprijine la mijloc absida altarului, această absidă e vrâstată de opt linii de smalt verzi-galbene, care sânt alternativ de câte una şi două cărămizi.

Altă dată, mă coboram de sus de la mănăstirea Neamţului prin muncele, prin păduri şi lanuri, trecând prin parcurile de umbră ale Bălţăteştilor, un început de toamnă ce zimbeşte încă tânăr, uitându-se în urmă, pe când mânile-i darnice împrăştie daruri. Pe pragul unui amfiteatru de culmi, râul clar îşi revărsa larg apele prin care trăsura îşi făcea drum. De ceialaltă parte a acestui râu, se vedeau vechi curţi lăcătuite, apoi clădiri mai nouă, vesele, în sfârşit tainiţe evreieşti din care ieşiau oameni foarte urîţi şi femei foarte frumoase, care nu păreau de loc să urască pe creştini. Apoi biserica lui Ştefan-cel-Mare, liceul, în stânga, pe o culme, şi străzi centrale confiscate cu totul de Evrei. Era şi atunci o oarecare rânduială, străzi înguste nu aveau mult praf; era lumină şi aier, şi te simţiai bine.

De Piatra vorbesc şi din cele mai vechi acte ale trecutului nostru, înainte ca Ştefan-cel-Mare să fi întipărit pe figura bătrânului oraş pecetea sa de cucernicie eroică, biserica. După câteva zeci de ani, Petru Rareş, copleşit de duşmani, viclenit de boieri, trecu pe aici ca fugar spre pasurile Ardealului şi un preot făcu păcatul de a trage cu arcul împotriva Unsului dumnezeiesc. Apoi începu decăderea, şi astăzi ceia ce mai ţine Piatra sânt Evreii şi şcolile.

2. Văratecul. Agapia. Mănăstirea și Cetatea Neamțului.

De la Piatra spre mănăstirile de supt munte.

Înălțimile scad răpede în dreapta, pe când, în stânga, se urmează de departe linia munților. Valea e largă și acoperită cu sămănături bune.

Apoi un deal destul de răpede se rotunzește, ducând la o pădure cu arborii rari, cari se ridică din bogăția florilor de Iulie, albastre, galbene și albe. Aceasta e vestita pădure a Balaurului, unde birjarul evreu trece cu fiori și chiar cel român nu e bucuros că l-a prins noaptea în astfel de locuri cu faimă rea[1].

Coborîșul e tot așa de drept, și din pragul lui privirea se întinde în voie asupra frumuseții bogate din dreapta, pe când, în stânga, dunga severă a munților stă tot albastră în zarea limpede, trimițând adieri reci ca ale toamnei târzii.

Aici e satul Sărata, și, fiindcă e Sf. Ilie, marele împărțitor al ploilor, pedepsitorul prin trăsnete, cârciuma din poala dealului e plină. Țărancele, gătite ca la mahala, au fața îmbătrânită înainte de vreme; unii dintre săteni au prins chef și se îmbrățișează, se cearcă la trântă, râd curtenitor în fața nevestelor sau se tratează cu bineturi de despărțire, între care aud un *mersì* „boieresc".

Satele sânt sărace în această vale, unde, dacă n'ar fi muntele așa de aproape, ai vedea casele de lut rău prins pe căpriori și de stuh zburlit, semn al neîndestulării la șes. Oamenii cari trec într'o zi de mare serbătoare ca aceasta, oprindu-se la fântânile drumului, săpate într'un singur trunchiu bătrân, au cămăși murdare; femeile, cu picioarele goale, poartă rochii și polcuțe de târg foarte rupte și îmbâcsite de praf. În schimb, pe moșia marelui proprietar

---

[1] S'a tăiat... (1916.)

Lupu Bogdan, unde mi se spune că niciodată sămănăturile „nu dau greş“, grâul, nesecerat încă, se înalţă puternic, des şi greu, cu spicele umflate, care, înroşite de soare, par de bronz; o frumoasă biserică se vede în stânga, pentru acest sat al Dobrenilor.

Vânt rece, picături de ploaie îngheţată. Ţinut puţin locuit, cu case mai mult sărace. Ele n'au înfăţişarea de serbătoare: numai într'un loc, ţărani chipeşi, supt largile pălării ce se poartă pe aici, stau adunaţi în cerdacul primăriei; în faţa clădirii, un meşter nedibaciu a ridicat pentru nişte oameni cu simţire monumentul amintitor al războiului: un dorobanţ văpsit, imitat după acela al hârtiilor de ţigară, vorbeşte minţilor simple despre trecutul gloriei celei mai nouă.

Drumul întoarce şerpuind în vale: trăsura trece pe lângă flăcăii veseli ai unui sat sărac; o fată se strecoară foarte spăsită, tocmai pe margene, pe lângă veselia lor îndrăzneaţă. Norii atârnă grei în aicrul umed.

Peste puţin, o lume orăşenească se vede în căsuţele de ţară, mai bine şi mai larg clădite, ale satului Bălţăteştii, bogat în copaci răzleţi şi în desişuri. Dintr'unul răsare o clădire cu două rânduri, care e otelul şi salonul de cură. Oameni cari par în adevăr bolnavi apar şi dispar pe cărările ce se răşchiră în toate părţile. Pe lângă ei se văd, ca nişte brazi învingători, frumoşi ţărani spătoşi şi înalţi, bine gătiţi de serbătoare în cojoacele înflorite cu cusături, în cămăşile albe, cu cizmele curate şi pălăriile ca o roată de car, pe care le împodobesc mărgele colorate şi pene de păun.

Tot astfel de oameni se întâmpină de aici înainte, în noua vale în care am intrat. Ea duce, tăind sămănături şi livezi înflorite, supt paza sumbrelor înălţimi îmbrăcate cu brazi. De departe se zăresc

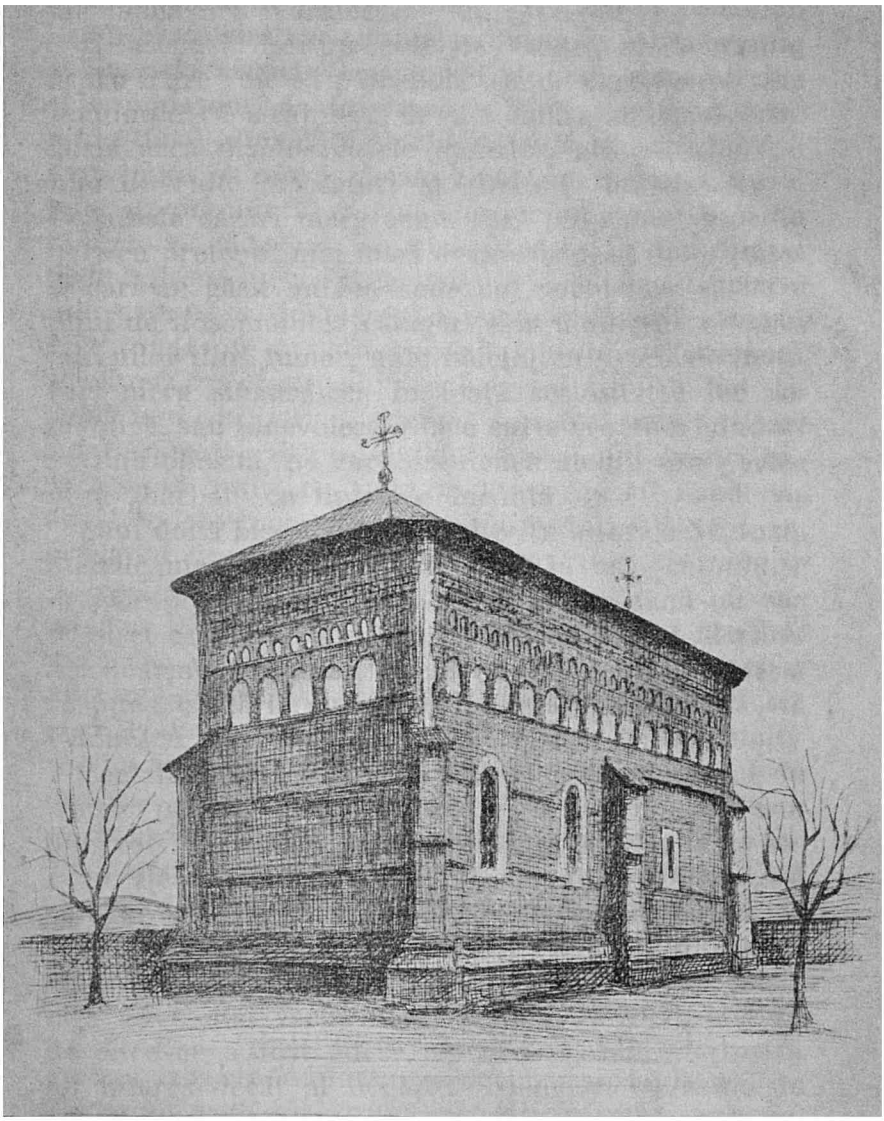

Biserica Sf. Ioan din Piatra.

în mijlocul frunzișului întunecat turnurile nouă nouțe ale mănăstirii Văratec.

E ascunsă într'un colț de munte, unde vântul aspru n'are voie să pătrundă, așa de ocrotitoare sânt înălțimile ce străjuiesc de jur împrejur. Cărări înguste urcă printre casele maicilor, ale căror grădinițe de ruje, mașcaturi și gheranic îmbălsămează. Pe aceste cărări merg acum fără scop mici funcționari cu pretenții mai mari decât rostul și puterile lor și cari au găsit un loc unde pot vorbi tare și călca plini de ifos înaintea călugărițelor uimite de măreția mirenilor din „lume", apoi băieți cu șapca de liceu, cari merg singurateci, în toată seriositatea lor romantică, sau binevoiesc a face curte vre unei „dudui" cu fața obosită, pe care asemenea atenții din partea unui „bărbat" cu tiuleie o încântă.

Sânt două biserici, bine ținute. În biserica Sf. Ioan, maicile mai fac slujbă, cu ochii la ușă, cotindu-se de câte ori sosește vre-un visitator și râzând tot așa de șiret ca lucrătoarele de la fabrică. În micul cimitir doarme Veronica Micle, al cării glas dulce a răspuns cântării puternice, pătimașe, lacome a lui Eminescu.

Cealaltă biserică se află în mijlocul pătratului de clădiri pe care-l face arhondaricul cel nou cu mobile vesele, saloane pentru miniștri și Vlădici și sonerii electrice, de-o parte, și, de alta, câteva case călugărești, dintre care unele, ca a maicii Safta Brâncoveanu, o ctitoră, nu s'au mai ridicat din focul cel mare de la 1890, ci zac în ruine înegrite. Biserica nu e mai veche decât secolul al XVIII-lea, și, de oare ce a fost adese ori dreasă, nu înfățișează alt interes decât al bogăției icoanelor, cu salbe de mărgăritare și pietre scumpe, și al grijii gospodărești, — covoare și sobă —, cu care o țin călugărițile.

Maica încă tânără care slujeşte la masă în arhondaric, — odaia de oaspeţi, iar, literar, „odaia de boieri“ —, are pe o măsuţă caiete de psaltichie şi, pentru cetirea ei, pe lângă cărţi bisericeşti cu buchi (mai bune decât cele de astăzi), o veche Alexandrie fără început şi sfârşit. „Am cetit-o şi complectă“, ni se răspunde, „fiindcă e bine să ştii lucrurile mari ce au făcut oamenii de demult“. Frasa-mi sună cunoscută: nu trăieşte în această măicuţă cu faţa de tinereţă veştejită sufletul unui cronicar de demult ?

Spre Agapia, în liniştea căderii serii.

Case de sat, biserici de lemn, livezi. Îndată întri în drumul de ţară, mărginit cu garduri împletite, cu garduri de cătină în floare, care străbate satul Agapiei. Căsuţa stă în mijlocul copacilor şi popuşoaielor înalte, al căror spic răsfirat nu e mişcat de cea mai slabă adiere. Gospodarii nu s'au întors încă de la patrecerile serbătorii, dar gospodinele au gătit de masă, şi prin uşa deschisă se văd fluturând flacările pe vatră, supt ceaunul de mămăligă aurie.

Satul a încetat, şi acum se întinde pretutindeni împărăţia gingaşă a câmpului înalt-înflorit. Un copil s'ar pierde în această pădurice cu vârfurile albastre şi galbene şi albe, prin care pătează ca de sânge floarea roşie a scaiului. Aşa îşi vor fi închipuit cei vechi nesfârşitele întinderi mirositoare ale Câmpiilor Elisee, prin care înţelepţii şi poeţii omenirii trec vorbindu-şi în zimbet.

Acum locul se înalţă în dealuri pe care le îmbracă bradul sever. În dreapta, în stânga, în fund, aceiaşi perdea a milioanelor de ace întunecate, care nu suspină, nu freamătă, nu chiamă, ci se mişcă numai de un tremur uşor, — pădure vie cu înfăţişarea morţii,

ca zeii cari, pogorîndu-se pe pământ, iau fața oamenilor, dar nu simt, nu zimbesc și au glasuri care vin din alte lumi.

Între zidurile codrilor e apărată Agapia.

Aceiași aleie de case gospodărești ca la toate mănăstirile de maice. Cele mai bune, acoperite cu o zale fină de șindile bine legate, au un cerdac pe stâlpi, la care ajungi printr'o scară, patru odăi, două de-o parte, două de alta, cu o sală la mijloc; apoi odăi jos, pentru ucenice, care vin ca slujnice și rămân, după moartea și moștenirea ocrotitoarei, călugărițe; bucătărie, livadă, curte, împrejmuire înaltă, bine lăcătuită, împotriva oamenilor răi cari pot veni din vale, de supt păduri, unde nu păzește nimeni.

Pătratul de ziduri și biserica au astăzi o înfățișare neorânduită și nenorocită. Șchele, lemnărie nouă, dărâmături negre. Anul trecut, focul a fost aice grozavul oaspete care distruge. Pornit de la clădirile de lemn ale unei infirmerii, la un ceas de noapte adâncă, el a răsărit ca o făclie roșie a nimicirii de-asupra frumoasei și trainicei clădiri cu două rânduri, boltită și împodobită cu cerdace, a lui Gavril Hatmanul, frate de Domn, a cărui soție purta feciorelnicul nume de Liliana. Ca un zmeu furios el a zburat arzând asupra întregului coperiș, crăpând zidurile groase supt puterea avântului său sălbatec. Nici biserica din veacul al XVII-lea n'a scăpat: dacă zidurile au rămas întregi și icoanele, odăjdiile au fost mântuite, fumul ce se coboria de pe acoperemântul în flăcări a înegrit picturile din boltă și din susul pereților ale maiestrului Grigorescu: se văd însă, din minunile pe care le-a săvârșit, când era un băiețandru, marele pictor, sfinți singurateci și scene care sânt vrednice de buna pictură italiană

a veacului al XVII-lea sau de maeştrii direcţiei clasice de la începutul veaculiu trecut; din înălţime, faţa curăţită, pentru încercare, a unui sfânt priveşte senină şi frumoasă ca un fericit aplecat asupra grozavului întunerec al Iadului.

Oamenii sânt aici tot aşa de interesanţi ca şi încunjurimea naturii, ca şi clădirile. Întâlneşc pe bătrânul preot, cu faţa împietrită, de prooroc centenar, care e tatăl poetului Vlahuţă, şi iată, în vesela casă a surorii sale, Vlahuţă însuşi, care şi-a tuns aripile negre ale părului şi apare astfel, mic şi slab cum este, ca un tânăr puţin cam bătut de brumă; vorba lui rară, cu adânc răsunet, nu e nicăiri mai potrivită decât în acest cadru de religie a naturii şi de religie a oamenilor. Iar lângă acest poet liniştit şi trist zglobiile lui fetiţe blonde par nişte neastâmpărate spirite ale pădurii, care pătrund prin fereştile deschise ale bisericii şi flutură cu aripi trandafirii în jurul vechilor policandre greoaie.

În cerdacul casei sale, „maica Albu", mama primarului din Piatra, care ne-a primit părinteşte, vorbeşte uşor ca despre lucruri ce ar fi fost ieri şi senin ca despre lucruri ce ar privi pe alţii. Înaintea noastră trece o parte din viaţa Moldovei de la Mihai Sturdza până la boala principelui Ferdinand. Inginerul austriac Oswald, tatăl povestitoarei, lucrările lui, creşterea de bărbat pe care o dă singurului copil, o fată. Apoi gospodăria harnică, roditoare şi fericită: căutarea moşiilor, mânarea pădurilor spre şchelele Dunării, alergarea cailor Orlov pe drumurile ţării, călătoriile în Franţa lui Napoleon al III-lea, în Germania lui Wilhelm bătrânul, — „Wilhelm cel Mare" —, sosirea în ţară a principelui Carol şi căsătoria lui, vremurile de mândrie şi strălucire, care

fac să se ivească o lacrimă de recunoștință către Dumnezeu în ochii bătrânei maice. Acum, în liniștea celor șaptezeci de ani trecuți, ea privește în urmă, cu o mândrie înduioșată, lungul drum străbătut al vieții, și sfârșitul muncii ca și al nedesăvârșitei odihne de aici i se înfățișează în aureola mângâietoare a credinții.

Din când în când, ca răsunetul unei vechi dureri, buciumul străjerilor sună în tăcerea mănăstirii adormite.

Spre schitul din deal. Abia s'a făcut ziuă, și, din norii plumburii cari cuprind tot cerul, cade o ploaie de dimineață, înghețată, când în stropi rari, când ca pânză. Din satul sărac, cu casele rare, țărani se suie pe cărarea dintre brazi, purtând pe umăr coasa lucitoare. În dreapta și în stânga vederea e închisă de păretele întunecat al înalților arbori solemni.

Un zid, înălțat cu cheltuiala Doamnei Anastasia a lui Duca-Vodă, încunjură vechea mănăstire întemeiată de Petru Șchiopul, cu câteva zeci de ani înaintea Agapiei din vale. Multe reparații au schimbat cu totul cea d'intâiu înfățișare a clădirii, și interesantă e astăzi numai ruina care a crăpat adânc zidurile și amenință să dea jos coperemântul de șindilă. Câteva case ale maicilor par a se răzima de catapiteasma vie a brazilor.

Spre Neamț, drumul trece printre pajiști și sămănături în lanuri mici, felurite ca niște scoarțe meșteșugite. De pe o culme se vede în depărtarea limpede șirul albastru-adânc al munților, iar în vale pata de livezi și case a târgului, lângă cetatea gălbie, lipită ca un mușchiu pe stâncile cu poalele răzăluite.

Apoi ne coborîm în valea râului Neamț, care stre-

coară iute apele-i limpezi, verzi-argintii, supt înălţimile împădurite, supt stânca goală, ce pare tăiată cu cuţitul, în adâncurile codrilor liniştiţi. Printr'unul din ei se trece spre mănăstirea nevăzută. Măreţii stejari se înalţă drepţi ca stâlpii, unindu-şi sus frunzişul ca o boltă. Un ciudat obiceiu li-a dat nume puse pe tăbliţe: întâlnim pe ale Suveranilor, ale principilor, ale câtorva miniştri, ale unor ingineri şi persoane politice; un neobişnuit amestec de nume, de la Lascăr Catargiu până la Chihaia şi... Costrobăţ. Cu timpul, toate celebrităţile naţionale îşi vor avea stejarul, a cărui împuternicire sau slăbire va putea sluji pentru preziceri asupra viitorului ce aşteaptă pe patroni.

După ce pădurea se încheie, turnurile mănăstirii încep a se vedea în vale. Te-ai aştepta să găseşti aici un zid puternic şi înalt, o măreţie de clădiri vechi, potrivită cu istoria de peste şase sute de ani a acestui lăcaş din cele d'intăiu timpuri ale Moldovei. În sălaşul cărturarilor din veacurile al XV-lea şi al XVI-lea, în focarul de reforme călugăreşti al lui Paisie din veacul al XVIII-lea, în laboratoriul maiştrilor de tipar de acum vre-o sută de ani, ai socoti că trebuie să se găsească gospodărie, muncă şi lumină.

De la început, aceste păreri se împrăştie. De o parte şi de alta a drumului sânt căsuţe curate, în care numai rare ori găseşti un' călugăr, căci în ele se adăpostesc oaspeţii de vară ai Neamţului: acei cari străbat cărările şi drumurile şi ocupă băncile din jurul mănăstirii. Înaintea acestei mănăstiri stă un urît capac de zid ce slujeşte de baptisteriu, clădire nouă, ieftenă şi cu totul lipsită de gust. Pătratul de ziduri ce cuprinde arhondaricul şi clădirile mari e rău îngrijit, şi cerdacele de lemn negru se perindează jalnic pe păreţii spoiţi de demult cu var.

Turnul de la poartă, cu banca pentru musafiri și mulți călugări fără treabă, e o greoaie clădire oarecare: când cu visita principilor Ferdinand și Maria, un meșter în complimente a zugrăvit supt o coroană inițialele lor, iar un alt meșter în complimente le-a schimbat în ale lui Partenie Mitropolitul, cu prilejul celei d'intâiu inspecții a noului ierarh. Una din biserici e cu totul modernă și nu se înseamnă prin nimic decât prin strălucitul aier din vremea fiilor lui Alexandru-cel-Bun, care, pus într'un cadru și spânzurat, se șterge de soare ca o fotografie oarecare de niciun preț.

Cât despre biserica lui Ștefan, ea se deosebește prin mărimea ei, dar, în aparență, puțin a rămas numai din frumusețea ce va fi avut odinioară. Vezi încă fațada, ocnițele, contraforturile, ferestile sculptate în stil gotic. Dar varul s'a așternut peste discuri, peste smalțuri și cărămizile aparente. Acoperișul a fost cu totul prefăcut. Turnurile apar schilodite printr'o înoire stângace. În fund, un adaos pătrat strică armonia liniilor stranelor și altarului. Înlăuntru, unde se vede minunatul epitaf de marmoră lucrată în relief, cu vorbe slavone și românești, al lui Paisie, pietrele de mormânt au fost deslocuite: în pridvor, în naos ele sânt acoperite cu grele lespezi de marmoră, împodobite apoi cu covoare, și într'un colț al stranei nouă, de lemn simplu, ți se arată un fel de mică tainiță, care cuprinde în fund, unde nu mai vezi, piatra de mormânt a lui Ștefan fiul lui Alexandru-cel-Bun, orbitor al fratelui său și jertfă a nepotului, care-i tăie capul.

Pentru a curăți cloaca multelor chilii unde nu se mătură și nu se deschide fereastra, pentru a deprinde pe călugări cu o viață orânduită și harnică, pentru a înlătura trântorii și vânătorii de femei, ar trebui o mână de fier. Nenorocirea mănăstirii a

făcut însă ca, multă vreme, să fie la Neamţ stăpânire de bătrâni: egumenul Veniamin Niţescu, un om mai energic, n'a stat multă vreme. Înlocuitorul lui de astăzi, arhiereul Narcis Creţulescu, e un om cu cunoştinţi pentru un călugăr şi un om harnic, care a strâns în curs de mulţi ani de zile lămuriri foarte întinse cu privire la toate mănăstirile din ţară. Aceasta nu-i dă însă nici autoritatea, nici spiritul gospodăresc ce ar trebui. Iar, cât despre folosul sârguinţilor ştiinţifice ale ambiţiosului prelat, el e de sigur mult mai mic de cum cred unii din Moldoveni. Părintele e altfel un om amabil, care onorează îndată cu „măi tu" pe un tovarăş de studii istorice, e un mare iubitor de teorii neguroase şi un tip de romantic fără şcoală, metodă şi stil. Flămând, căci vestea venise că la arhondărie nu e decât un borş de mazăre, şi plin de grijă pentru mijloacele de a trece mai departe, căci mi se spusese că, de multe trăsuri ce s'au dat din bunătatea cerească celor ce ceruseră fără să aibă dreptul, poate să nu mai fi rămas pentru cine aducea, ca mine, autorisaţie de la Ministeriu , ascultam mai îngrozit decât în alte împrejurări asigurările părintelui că odinioară Cetatea Neamţului era aici, că între clădirile ce se vedeau din cerdac sânt unele care datează de la 1200, că Dacii au avut a face cu istoria acestui Ţinut, şi, pe lângă aceste împărtăşiri atât de nouă şi de folositoare pentru mine că biserica lui Ştefan-cel-Mare e... veche[1].

Drumul merge prin acelaşi ţinut înflorit de sămănături şi pajişti în toate colorile, prin aceiaşi linişte a pădurilor mari, spre Cetatea Neamţului. De la o vreme însă, el coteşte în stânga, taie apele, împărţile

[1] De atunci starețul Valerie Moglan şi Mitropolitul Nicodim au redat mănăstirii o parte din rosturile ei; s'a înviat şi tipografia.

în șuviițe vioaie și clare, ale Neamțului și atinge, supt vechea clădire de apărare, șirul munților împăduriți, cu temelia goală, de piatră tare, verzie-sură.

De jos se vede un zid, gol de acoperiș, zimțuit de mâni vrăjmașe, de focuri, de lepra ucigașă a părăsirii: o fereastă îngustă, plină de albastru vesel, mai stă încrestată în ceia ce a fost odinioară un turn.

Ca să te apropii, nu e alt drum decât acela de încunjur, din dreapta, unde suirea a fost ușurată, de altfel, în timpul din urmă prin tăieturi. Nemărginita pădure neagră păzește împrejur, ocrotind spre valea prăpăstuită albe vite răzleațe. Cărarea e răpede și presărată cu bolovani, plăci și aschii din osatura granitică a muntelui, care a dat și platoșa neînvinsă a cetății de sus. Când ajungi la dânsa, o poartă gotică, în arc frânt, lăsată într'un zid de piatră lovit grosolan cu ciocanul și prinsă într'un ciment care e astăzi și el o piatră, îți dă întrare de-asupra șanțului, umplut în această parte. Ești în curtea cetății, de-asupra căreia se ridică înaltele ziduri din pietre verzi și roșietece, străbătute de porțile joase și scrijelate de ferestuice. Dedesupt, sfărâmăturile și pulberea acopăr, de sigur, un întreg rând de beciuri și tainițe, în care se țineau, ca la Suceava, mijloacele de apărare ale puternicului cuib de ostași. Mâne poate, când iubirea pentru trecutul nostru va fi mai mare și se va arăta în felul ce se cuvine, comorile îngropate vor ieși la iveală, desvăluind mai bine cultura vechilor timpuri[1].

Ruina a deschis o largă poartă de privire asupra văii pe care soarele de amiazi o scaldă în lumină. Apa Neamțului aleargă nebunatecă prin întinsul câmp înverzit, pe care l-au înviorat ploile din urmă. În fund, se zăresc înălțimi. Case de țară sânt risipite

[1] Profesorul Ilie Minea le scormonește acum, cu autorisația Comisiunii Monumentelor Istorice.

într'o neorânduială veselă. Iar, în stânga, Târgul Neamţului, fiul umil şi părăginit apoi prin înstrăinare al cetăţii mândre, se ascunde în bogăţia de frunziş a copacilor.

Târgul a avut altă dată o viaţă curat românească: negustori, meşteşugari, plugari, tot Români; un şoltuz şi doisprezece pârgari îl cârmuiau după datină, pe când doi pârcălabi stăteau în cetate sus. Boieri nu erau pe aici.

Ei au venit cândva şi s'au dus: marea clădire veche în care se află spitalul, pe care-l păzesc plopi înalţi şi drepţi, a fost una din Curţile lor. Evreii au sosit în veacul al XVIII-lea, după ce târgul începuse a decădea; ei au luat locuri cu „bezmen" de la mănăstirea ce era odată în cetate, ori le au cumpărat de la particulari, şi au ajuns răpede stăpânii acestui colţ sărac din vechea viaţă orăşenească. Azi, cu toate firmele naţionale: „la Mihai Viteazul", „la Ştefan-cel-Mare, „la Briciul lui Lucaciu", ei sânt mai pretutindeni în căsuţele, destul de curate, care mărgenesc şoseaua de prund verziu de pe munte. Apucăturile lor mai bune, — totuşi ce luptă între birjarii cari oferă să mă ducă la Folticeni, cu zece lei, cu şase, în patru ceasuri, în trei, în două şi cari par gata să se sfăşie pentru un câştig ca acesta! —, aceste apucături vin de la curăţia naturii şi de la viaţa îndelungată în mijlocul sătenilor noştri. Poliţia nouă începe să se amestece şi ea, oprind revărsarea pe stradă a mărfurilor de tot soiul, pe care mai ieri negustorii le trăgeau înlăuntru cu prăjina când ştiau că vine supravegherea şi pedeapsa; poliţaiul e un om tânăr şi simpatic, un Oltean care a făcut Universitatea din Bucureşti, s'a pătruns de spiritul bun ce suflă tot mai puternic aici, şi e dintre aceia, din ce în ce mai mulţi, cari înfăţişează administraţia

românească supt altă față decât a leneșului care doarme, a stricatului care petrece și a neruşinatului care sfânțuieşte.

3. Mănăstirea Horaița.

O lungă mahala de ieşire din Piatra, cu spitale, căsărmi mari, case răzleţe. O veche biserică se păstrează lângă o curte boierească de care s'a prins ruina şi lucrează harnic. Apoi câmpul deschis în focul de soare al lui Iulie. Trecem peste dealul Balaurului, care a avut întâiu hoţi în pădure, apoi pădure fără hoţi, iar acum, de oare ce se taie (sistem iudeo-român: până la cel din urmă copac), are hoţi fără pădure. Şoseaua trece printre bogatele lanuri de grâu, gata de secere, ale Dobrenilor; în dreapta, valea se adânceşte până la albastrele linii înalte ce închid zarea. La depărtări mari, sate mărunte, cu câteva case în margenea drumului, cu primării pline de oaspeţi şi cu monumente ale Războiului. Şanţurile şoselei, ca şi margenile şi poienile pădurilor, sânt pline de albastrul şi galbenul florilor de vară ce se ridică vânjoase. Cantonieri cu placa de metal la pălărie răstoarnă maldăre întregi de cicori şi lumânărèle, care răspândesc murind un parfum lânced şi trist. Altfel, drumul e pustiu, şi, în rarile trăsuri ce trec, prăfoase, descoperi numai chipuri, fără interes, de Evrei arendaşi, cu nasurile de şoim.

Ca să ajungi la Horaiţa, trebuie să coteşti la stânga, după un drum de două ceasuri, îndreptându-te spre munte, „întrând", cum se zice, în el. Roatele lunecă molatec pe cărăruşa umedă, pe care o împestriţează ştioalme din ultimele ploi şi o taie de-odată o şuviţă de apă albastră. Copii sânt răspândiţi pe pajişte, păzind vaci blânde, scotocind mărăcinii după cuiburi şi făcând să răsune desişurile de ţipetele desnădăjduite ale puilor golaşi. Un cioban bătrân cu pletè

albe de mitropolit îşi strânge turma ce se răsfiră într'una după dulceaţa ierbii înflorite.

La capăt, eşti întâmpinat de şuieratul unui coş de fierăstrău. Drumul sore pădure merge tot în rătăcăni, prin care se ciocnesc roţile carălor ce duc butucii supt ochii celor câţiva Nemţi cari sânt specialiştii exploatării. Şi, pe când flăcăii se căznesc la lucru, în aier liber sau supt şoproanele de lemn, Evrei bătrâni, jupânese grase, „cuptii" zgomotoşi iese din căsuţele improvisate ce mărgenesc drumul. Căci şi acest fierăstrău, ca toate cele din Neamţ, e al Evreilor.

Îndată vedem în ce hal au adus şi pădurea. Potecile de odinioară sânt înlocuite acum prin urîte drumuri de gropi, de bălţi, de noroiu, prin care se strecoară liniile supţiri de fier pentru transporturi. Butuci sânt răspândiţi pretutindeni, turtind pajiştile, oprind drumurile. Din desişuri iese părechile de boi ale cărăuşilor, cari pentru multa lor trudă au băutură de-ajuns, şi aceasta se cunoaşte. Cocioabe, în care păzesc moşnegi, sânt înjghebate din pari şi strujeni, ici şi colo.

Întinderi mari din vechea pădure au căzut cu totul, cruţându-se doar copacul alb, de o valoare mai mică, pe când tot bradul, chiar şi cel mai tânăr, a fost hăcuit de bardă. Nicăiri nu se înalţă vlăstare nouă din buruiana deasă, sălbatecă. Numai ici şi colo câte un mănunchiu de arbori cruţaţi pentru câtva timp, înalţi, drepţi, mândri, amintesc ce măreaţă poesie a fost prin aceste locuri, acum fără de milă, tălhăreşte pustiite de lăcomia barbară a Evreului, ajutată de lipsa de interes a proprietarului şi de lipsa de gospodărie a Statului. Dar nici în aceste ultime insule de pădure nu mai zburătăcesc păsările, ascunse în adâncuri până la care securea mai are drum.

După sute de hopuri groaznice și pârâituri amenințătoare, caii scot trăsura la gardul mănăstirii Horaița. Se văd turnuri supțiri răsărind de-asupra copacilor livezii dese.

Mă așteptam la o clădire din vremile bune ale vechii arhitecturi: veacul al XVI-lea, măcar al XVII-lea. Turnul de întrare însuși, cu o nespus de ridiculă inscripție, e cea d'intâiu desilusie. Când ai trecut de dânsul, te afli înaintea unei mari biserici de zid, înălțată abia la 1867 pentru a înlocui un vechiu schit de lemn, cu cheltuiala călugărului Ermoghen Buhuș. Un rând de rosete în relief se desfășură supt coperemânt; în fotografii, ele păreau discuri din vremea lui Ștefan-cel-Mare. Turnuri multe răsar din coperiș de-asupra zidului înlt și destul de gros. Înlăuntru, pustietate și puțină îngrijire.

De jur împrejur, sânt chiliile. La multe dintre dânsele, gospodine stau la răcoare, fără nicio treabă, pe când călugărescul sat se ascunde înlăuntru. Pe unde partea femeiască n'a ieșit așa de compromițător la iveală, răsare în cerdac monahul, tânăr în cele mai multe casuri, pletos, ochios, bărbos. Numai un bătrân, care-și târșie papucii, se amestecă printre colegii mai tineri, și începe a da unele deslușiri. Starețul e un om cum se cade, care nu are însuși nimic de lucru și nu supără, deci, nici pe ceilalți. Face câteva sticluțe de apă de melisă pe an, și cu aceasta și-a îndeplinit chemarea pe pământ. Cărți nu sânt, decât cele de slujbă, iar ziare nu pătrund. Noutățile le aduc Jidanii de la fierăstraie.

...Înaintea cărora a căzut cu totul taina pădurii și se pleacă în adâncă umilință ștearsa sfințenie a mănăstirii, unde s'a încuibat dracul Lenii, cu fiii săi cari înfățișează toate păcatele.

4. Mănăstirea Tazlăului.

Ca să ajungi din Piatra la Tazlău, iei un drum pe care-l ştie orice birjar evreu din oraş. Nu pentru mănăstire, la care nu merge mai nimeni, nici chiar cutare profesor de Universitate, plecat, acum câţiva ani, în excursie cu studenţii săi, cu cari a mâncat, a băut şi a petrecut ca unul de vrâsta lor. Cine ar sta să caute acolo o amintire în piatră a vremilor lui Ştefan-cel-Mare, o realisare de frumuseţă care a biruit patru veacuri întregi? La Tazlău este şi un sat, un sat măricel, pe care puţină lume numai îl caută; pentru afaceri sau pentru răcoarea de vară. Dar este şi fierăstrăul din Tazlău, al Evreilor celor mari şi bogaţi, mare fierăstrău cu electricitate, în care a petrecut şi acel profesor cu tovarăşii săi de cercetări... ştiinţifice. D. Dienermann e mare şi tare acolo, cu funcţionarii săi, cu instalaţiile şi cantinele şi locuinţile sale, cu robii săi ţărani, pe cari-i plăteşte într'o monedă specială, „dienermannică", pe care ţi-o primesc numai cei de la cantina şi de la prăvălia lui. Şi acelaşi Dienermann ocheşte şi strălucita, uriaşa pădure a Tazlăului. Să fi ţinut mai mult o anumită cârmuire, să nu fi avut concurenţi în partidul lor anumiţi „bărbaţi politici", spiritul de întreprindere al „Dienermannului" ar fi spârcuit tot aşa de îndrăzneţ şi acest bătrân codru de copaci albi. O licitaţie viitoare a rămas însă să-i hotărască soarta.

Deci pentru Dienermann, pentru fierăstraiele sale, pentru pădurea ce va avea, pentru aceasta e cunoscut Tazlăul de rufoşii birjari fără guler din capitala evreiască a judeţului Neamţ, al muntelui românesc.

Drumul se desfăşură printre lanuri înguste, având la dreapta şirul de înălţimi care e pragul, treapta d'intăiu a muntelui. Câte o locuinţă isolată, o vilă

modestă. Sate nu se văd nici aproape, nici departe, până nu ajungi în Roznov, care e vestit întru câtva prin aceia că a fost moșia straşnicului colonel Roznovanu, fost ofițer în garda imperială rusească şi rămas rusofil pe viață, — acela care şi-a lăsat ca executor testamentar pe Țarul şi a impus preoților din reşedința sa să pomenească înainte de orice alte nume pe acelea ale membrilor Casei împărăteşti din Rusia. Chiar lângă drum e întinsul parc în care se ascunde casa şi din care iese la iveală cupola, fireşte de formă rusească, a bisericii-mausoleu. Stăpână e acum văduva colonelului, care a purtat numele, aşa de strâns legat cu renaşterea noastră culturală şi politică, al Câmpinenilor.

Ne oprim, neapărat, la cârciumă, care e evreiască, precum tot ce iese la stradă cu ceva capital şi oareşcare însemnătate e evreiesc aice. Fiind Duminecă, încăperea pentru băutori e plină; abia au loc pe băncile de lemn bărbații, de la flăcău până la moșul alb colilie, şi, pe lângă ei, nevestele tinere şi băbuştele. Toți beau, strigă, se ceartă sau cântă, cu urlete prelungi care-ți fac rău să le asculți. La horă nu se gândeşte nimeni; n'ar avea haz. Lumea petrece aşa mult mai bine.

Treci acum pe un mare pod, urît şi şubred, de bârne prost legate între ele. Până acum nu s'a îndurat să-l iea Bistrița, care spumegă dedesupt. Un Evreu, deosebit de trufaş, îți iese înainte şi strânge, după un tarif destul de ridicat, gologanii noştri iefteni, ca şi, mai ales, cei straşnic de scumpi ai țăranilor. E represintantul proprietății, care e întemeietoarea şi doamna podului.

Satele sânt de tot rare, şi în ele abia câteva Curți împrejmuite cu garduri de răchită; unde fereştile sânt de-a dreptul la drum, Evreul a găsit cum să se strecoare, cu sau fără învoirea Consiliului comunal.

Unul cu şăpcuţa de mătasă pusă boiereşte pe ceafă vorbeşte la portiţa întredeschisă cu mai mulţi ţărani falnici, din cari, fără îndoială, face ce vrea. Un altul, bătrân, cu barba îmbielşugată, merge încet prin mijlocul drumului şi, de câte ori întâlneşte un sătean, are să-l întrebe ceva sau să culeagă o lămurire de la dânsul. Oaspeţi noi; acuma zece, cinsprezece ani nu i-ai fi văzut. Răscoala din urmă nu i-a spăriat, şi, de altminterea, spaima iese la acest neam totdeauna biruită în lupta cu lăcomia. Mâne, vor numi pe primar şi-şi vor clădi sinagoge.

Şi acum iată-ne în marea pădure singuratecă, pe care o străbatem printre cireşii sălbateci, prin frunzele ascuţite ale cărora sticlesc micile bobiţe negre cu zama amară. Sânt atâtea, încât nu le culege nimeni, şi, de altminterea, nu e nicio mănăstire de maici în apropiere pentru a face vestitele şerbeturi şi dulceţuri de boabe din ele. Pământul e vânăt de cireşele căzute, asupra cărora bâzâie vespile de atur, în tremuratul lor şiret şi prevăzător.

La capăt, eşti în sat. Astăzi n'ai bănui câtă Evreime se oploşeşte şi acolo, în legătură cu munca din păduri, care a tăcut astăzi. Nu vezi nici cârciumele în care se risipeşte iute toată agonisita lucrătorilor. Nu umblă nici precupeţii cari culeg tot ce trebuie pentru hrana oraşului apropiat. Mergând la cei doi preoţi, cu flori moldoveneşti în grădină, cu cărţi vechi în odăile umbroase, cu grain frumos despre rosturile româneşti ce se pierd, te-ai crede încă în Moldova cea bună, ale cării crengi pline nu fuseseră încă trase la pământ pentru ca mâni răpareţe să li rupă toată roada.

Cu preoţii, cu învăţătorul, căruia dăunăzi i-a căzut unul din păreţii şcolii, cu câţiva studenţi aduşi de vacanţă, ne suim către biserică.

Turn înalt la întrare, înoit însă în multe privinți; zidul de împrejmuire se ține încă bine. Dar casele egumenești au căzut la pământ, și ierburile sălbatece înăbușă dărâmăturile. Pe un tăpșan la mijloc, iată biserica lui Ștefan, discurile de smalt, tencuit și văruit, cărămizile colorate, pietrele lucii, care însă nu se mai văd.

De și s'au astupat cadrele gotice ale ferestilor laterale cu scândurèle de care se prinde un al doilea rând de geamuri, de și s'au făcut, acestea mai de mult —, unele schimbări în pridvor, recunoști îndată stilul: solid, mândru, cumpătat. Întri pe așa laterală cuprinsă în săpături drepte și te găsești în locul unde două lespezi de piatră de la începutul veacului al XVII-lea acopăr morți din neamul Prăjeștilor, binefăcători ai mănăstirii. Ușa ce dă în pronaos e ogivală, măreață, și, la dreapta ei, întocmai ca la Dobrovăț, care e mai târziu, vezi prinsă inscripția, cu delicata înrămurire și împleticire a slovelor. Din ele se vede că acest lăcaș a fost înălțat în pământurile pe care le ocârmuia feciorul cel mare al lui Ștefan, Alexandru-Vodă din Bacău, și că meșterii au lucrat la aceste ziduri, din căldurosul Iulie până târziu în Novembre din anul când Moldova a scăpat de primejdia polonă, strivind oștile crăiești în sângeroșii codri ai Cozminului.

Supt ogiva de piatră deasă și lucie se deschide o ușă de lemn săpată în flori de spin, prin adânciturile cărora s'a pus coloare roșie. E un lucru asemenea în fineță cu broderia, cu țesătura. Urmând margenea de sus a minunatei dvere. pe care mai ieri nu știu cine voia s'o care la Expoziția din București, litere frumos grăunțate dau anul: 1596, tocmai o sută de ani după zidire, și numele „maistrului“, Cozma.

Biserica însăși e goală. Nu odată mâni de jăfuitori au lucrat aice. Și, când călugării greci de la Sfântul

Mormânt au fost siliţi să plece, ei vor fi luat ceia ce mai rămăsese.

Ieşim în lumină. Pe dâlma ce se vede rotunjită la dreapta, ni se arată locul unde a fost străvechea bisericuţă de lemn a lui Alexandru-cel-Bun, pe care Ştefan a vrut s'o înlocuiască prin zidirea lui de piatră. Şi, când ne întoarcem de acolo, iată sătenii cu vechi plângeri pentru pământ hrăpit, cari-şi dau jos pălăriile largi şi vorbesc sfielnic cu omul de la oraş, cu deputatul în care socot că pot prinde o parte din marea autoritate, cotropitoare sau indiferentă, a „Statului".

5. Mănăstirea Secu. Durăul. Pe Ceahlău. În valea Bistriţei.

„Birja" care ne va duce la Secu e o biată ruină, trasă, sau mai bine târîtă, de doi cai cu coastele înşirate: „birjarul" e un băietan trist, care, rămas fără tată, şi-a înhămat cei doi căluţi de moştenire la un hleab de brişcă, pe care a dat şaizeci de lei împrumutaţi de la un Evreu cu o sută douăzeci la sută camătă pe an, şi acuma umblă drumurile ca să câştige, veştejindu-şi tinereţa nenorocită, cei doi lei pe zi cari trebuie pentru hrana cailor şi leul din care se pot hrăni, Dumnezeu ştie cum, mama şi cei patru fraţi mai mici. Palidul erou fără nume ţine obosit hamurile rupte, pe când picăturile reci ale ploii se tot împuţinează în apropierea serii.

În margenea Târgului Neamţului, o biserică nouă şi lângă dânsa o căsuţă lungăreaţă, care poartă o firmă cu numele lui Ioan Creangă. E o bibliotecă a elevilor nemţeni de la liceul din Piatra. Cărţile şi revistele sânt aşezate în bună rânduială, un catalog după materii a fost redactat de băieţaşul care e „bibliotecar", şi el asigură că fel de fel de lume, şi chiar ţărani, vin să culeagă aici învăţătura cărţilor.

Drumul e acelaşi care duce şi la Mănăstirea Neam-

țului. De-o parte și de alta, înălțimi împădurite; în mijloc, pădurea cu numele contimporanilor mai mult sau mai puțin celebri. De pe creștetul și din văile munților se ridică șfichiuri de neguri, care se răsucesc și pier în văzduhul ce se limpezește.

Spre Secu se apucă la stânga, pe când Mănăstirea Neamțului zace în vale. Te strecori printre pajiști înflorite sau pe margenea fânurilor cosite, care umplu de balsam întinderile. Câte un flăcăiaș păzește vitele care pasc în umbra sălciilor împleticite.

Cărarea se face tot mai îngustă; roțile ciocnesc boabe mari de prund și bolovani sfărâmați, pe cari i-au cărat apele vijelioase; ele se cufundă ici și colo în șuvițele de apă limpede ce se risipesc, răpezi. În dreapta, în stânga, muntele se ridică drept ca o tâmplă de biserică; în el se înfundă desișul de stejari și câte un brad viu sau uscat, sus pe vârf, de lovitura unui trăsnet. Rare ori trece câte un car, câte o ceată mică de țărani pletoși cu pălăriile largi. Peste toate, amurgul umed aruncă un zăbranic de pace.

Grozava cărare de pietre ascuțite pare că se înfundă într'un zid împădurit, când, de-odată, o mică întorsătură face să se vadă jos turnurile albe ale mănăstirii, desfăcându-se pe întunerecul stejarilor și brazilor.

Întri printre sfărâmăturile negre ale turnului din care s'a apărat, la 1821, viteazul căpitan Iordachi, cu rămășițile eteriștilor. O cărare duce de-a lungul zidurilor foarte înalte, clădite din rânduri neregulate de bolovani înegriți. Ea se oprește la un greoiu turn de întrare, lângă care egumenul a pus să se facă un parmaclâc de lemn văpsit cu colorile ungurești. Caii unei cete de excursioniști pasc pe dâmbul d'inaintea turnului.

Puţine mănăstiri din ţară vor fi având o înfăţişare atât de liniştită, atât de senină în vechime, atât de cuviincioasă în decadenţă, ca aceasta. Pare că n'ar fi fost şi pe aici atâtea întâmplări vrăjmaşe, pare că volintirii n'ar fi schimbat gloanţe cu Turcii şi flăcările nu s'ar fi ridicat, acum aproape o sută de ani, de-asupra acestor ziduri. De jur împrejur, cu pivniţi, cu cerdace de-asupra altor cerdace, cu stâlpi de lemn negru, cu chilii moarte, aleargă clădirile care de trei sute de ani adăpostesc pe călugării Secului.

Biserica a fost prefăcută foarte mult în afară, şi cu desăvârşire înlăuntru. Odată întrarea pe laturc şi păretele de faţadă trebuie să fi avut liniile celor de la Galata, care e aproape din aceiaşi vreme. De jur împrejur, se desfăşură şirul de zimţi de supt acoperemânt, ocniţile de sus, un brâu tivit şi el cu zimţi şi rândul de către temelie al ocniţilor; altarul, pentagonal, avea aceleaşi podoabe.

Pe urmă, s'a adaus un pridvor şi o întrare prin faţadă, o veşmântărie de-o parte şi o proscomidie, de alta, care strică liniile altarului. La întâia vedere, vechea alcătuire a bisericii se recunoaşte cu greu.

Înlăuntru, totul e nou: stranele, sobele, icoanele. Ctitorii Nestor Ureche şi Mitrofana, soţia lui, dorm în fundul unor gropi copleşite de scânduri mucede, care se înfundă în dosul stranelor. Alţi ctitori nu sânt mai fericiţi: piatra ce acopere rămăşiţile marelui Mitropolit Varlaam, care prin scrierile şi prin îndemnul său a fost unul din binefăcătorii neamului românesc, se sfărâmă de umezeală, şi nu s'au găsit, în marele avânt de clădire în strane şi sobe, câţiva pari pentru o îngrăditură la acest mormânt[1]. Pe marmura sepulcrală a Mitropolitului Sava cresc bureţii din apa ce se scurge necontenit asupra ei. Piatra Vlădicăi Ioan e păstrată numai pe jumătate.

[1] Mi se spune că piatra a fost pusă la adăpost (1916).

Dar odoarele au rămas, și ele sânt marea minune a Secului[1]. La lumina unei făclii se desfac din umbra veșmântăriei crucile de abanos argintate, aurite, stropite cu pietre scumpe, pe care le-a dat, la întemeiere, Nestor Ureche, panaghiariul de aur acoperit de săpături măiestre, pe care l-a hărăzit același și celalt panaghiariu, care a fost lucrat în cea mai aleasă horbotă de filigrană de aur din porunca lui Alexandru-Vodă Iliaș, la 1621, apoi veșmântul lui Varlaam, strălucitor din sutele de mărgăritare mărunte, care-i sânt și țesătura și podoaba, strălucit sacos de catifea verde întunecată, cu înflorituri grele și mari inscripții de aur în jurul gâtului —, patrahirul aceluiași, purtând, două câte două în gros fir de aur, chipuri de evanghelişti şi de sfinți, Evanghelia, scump legată, a Mitropolitului Ghedeon, — și el îngropat aici —, care e o minune de artă caligrafică. Iar în paraclis se desfășură, nou-nouț ca în ziua sfințirii, largul aier care s'a lucrat, din porunca lui Nestor Ureche, de o călugăriță din Constantinopol și a fost totdeauna cel mai frumos odor al mănăstirii[2].

Noaptea e foarte liniștită, și, pe când ploaia se scurge zgomotos de pe coperișul de tablă și tălăngile de la vite răsună de departe, stelele scânteie limpede în adâncul întunerec al bolții.

Trăsura mănăstirii ne duce a doua zi spre Ceahlău. E o căruță fără arcuri, nevăpsită, primitivă cât se poate, dar trasă de doi cai buni. Sântem asigurați de două lucruri: că vom ajunge de sigur și că vom fi scuturați cum nu poate să fie scuturată mai mult o ființă omenească.

Și am și fost. Răsuflarea noastră a căpătat un

[1] Din nenorocire le-a înghițit Rusia Sovietică, în timpul Marelui Războiu 1919.

[2] Unele din odoarele de la Secu au fost apoi furate (1916).

ritm deosebit, un ritm de sughiţuri nebune; dinţii noştri au clănţănit ca într'o zi de Ianuar; mânile şi picioarele noastre au fost mutate în dreapta şi în stânga ca nişte beţişoare; vorba noastră s'a rupt în gângăvituri neînţelese. Toate grămezile de prund, toţi bolovanii părăsiţi, toţi colţii de stâncă crescuţi în drum au produs neuitate vibraţii în oasele noastre.

Dar frumuseţa ţinutului ce străbaţi răscumpără şi această strivitoare osteneală.

Laşi drumul Mănăstirii Neamţului şi apuci înainte spre Pipirig, unde se grămădesc mai înalţi munţii, pe cari acuma îi luminează soarele vesel. Un gard de lemn încunjură, în dreapta, „cerbăria Statului", ai cării locuitori sânt undeva în cele mai adânci desişuri şi n'au de loc curiositatea străinului. Trec câţiva ţărani cu cojoace cusute în flori, cu iţari strânşi, cu opinci; faţa lor energică şi frumoasă e umbrită de pălării largi; pletele lungi se desfăşură în vânt. Ţărancele în hainele de Duminecă au tulpane colorate, cojoace de acelaşi fel sau cămăşi cusute cu arnice negre la piept, la umăr şi la mâneci, brâie roşii şi o singură catrinţă cărămizie cu dungi în lung, mărgenită cu alte dungi negre şi roşii; picioarele sânt înfăşurate în pânză groasă şi se pierd în opinci cu vârful ascuţit. Copiii sânt foarte drăgălaşi în hainele lor, care sânt aidoma ale părinţilor.

„La cantoră" se vinde brânză, pastramă şi pâne veche. Un Neamţ, cu toate documentele la îndămână, cerşeşte pentru „eine Familie" pe care singur o alcătuieşte, — o familie beţivă !, — arătându-şi piciorul bolnav. Din păduricea apropiată răsar trei Ţigănuşi, cari schiaună ca nişte căţei aruncaţi: Neamţul îi pune pe fugă, declarând că sânt mai răi decât „hoţii", pe când el are „eine Familie" şi nu-i ajung cei douăzeci de bani ce i s'au dat.

Îndată începe satul Pipirig, şi merge, şi merge;

ca un Câmp Lung ce este: de o parte și de alta sânt case destul de rău clădite și îngrijite; coperișul de șindilă veche se strâmbă în toate părțile, pereții sânt făcuți din loadbe orânduite cu cât mai puține cuie între cei patru stâlpi de butuci; ferestile sânt de tot mici și nu se deschid. În loc de garduri de nuiele au aici zăplazuri de scânduri neegale, prinse iarăși fără fier. Curțile se văd goale: abia din când în când câte un lan sărac de popușoiu. Case nouă nu zărești nicăiri.

Încă puțin, și muntele lui Pătru-Vodă se înfățișează în strălucitu-i veșmânt de brazi seculari. Cărarea se furișează printre desele, înaltele trunchiuri, de câte douăzeci-treizeci de metri, de pe care crengile se desfac grele de ace verzi, ca niște mâneci de preot care binecuvintează. Trunchiu lângă trunchiu cât cuprinde privirea, iar, sus, nemărgenirea frunzelor tari, lucioase. Pădurea răsuflă blând prin ușorul vânt încărcat cu miros de rășină.

Singurătatea e deplină: nicio pasăre nu zburătăcește prin frunzișul întunecos; lighioile târîtoare și săltătoare ale pădurii s'au ascuns departe de drumurile tuturora. Numai, din poiene, greierii beți de lumină cântă focos.

Câte o casă albă de pădurar, câte o ceată de copii frumoși cari se uită limpede din margenea drumului. Apoi coasta se prăvale prin bolovani până la cutare șipot rece, care saltă din stânca de cremene neagră și lucie.

Pe aceste drumuri a zburat ca vijelia, mânat de groaza morții și de dorința de a vedea pe ai săi, adăpostiți în Ardeal Petru-Vodă Rareș, Domnul trădat și părăsit de cei din urmă tovarăși ai nenorocirii sale. Pe atunci numai poteci sălbatece brăzdau codrul nemărgenit, și brazi bogați în frunze adăpostiau și ascundeau pe drumeț. Schimbat de haine.

hămesit, rupt de oboseală, purtătorul pribeag al Coroanei moldoveneşti fugia înaintea Turcilor şi a boierilor înţeleşi cu dânşii.

Drumul se rupe în adâncuri de văi, sămănate cu pietrele pe care le-au adus apele furioase. La capătul acestor văi sălbatece, împănate cu căsuţe şi bordeie ţigăneşti, Bistriţa trece supt maluri înalte. E cea mai măreaţă din apele Moldovei, largă, adâncă, limpede, strălucind din toţi solzii de ardesie. Pe alocurea o încarcă plute aspru încheiate, care se odihnesc, aşteptând plecarea. O piatră înaltă, care samănă întru câtva a cruce, răsare din verdeaţă, de-asupra râului repede: dracul, spune povestea, a vrut să răpadă în Bistriţa această fărâmă de stâncă, dar l-a apucat ziua, şi nicio putere omenească nu poate clinti de acum povara pe care a lăsat-o în loc Duhul rău, trăsnit de lumina soarelui.

Satul de lângă râu se chiamă Călugăreni; fiindcă e Duminecă, sătenii sânt adunaţi la crâşmă, pe care o ţine un Evreu. Negustorul a deschis oaspeţilor mai toate odăile sale: ţărani în haine albe, ţărance în fote roşii şi negre stau pe scaunele acoperite cu cit, supt cadrele cu cromolitografii; se ridică pentru a bea unul în sănătatea celuilalt şi atunci se ieau în braţe şi-şi strâng voiniceşte mânile. În altă odaie, bâzâie cobza, şi părechi joacă foarte cuviincios un danţ de munte. Iar, în odaia de spre drum, oameni mai săraci, cărora li se înseamnă pe părete datoria de băutură, şi Ţigani flenduroşi se bucură şi ei de Dumineca odihnei. În această mulţime aşa de reservată, cu tot danţul şi cu toată băutura, face o ciudată impresie ivirea unui domn cu pasul greu, vorba aspră şi căutătura stăpânitoare, care merge drept la oglindă, se priveşte mulţămit într'însa şi dă scurt instrucţii Evreicei: e un German aşezat în ţară, care pregăteşte o excursie.

Ceva mai departe, lași malul Bistriței, și Bistricioara îngustă îți aleargă acum supt ochi, cu același mers și aceiași față ca și puternicul râu în care se varsă. De la Răpciuni, un mare sat foarte curat, cu frumoase livezi și case bune, pe laturile unei șosele largi, te urci spre Durău.

E o lungă vale, strânsă între înălțimi sămănate cu copaci și vechi case de munte, un Câmp Lung iarăși, pe care-l taie o sfoară de apă ce gâlgâie pe pietriș. Pe un deal se văd trunchiuri de brad curățite, și o linie de fier se urcă spre fabrica de cherestea. În răcoarea serii, aromită de florile fânului cosit, drumul se înfundă tot mai mult spre întunecatul părete de munți. De-asupra unui vârf care întrece cu câtva pe celelalte, stă o cunună zimțuită, de piatră goală, sură: acesta e Ceahlăul.

Tot căsuțe de lemn negru, în curți mărunte: spre una din ele se îndreaptă o biată băbușcă năcăjită, care cere un loc în trăsură pentru băiețașul ei fără tată, pe care l-a bătut un frate vitreg ce râvnește partea lui de moștenire; din alta iese desnădejduite două femei care se plâng de preot, pentru că nu vrea să îngroape fără taxă pe o nenorocită.

Acum, sântem pe coasta muntelui, în aleia tăcută a brazilor bătrâni. Cea d'intâiu deschizătură în zidul lor verde cuprinde schitul Durăului.

Schitul vechiu, — și nu prea vechiu, — a fost înlocuit cu o clădire nouă, în veacul trecut. Biserica aceasta albă, cu coperemântul de șindilă neagră, e încunjurată de căsuțe curate, în care locuiesc călugări zdrențeroși și oaspeți din oraș, — în fruntea cărora stă ocrotitorul Durăului, d. Gheorghe Panu. La un loc și văzute de departe, ele alcătuiesc o pașnică insulă, în mijlocul oceanului întunecos al brazilor, cari suie învălmășiți, ca o oaste de mii de suliți, spre vârful de stâncă. Vântul, încărcat cu miros de rășină,

al munţilor adie rece în clipa căderii nopţii cu stele vii. Iar clopotele turmelor aţipite sună dulce, şi izvorul rămas singur îşi şopteşte cântecul veşnic.

Des de dimineaţă, ne gătim de suitul muntelui.

Peste culmi zac neguri lăptoase, din care nu se mai alege nimic. Singură pajiştea cu miile de flori înalte mai răsare înaintea codrului, şi la acest ceas aşa de vreme cosaşii s'au apucat de lucru, culcând pale groase. Cărarea spre vârf se deschide între brazi printr'un revărsat sălbatec de bolovani pe cari i-a prăbuşit pârâul de munte, creatorul drumului săpat.

Pacea brazilor ne învăluie: nicio rază nu răsbate prin atâtea trunchiuri ce se îngrămădesc şi se încalcă; în adâncurile negre zac bătrânii şi învinşii, tăind pieziş calea cu crengile uscate, negre, parcă ar fi trecut prin focul dogoritor. O lumină nehotărîtă, înşelătoare pluteşte în strâmta cărare.

Călătorul nu merge aici, el se luptă. În calea lui stă ţerna umedă, cleioasă, care lunecă, prundişul ce se rostogoleşte supt picioare; e blagoslovită piatra ce iese la iveală din loc în loc şi face ca o scară neorânduită pentru duhurile uşoare, săltăreţe ale muntelui prăpăstuit. Inima bate puternic, gâtul se usucă, sudoarea scaldă fruntea şi muşchii parcă se rup în avânturi.

Oboseala te opreşte în loc. De jur împrejur, niciun zgomot şi nicio viaţă. Palatul farmecelor zace încremenit. Numai din când în când suflarea vântului trezeşte în această uriaşă alăută un sunet ca al mării îndepărtate, sau câte o cascadă foşneşte mătăsos în fundul prăpăstiei. Şipote revarsă grăbit o apă ca ghiaţa, care taie dinţii de durere când se ating de dânsa.

Privelişti se deschid din loc în loc, răsplătitoare.

Zeci de culmi mărunte îți stau supt picioare, cu colțurile lor de pădure și covorul lor verde; crestături arată mersul râurilor și pâraielor; case albe se înșiră în margenea văilor; câte un coperemânt stecleşte singuratec.

De la o vreme stânca răsare prin brazi, cari se răresc întâiu, apoi se micşurează ca nişte tufişe îmbâcsite, până ce, la urmă, sus de tot, ei sânt numai un covor pâslos, frate bun cu muşchiul, mântuit şi el cu şfichiuri verzi şi frunze ascuțite. Atunci, pe lângă dânsul, nu mai sânt decât buruienile înălțimilor: clopote umflate, albastre şi vinete, potire mărunte albe, mierea ursului cu floarea bătută, ferega dințată ca un pieptene. În câte un colț de stâncă se ascunde *edelweissul,* cu floarea albă, moale, ce pare moartă.

Muntele nu e durat din stâncă, ci din acel amestec de pietriş, din acel conglomerat cu grăunțe mici, albe, care se desvăleşte de odată, la câte o surpare a vegetației. Piatra goală, trista lespede sură, e un adaos, o podoabă măreață. Ai zice că ea a fost adusă de departe, ridicată şi clădită de mânile unor ființi cu puteri nemărgenite, a căror operă a fost dărâmată într'un mare cutremur risipitor de luni. Pare că deosebeşti trei rânduri de zid, la înălțimi deosebite: dintr'unul au rămas colți, din altul un larg părete drept, din celalt, tocmai sus, frânturi de turnuri, cum nici pe a cincea parte nu le poate clădi omul. Acolo e, după vre-un străvechiu altar al Precistei Născătoare, Panaghia, massa de piatră în jurul căreia, din cele patru părți ale lumii, se luptă vânturile. Acum nu se mai văd de jur împrejur decât culmi curățite de orice amănunte, de orice deosebiri, cazane albăstrii răsturnate în şase, în şapte şiruri şi bătute de bruma fumurie a depărtării.

Iar, la întorsul spre poale, în căldura şi în puter-

nica lumină de după amiazi, priveliştile, adinioarea aşa de severe, de pustii şi reci, par numai o veselie. Florile îmbălsămează toate, şi fluturi albi zboară să le caute, afinele negre, ca nişte nasturi mărunţi, rodul celor mai mari înălţimi, chiamă la o hrană răcoritoare din mijlocul foilor lor lucioase, ce se întind până departe, ca o reţea. Răşina picură mirositoare din trunchiurile dogorite ale brazilor. Razele se răsfrâng în apa de argint a şipotelor, lângă care vitele sună din tălăngi. În colţuri de adăpost, excursionişti au aprins focuri roşii pentru mâncarea de amiazi. Băieţii cari au închiriat cai drumeţilor vânează prin scorburi edelweissul, căţărându-se ca nişte veverițe, sau pândesc fragul, zmeura, ascunse la picioarele brazilor.

Şi, când ai ajuns jos, câmpia înflorită aromeşte nebună, freamătă, foşneşte şi cântă prin aripile neastâmpărate ale sutelor de greieri, cari proslăvesc biruinţa zilei luminoase şi calde...

Bagajul nostru, geamantanul roşu, geamantanul negru şi cutia de pălărie, credincioşi tovarăşi, arşi de soare, bătuţi de ploaie, pătaţi de praful multor drumuri, — se leagănă pe spinarea răbdătoare a unui biet cal slab, pe care-l tot îndeamnă înainte, ţiind puşca noastră în mână, o băbuţă zbârcită, dar plină de putere, care se dovedeşte a fi în stare să salte pe un umăr tot acest bagaj. Mergem în urmă, prin pădurea Durăului, prin casele satului sărac, printre livezile de pe coasta muntelui, pe supt ruina de cărămidă roşie şi bolovani suri a bisericii de la „Palatul“ lui Mihai Sturza, cumpărătorul Hangului şi al întregului ţinut până la graniţa Tulgheşului; trecem pe lângă linia ferată a cherestelei şi, străbătând, pe alături de drumul căruţelor şi carelor, o poţecă de sat, care desparte curţi goale şi tăcute, sân-

tem de vale, la Răpciuni. Aici aşteptăm vehiculul ieften, trăsura care duce pentru cinci lei de persoană până la Piatra, diligenţa ce vine de la Borsec, staţia de băi ungurească dincolo de pasul Tulgheşului. O căutăm la o casă de Unguri emigraţi, cari ni vorbesc în limba lor parcă ar fi lucru firesc s'o ştim, apoi la dărâmătura umplută cu fân, unde se schimbă caii, de aici la „Curte" şi la un fost hangiu evreu, care mârâie mânios din odaia unde doarme la opt ceasuri somnul unui bogătaş, şi, în sfârşit, la curatul han al lui Lăcătuşu. De aici vedem îndată trecând trăsura, cu totul plină de lăzi, geamantane, cutii, pălării, mustăţi şi favorite, supt comanda supremă a unui conductor galonat, care ni trimete într'un gest condoleanţele sale.

Norocul călătorilor cari nu mai încap în trăsura publică din toate zilele sânt caii ţăranilor, cari au, pe lângă aceste harnice dobitoace, cu mai multă bunăvoinţă decât carne pe coaste şi cu mai multă hrană de harapnic decât de ovăs, de orz sau de fân, şi câte o căruţă fără arcuri, lugubră amintire!, — sau câte o trăsură de dar din partea vre unui vechiu stăpân. Noi găsim la un moşuleţ slab, cu ochii cenuşii blânzi şi buza ruptă, un docar spălat de ploi şi uscat de soare. Bătrânul merge acasă, se ceartă cu baba, adună chingile şi hamurile unul câte unul, prinde caii, li trage un biciu de îndemn şi începe drumul, gata de poveştile cele mai felurite despre oricine aproape, căci a cunoscut multă lume în câte un colţ al vieţii sale de vizitiu boieresc şi de birjar întâmplător.

Prin minunatul ţinut al munţilor împăduriţi trecem încet-încet la Hangu, la Buhalniţa, cu frumoasele case risipite, la Bicaz, cu clădirile cochete ale Administraţiei Domeniilor Coroanei, cu teatru popu-

lar, cerc de lectură, farmacie, — o frumoasă vilă —, ocol silvic, şcoală elementară de meserii, lucrând după comandă pentru săteni, cu plantaţii de brazi pe laturile drumului, cu bere neagră de Azuga la o crâşmă cu două rânduri. Apoi Tarcăul, îndelung desfăşurat în vale, cu muntele său de piatră masivă, care se sfarmă în carieră şi se aruncă pe coastă, cu fierăstraiele mari ale societăţii Götz, — „Compănia Gheţu", lămureşte moşul , care acopăr de scânduri un mal întreg şi trimet şiruri de cară pe şoseaua la capătul căreia se află Piatra.

Pe tot acest ţinut minunat, stăpânul, podoaba, viaţa, mişcarea e Bistriţa. Moşul ni-o arată cu mândrie: „Ghistriţa", şi dă din cap fudul când îi spun că nu mai este în ţară un râu ca dânsa. De ardesie posomorîtă în umbră, de cătran când prelinge rădăcinile brazilor şi stejarilor, de smarald între poiene, de argint în îmbrăţişarea focoasă a soarelui, ea nu fuge, nu se strecură, nu curge, ci înaintează măreţ, cu toată mica ei adâncime din vara secetoasă, pluteşte regal supt straja munţilor. Câte nu se ţin de dânsa şi nu vin de la dânsa, Împărăteasa văii fără păreche! Patul acesta larg de prund ea l-a răsfirat în clipele ei de mânie, fierăstraiele acestea ea le mişcă în parte printr'o ramură prinsă din fugă; plutele acestea aşteaptă impulsul ei, în ziua când se deschid sus *haiturile,* marile deposite ale râului, şi un val puternic se aruncă, mişcând toate în pornirea lui nestăpânită. Şi tot în ea caută ciutele, la ceasuri adânci şi tăcute de noapte, băutura lor; tot în ea se răcoresc din zbor rândunelele ce trag prin văzduh cercurile lor elegante; tot din ea îşi culege apa în pumni săteanca voinică, aplecată spre undă, şi în ea zburdă, într'un cuget curat ca apa însăşi, copiii şi copilele, flăcăii şi fetele satelor.

Sus, pe malul înalt, trecând podurile de lemn îne-

grile de păcură, sprijinite pe pile umplute cu prund, hoinărind de pe un ţerm pe altul, fuge şoseaua largă, al cării drum nou atârnă de cursul foarte vechiu al râului. Margeni de piatră şlifuită, păreţi cari sprijină dealurile, parmaclâcuri care opresc carăle lăsate să meargă în neştire, podurile trainice şi frumoase fac din acest drum unul din cele mai mândre ale ţării.

Marii pricepători ai frumuseţii, Domnii cei vechi ai neamului nostru, şi-au însemnat evlavia pe malurile Bistriţei. Ici şi colo, pe înălţimi, acolo unde în alte ţări stau pânditoare castele de pradă, privighează aici lăcaşurile paşnice de rugăciune, pe care numai neînţelegătoarea vreme nouă le-a înstrăinat de la menirea lor.

Pângăraţii arată de departe un părete alb, încununat cu un roşu coperemânt de table şi întrecut de un puternic turn de biserică. Pătrunzi la mănăstirea de odinioară printr'un drumuşor de ţară între căsuţe şi câmpii mirositoare, de pe care, în lovituri de coasă ritmate, se dau jos florile înalte ale fânului. Un suiş răpede începe, sămănat cu prund bogat, în ţerna lutoasă. Soldaţi în bluse albe păzesc la poartă, pe când alţii, cari au făcut schimbul, se coboară la vale, cântând din plămânii întinşi credinţa oştilor pentru „Maiestatea Sa“ [1].

Între clădirile nouă şi cele vechi, prefăcute, care se mai cunosc numai prin grosimea straşnică a zidurilor, printre salele de dormit, de mâncat, de lucru, spălătoriile şi bucătăriile osândiţilor, cari sânt toţi recidivişti, „recidive“, şi părăsesc cu durere temniţa, — însă hotărîţi să se întoarcă răpede la sânul ei —, abia se mai vede bisericuţa lui Lăpuşneanu.

[1] A trecut pe acolo şi un spital de soldaţi, şi acuma domneşte ruina (1939).

Tot ce a fost zugrăveală, piatră de mormânt, multe odoare chiar s'au dus, dar ciudata alcătuire a vechii clădiri a rămas neschimbată. Pe o uşă de piatră cu ciubuce, întri într'un foarte mic pridvor, şi de aici, în loc să urmeze mai departe, rotunzindu-se în abside şi încheindu-se în altar, biserica se îndoaie în unghiu drept. O sprijină contraforturi puternice, prin care se deschid ferestuice frumoase.

O scară de piatră învârtită, în care te înăbuşă aierul de putregaiu, murdărie şi părăsire, duce la o a doua biserică, supt pământ, pe care o luminează slab două fereşti scunde. Astăzi această bisericuţă nu primeşte alţi oaspeţi decât pe osânditii a căror viaţă se mântuie aici în închisoare şi cari trec apoi la ţintirimul din deal, între pajiştile de fân înflorit.

Bisericanii se ivesc, insulă albă în bogata verdeaţă a munţilor, la locul unde se întretaie două culmi. Drumul spre această înălţime porneşte mult mai departe spre Piatra, din alba şosea largă. El urcă întâiu culmea prăpăstuită, de pietre galbene, roşii şi negre înfipte în lutul sterp şi gol. Bariera de lemn taie calea; curţi ţărăneşti singuratece, încunjurate cu răchită, se văd arare ori în pustietatea dogorită de arşiţă prin care trece, tot mai sus, obositorul drum săpat. Nici şipotul de munte, nici puţul dealurilor, nici fântâna şesului nu răcoresc pe drumeţul care nici nu-şi vede ţinta, ci descopere înainte aceiaşi şuviţă gălbie a drumului.

În sfârşit o pădure rară cuprinde de amândouă părţile, dând umbră, răcoare şi frumuseţă. Sânt tot arbori de dealuri, înalţi, vechi, printre cari nu se amestecă încă bradul pe care-l cresc pepinierele ce împăduresc codrii împuţinaţi de exploatatori. O icoană e prinsă de un trunchiu lângă o căsuţă: acolo

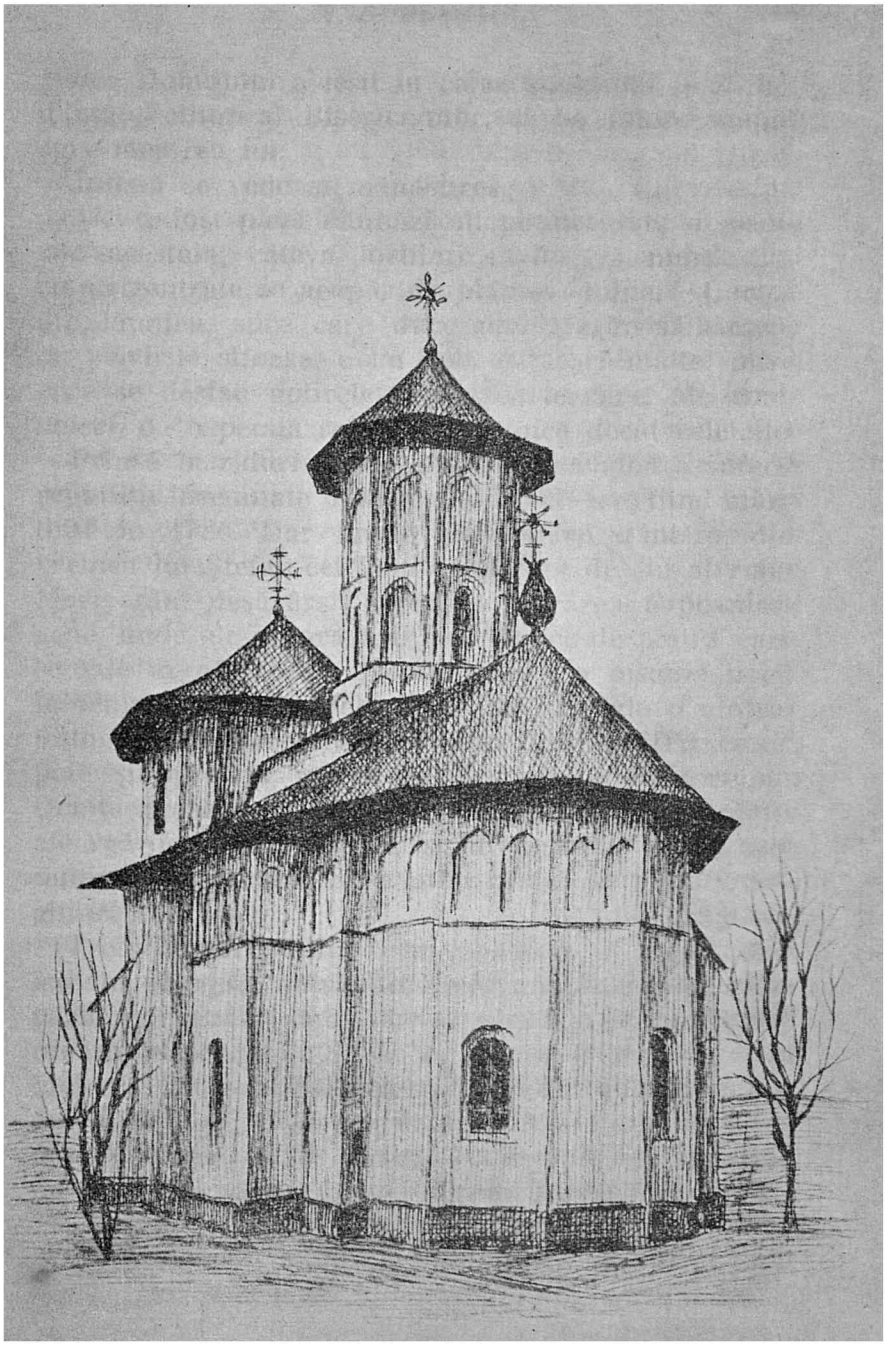

Bisericani, Neamţ.

Maica Domnului a ieșit în calea starețului Iosif, cel d'intăiu ctitor al Bisericanilor, și l-a întors înapoi spre menirea lui.

Îndată se vede și mănăstirea.

Aici a fost până dăunăzi alt penitenciar, și clădirile acestuia, câteva locuinți răzlețe și marile locuințe centrale se acopăr de plantele ruinei[1]. Curtea din lăuntru, spre care duce un călugăr sălbătăcit, cu privirile sfioase, e un raiu de flori înalte, între care se desfac potirele roșii, foarte rare, ale *zmeoaicei,* cu o petală supțire, mai mică decât celelalte.

Prinsă în ziduri mai nouă, biserica albă a suferit reparații însemnate în veacul al XVIII-lea, fiind mântuită în 1786. Dar liniile arhitecturii d'intăiu, din vremea lui Ștefan-cel-Tânăr, nepotul de fiu al celui Mare, sânt desăvârșit păstrate. Intrarea e pe margene, unde, de-asupra ușii cu ciubuce de piatră care se taie în pătrate și dreptunghiuri, o pisanie nouă înlocuiește pe cea veche, pierdută. Fațada o alcătuiește un puternic turn, străbătut de două fereşti săpate și sprijinit pe două zdravene contraforturi. Ocnițe zimțuite, răzimate pe un ciubuc încunjurător, aleargă pe pereții bisericii și fac un brâu întreit turnului de stăpânire. Spre altar, zidul se taie în unghiuri ascuțite.

Trei călugări, dintre cari doi sânt și preoți, trăiesc în preajma mănăstirii decăzute, adevărat „pângărite" prin sălașul hoților și părăsite. Și totuși odinioară, în veacul al XVIII-lea, care e vremea de strălucire a Bisericanilor, ce mulțime de închinători locuiau chiliile!, și despre aplecările lor spre carte dau mărturie cărțile slavone scrise cu mâna celor morți de demult, care se păstrează încă în pridvor.

Mănăstirea Bistrița se ascunde în așa-numita „gură

[1] Astăzi e un spital de tuberculoși (1939).

a Bistriţei" în cutare unghiu ţărănesc simplu, puţin la stânga şoselei, atunci când ea mai are numai un chilometru până la Piatra. O vezi abia când întri prin bolta marelui turn vechiu, în care se mai află un paraclis sărăcăcios. O curte largă, bogat luminată de soarele lui Iulie, e mărgenită în stânga de căsuţe şi de locuinţa, nouă, a stareţului. În fund, se află vechile case domneşti, drese şi prefăcute în biserică, — şi aceia astăzi goală, despoiată, — de Ştefan-cel-Mare, la 1498. Caracterul acestei clădiri e neobişnuit; de o parte puternicul turn sprijinit pe cele două contraforturi, ca la Sf. Ioan din Piatra, şi străbătut de două fereşti sculptate, dintre care cea mai mare poartă un desemn nou de ciubuce întreţesute; un mâzgălitor a tămânjit la 1849 nişte chipuri pe care le-a calificat de: Ştefan-cel-Mare şi Petru Rareş, Maria Doamna şi Elena Doamna, „tictorii" bisericii. De altă parte, la stânga, o clădire cu două rânduri; în cel de jos sânt deschise două uşcioare, pe când cel de sus are, pe lângă un brâuleţ îndoit, supt coperemânt, şase ocniţe, pătrunse de două fereşti şi de o uşă cu un balcon de lemn, nou, şi şase săpături triunghiulare în zid.

Biserica însăşi stă la mijlocul curţii. Ea a fost clădită în vechi timpuri de Alexandru-cel-Bun, care-i va fi dat chipul ctitoriei sale de la Moldoviţa, bisericuţa mică, dar cu streşina mare. Domnescul patriarh al Moldovei a astrucat aici oasele Doamnei sale Ana, zisă Neacşa, mama moştenitorului său Ilie, şi tot aici a lăsat să i se coboare şi lui trupul după moarte. În mâna dreaptă a camerei ctitorilor se vede şi acuma un mormânt înalt, săpat frumos pe lature cu sculpturi ornamentale gotice: acolo zace, de sigur, Alexandru, cu toate că pe urmă s'a făcut loc în acelaşi mormânt văduvei lui Ştefan Lăcustă, Doamna Cneajna. Ştefan-cel-Mare puse o nouă piatră pe mormântul Doamnei Ana, după care se numeşte până

astăzi *Doamna* satul din apropiere. Petru Rareș, gonit de Turci, a trecut pe aice, venind din Piatra, și lacrămi de durere și mânie au curs din ochii lui pe lespezile sfinte.

Poate că, în aceste tulburări, vechea biserică se ruinase. Alexandru Lăpușneanu, ajungând Domn, nu uită pe vechiul și marele Alexandru și dură o mândră biserică nouă în locul unde stătuse mănăstioara străbunului. Clădirea samănă întru toate cu mănăstirea Slatina, cealaltă operă a Lăpușneanului. Aceiași întrare laterală. prin ușa sculptată, lângă care se afla pisania cu bourul, strămutată acum mai sus, la o reparație. Același pridvor căptușit cu morminte, care dă, printr'o minunată ușă, ale cării ciubuce, sculptate la bază fiecare în alt chip, se încrucișează sus, în pronaos, și aceiași odaie a ctitorilor. Și zugrăveala e împărțită în același fel, dar ea a suferit în timpuri mai nouă schimbări hotărîtoare: numai turnul supțiratec mai păstrează urme din veșmântul de sfinți al vechii biserici.

Acum mausoleul lui Alexandru-cel-Bun e lăsat în părăsire. Doar câțiva particulari se interesează de dânsul, și în micul cimitir se vede, într'un grilaj de fier, lespedea de marmură pe care se va scrie numele acelei femei sfinte care e văduva lui Alexandru Ioan I-iu[1]. Excursioniștii din Piatra nemeresc și aice. Iar locuitorii statornici sânt vre-o trei-patru călugări, al căror conducător se intitulează cu amărăciune: „și egumen și servitor".

6. Războienii.

Mai departe, pe șoseaua prăfoasă care duce de la Piatra spre Nord. Peste câtva timp, un sat se răsfiră pe povârnișul unui deal, cu multe căsuțe albe și livezi

[1] Doamna a fost astrucată acum câțiva ani la Soleşti, şi acest mormânt va rămânea pentru totdeauna gol (1916).

mari. Răzleață, o biserică, părând foarte veche, ridică turnulețe vădit nouă, și, lângă dânsa, iată, între între arbori, Curtea, care se pare locuită, ceia ce e rar în aceste locuri unde marea proprietate efectivă, stând la țară, conducând munca, dând exemplu de gospodărie și de cultură, de viață socială mai înaltă, nu mai e decât o amintire ce rătăcește prin ruine în câte un colț al cărora s'a cuibărit Evreul.

Lăsăm drumul mare pentru a căuta biserica veche. Un preot voinic și rumăn ni spune că sântem în Șerbești, unde a fost pe vremuri înaintaș al său și, tot odată, dascăl al copiilor satului, cel care era să fie mai târziu Melchisedec, episcop de Roman și una din luminile Bisericii.

Într'o livadă mare e așezată zidirea bătrână. Are, afară de acele turnulețe care sânt adause după asămănarea bisericilor de lemn din aceste ținuturi, multe alte prefaceri și peticiri. Așa, e, de-odată, mai nou masivul pridvor peste care se ridică și clopotnița. În total însă, cu toți anii de părăsire prin care a trecut, biserica păstrează stilul ei originar. O frumoasă inscripție pusă astăzi pe păretele din față, pe când ea se afla, de sigur, la început de-asupra ușii laterale de întrare prin stânga, pomenește pe Vasile-Vodă Lupu. A lui a fost această moșie, încă din vremea când era numai un boier ambițios și uneltitor. Sfințirea lăcașului s'a făcut pe vremea când Vasile era căsătorit cu soția lui moldoveancă, Tudosca, și n'avea alți urmași decât pe fiul Ioan, „coconul“ cel slab de încheieturi, menit odată să fie Domn muntean, dar care s'a stâns jalnic la Constantinopol, unde fusese trimes pre căutare.

Averea lui Vasile-Vodă s'a împărțit după răsturnarea din 1653. Șerbeștii au ajuns în mâna Cantacuzinilor, adecă, fără îndoială, întâiu în a bogatului Iordachi. Peste o sută treizeci de ani de la înte-

meiere, era aice Ioniță Spătarul, fiul lui Toader, și acesta se simți îndemnat de evlavie să facă din nou, aproape așa cum e astăzi, clădirea dărăpănată. Acest Ioniță, care trăi până în preajma unui veac nou, e Canta cronicarul, care a însemnat desfășurarea Domnilor fanarioți din vremea sa, până la 1774, și care, la bătrânețe făcea stihuri luătoare în râs, fără să cruțe pe însuși Vlădica Veniamin Costachi, un văr al său, căruia îi amintia de o oarecare Marghioală. Pe mai toate cărțile de slujbă mâna lui Ioniță Canta a pus leatul și iscălitura lui frumoasă.

Un Ilie sau Ilisău Canta a fost urmașul noului ctitor în Curțile de la Șerbești. De la dânsul vin cei doi „prinți", pe cari-i pomenește un monument funerar din cimitir, — unul mort în străinătate și adus de pe acele depărtate plaiuri până aici. O statuie de piatră, ciudat și grosolan tăiată, înfățișează pe „princesa" lui plângând răzimată de stâlp.

O cruce de la Spătarul cronicar, un vechiu pomelnic cantacuzinesc mai fac parte din bogăția bisericii din sat. Un medic și profesor universitar, d. Riegler, e acum stăpânul moșiei lui Vasile Lupu și a Cantacuzinilor, care a scăpat astfel de a trece în ghiarele jidovești, pe aici deosebit de ascuțite.

Abia ai ieșit din raza Șerbeștilor și alt turn se ridică la stânga dintr'un grup de case cufundate. Alei largi cu copaci vechi duc până la Curți albe, care se ascund într'un minunat parc străvechiu. Îndată se vede însă că gospodarii s'au dus de acolo, din satul Cârligilor. Buruiana crește biruitoare în grădina de flori, copacii jălesc neîngrijiți, geamurile palatului sânt sparte; într'un ungher numai se simte viață: niște domnișoare evreice sânt la fereastă, și trăsura, cu un frumos țăran pe capră, așteaptă pe represintantul stăpânirii nouă, un „nighistor", care poate fi obraznic, dar nu și impunător.

Un preot bătrân, uscat şi dârz, care trăieşte singuratec între roiurile albinelor sale, ni arată biserica. Vedem răpede că ne-am înşelat în ce priveşte vechimea. Mare, înaltă, clădită din material destul de bun, ea datează numai din vremea când cea din Şerbeşti se repara. Cărţile de slujbă au iscălitura ctitorului, un Roset. Urmaşul lui, Petrachi, mort în anii '30, zace în pridvor. Două generaţii au mai venit după el. Cel din urmă care a avut Cârligii, — soţia sa a dăruit lucrări artistice de lemn bisericii, — şi-a pierdut averea. Un Grec italian, care stă departe „în jos", a luat şi această moşie. N'a văzut-o însă niciodată, şi ea a întrat îndată în uriaşul domeniu de jaf şi decadenţă al arendăşiei evreieşti.

De aici drumul duce drept spre Războieni, atingând numai câteva aşezări mai mici. Călcăm în urmele bătrânei tragedii din 1476, ale jertfei pe care a făcut-o pentru ţară toată vechea boierime din anul nenorocirii celei mari. Pe aici au înaintat, în bucuri nesfârşite, supt tuiurile cu semiluna aurită şi cozile de cal fâlfâitoare, oştile lui Mohammed al II-lea însuşi. Cămilele au dus prin aceste meleaguri moldoveneşti, unde astăzi se răsfaţă în pâlcuri grâul şi porumbul pe rămăşiţile vechiului codru de stejari, din care abia dacă a rămas o urmă, corturile de mătasă şi de brocard de aur; caii împodobiţi cari purtau pe puternicii sangiaci au trezit răsunetele codrilor prin nechezarea lor mândră; străinele cuvinte de comandă ale păgânilor de la Miazăzi au despicat cu rostul lor gutural aierul tare al podişului înalt. Tot mai sus, mai departe, mai adânc în pădure... Frica rătăcirii n'o pot avea năvălitorii, înaintea cărora aleargă, călăuz al trădării şi urii de frate, sprintenul Voevod muntean Basarab şi boierimea lui pizmătareţă.

Iată acum că pământul lutos se despică de o dungă îngustă, ale cării maluri sânt ca buzele unei răni de mult lecuite fără a se fi putut închide însă. O apă leneșă, aproape secată, se târîie jos. Neprețuit izvor pe atunci pentru voinicii ascunși în codru, această apă, căreia i se zice: *albă*, — Valea-Albă, — pentru praful albicios ce-i păta unda. Aici era locul de adăpare al leului, și el nu putea suferi să i se smulgă. Mai bine lupta! Și lupta se dădu în umbră, în vălmășagul trunchiurilor multe, prin poienile înguste, la răscrucea potecilor; lungă luptă de ucidere, lipsită de măreție, în care, fără să închine steagul, boierimea tânără a murit supt ochii bătrânilor cari priviau liniștiți cum se scurge sângele lor sărac, ultim prinos de jertfă adus Țării. Apoi Voevodul învins plecă înveșmântat în sumbra conștiință a nenorocirii sale.

El s'a ridicat însă iarăși, cu sufletul mare ce era în el. A urmărit, a pus pe fugă, a curățit țara. Și atunci el a ridicat mănăstirea ce se vede în față, — vrednic monument al vechimii , căreia vremea noastră n'a știut să-i puie alături decât un biet stâlp cu un vultur mărunt, în grădinița unde tânjesc pomii supțirateci. Uitam spitalul mare cu pavilioane care taie vederea asupra mănăstirii Războienilor.

Aici găsim câteva înflorite gospodării de măicuțe cu flori moldovenești îndătinate, indrișaim, nemțișori, portolaci, condurași, care se răsfiră înaintea cerdacului de odihnă.

Biserica e foarte bine ținută, dar fără niciunul din odoarele ctitorului, pe care le-au luat vânturile turburărilor. Dar ferestnicile cu cadre gotice, fereștile mai mari cu ogive, ușa împodobită sânt la locurile lor, afară doar de închiderea fereștilor din stânga și de aruncarea ca treaptă la scări a uneia din cele mai frumoase.

Cea mai măreață din vechile inscripții se înșiră în patru rânduri lungi pe păretele din dreapta, pomenind de silnicul Mohammed, de vicleanul Basarab și de încercarea grozavă trimeasă de Dumnezeu asupra Moldovei.

Se apleacă soarele spre seară. Raze ca de glorie veche auresc piatra săpată. O măicuță ciocănește, încunjurând zidul, pe o toacă de fier. Și sunetul de armonie pluteşte până departe, ca o mângâiere trimeasă morților viteji cari zac în adâncuri.

7. Pe Bistrița, în plută.

Mare mișcare în Dorna Evreilor, „Dorna-Vatra" a geografiilor oficiale și a terminologiei administrative, vechea „vatră" românească de unde s'au întins păstorii în cătune și începătorii de viață plugărească prin lazurile „curate" de dânșii în tot cuprinsul de munte al Dornelor. Acuma, toată Strada Mare e prinsă de prăvăliile Evreilor, cari, aici, abia vor să arăte că știu românește; birturi, cârciume, trăsuri sânt toate ale lor. În „Otelul Comunal", clădit de târgușor din câștigul unui proces, antreprenorul e un Evreu, și, în salele de ședință ale Sfatului Dornei de astăzi, Evreii stau alături cu orășenii creștini, cu unii dintre frumoșii săteni pletoși, cu lungi cojoace albe înflorite, din împrejurimi; mâni să voiască Jidovimea, ea singură ar fi represintată în această adunare. Dacă e un han creștin, al lui Cucu, cei mai mulți oaspeți sânt și aici străini, cari se strâng la mâncare bună pe preț ieften. Dacă unul din învățători, tânărul Huțanu, face versuri românești simțite, sânt Evrei printre colegii săi, și toate clasele sânt năpădite de Evreime. Cu capital evreiesc lucrează fierăstrăul din margene. În parcul băilor, în otelele nouă și mari, banale, ridicate pentru dânsele, Evrei în cea mai mare parte își caută de

o sănătate așa de prețioasă pentru omenire. Te miri că musica, — n'o fi alcătuită tot din membri ai poporului ales? —, nu cântă marșuri sioniste și un imn special pentru „Bnei Israel". Mai curând decât o Dornă e un *Dorn,* un spin în carnea noastră de flămânzi și degenerați.

Peste atâta zgomot și frământare și prefacere, vechea biserică de lemn din deal amintește alte vremi prin cărțile-i din veacul al XVIII-lea, pline cu însemnări —, și de la sihaștrii ce trăiau pe atunci pe muntele Rarăului, privind la două laturi, care nu erau încă două țări deosebite —, prin câte o icoană frumoasă, prin pomelnicul în care numele Domnilor se urcă până la Duca-Vodă de pe vremea încunjurării Vienei. De acolo de sus, privirea zboară slobodă în aierul limpede al unei seri senine peste toate casele tupilate până la șirul de lumini al fierăstrăului ce lucrează de sârg pentru a îmbogăți pe oamenii de alt neam, cari, ei, nu lucrează, și până la alba biserică depărtată a Dornei noastre, pe când munții, acoperiți încă de coama lor de brazi, se gârbovesc de pretutindeni, strângând din toate părțile valea Bistriței, care-i atinge pe toți moșnegii, li cântă zglobiu, îi mângâie în treacăt, li strălucește în soare și se duce aiurea pentru a înșela tot astfel alți uriași cari râvnesc la așa o copilă sprențară.

În spre hotar plecăm în amurg. E un drum foarte scurt și plăcut, mai ales la acest ceas când Evreii s'au adunat prin tainițe, lăsând drumului bătătorit, altfel, de dânșii, toată buna lui pace curată. Pe de laturi vine vânt rece, și soarele cade în nori răi, pe cari pare că vrea să-i topească în flacări roșii.

Se trece lesne la graniță. Vameșul austriac, care se întâmplă a fi creștin, e amabil: n'avem chipuri de contrabandiști. Dincolo de stâlpul negru și galben,

drumul coteşte de vale şi duce pe dinaintea unei case boiereşti îmbrăcată cu verdeaţă. Acolo stau funcţionarii noştri şi ofiţerul de grăniceri cu gulerul şi lampasurile albastre. Primesc bucuros pe cine se întoarce în ţară; vădit, nu ieau în serios formalităţile, şi poate fac bine.

Ceva mai încolo e casa lui „popa Nicu", care va şi răsări îndată în calea noastră. Poartă sumănaş peste cămaşă ţărănească şi pălărie peste părul lung; are vorba bună, ochii strălucitori şi-i place cartea românească; nici seminariile nu pot da preoţi mai de ispravă, — gospodari şi oameni de înţeles, mâni vânjoase şi minţi limpezi, — decât aceştia. Mai încolo, biserica aceia înaltă, albă, n'a fost făcută de cine ştie ce boier, căci pe această culme de munte nu sântem doar în pământ de boierie, ci tot locuitorii, bogaţi oieri, harnici plutaşi, „curători" de ogoare nouă. În faţă, împrejmuită cu zăplazuri înalte de abia poţi vedea peste ele, se ridică, într'o curte cât o moşioară, casa de modă veche a „popei Gheorghe", bătrân preot cu faţa sănătoasă şi mersul apăsat, om foarte bogat, a cărui agonisită, din daruri la botez şi câte alte venituri de la Dumnezeu şi de la oameni, se socoate cu sutele de mii. Acolo şi dormim, aşa de adânc, încât nu simţim revărsarea sălbatecului potop de noapte, din care se trezeşte o dimineaţă morocănoasă şi chiorcoşată, din negurile nesigure ale căreia picură şi plouă de-a binele.

Pluta aşteaptă la Arini, de vale, unde este un sătucean, o prăvălie românească, o Primărie în aceiaşi casă cu aceasta. E încă foarte de dimineaţă, dar drumul învie. Trec mai ales multe femei, foarte strânse în fota de colori mai triste, care se dă cochet în lături, lăsând să se vadă un colţişor de cămaşă albă, foarte curată. Primăria ca şi cârciuma încep să fie cercetate, aceasta din urmă însă mai mult

pentru micile cumpărături, de și oamenii din aceste părți desprețuiesc tot așa de puțin vinul rău ca și iubirea bună.

Jos, e pluta pentru noi.

Pluta e un transport de lemn care călătorește singur; plutașii nu-l duc, ci-l feresc numai. Bistrița a primit bradul falnic ce i se oglindia în ape și se hrănia din negurile ridicate de-asupra ei; l-a primit despoiat de acele tari și mirositoare frunze, de bețele roșii, aspre ale crengilor, l-a primit curățit de coaja prin care se strecoară mireasma sănătoasă a rășinii, scurtat de rădăcinile acelea care știu să pătrundă și în stâncă. Va fi poate un catarg pe ape apropiate sau depărtate, ori cuțitul fără odihnă al fierăstraielor îl va desface în scânduri albe. Deocamdată, el călătorește, lunecând pe apă, învălindu-se de bătaia undelor. O legătură în față, una la capăt țin laolaltă tovarășii de călătorie. Apa-i poartă jucându-se, îi acopere de spuma povârnișurilor răpezi, îi spală cu năvala undelor tulburate în calea lor, îi scaldă necontenit prin pătrunderea ei între dânșii. Plutașii cârmesc, feresc de adâncurile genunilor, potrivesc pe povârnișurile răpezi, pe *șleaze,* strecoară printre bolovanii sămănați în albie; și, nu mai puțin, ei șerpuiesc cu meșteșug unul pe lângă celalt, întrecându-se fără a se ciocni, — oricum, fără a se pune în primejdie.

În calea lor, lemnele întovărășite pot primi mărfuri și oaspeți, — destul de mult de fiecare.. Plătești zece lei ziua plutașilor, și o ceată a lor te trece în sama celeilalte, care-i urmează. Drumul se face de obiceiu numai până la Piatra, dar, dacă ai voi, te poți coborî chiar și la Bacău, și mai departe, ba, în sfârșit, pe plutele mai mari ce se fac aici, până la șchela depărtată a Galați lor, unde așteptau odini-

oară bogaţii cumpărători turci. O platformă de scânduri, împodobită, pentru cinste, cu brazi, cuprinde o bancă şi o masă; unii cer şi capătă chiar un adevărat cort, care apără de soare şi de ploaie, dar ţi se poate dărâma în cap la trecerea supt vre-un pod mai vechiu şi mai modest.

Pluta se învârte asupră-şi, mişcând apa verzuie, împovărată de răsfrângerea de nori, care freamătă şi se acopere de spumă. Iat'o cu cârma spre Apus, încotro fuge râul care, o bucată de vreme, poate două ceasuri din mersul pe care-l facem în aceste timpuri de vară, cu Bistriţa scăzută, e hotar între Moldova ce ni-a rămas şi între aceia pe care am pierdut-o, atât de asemenea amândouă, încât trebuie să vezi din când în când ciacoul înalt şi uniforma neagră cu verde a finanţului bucovinean, ca să-ţi aduci aminte de nenorocirea care ne-a lovit. Acum sântem bine, în ceia ce priveşte îndreptarea, dacă nu şi cu privire la vreme, căci negurile cern, până ce, strângându-se laolaltă în oaste fumurie, împroaşcă mânioase valuri de ploaie asupra noastră. Pluta lunecă pe valuri, şi plutaşul de la cârmă, un falnic flăcău, cam prea oacheş, mişcă lin, cu un ghiolcăit dulce, în dreapta şi în stânga, lopata abia cioplită, care ne „izbăveşte de cel rău"... La coadă, — pluta e dublă, — un altul, mai perpelit, face şi el ce poate ca să nu fie turburat lunecuşul nostru şi primejduite lemnele lui.

Parcă n'ar fi pe-aici hoţi de păduri cari taie şi jupoaie şi mână departe bradul încărcat de mirezme. Coasta cea umflată e cu totul acoperită. Numai ea se vede, de-o parte, de alta ceasuri întregi.

De alminterea numai după înfăţişare acest ţinut e fără viaţă. De ambele părţi, în ţară şi în „Cordun", o viaţă ţărănească veche umple cătunele nevă-

zute, locuieşte în stânile ascunse, bate drumurile tăinuite; nu zăreşti carele, care se strecoară cum pot, aduse de puţin timp în aceste părţi, nu întâmpini caii legaţi unul de altul şi încărcaţi cu desagii merindelor şi mărfurilor, nu-ţi loveşte privirea niciun cârd de vaci albe, din acelea care se caţără pretutindeni, nu fără primejdie (în jos, una se prăvălise, şi cuţitul măcelarului de la cel mai apropiat fierăstrău o scutise de chinul de a umbla oloagă prin lume). Dar iată că într'un loc desişul se mişcă, iar aiurea pe cărarea de lângă apă, de lângă „Vale", se zice pe aici, trece o băbuţă scorojită cu ochii sălbateci, flămânzi, supt zdrenţe de păr sur.

Şi viaţa e veche: viaţă de păstorie cu obârşii ce nu se pot urmări decât peste schimbarea neamurilor, viaţă de plutărie, care trece mia de ani. De când se află Români pe aice, cari au înlăturat cu totul pe barbarii vechi, conlocuitori cu dânşii, s'a alcătuit în acest unghiu ferit până dăunăzi o limbă deosebită a păstoritului şi plutirii, cu termini ciudaţi, grei, bulzi slavi rămaşi în lamura graiului nostru, şi s'a creat o nomenclatură geografică, a cării alegorie, ale cării alusii istorice la fapte care nu se vor povesti niciodată plac auzului, pe care acele arhaisme barbare îl zgârie une ori.

Unele locuri de stâncă, „bâtce" rotunzite, „colţi", „guri" de revărsare a râurilor, se numesc după copaci, ca Gura Arinului. Altele arată înfăţişarea locului sau ce se vede pe acolo: Pietrosul, Cheile, în care se zbate apa strânsă în păreţii de piatră, se zbate, spumegă, se întunecă; Scara, Scăriceaua, Coifurile, Pârăul Arămii, după pulberea roşie ce se va fi prins cândva într'însul, pâraiele Crucii, Şerpelui, Cârligăţica, Neagra, muntii Căpăţâna, Ţepuşele, Oblâncul, Tarniţele, care samănă cu o şea, Pietrele roşii, cu pete de fier sângerat pe dânsele, Pleşa, de

mult goală, Alunişul, zis după vechile lui pădurici de supţiri trunchiuri netede, Hăciugosul, după întreţesutele *hăciugi* nestrăbătute. Despre sunete spune „Moara Dracului", cascada ce şuieră în jos printre trunchiuri dese pe lunecoasa piatră neagră, sau Sunătorile. De la vechi întâmplări vin nume ca Pietrele Doamnei,— care Doamnă, şi de când, Măria Ta ? —, pârăul Leşului, în care s'a găsit mortul necunoscut, şi pârăul Balta Cânelui, bâtca lui Târsână, dealul Ursului, după vre-o veche vânătoare, pârăul Isipoaii, după vre-o moarte năprasnică, Bâtca Comorii. Nume de oameni, răzeşi stăpâni pe vremuri, până ce mănăstirile şi-au întins „braniştile" acolo, se păstrează în Ortoaia, soţia Ortului, în Rusca, nevasta Rusului, apoi în Căboaia, Hărăoaia, Măzănoaia, în Şandrul, nume de munte, în Bărnarul, — Bernard, precum celalt e ungurescul Sándor —, şi Bărnărelul lui. Străvechi nume turanice apar în Rarăul, muntele cu sihăstrie de la graniţă, în Geamalăul bucovinean de lângă dânsul, în numirea de pârău Hortomanul. Satele ce nu se văd până târziu alcătuiesc la un loc şirul, grupa Broştenilor (ca unele măhălăli de lângă apă ale oraşelor moldoveneşti); ele nu poartă numele strămoşului cu derivatul -eşti sau -eni, ci-l dau de-a dreptul, ca în Chiril, sau înseamnă înfăţişarea aşezării: Lunga, Geamăna, Crucea, ori rămân fără înţeles, ca în Cojoci.

Tot înainte, pe supt severul, solemnul brădet, care, umezit, aromeşte şi mai tare, în răcoarea dimineţii. Nici pârtiile prin care se prăvălesc butucii lăsaţi, cărări în desişul acestor plete de uriaş cu oasele de stâncă, nu se văd albe prin întunerecul îmbâcsit de miriadele crăcilor şi frunzelor ascuţite. Sus, nu trec păsări, jos liniştea domneşte pe ape, căci cotiturile răpezi de la fiecare clipă îţi taie vederea asupra

plutei de înainte și celei din urmă; genunile negre, cu fețe undelemnii, dorm ciudoase, ca fiare nehrănite care simt cum prada, înștiințată, se ferește de dânsele. Ți se pare une ori, când vorba tace pe plută, ca înăbușită de un farmec greu, că te afli *aiurea,* într'o lume care nu e o lume, ci păstrează numai formele zădarnice, umbrite de o jale veșnică, ale lumii noastre, că te strecori în tăcerea, pecetluită de porunci infernale, care nu se scriu și nu se spun, a ținuturilor morții fără hotar și, deci, desăvârșit de line. Dar Charon e tânăr, ajutorul lui prăpădit; din când în când, alte luntri răsar pe apa vânătă-verzuie, de umbră grea, și amândoi strigă prelung ca gondolierii când stau să se ciocnească în margenea palatelor de piatră mucedă; răpede, bărdița se zvârle de la noi: ea ține în loc, sprijinită de silinți falnice al mușchilor deprinși, pe vecini, cari se dau astfel în lături; din loc în loc trecem fulgerător peste mânia spumegătoare a prăvălișurilor ce amenință. Și apoi sticla de vin sună, brânza din hârtie te chiamă la masă: descoperi că ți-e foame. O nu, până la păgânul Lethe și la moșneagul Charon mai avem!

S'a săturat de ploaie mare și de ploaie măruntă. După trecătoare iviri de albastru, în urma cărora îndată se întețesc ropotele, căci s'a „răsbunat a ploaie", iată deschideri prin care seninul vrea să vadă în adevăr, căci prin ele înlătură tot mai mult sura vată plutitoare a norilor. În față, un munte apare limpede, de un albastru adânc, vioiu, nou, ca și cum atunci ar fi fost creat împreună cu toată strălucirea sa. S'a mântuit, în același timp aproape, strânsoarea cheilor, sălbătăcia severă a coastelor goale de locuințe și bătute numai și numai cu trunchiurile dese ale brazilor, ca și cernerea ropotelor ploii de dimineață. În albia mai largă coborîm domol, căci n'a venit

încă apa ce se strânge, în dosul *otpusturilor,* la haituri, pentru a răpezì apoi, prin avântul ei, la vale plutele întărziate sau şi oprite în loc. Soarele aprinde de sclipiri de aur solzii mărunţi ai râului şi dă viaţă malurilor împădurite.

Într'o deschidere se văd oameni pe ţerm, îngrăduri şi, pe o coastă de deal, o casă albă primitoare. E cel d'intăiu din cătunele Broştenilor. Face parte din marele domeniu personal al Regelui, care a cumpărat de la familia Balş, sărăcită, această măreaţă moşie de munte pe care samavolnicia Fanariotului Constantin-Vodă Ipsilanti o răpise acum un veac de la bieţii răzăşi. Se face aici gospodărie modernă, chiar şi spre mulţămirea oamenilor. Câteva ceasuri, avem o primire foarte bună din partea administratorului, sprinten în albu-i port de ţară. De o bucată de vreme, în exploatarea acestor moşii, în locul străinilor de la început, se întrebuinţează Români, cari nu sânt nici mai puţin pricepuţi, nici, cu deosebire, mai puţin cinstiţi decât ceilalţi. În acest depărtat colţ de munte, unde se munceşte cu atâta rânduială şi spor, vezi cu bucurie că scrisul românesc, chiar cel mai nou, a răsbătut, cu tot ceia ce poate aduce după sine.

Când ne găsim iarăşi pe plută, soarele a scăpătat după amiazi. Bistriţa e luminoasă şi caldă; pădurile se răsfaţă în raze, pare că niciodată nu le-ar fi bătut ploaia şi nu le-ar fi înveşmântat de aproape haina tristă a negurii. Iarăşi pustiu; niciun alt zgomot decât al lopeţii care fereşte de colţuri, de adâncuri, de locurile moarte, uşurează săritura pe spumele învălmăşite ale stezelor. Câte un pescăruş se apleacă doar asupra apei, de unde iea răcoare, apă în gură şi, poate, dacă este noroc, o pradă mai mică decât dânsul. Codrul des tace, şi alte glasuri de oameni decât ale noastre nu sânt. Iarăşi priveliştea mută

te duce în altă lume și te întrebi, acuma când cerurile s'au deschis, dacă și raiul are apele lui tăcute.

Ceasurile nu se socot, nu se pot socoti. Târziu sau curând, având încă soare de-asupra, — dar cine stă să se uite la dânsul ? —, ajungem la Toance.

Dacă pentru Chei s'au găsit descriitori ai spaimei pe care au încercat-o, dar care, din fericire, a rămas fără urmări, pagina lui Nicolae Gane a făcut din Toance un loc de groază pentru cine n'a fost sau pentru acel care, fiind, nu înțelege să se fi dus degeaba, fără măcar să aducă acasă o ușoară cunună de eroism. Oricum să fie Toancele, de aici nu le poți crede rele. Supt un cer ca acesta, în această bună pace de pădure, în mijlocul acestei sfinte tăceri de raiu, cum s'ar putea căsca prăpăstiile și luptă puterile omenești îngrozite, cum s'ar putea cufunda spre peire sau risipi spre înec zdravencle catarge care încearcă apa râurilor înainte de a stăpâni, — dacă vor avea, scăpând de cuțitul fierăstrăului, acest noroc —, valurile Mărilor ?

Iată frontul de bolovani, răriți și dumicați de explosia dinamitei care a ușurat drumurile în timpurile noastre. Cine nu știe, se poate lovi de ei, și atunci pluta se sparge, rămâind ca drumeții să încalece pe buștenii sau să fugă la mal. Dar cine nu știe, nu se încurcă. Și, într'un timp, când și Jidanii încep a se face plutași, cum s'ar putea încurca Românii în plutășia strămoșească ?

Și iată că mânia de ape, pornită în spume, se sfarămă, se împrăștie, se împacă numai cu stropirea plutei, care saltă, se furișează, și pleacă de vale, pe apa iarăși primitoare și liniștită, între aceiași doi pereți ai oștilor de brazi.

— Astea-s Toancele, domnule ?

— Cu voia dumitale, stăpâne cetitor, sânt astea. Ceia ce nu te împiedecă de a te îneca aici, dacă

doreşti, în cele mai tragice împrejurări. Noi însă, toţi câţi eram pe această plută, n'aveam această dorinţă. Eram parcă în Raiu; de ce am fi căutat, peste poarta de corn a morţii, Iadul ?

Seara vine învăluită în nori, asemenea cu sora ei, dimineaţa. Muntele şi-a pus cojoc de neguri. Morocănos, ploaia porneşte pe urma apusului.

Odată cu noaptea, sântem la Broşteni. Adecă la Broşteni-reşedinţă, la Broşteni-capitală. Aici e biserica veche de lemn, aici foasta suprefectură, dată acuma pe sama inspectorilor comunali, aici judecătoria, şi spiţerul rural de pe coastă, cu medicul şi farmacistul lui, aici, în sfârşit, cei vre-o şaizeci de Evrei, cari fac toate meşteşugurile, şi niciunul cu stăruinţă şi cinste, în acest colţ de munte. Petrecem noaptea la administratorul regal, d. Popovici, care e un adevărat castelan în acest bătrân cuib de răzeşi căzuţi în ţărănia iobagilor.

Apoi ziua următoare ne iea din nou din lumea noastră obişnuită pe pacea răcoroasă a Bistriţei. Îndată sântem la margenea Broştenilor. Dar domeniul Regelui se urmează, fără întrerupere, cu domeniul Coroanei. Acele păduri din care se aruncă de vale butucii, tăiaţi însă cu socoteală, acele fierăstraie cu aburi luminate cu electricitate, acele uriaşe deposite de scânduri sânt tot ale Măriei Sale. Mulţi săteni, cari au înlocuit pe străini, lucrează de sârg, în cadenţa ciudată a cântecelor de muncă pe care le-au învăţat de la Italieni. Obişnuitul front al bisericii, şcolii, clădirilor de administraţie, cu firme mari ce se văd de departe, — de sigur ca să dea exemplu. Aceasta e Borca, ai cării locuitori se dosesc prin acele hudicioare cu căsuţele mărunte. Mădeiul, Sabasa, Fărcaşa, cu nume vechi, curioase, se ascund în desişul brădetului, prin care lunecă spre Bistriţa

pâraie ce poartă une ori acelaşi nume, pe când munţii, întru toate asemeni, afară de vre-un vechiu *runc* despădurit, se urmează într'una de amândouă laturile.

Îndată sântem în Neamţ, Ţinut cu aierul mai cald, cu zările mai deschise, cu casele făţişe şi oamenii aproape. Am ieşit din strâmtoarea voinicilor ţăcuţi, din cheile de Iad ale lui Charon, din strâmtorile luminoase ale Raiului de munte. Malul s'a lăsat jos, supus, deschizând lunci în dreapta şi în stânga; ardesii ciudat aşternute, noroioase înlocuiesc de acuma piatra tare, răchiţi se linciuresc în valuri cu crengile blege. Copaci albi se ivesc pe lângă bradul negru, şi aromiri de teiu se simt tot mai tare. Bistriţa, lărgită, trece acum paşnică şi bună: doar la vale de Bicaz dacă mai vrea să zburde în salturile răpezişurilor, în îmbulzirea *nahlapilor;* simţi bine însă că totul e numai o joacă.

Iată o veche cunoştinţă: frântura de stâncă, zvârlită pe malul apei, Piatra Dracului. Sântem la popasul Răpciunilor, lângă podul cel mare, din înălţimea neagră a căruia, aplecaţi peste înjghebătura de bârne ce se sprijine pe metereze de pietriş, frumoşi copii stau de ne privesc. În jurul nostru, toată câmpia e numai o floare. Peste tot ce se vede, în dreapta stă, străjuind două ţări, Ceahlăul cu muchea de stâncă sură.

Şi acum o noapte la Bicazul locuit de oamenii fierăstraielor şi năpădit de turişti cu pretenţii, câteva ceasuri de dimineaţă supt pădurile, în tăiere răpede, ale Tarcăului, şi iată că Pietricica ghemuită arată la capăt ţinta drumului nostru pe apă, care e Piatra Neamţului, înaintea căreia plute legate, plute rupte, butuci în risipă aşteaptă creşterea şivoiului din haituri pentru a face şi mai departe alte drumuri.

VI.

ROMANUL

1. Romanul

De la Bacău înainte e mai mult şes, un şes de mirişti şi popuşoaie, de livezi şi sate. Ţăranii cari-şi culeg cocenii mai au numai foarte puţin din portul lor frumos: un brâu încinge peste cămaşă; iţarii se încreţesc pe picior, pălăria cu margenile late se lasă peste pletele lungi, negre sau galbene. Fotele femeilor nu mai au nicio frumuseţă; numai cămaşa învoaltă, mai totdeauna desăvârşit de albă, e cusută în arniciu negru şi roşiu, şi un lung văl sever încunjură fruntea şi obrazul.

*

De odată se vede în şes un lung tighel de case, de biserici albe şi trandafirii, de grădini, de căsărmi pe care flutură tricolorul. E Romanul, târgul, cetatea, „Mitropolia" lui Roman-Vodă de acum şase sute de ani.

Zile de copilărie trăite aici se leagă de acest oraş, pe care nu l-am văzut[1] de aproape douăzeci de ani. Am locuit luni de vacanţă într'o cancelarie de advocat lângă palatul Tribunalului, pe care-l recunosc îndată, dar nu şi odăile biroului care mi se părea atunci aşa de mare şi acum se pierde între casele joase, cu fereşti mărunte; am cetit acolo, în cămăruţa din mijloc, dintr'o bibliotecă de romane franţuzeşti, cărţi care vorbiau puternic închipuirii mele

[1] În 1906.

ce-şi făcuse aripile; am cunoscut întâia oară la acest unchiu, care era gazetarul districtului său[1], înţelepciunea de douăzeci şi patru de ceasuri a ziarelor. Grădina publică, între locuri virane, văzută noaptea, cu zecile ei de felinare, cu lungile alei, pe care curgea, în sunetul musicii militare, lumea gătită, cu uniformele, cu rochiile, cu feţele mulţămite, cărora lumina li dădea o frumuseţă deosebită, rară, — era pentru mine un adevărat Raiu... cu florile de îngheţată. Şi cofetăria din capătul Stradei Mari! Şi bâlciul, cu panoramele lui bogate în crunte privelişti şi în figuri de ceară care respirau şi întorceau ochii ca şi atâţia pe lume cari fac şi mai puţină ispravă; bâlciul la care alţii veniau ca să cumpere şi să vândă, iar eu ca să aud şi să văd, să simt o viaţă de serbătoare, mai tărcată şi mai zgomotoasă! Acolo am cumpărat, din risipa vechilor biblioteci bisericeşti, şi cărţi pe care cu mândrie le puteam numi ale mele. Pe cutare străduţă prăfoasă-prăfoasă şi murdară-murdară, care mi se părea însă atunci ceva din cărările de diamant ale fericiţilor, mă coboram prin câmpiile de scai şi ciulini, locuite de porci şi smăltate de fluturi, cărora li răpiam, pentru colorile pietrelor scumpe, viaţa zburătoare, mă coboram spre Moldova. Râul curgea lat, despicându-se de puntea insulelor frunzoase, lăsând în drum bălţi, pe malul cărora, poeţi paluştri, broscoi cu ochii galbeni visau şi cântau până în clipa de peire când frate-mieu, elev în şcoala militară, li ciuruia pielea buboasă cu gloanţele unui *adevărat* revolver şi ei cădeau în undele ce se închideau asupra mormântului lor. Jidanii îşi făceau în grupe conjugale baia de Vineri la care i-a osândit legislatorul, porcii grohăiau înlocuind orchestra unui oraş de băi, greierii ţiriiau beţi de căldură în buruienile săl-

[1] Emanuil Arghiropol.

batece, iar gargariseala broaştelor răsună ca un *osàna* vulgar către puterea soarelui. Iar noi, cu cutiile pline de fluturi, cu părul zburlit de apă, cu ghetele scâlciate de pietre şi îmbrumate de praf, găsiam că toate acestea merg bine alături şi alcătuiesc ce se poate mai frumos pe lume...

Aici nu văd, ci caut să recunosc. Iată grădina: a îmbătrânit cu douăzeci de ani din viaţa mea. Lângă dânsa se află clădiri mai nouă decât trecutul mieu de Romaşcan[1], — aşa se zice, — în vreme de vacanţe; tot mai nou e şi asfaltul pe care Jidovul îşi mână birja murdară. Dacă înlătur ce am pierdut *eu,* Romanul a înaintat în ceia ce priveşte clădirile şi pavagiul *acestei* strade. E mult mai îngrijit decât Bacăul şi, prin casele de o exemplară curăţenie ale familiilor sale armeneşti, care, pierzând negustoria, au păstrat averea, fructificând-o la ţară ca proprietari şi arendaşi, prin unele clădiri publice, ca gimnasiul (care stă cu mult mai presus decât cel din Bacău), ca fostul seminariu, ca splendidul spital, care e însă vechiu, al Precistei, el dă dovezi de viaţă, dacă nu de un progres care, pentru motive ce am arătat, nu mai e cu putinţă *până la întemeiarea unei industrii generalisate.* De la Tribunal înainte, terenul e câştigat de Evrei, cari sânt însă mai curaţi, mai înstăriţi decât cei de la Bacău. Pe străzi laterale mai multe, dar înzestrate tot numai cu şosele, se păstrează gospodării creştine plăcute. La gimnasiu, Evreii s'au urcat însă la jumătate din populaţia şcolară, şi mi se spune că taxele şcolare i-ar fi ajutat să-şi ridice numărul: în adevăr, Evreul nu poate fi bursier şi nu pleacă spre oraşele de internate, de unde învinşii la concurs se întorc când nu mai pot să fie înscrişi. Apoi Evreul poate număra totdeauna mai mulţi bani şi e gata totdeauna să facă

[1] De la Romaşcu-Voda, Roman.

mari cheltuieli, pentru ca să ajute prin cultură înaintarea vlăstarelor sale: taxa lui, care nu e cu mult mai mare decât a elevului român, o plăteşte mult mai uşor decât acesta. Astfel o măsură de preservaţie a întărit încă primejdia monopolisării de către străini şi a culturii, — ceia ce, dacă s'ar căpăta drepturile politice cerute cu învierşunare, ar aduce până şi monopolisarea funcţiilor.

În unghiuri de verdeaţă se văd bisericile: trandafiria biserică armenească, cu turnuri învoalte, rotunzite la vârf; Sfinţii Voevozi, chiar lângă dânsa; Precista; şi mai ales Episcopia, într'o curte largă, pe care o încheie în fund ziduri care sânt, de bună samă, încă din al XIV-lea veac. Biserica poartă o pisanie de la Petru Rareş, dar e, cum se vede de la întăia aruncătură de ochi, mult mai veche, în temeliile-i puternice şi armonioasele i proporţii. E scrisă în acelaşi registru al frumuseţii arhitectonice ca şi mănăstirea Putnei din Bucovina, ca şi cele mai vechi din prinosurile de piatră aduse de către Domnii noştri Dumnezeului care împarte norocul în războaie. Faţada-i este laterală: ea se sprijină pe puternice pârghii de ziduri ca şi păreţii horbotaţi ai bisericilor zise *gotice*. Ocniţe sânt săpate pe păreţi în mai multe şiruri. Turnul e mic, foarte mic, pe lângă înălţimea bisericii, care e, altcum, îngustă. El se ridică, elegant şi simplu, pe o bază cu mai multe trepte şi se sfârşeşte, apuscan, european, fără rotunzire de cupolă. Comparată cu arhitectura masivă a veacului al XVII-lea, influenţată de bisericile rutene ale Poloniei, această boltă e neîndoielnic superioară, prin mai marea trăinicie a materialului ca şi prin combinaţia mai uşoară, mai plină de armonie a liniilor.

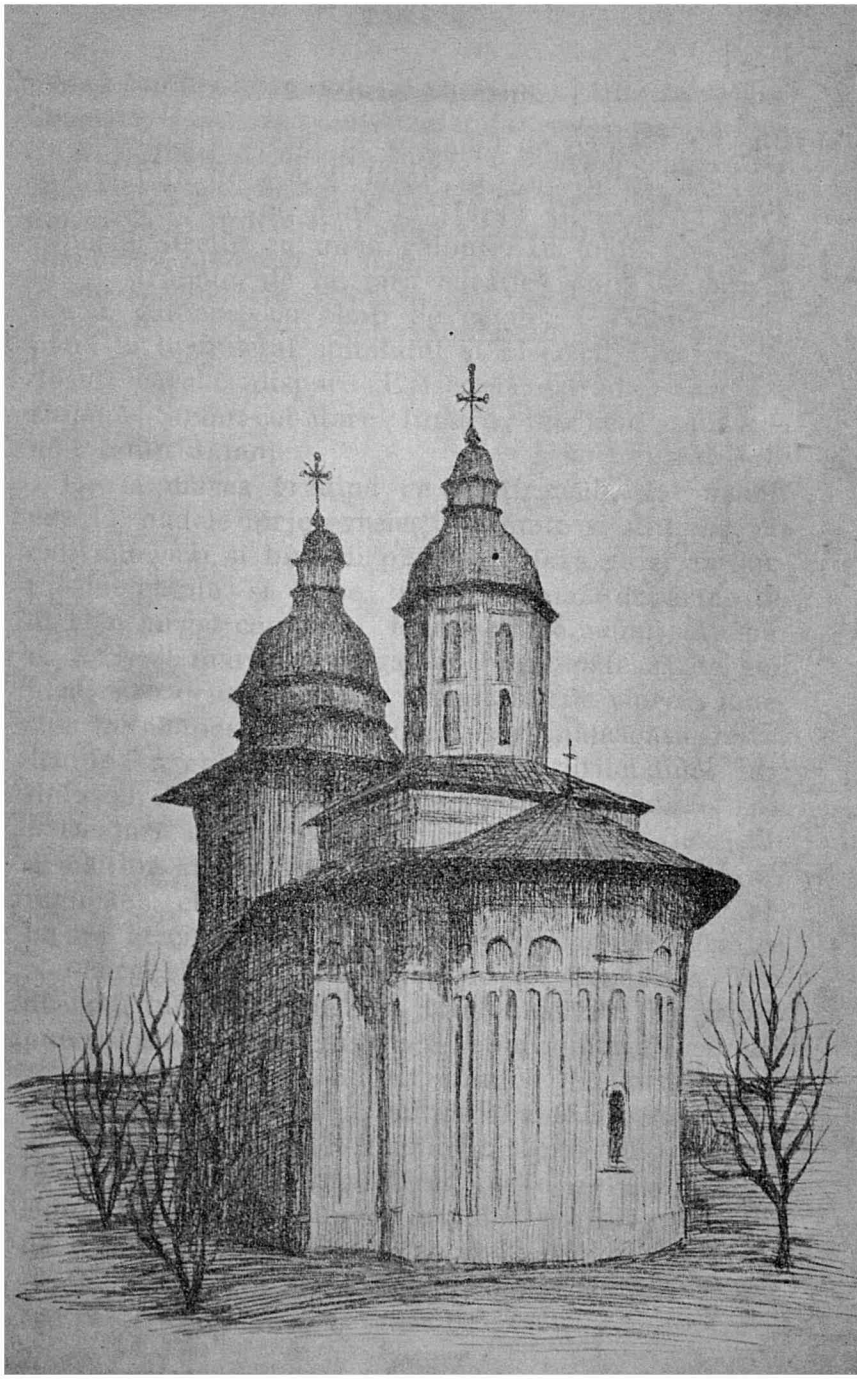

Biserica din Doljeşti, Roman.

2. Şcheia. Mirceştii.

Romanul e aşezat pe o limbă de pământ buruienos şi plin de scăieţi lăsaţi în voie, între Moldova iute, care rămâne până la sfârşit albastră, şi între râposul Siretiu cu unda gălbuie. În toată lungimea lui îl străbate, de la gara curăţică până la faţada lungă, galbenă, cu zimţi de cetate, a Tribunalului, până la turnuleţul spitalului şi bisericii Precista, în dosul căreia dispare Episcopia, strada care se chiamă Ştefan-cel-Mare fiindcă într'însa sânt cei mai mulţi Jidani.

De la marea grădină cu supţiratecii, dar vechii copaci, hâdele birje evreieşti, strâmte şi strâmbe, cu cai hămesiţi şi birjarii pistruiaţi, fără guler la surtucele pătate şi unse, pornesc mai departe, de aici, în largul câmpului. Primăvara e acum stăpână: ea a trezit marile flori galbene care pătează de aur margenea drumului, ea a ascuns micile viorele îndesite la adăpost, ea a ridicat sus mătăsoasa iarbă scumpă a grâului de toamnă. Mirosurile dulci adie în uşoarele bătăi de vânt, care alintă luncile.

Dealuri în dreapta, dealuri în stânga. Cele din urmă au alte înălţimi în dosul lor, şi acestea se razimă şi ele pe acele linii care abia se zăresc albastre în zilele cu văzduhul de tot limpede. Printre ele curge Moldova, de care ne tot depărtăm. Din dreapta însă, maminele cu totul înverzite fac numai puternica strajă de cinste a Siretiului mare. În luncă şi sus pe coaste se adună căsuţele în jurul marii biserici albe, care e a cultului catolic. Acolo sânt Agiudenii, Tămăşenii, Răchitenii, apoi Dolještii, de la cari nu se vede mănăstirea veche, ce şi-a păstrat călugării până în timpuri de tot apropiate, şi colţul de ţarină unde tânărul Voevod Ştefan, mergând în luptă asupra lui Petru Aron, s'a dovedit cel Viteaz înainte de a fi, pentru toate timpurile, cel Mare.

În cale ni stă numai aşezarea nouă a Traianului, răsărită în timpurile din urmă: e oarecare bună socoteală, de modă foarte veche, în căsuţele cu stuhul bine bătătucit, cu şuri şi grajduri înjghebate trainic şi cu măiestritele garduri de răchită, strâns împletită, care deosebesc de alminterea tot acest ţinut.

Se văd lucrând la garduri ţăranii din aceste locuri: unii au pălării mari în margeni, cum le poartă toată ţărănimea noastră din aceste părţi „moldovene"; cămăşile lor n'au niciun fel de poḍoabă; cojocul mare nu e potrivit pe trup; câte odată-i acopere sumanul pământiu cu ciucuri. Alţii încunjură cu o panglică roşie, une ori destul de largă, fundul înalt al unei pălării cu margenile mici; îndată li zăreşti tiviturile roşii de la gât; cojoacele se mlădie după liniile mijlocului. Aceştia au dese ori faţa molâie, ochii şterşi; şuviţe de păr rar li se coboară pe umeri, dar sânt între ei şi de aceia cari sânt bălani ca Ruşii sau negricioşi ca Românii noştri.

Nici femeile nu samănă toate între ele. Unele îşi înfăşură capul, pe care cozile sânt aduse aşa încât fac o cunună sau un conciu, în mari broboade albe, întru toate asemenea, prin mărimea lor şi prin felul cum sânt prinse, cu acelea ale fetelor şi nevestelor muntelui făgărăşean. Întocmai ca şi frumoasele Făgăraşului, ele poartă pe cămaşa de cânepă înflorituri roşii, aşternute în linii dese pe umăr şi revărsate uşor pe piepţi. O singură bucată de postav întunecat, cu dungi roşii supţiri, în lung, le înfăşură supt mijlocul încins cu brâu îngust. Opincile pe care femeia din acei munţi ardeleni le poartă totdeauna, şi la târg şi la muncă, lipsesc însă aice. Câteva mai chiabure încalţă ciubote boiereşti: cele mai multe scutură praful sau frământă glodul cu picioarele lor albe, cu linii foarte alese. Iar pe lângă aceste femei trec şi se ivesc altele, cu barizuri negre care

li ascund faţa oacheşă, cu biete polcuţe urîte şi cu fuste scurte din lânării lucrate acasă sau cumpărate de la Jidanii oraşului vecin.

Cei cu frumoase porturi falnice s'ar părea că sânt Românii cei curaţi, pe când ceilalţi, cari au pierdut orice gust pentru podoabă, ar fi cine ştie ce târgoveţi, ce mahalagii pierduţi prin aceste sate din margenea muntelui. Dar o batjocură sângeroasă a sorţii face să nu fie aşa: cei d'intăiu, întrebaţi, se zic Unguri (nu Ungureni, adecă Români din Ardeal); ceilalţi singuri se recunosc a fi Moldoveni, adecă Români. Cei d'intăiu merg la bisericile catolice, bine ţinute şi înzestrate, cu o înţeleaptă organisaţie de căpetenii neadormite, cu preoţi cari-ş ştiu bine chemarea şi rostul; ceilalţi sânt ortodocşi de-ai noştri, având adese ori „păstorul sufletesc" care se întâmplă. Ca în anumite părţi din Dobrogea, cei mai săraci şi mai năcăjiţi, aceia pe cari-i atinge mai mult „jupeala" ucigaşă, pelagra flămânzilor, îndopaţi cu mămăligă mucedă, — aceia sânt ai noştri!

Dar Ungurii aceştia, fără a fi Români pe de-a'ntregul, nu sânt nici pe departe aşa de străini cum s'ar putea bănui. Mai că nu se află printre ei, cu toată silinţa unor preoţi, — dar limba întrebuinţată în seminariul de ţară de la Hălăuceşti e limba românească, — de aceia cari să vorbească limba lor cea veche. Graiul obişnuit li este tot al nostru. Fără legea catolică, ungurească, de care se ţin, ei ar fi uitat de mult, cu desăvârşire, neamul din care se trag.

Şi se trag ei cu adevărat din acest neam? E sigur că pe la anul 1200 o mare parte din ţinutul de peste Siretiu era socotit ca unguresc. Romanul nu făcea parte însă din pământurile Craiului. Ungurii n'au fost aşezaţi aici de domnul lor, stăpânitor de pământuri moldoveneşti. Au venit de sigur din păr-

ţile Bacăului şi Putnei, unde, pe valea Trotuşului, se strecurase o prelungire a Secuimii Ardealului. De la Trotuş au ajuns în apa Siretiului şi s'au suit până în acest unghiu făcut de dânsul cu celalt râu al Moldovei. Trecând prin atâtea locuri, ei s'au amestecat puternic cu atâtea elemente de neamuri deosebite, Slavi, Români.

Pe lângă feţele mici, roşcate, sămănate cu pistruie, pe lângă pletele înfocate, vezi chipuri oacheşe cu ochii lungăreţi şi cu sprincenele venind de sus pentru a se pleca aproape îmbinate asupra nasului, chipuri în care taina pare a se uni cu gluma. Pe un aşa de lung drum, aceşti Unguri pribegi şi-au cules numele de Ceangăi şi vorba aceia sâsâită (cu *s* în loc de *ş*), care-i deosebeşte de Secui, precum anumite însuşiri de limbă deosebesc pe Secuii înşişi de Unguri. Dar unul din satele lor se chiamă Secuieni, adecă oameni veniţi din Secuime; Agiudenii se arată prin numele lor că vin de la Agiudul putnean; Tămăşenii sânt aşezarea întemeiată de strămoşul Tămaş. Felul de răspândire a acestui element străin e deci uşor de urmărit.

Pe lângă acele frumoase coaste verzi presărate cu căsuţele satelor apare acum Siretiul în mari încolăciri scânteietoare de argint curat. Malul, acoperit cu un uşor veşmânt de iarbă nouă, e crăpat şi dărâmat: în mijlocul apei câte un mic ostrov de pământ rupt din ţermuri înalţă copaci singurateci, ce-şi mişcă încet crengile pe care izbucnesc muguri în frunzişoare fragede.

Ajungem la un loc unde rotocoalele se desfăşură într'o strălucită luncă de plopi înalţi, pe cari numai ici şi colo i-a răpus securea despoietorilor străini ai pământului nostru. E un clasic colţ patriarhal, păstrat pare-că din lumile tinere; printre stâlpii înalţi ai trunchiurilor, pe tăpşanele de catifea

măruntă, pe care nu le calcă nici drumeţul, nici vânătorul de frumuseţi, nici ciobanul sau văcarul, ţi se năzar trupuri albe, mlădioase, de nimfă, care se strecoară iute, străvezii, în taina de neguri; cântă oare fluierul păstorului, sau Pan bătrânul, moşul pădurilor, şi-a apropiat de buze naiul cântecelor, şi râsul ce zbucneşte colo e oare al copilului desculţ care rătăceşte prin luncă, sau al satirului de pândă, care şi-a zărit prada ?

Dacă este pe lume vre-un loc de poesie, e, fără îndoială acesta, cu apa largă de argint, cu singuratecii plopi bătrâni, cari-şi aşteaptă încă oaspeţii cântători ca să slăvească dragostea şi să prindă cuiburile, cu dealurile prietenoase, ce-şi desfăşură satele din care răsar clopotniţi albe. Lunca n'a făcut niciun poet al ei, dar a găsit un preţuitor, care o iubia sincer în lunile de vară şi se mândria cu dânsa înaintea tuturora: pe Vasile Alecsandri. Dacă poetul ar fi stat tânăr prin locurile acestea, dacă el ar fi fost mai puţin al lumii şi mai mult al naturii, dacă ar fi avut puterea de zeu de a se pierde în frumuseţa mare şi largă a firii, l-am zări şi pe dânsul, cântăreţul luncii senine, între duhurile nevinovate sau zglobii ale dumbrăvii din margenea râului mare.

Satul Mirceşti e ceva mai în urmă, pe o coastă din stânga. O biată adunătură de case sărace, Unguri decăzuţi şi Moldoveni pribegiţi de prin alte locuri. Se vede o casă bătrânească, destul de mică supt ţuguiul de şindilă neagră al coperişului. În urmă, copaci vechi închid o mare livadă; între alţi copaci de aceiaşi vrâstă se ascunde mormântul, foarte poetic în părăsirea umilinţii sale[1]. Un cuib de fericire domoală pentru o fire mai mult ticnită, fără avânturi şi puteri deosebite.

[1] S'a adăugit apoi bisericuţa în stil moldovenesc vechiu făcută de Academia Română.

Marele pod de fier pecetluit cu stema României duce peste Siretiu spre Şcheia, pe un drum neted în margenea dealurilor.

Odata Şcheia aceasta a Siretiului era un târg, care-şi avea şoltuzul şi pecetea.

Jos, în margenea Siretiului, se ridica o biserică mare, ale cării pietre răsar une ori din fundul apei. Ea trebuie să fi fost înălţată de însuşi Ştefan-cel-Mare pentru a se pomeni biruinţa lui împotriva tânărului domnişor Hromot, venit cu ajutor de la Unguri prin aceste ţinuturi ungureşti pentru a-şi cuceri moştenirea moldovenească.

Când trecem însă acum printre gardurile de răchită bine ţesută, care împrejmuiesc câte o căsuţă gospodărească, acoperită cu stuh rânduit şi legat strâns, nici n'am bănui că în acest loc a fost un trecut. Bieţii oameni, Unguri şi Moldoveni, trăiesc din greu, lucrând pământul luat de la boier. O biserică frumuşică, nouă de tot, iţieşte în margine turnul învălit cu tablă roşie al clopotniţei sale. Sus se descopere curtea şi biserica ei, care se pare veche.

Boierii Şcheii stăteau odată şi ei colo jos, în lunca Siretiului. Revărsările apei au silit apoi şi pe stăpânii moşiei a se muta sus pe deal. Aici neamul Roseteştilor, din ramura Baston, au ridicat o frumoasă curte cu ghevghiruri adânci, pline de bunătăţi, cu pridvorul larg, cu multe încăperi desfăcându-se din marele salon larg, cu privire asupra parcului, sălbătăcit astăzi, supt care curgea măreţ şi liniştit Siretiul. O biserică de zid a fost durată alături: prin coperişul ei spart curge acum ploaia pe lespezile pe care nu le mai calcă nici-un credincios.

O ramură a Sturdzeştilor, cari mai au alături Miclăuşenii, s'a aşezat apoi la Şcheia. D. Dimitrie Sturdza Şcheianul, care de mult nu mai e stăpânul

moşiei, — trecută măcar în mâni româneşti —, a strâns într'una din aceste odăi cea mai scumpă şi mai aleasă bibliotecă de rarităţi, privitoare la trecutul ţării noastre. Astăzi ea face parte din colecţiile Academiei Române, unde se vede adese ori stăpânul ei din vremuri rătăcind trist printre comorile de ştiinţă care au fost ale lui odinioară.

Ne întoarcem, după buna găzduire a căpitanului Macri, prin cele trei mari sate ungureşti ale Agiudenilor, Tămăşenilor şi Răchiţenilor. Nu e nicio deosebire între dânsele şi Şcheia pe care am părăsit-o. Din când în când, trece câte un car cu boi slabi, zbârliţi, murdari, ducând oameni năcăjiţi cu cordica roşie la pălărie sau alţii cu plete lungi negre şi faţa oacheşă. Câte o fată gătită, cu marama şi cămaşa albe ca zăpada trece cu ochii în pământ, atingând uşor drumul aspru cu supţirile ei picioare albe. Ba într'un loc, lângă o fântână, pe o mică piatră împodobită cu vechi Răstigniri de lemn, se înjghiabă o horă de fetişcane, pe când scrânciobul pustiu se odihneşte de zbuciumul zilelor de Paşti. Se pare deci că şi în acest sălaş al sărăciei şi pelagrei se petrece ca în vremurile vechi.

Pe străzile Romanului, pustiite de seară, Evrei se se strecoară, învârtind în minte gheşeftul de mâne.

VII.

V A S L U I U L

1. Negreştii.

Adun aici călătorii nouă şi vechi, foarte vechi.

Nu merge încă drumul de fier la Vasluiu. În zori de ziuă trăsura lui „moş Costachi", fratele mamei, vine să mă iea la Roman. E cinci ceasuri dimineaţă când clopoţeii sună la poartă, şi afară e o lumină albă, limpede, *nevinovată;* aş zice o lumină tăcută, fiindcă tăcerea e desăvârşită, şi totuşi lucrul cel mai mare e lumina tânără şi nouă.

Sămănături şi iar sămănături... E în Iulie luminosul, roditorul, şi oamenii seceră pe lanuri. De câte ori au mai secerat de atuncea şi câţi s'au schimbat printre sămănători, seceraţi şi dânşii pe câmpul de muncă necontenită a vieţii!

Iată hanul de la Bâra, la jumătate de drum. E un han creştin, şi liniştit, şi curat, şi umbros, cu perdele de cit date jos, şi mirositor, îmbălsămat de sulcină. Pe când se găteşte mămăliguţa pentru drumeţi, ochii mei urmăresc şirul de tablouri care înfăţişează sosirea în Mexic, închisoarea, osânda, moartea, pe câmpia de împuşcare, şi pompoasa îngropare a fostului Împărat Maximilian, cu ochii buni şi lunga barbă blondă.

Apoi undeva o pădure, deasă şi lungă, prin bălticelele căreia se zbate un roiu de fluturaşi albaştri. Copaci bătrâni păzesc tăcerea, pe care o sfarmă numai un fâlfâit de aripi grăbite, o ciocănire de bardă, o pârâitură uşoară în vreascuri şi sunetul

argintiu al clopoţeilor cari îngână mersul cailor obosiţi.

Acum se apleacă soarele cald spre seară: cel d'intăiu fior de taină străbate largul şes încunjurat din toate părţile de dealuri moi, blânde. Ne apropiem de târguşorul Negreşti.

Iată viile din stânga, iată velniţa părăsită. Cele d'intăiu case boiereşti se văd în împrejmuirea lor de crengi uscate şi spini. Iată în sfârşit „Curtea", cu casa nouă şi cea veche, cu grajdurile din fund, cu coşerul de răchită, cu bucătăria năpădită de ierburi pe coperişul de ţernă, cu cele două grădini din faţă, cu cerdacul cenuşiu şi cu geamlâcul din fund. Am ajuns, şi clopoţeii sună mai bucuroşi, când trăsura suie, într'o ultimă silinţă a cailor, dâmbul prin care se întră pe poartă. Ai noştri ne aşteaptă, şi ochii bucuroşi se opresc asupra „moşului" puternic, asupra mătuşei triste, asupra celor trei verisoare în albe rochii de vară.

Văd moşia Negreştilor: ariile de aur, munca treieratului, cu vuietul maşinei zorite care înghite snopii şi varsă bogăţia grăunţelor. Aud glumele şi râsetele şi strigătele, şi-mi trece încă înainte cutare icoană ştearsă şi văd anume priviri.

În deal, e vierul moş Malancea, care păzeşte strugurii brumaţi, cu suliţa în mână, suliţă adevărată, cu vârful de fier ruginit. Malancea e înalt, negru şi foarte slab, crunt şi bun, după împrejurări. Are un lan de popuşoiu, trei lei pe lună, un bordeiu supt pământ, un cotoiu pe cuptorul bordeiului şi un cocoş de-asupra, lângă ogeacul ce fumegă fum albastru, supţire ca o poesie şi mirositor ca o floare de fân.

Colo e dealul cu fluturi mulţi: fluturii albi cu dungi şi cu ochiuri, fluturii galbeni tiviţi cu albastru, ale căror aripi se mântuie cu un pinten, fluturii

portocalii, cei roşii pe fond negru ca un cărbune, cei roşii cu mici pete negre şi micuţii fluturi albaştri. Dincoace e şipotul de apă rece şi limpede, care aleargă pe pietricelele curate, fără să le ascundă. Departe e acum livada copacilor bătrâni sălbătăciţi, grădina moartă, casa cu două rânduri, în care abia ici şi colo se mai descopere un geam întreg şi ale căreia uşi încuiate de rugină le spargem cu zgomot, în triumfala noastră vânătoare după stafii. Alături, ce paşnică stă biserica mică, de lemn negru!

La mijloc, Evreii stăpânesc, într'un lung şir de căsuţe şi bolte: ce bine-mi mirosiau băcăniile cu multe saltare şi borcane, cu migdale, bomboane proaste şi siropuri vechi! Iarmarocul cel mare umple maidanul de cară şi de oaspeţi de la ţară, şi atunci scrânciobele se învârt nebune, de parcă vreau să frângă oasele muşteriilor, caii de lemn ai caruselelor se rotesc până li ameţesc călăreţii, iar panorama sticlitoare de oglinzi şi de mărgele chiamă prin cântecele de durere ale orgei sale pe aceia ce vreau să vadă războaie depărtate, ţări necunoscute şi pe tânăra Dolores, care, de şi făcută din ceară albă, îşi mişcă în chinuri pieptul de gumă, când stă să-şi dea sufletul înaintea publicului.

În toate părţile aleargă drumuri de ţară şi şosele. Pe unul dintr'însele ajungi la o veche casă de gospodari[1], unde cine vine trebuie să mănânce trei zile strudelă de nuci şi să bea vin vechiu, — osândă pentru cei bătrâni şi mare bucurie pentru cei tineri şi pentru copii. Pe altul te duci spre o vie cât o grădină, unde pândeşte un câne straşnic, legat puternic în crama de lemn vechiu. Aiurea, sânt fâneţele înalte şi copăceii de porumbrele sălbatece. În sfârşit, pe drumul cel lung care trece printre două dealuri rotunde, te urci spre culmea încununată cu o fru-

[1] A familiei Alexa.

moasă casă de țară, cu o întinsă livadă și o vie minunată, unde trăia un patriarh bucuros între copiii săi[1], pentru cari se ascuția secerea morților cumplite. Și ce mai rătăciri la lumina lunii, pe drumuri albe, între câmpii adormite, lângă păduri vrăjite, ce mai trezire a gazdei în mijlocul nopții, ce mai sfaturi cu șerbet de cireșe amare și cu apă limpede în păharele brumate de frig!

Sau serile de liniște în grădină: un cer ce scânteie ca o catapiteasmă. De jur împrejur, lungi zări argintii. Pe dealuri ard focuri de păstori foarte depărtate, și de acolo vin prelungite chemări de bucium: tu-tu-tu-tu... Din mijlocul nostru un glas se înalță și cântă. Și pare că noi toți cântăm, pare că pământul și cerurile și pădurile și șesurile cântă. Stele se deslipesc de pe boltă ca fermecate și curg în fulgerătoare săgeți de lumină albă.

Atâta veselie era în firea acestui Ținut, care nu e nici la munte, nici la șes și se împărtășește de o îndoită frumuseță!

Iarăși Negreștii, dăunăzi. Drumul începe de la o gară elegantă a liniei Iași-București. E în Maiu, și verdeața primăverii, care crește văzând cu ochii, învălește tot în veșmântul ei îmbielșugat. Dealurile împădurite și cele pe care le acopăr sămănăturile se contopesc în aceiași armonie tânără și luminoasă.

Negreștii sânt însă alții. Tot Evreii pe amândouă laturile stradei de negoț; însă ce ponosite și întunecate sânt dughenile sărăcăcioase! A plouat, și copiii negustorilor de nimica-toată se înfrățesc cu porcii, — totuși un dobitoc atât de oropsit înaintea credincioșilor Legii Vechi —, în știoalmele murdare, din care aruncă stropi pe hainele trecătorilor. Un Țigan idiot cară apă, poticnindu-se prin pietrele învălmășite.

Curatele case boierești din trecut s'au dus aproape

[1] Bătrânul Negrea.

cu totul. Un foc uriaş a topit partea cea mai bună a târgului: pe locul bucuriilor, cântecelor, visurilor copilăriei mele se ridică astăzi clădiri hâde pe care nu le mai cunosc. Cei de atunci sânt morţi sau împrăştiaţi în lume. Până şi ruinele au fost rase în vârtejul prefacerilor, şi o casă nouă, fără niciun caracter, se ridică pe locul romanticei clădiri părăsite de odinioară.

În ţinut, proprietarii au fost mai pretutindeni înlocuiţi prin arendaşi: Evrei, Armeni, Greci, Bulgari; micii arendaşi români s'au dus. Numai la Ţibăneştii d-lui Carp se poate găsi gospodăria, bielşugul, frumuseţa vechilor timpuri.

2. Scânteia

Ţinutul Vasluiului cuprinde multe amintiri din vremea lui Ştefan-cel-Mare, şi în căutarea acelor amintiri am plecat cu puţine zile înainte de serbarea comemorativă a marelui Domn.

Satul Scânteia e sărac şi risipit, cum sânt cele mai multe din aceste părţi, dar dealurile încunjurătoare par că-l curăţă şi-l înalţă. Jos vâjâie moara cu aburi a unui German din Bucovina, care vrea să fie privit ca Român şi iubeşte ţara, a cării bucurie de oaspeţi o împărtăşeşte. Sus, pe culme, stă biserica lui Ştefan-cel-Mare.

Două reparaţii au schilodit-o şi au îngreuiat-o; de mult o pătură groasă de var acopere vechile zugrăvituri. Dar uşa de întrare în naos arată încă ciubucele împletite delicat, săpate cinstit în piatră.

În jos mergi către drumul cel mare al Moldovei, care, venind de la Bârlad spre Iaşi, făcea un popas aici, la Scânteia. Şuviţe de apă murdară, pe care în curând soarele le va sorbi cu totul, se furişează încă într'o vale mocirloasă, ca aceia în care, la alt „Pod-Înalt“, Ştefan zdrobi în 1475 oştile beglerbegului Ru-

meliei. Aproape sânt casele fără nume ale unei Ţigănii murdare, şi un moş cu barba de câlţi suri şi ochii şireţi şi răi trage din lulea în margenea potecii.

În sus, drumul apucă spre Şcheia, sat bine întemeiat pe culmea unui deal săpat în gropi de către aceia cari altă dată vor fi căutat piatră aici; e o bună şcoală nouă şi un învăţător harnic şi mulţămit cu menirea lui. Între casele ţăranilor se amestecă vre-o două-trei ai căror locuitori sânt Evrei, chiriaşi, veniţi pentru a face negoţul lucrurilor mici şi proaste, care şi el îmbogăţeşte pe acest neam.

Jos se desfăşură până departe tot ţinutul minunat, bogat în păduri şi lanuri. De cealaltă parte a satului, pe culme, Vasile Lupu, pribeag în aceste părţi, de frica Tatarilor, a durat într'o vară o biserică de lemn pentru ascunzătoarea sa. Ea nu-şi are părechea aiurea. Clădită întocmai după chipul bisericilor de piatră, are şi cadrul fereştilor şi ciubucul de împrejmuire făcute dintr'un lemn tare, de stejar, care ţine de două sute cinzeci de ani. Pomelnicul începe şi astăzi cu numele lui Vasile Voevod.

3. Vasluiul.

De la Iaşi spre Vasluiu, dealurile se urmează împodobite cu sate, precum se vede ceva mai sus pe linia Prutului, unde cuprinzi dintr'o singură privire trei grămezi de case pe trei înălţimi deosebite ce închid o singură parte a zării. Aşezarea Vasluiului samănă cu a Dorohoiului, fiind însă mult mai frumoasă decât aceasta.

Oraşul nu apare pe o creastă de deal, ca dincolo, ci e risipit mult mai capricios. Nu sui şi cobori pe străzi ca acolo, ci ele se întind mai la aceiaşi înălţime, pe când de jur împrejur mari înălţimi încunjură, acoperite cu frumoase păduri. Ai pretutindeni, la orice deschizătură a liniei caselor, fundul de şcenă al coastelor albăstrii. Dintre ele pornesc vânturi

răpezi, care curăţă aierul şi fac din Vasluiu oraşul cel mai sănătos al Moldovei.

Şi aici a fost un sat de obârşie, care n'a dispărut cu totul. Şi aici cel mai mare învingător şi înălţător de ziduri, Ştefan-cel-Mare, a făcut o biserică, şi-a făcut biserica de recunoştinţă faţă de Dumnezeu biruitorul: numai cât cucernicii creştini au prefăcut-o deplin, cu tencuială, văpseli, chipuri de sfinţi bătătoare la ochi, schimbând chiar şi înfăţişarea turnului, zidind pe de-asupra glorioasa inscripţie care a ieşit la iveală numai în anii din urmă, găsită de un cercetător cu stăruinţă. Şi aici a năpădit Jidovimea şi a rămas în străzile centrului, dar aici niciun miros rău nu pluteşte în aier şi şoseaua e prăfuită, dar destul de curată. Casele boiereşti sânt puţine, dar ele ocupă un loc întins pe mai multe uliţi: vezi faţade albe, curţi pietruite, iar prin fereşti frumoase chipuri şi plăcute tablouri de viaţă de familie, care nu vrea decât rare ori să se coboare în drum. Aşa de aproape sânt hotarele oraşului, încât birjele lipsesc mai cu totul şi nu le vezi, vre-o trei, decât la ceasurile trenului, aşa încât e o linişte... Afară de zilele de târg, când ţărănimea, de rasă tare şi mândră, din împrejurimi acopere totul cu sumanele şi polcuţele ei şi face să răsune mai presus de cântecul trăgănat al Evreilor accentele, îmblânzite moldoveneşte, ale limbii neamului nostru.

În fundul unei străzi laterale, o poartă de lemn, prin care pătrunzi într'o curte împodobită cu o movilă, iar din curte treci într'o grădină destul de întinsă, curată, pietruită bine şi înzestrată cu chioşcuri şi bănci cam vechi şi strâmbe. Printre copacii bătrâni, priveliştea se deschide pretutindeni, şi se văd în vale casele mahalalei şi pluguri tăind brazde în largul câmpului Aceste privelişti, care înalţă şi înseninează, se descopăr pretutindeni aici, şi ele fac farmecul cel mai mare al Vasluiului.

1. Dobrovățul.

Odată Iașul era aproape în mijlocul unor nemărginite păduri, pe care le tăiau numai drumul mare și atâtea poteci pe care le știau localnicii și pe care le descoperiau hoții din vremurile de sărăcie a țărănimii. Despădurirea a mers aici mai încet decât în preajma Bucureștilor. Mănăstirile căpătaseră codrul, și Statul, moștenindu-le cu sila, a cruțat, măcar până astăzi, când Jidovimea dă asalt și acestei cetăți economice, marea bogăție a trecutului.

Deci prin pădure, prin umbroasa pădure cu trunchiurile dese, printre care săgetează raze de aur și din care vine, cu abureala adâncurilor, șoapta, freamătul, suspinul unei lumi care nu vrea să fie știută de tine, căci trăiește numai pentru dânsa, pe aici merge, drept înainte, drumul la Dobrovăț.

Până mai dăunăzi el era mai des întrebuințat. Acolo era una din cele mai mari închisori ale țării, căci aceasta a fost soarta tristă a mănăstirilor: să primească în cămăruțele unde se adăpostise rugăciunea pentru mântuirea sufletului și ocrotirea tuturora, unde lucraseră harnic condeiele caligrafilor și încondeietorilor de miniatură, nu vre-o școală a luminii nouă, nu vre-un atelier al hărniciei moderne, nici măcar un spital unde mila să caute durerea și să mângâie chinurile morții, ci drojdia unei societăți nenorocite, cu gânduri de ură, de răsbunare, cu închipuiri sălbatece, cu îndobitocirea muncii silnice fără nădejde. Dar hoții au fost strămutați aiurea din această ctitorie a lui Ștefan-cel-Mare, pe care au necinstit-o în de ajuns, și locul lor a fost luat de orfanele dascălilor din țară, care fac aici o școală încăpătoare [1]. Cu aceasta, legăturile mănăstirii de odi-

[1] Și aceasta s'a dus, și a revenit o mănăstire, fără basa, de odinioară, a culturii 1939 .

hioară cu oraşele vecine s'au împuţinat, şi frumosul drum de pădure, care ţine trei ceasuri întregi, de la margenea Iaşului până la poarta măreţei mănăstiri, e lăsat mai mult în tainica lui pace, care poate însenina sufletele cele mai copleşite de vălmăşagurile duşmănoase ale vieţii.

În marele luminiş ce se deschide la capăt, se văd pavilioanele Administraţiei Domeniilor Coroanei, mai puţin cochete, dar poate mai practice decât aiurea, izvorul cu apă bună al drumeţilor; satul, de câteva gospodării, de tot sărace, dar cu frumoşi oameni în portul locuitorilor dealurilor moldoveneşti, se ascunde cu totul. Dar la dreapta, în fundul văii, biserica înalţă turnuri cu coperişuri prefăcute, păreţi năruiţi, cari de departe nu spun vechimea lor.

Un drumuleţ foarte stricat, chiftind de apă, duce, în margenea grădinii de zarzavat a şcolii, de-a lungul unui şir de căsuţe albe, făcute în vechiul zid. Parcă se simte în straşnica singurătate, în lipsa oricărui semn de viaţă şi de muncă, amintirea închisorii amorţite supt strajă. Câni furioşi latră din curţi care nu se văd, dar fereştile, uşile rămân lăcătuite. Cu greu se capătă desluşiri de la un fel de îngrijitor al grădinii şcolare, care împarte acest colţ cu preotul, pe care vremea aceasta nouă, aşa de impie în uitarea tuturor datinilor trecutului şi datoriilor ce izvorăsc din el, l-ar fi scos foarte bucuros din curtea clădirilor în care înaintaşii săi egumeni, cu drept de judecată şi pedeapsă până la hotarele vărsării de sânge, erau ca nişte Domni stăpânitori.

Turnul de întrare, de curând reparat, — meşterii au spurcat cu acest prilej paraclisul d'înlăuntru, pe care nu l-a mai măturat nimeni —, e în adevăr uriaş. A fost ridicat în locul vechii clopotniţe, din porunca unui Domn din veacul al XVIII-lea, de un ispravnic al lui, boier mare, un Hrisoscoleu, care-şi şi însemnă cu mulţămire numele pe piatra ce se vede

sus, de-asupra boltirii porţii; de cealaltă parte, stângăciu e scris numele egumenului de atunci, care a ţinut ca păstoria sa în această vreme de înoire să nu fie uitată.

În fund se vede acuma casa mare, înaltă, cu două rânduri, în care e aşezat Institutul. În această Duminecă de vacanţă se mai primblă câteva din pensionare, în tristele lor şorţuri negre. Un domn bătrân în cârji, socru, părinte al directorului sau directoarei, ţine de urît pedagoagelor fără ocupaţie. Ceva mai în stânga, o clădire asemenea, dar foarte rău îngrijită, ar fi Primăria, — altă parte din chilii, desfăcută pentru alte scopuri şi ruptă din unitatea totalului.

Biserica e în stilul caracteristic al epocii lui Ştefan. Recunoşti fereştile ornate ale pridvorului, ferestuicile gotice încadrate în linii drepte ale păreţilor laterali. Întri prin uşa cu fruntea ruptă în ogivă, şi la dreapta se întreţese măiestru slovele chirilice, de tăietură apuseană însă, care spun că Vodă-Ştefan, „fiul lui Bogdan Voevod", a făcut acest hram al Înălţării Sf. Duh de la 27 April 1503 până în 1504, adecă până la sfârşitul zilelor sale. Căci şi urmaşul, Bogdan Orbul, cu mamă-sa Maria, au avut apoi de lucru aici, şi strălucitul aier, mutat, fără drept, la Museul din Bucureşti, a fost adus numai de dânşii la ctitoria marelui soţ şi părinte.

Tot ceva mai târzie e şi zugrăveala, al cării cheltuitor se spune a fi Petru. zis Rareş, care isprăvi împodobirea înalţilor păreţi ai celei mai spaţioase poate din zidirile lui Ştefan, numai în 1522.

Vremea şi neîngrijirea s'au unit ca să aştearnă un văl de praf peste chipurile de sfinţi, care aşteaptă supt el, neatinse. O încercare de curăţire din partea preotului tânăr a scos la lumină pe ctitori[1], şi iată

[1] Le-a spălat pe toate Comisiunea Monumentelor Istorice (1939).

în fruntea lor, sprijinind biserica oferită lui Hristos ce stă în slavă, Ştefan însuşi, în brocard scump de aur, cu cununa pe cap, şi cei doi fii, binefăcători ai Dobrovăţului, lângă el.

Ceva a mai rămas din acel timp. În dulapul ce se razimă de un părete umed, pe lângă cărţi slavone tipărite mai târziu, descopăr, umede şi acoperite de promoroaca mucegaiului, cele douăsprezece Mineie cu Vieţe de sfinţi pe care Ştefan le-a pus în mâna egumenului celui d'intăiu. Unul e început pe pergament, şi se desfac înflorituri de aur ce n'au putut fi dăunate.

În faţa altarului şi-au înşirat pietrele de mormânt Racoviţeştii, cari au dat ţării trei Domni: Mihai-Vodă şi fiii săi, beţivul Constantin şi slabul Ştefan. Marmurile lucii şi albe spun numele lui Nicolae fost Logofăt, fiul lui Cehan, în călugărie Metodie, al lui Ioan, al Teofanei, mama lui Nicolae, şi al unui mai vechiu Ioan, al lui Racoviţă Cehan, fiul lui Metodie, al Ecaterinei, sora lui Nicolae, al lui Andrei, fiul lui Ioan cel nou.

Buna îngrijire a unui egumen bulgar, de loc din Rusciuc, de unde l-au ajutat la reparaţiile lui rudele, a păstrat, în împrejmuirea ei de zid deosebită, paraclisul, bolniţa de îngropare a călugărilor. În cuprinsul ei înoit, cu lipsa de gust a veacului trecut, zăreşti, la locul ctitorilor, într'o înfundătură, lespedea foarte gingaş lucrată, piatra mică supt care zace trupul de copil al unei odrasle a Movileştilor, poate ctitorii bisericuţii, Pavel Voevod, feciorul lui Simion, care a fost coborît aice la 24 Maiu din anul 1607.

Aşa apare încă astăzi Dobrovăţul. Aierele vechi au plecat de acolo; s'au dus, cum se şi cuvenia, mai toate manuscriptele. Puteri mari încunjură cotropitoare biserica hramului cu zugrăvelile lui Rareş pe păreţii

lui Ştefan, bisericuţa mică a mormântului de Domnişor tânăr. Pentru zarzavaturile şcolii, pentru porcii şcolii, pentru bolnavele şcolii se cere loc nou, încăperi nouă. Se cere, şi poate se va căpăta. Şi astfel şcoala ar fi ucis acolo unde n'a putut distruge temniţa.

VIII.

F Ă L C I I U L

1. Huşul

Linia ce se desface de la Crasna e vrednică de a fi celebrată în *Fliegende Blätter,* care consacră pe dreptate atâta spaţiu de humor „căilor vicinale“ [1]. În regiunea de dealuri, trenul, alcătuit din vechi vagoane usate, cu perdelele rupte şi canapelele şterse de soare, se opreşte la staţii unde şefii de tren şi conductorii ieau câte o cafea şi ţin câte un taifas, uitând cu totul de călători. Căci linia se duce la Huşi, şi Huşul e un oraş fără viaţă, fără socoteală amănunţită a timpului roditor de câştig, şi mai departe nu se merge, spre hotar, unde Prutul desparte de un pământ ajuns acum iarăşi, de la 1878, în mână duşmană.

Te urci pe una din înălţimile ce-şi încălzesc la soare coastele acoperite de vii, şi de odată în vale privirea-ţi se coboară asupra caselor albe, împrăştiate într'o neorânduială veselă, a Huşului.

Orăşelul a fost bine administrat mai mulţi ani de zile, şi se resimte de aceasta. Clădirile publice nu sânt totdeauna de gust, dar arată multă tragere de inimă şi dorinţă naivă de a înfrumuseţa. O grădiniţă publică e lipsită numai de public, — care nu se vede nicăiri în acest colţ „bulgăresc“ de burghesie; nici la fereşti, nici în cerdace, nici în lungile

[1] Circulaţia e înlocuită azi printr'un tractor (1939).

curţi, ce se continuă prin livezi, nici în trăsuri, nici pe trotoarele străzilor, aşa încât căsuţele frumuşele par goale de locuitori. De jur împrejur se întinde cingătoarea de bogăţie, odinioară, a viilor.

Evreii sânt puţini, precum, de altminteri, sânt puţini şi creştinii. Întru, dus de proprietarul casei, un fruntaş român din localitate, într'una din şcolile evreieşti. Fereştile sânt închise, şi aierul e ucigător de stricat. Băncile, catedra sânt de o murdărie rară. Elevii se ţin în acelaşi ton, şi domnul profesor a uitat să-şi puie surtucul.

Episcopia Huşului a împlinit de curând patru sute de ani. Biserica episcopală, o clădire cu două turnuri, mărişoară, dar fără arhitectură, căci s'au stricat liniile ctitoriei lui Ştefan-cel-Mare , e îngrozitor de văpsită cu cenuşiu. Mania văpsirii a mers aşa de departe, încât până şi buchile cirilice de pe pietrele mormântale au fost date pe de-asupra cu negru. Rămăşiţe din biblioteca lui Veniamin Costachi, fost şi episcop de Huşi, au fost descoperite în căsuţele din curtea încunjurată cu masive ziduri vechi [1].

Pe un deal te urci la satul catolicilor. Case cu stuh, garduri de spini, strade de praf, câni.... Locuitorii, cari nu ştiu decât româneşte, sânt toţi catolici, şi-şi aduc aminte că sânt Unguri. Chiar tipul lor pare deosebit de al ţăranilor noştri. În locul vechii biserici, din care a rămas numai cimitirul, s'a înălţat o alta, în stil gotic, care întrece cu mult ca măsură şi eleganţă greoaia noastră biserică episcopală. E aproape gata, şi poate fi socotită ca o podoabă a oraşului. Datoria noastră ar fi să facem din Episcopie o alta, şi mai mândră, vrednică şi de trecutul şi de aspiraţiile noastre.

---

[1] S'a facut o reparaţie de episcopul Nifon 1939 .

2. De la Huşi la Fălciiu.

Tot înainte de la Huşi, oraş care nu cunoaşte mahalalele Orientului, ci se mântuie prin mândre căsuţe mărunte, în care tot ochiul de fereastră străluceşte. Numai florile lipsesc în curţile mari, năvălite de împleticirea tuturor buruienilor verii.

Ţinutul deluros înfăţişează întâiu povârnişurile blânde, sămănate cu petele albe ale vitelor în căutarea hranei. Imaşul oraşului e întins, dar îngrijit ca pe vremurile când fiecare bucată de pământ roditor nu-şi avea preţul: e sigur că sătenii cari vin spre capitala lor n'au nimic să înveţe din această gospodărie.

Şoseaua de lut, de prund roşu, tăind pe alocurea dealuri hleioase, se întinde cu atâtea colţuri, încât acel care a tăiat-o pare să fi avut şi intenţia de a satisface un spirit capricios. De o parte şi de alta, cele mai mândre sămănături îşi clatină spicele, care unduiesc în valuri, argintindu-şi verdele mătăsos al întinderii pierdute în zare.

Ce bogăţie, ce dar nesfârşit şi veşnic al lui Dumnezeu, ce chemare a omului la muncă întâiu, la bucuria dreptei răsplătiri pe urmă! Şi pe acest om îl cauţi acuma, ai vrea să-l vezi la huzurul lui câştigat prin muncă...

Cel d'intâiu sat poartă un nume care trezeşte adânci răsunete în minte. De aceşti Stănileşti de la Stănilă) sau, cum i se zice, în viciarea numelui, Stălineşti, e legată marea expediţie nenorocită a lui Petru-cel-Mare, menit a-şi trăi aici cel mai cumplit ceas de primejdie, cu înaintarea lui prea încetă, lipsa de hrană, încunjurarea oştilor „moschiceşti" de către cetele aprinse de o nouă încredere în biruinţă ale Turcilor Vizirului Baltagì-Mohammed şi de către sprintena încurcare a cailor tătăreşti. În acest loc s'a plecat

la pace „Împăratul“ nădejdilor creştine, s'a cheltuit banul răscumpărării de la peire, s'a jurat învoiala care pecetluia o deplină înfrângere.

E unul din locurile mari şi tragice ale istoriei universale. S'a oprit aici un val care trebuia să înece Răsăritul, rostogolindu-ne şi pe noi în apele sale.

Nimic nu aminteşte însă acea dramă militară, acel hotărîtor moment politic. Căsuţe răzleţe, acoperite cu stuf bine clădit, stâlpi de cerdacuri şi privazuri de uşi şi fereşti cumpărate la târg. Lipsă de grădini şi lipsă de livezi; împletituri de vergi în jurul largilor curţi bătătorite. Copii goi în praguri, femei culcate pe prispă. Horele se fac, lângă cârciume sărace, purtând ca semn rotocolul de paie în vârful prăjinii, mai mult în mijlocul drumului. Portul de oraş, sărăcăcios şi urît, cu pălării înguste în margeni, jiletcă scurtă şi bernevici înfoiaţi. Nici oamenii nu sânt ca pentru un asemenea loc, în care ai aştepta peste toate şi peste toţi ca o întipărire a lucrurilor acelora înalte şi vechi.

Pe dealul din dreapta pare că s'ar vedea întărituri. Dar e o ilusie; aiurea, numai mici movile rotunjite se desluşesc în zare. Acolo se aprindeau focurile de demult, ca să se dea veştile de războiu; spune bunul cunoscător al locurilor care ne întovărăşeşte.

— Bine, dar luptele, războiul cel de atunci ?

— Nu s'a dat aici, ci mai departe, în margenea Prutului chiar. Casele din faţă sânt ale unui sat nou, Lunca Banului, înjghebat acum în urmă. Ele se sprijină pe o linie de dealuri. Şi dincolo de acestea e lunca Prutului. Acolo au fost oştile. Şi azi căruţa se hurducă de dungile adânci ale tranşeelor de odinioară.

Prutul nu se vede. Atâtea dealuri îl închid privirii. Îngust în această desfăşurare de coaste acoperite cu sămănături, el se târăşte între malurile de lut fără să însemne nicăiri neînduplecarea unui adevărat hotar. Peste locul unde nu-l descoperi se rotunjesc povârnişurile basarabene, cu frumoasele lanuri tărcate, cu multele case albe, strânse ca turme de oi, fără să se vădească turnul cârmuitor al bisericii. Aceiaşi ţară, cu totul aceiaşi, în faţă, la Leova, la Leca, — după „vadul Lecăi" —, la Ţiganca. Pare că fiinţa ta morală însăşi se restrânge în această îngustare a patriei.

Şi mai departe şoseaua roşietecă taie lanurile de grâu, de orz, de porumb vânjos în creşterea lui răpede. E o desăvârşită linişte. Singura viaţă e aceia care creşte de acolo din adânc pentru alţii decât cei cari au muncit şi muncesc întru înălţarea ei. Rari căruţe uşoare ca nişte jucării, pe care le târăsc săltându-le cai cu jugul înalt de-asupra capului; mână mai mult femei cu barizuri negre pe cap, care se sperie la fiecare întâlnire cu un vehicul mai imposant.

Acum, Berezenii, al căror nume nu e fără legătură cu Berezina altei drame ostăşeşti. La stânga, un mare iaz se răsfaţă, mişcat uşor la suprafaţă în uşoare valuri sure ca ardesia; mici ostroave de stuf răsar aspre din mijlocul lui. La mal, miserabile bordeie sânt păzite de câni hărţăgoşi, suiţi pe spinarea de lut a tainiţei; luntri primitive se ascund în papură. Ceva mai departe, Ţigani rătăcitori şi-au oprit corturile şi, pe când caii molfecă şi capra slabă scutură ţeruşul captivităţii sale, copiii arămii zburdă spre noi într'un avânt care-i scoate întregi din trenţele îmbrăcăminţii lor.

Bisericuţa pare veche. E de lemn ca toate pe aici, din şipce bătute peste o înjghebare de temelie. Intrarea prin stânga, cu o năsălie putredă uitată

în drum. Forma, îndătinată. de cruce. Un simulacru de turnuleţ. Lăcaş de pustietate şi de miserie, ca toate cele ce se văd în acest ţinut, unde pământul pare a rodi singur şi numai pentru dânsul. Doar la Vetrişoaia, în stânga drumului, se desface un alb turn de biserică nouă.

La capătul drumului nostru e Fălciiul. Cum Stănileştii numesc lupta, tratatul de pace e numit după acest vechiu târg moldovenesc, care figurează ca „Falcsin" în culegerile străine. De la bătrâna aşezare de pescari şi negustori se păstrează acte în care pecetea Fălciiului întăreşte rândurile slavone, frumos scrise din însărcinarea judeţului şi a celor doisprezece pârgari, purtători ai celor mai interesante nume de baştină.

Şi iată şi aici numai casa trecătoare a pustiului de lut bogat în roadă. Tatarii pare că ar fi străbătut ieri în voia lăcomiei lor acest ţinut de graniţă, fără apărare, nimicind tot ce aparţine unui mai vechiu trecut. Cea d'intâiu biserică, Sf. Gheorghe, răsărind din buruiana sămănată cu mici cruciliţe putrede, de săraci ai vremurilor, e odios prefăcută cu şipce văpsite în verde şi cu cochetării de tinichea la turnuleţ. Alte două sânt de zid, dar nu fără amestecul lemnului, care se găsia deci mult mai uşor decât astăzi în acest părăsit şi prădat colţ de ţară. „Pogorîrea Sfântului Duh" putrezeşte încet, şi Sfântul Nicolae îşi crapă zidurile a ruină. O singură catapiteasmă vrednică de pomenire; încolo neîngrijire, mucedă, lentă decădere, pe care nimic nu răsare încă s'o stăvilească. Pe locul unde odată, supt regimul patriarhal, a fost o viaţă orânduită şi o cultură, trăiesc doar cinci sute de oameni, dintre cari o sută de Evrei, în rarile căsuţe, altfel curate, în care însă nu se vede altceva decât îndeplinirea rosturilor celor

mai simple ale unei aşezări omeneşti supt obladuirea leneşă a unei administraţii fără orientare şi tragere de inimă.

Însemnările din cărţile bisericeşti vorbesc ceva despre cel din urmă veac. La 1814 se păstra încă amintirea zilei neobişnuite când „Împăratul“ a venit, cu o sută treisprezece ani înainte, în „Lunca Banului“, aşa cum ştie şi tradiţia. „Banul“, stăpân pe aceste locuri, va fi fost acelaşi tovarăş al lui Dimitrie-Vodă Cantemir de la care avem şi „Biserica Banului“ din Iaşi. Apoi, prin căsătorii, luncile acestea prutene au ajuns în mâna familiei Costachi, care-şi avea sălaşul şi la Roşieşti, mai sus de Prut; Şerban, fratele mitropolitului Veniamin, a dat cărţi din tipografia arhidiecesei Moldovei bisericuţii Sfântului Gheorghe şi chiar celorlalte. Iar una din aceste notiţe spune că acolo în margene era mahalaua Mocanilor ardeleni, cari, în trecerea lor obişnuită spre stepa bogată 'n ierburile pripite ale primăverii, au poposit aici şi s'au fixat. „Au mai rămas vre-o doi“, spune un vecin, şi în adevăr unele tipuri de bătrâni tot mai sânt credincioase obârşiei.

Aici, Prutul face un mare cot, care încurcă privirile celui ce nu cunoaşte locurile. Nicăiri cele două ţări nu se confundă mai mult. Apa, de şi adâncă, e aşa de îngustă, încât ai crede că se poate sări dintr'un avânt. Supt malul nostru, mai înalt, cu clădirea albă a vămii, se cufundă ca o insuliţă colţul care supt prăjina steagului altor colori adăposteşte în verdeaţă o trandafirie căsuţă cu idilice obloane albe, care înfăţişează îndeplinirea pe jumătate a idealului cotropitor pe care neizbânda de la 1711, din nenorocire pentru noi, nu l-a putut frânge.

IX.

T U T O V A

1. Bârladul

Drum printr'un Ţinut despădurit, sărăcit, stors de o sete nechibzuită pentru bani în clipă.

Acolo, între dealuri aproape goale şi, acum, nespus de prăfuite, stă Bârladul, care nu se înalţă, ci zace între pomii livezilor sale, de o parte şi alta a unei râpe rău mirositoare. Imaginaţia altor timpuri a pus aici o Palodă romană, — care dădu numele unui ziar local —, o republică a începuturilor româneşti, un principat al „Bârladnicului" Ivanco Rotislavovici. De fapt, nimic din aceste mândre alcătuiri n'a fiinţat vre-odată. Bârladul e un sat care s'a prefăcut în târg, mulţămită unor negustori coborîţi de sus, din Galiţia, sau urcaţi de jos, din Galaţi, încă din al XV-lea veac, când oamenii lui Vodă luau aici vamă. Armeni, Greci au dus înainte mişcarea aceasta de negoţ, ajutaţi şi de unii Români, până ce la urmă toţi au fost înlocuiţi în străzile de schimb al bogăţiilor prin Evrei.

Niciun alt oraş din ţară n'a păstrat aşa de bine ca acesta icoana satului din care s'a desvoltat. Orăşeneşti sânt doară pavagiul, — să-i zicem mai bine cu vechiul cuvânt, mai potrivit, caldarâmul —, vestit poate pe vremea sa, dar astăzi unul din cele mai straşnice mijloace de pedeapsă pentru cine-şi scâlcie ghetele, pe jos, sau îşi dârdâie oasele, în trăsură, pe dânsul —, şi Strada Mare. Această Stradă Mare adăposteşte în prăvălii mari şi mici o îmbielşugată

Evreime, lângă numele nemţeşti ale căreia se cetesc câteva greceşti, căci, — altă dată era şi mai mult decât acum, — Bârladul e drumul Galaţilor.

Încolo şerpuiesc, între garduri de nuiele şi zăplazuri de lemn, strade nesigure, fără scop, de sat mare. Curţile sânt vaste, puind hotare largi faţă de trecător şi de vecini. Case frumoase se văd rar printre aceste clădiri darnic risipite.

Bârladul are o Casă a Obştii, adăpostită într'o locuinţă boierească oarecare. Balcon de piatră, pompoasă sală de şedinţi, cu funcţionari modeşti înălţaţi pe o tribună de lăutari, cu câteva cancelarii întunecoase de o parte şi de alta. Mahalagii în haine ponosite, cu feţele speriate înaintea „autorităţii", se căciulesc, în toate părţile.

Ei vin aici să plătească arenda, vechiul *bezmen* al pământurilor pe care le stăpâneşte oraşul. Bârladul e, în adevăr, ca şi Vasluiul, un oraş răscumpărat, după ce el fusese înstrăinat de Domnii fanarioţi, cari nu mai aveau altceva de dăruit rudelor şi favoriţilor. Pentru strângerea banilor răscumpărării, pentru împărţirea datoriei între locuitori şi înzestrarea gospodăriilor cu loturi de pământ, s'a întemeiat Casa, condusă de aleşi ai boierilor şi negustorilor oraşului, pe vremea acelui Scarlat-Vodă Calimachi al cărui chip, foarte urît zugrăvit, se vede într'una din odăile administraţiei de astăzi [1].

Bârladul are o singură biserică mai mare, în mijlocul unei întinse pieţe de târg, fără hotare drepte. E o clădire fără niciun fel de frumuseţă, strivită supt turnuri grele, înoită în chipul cel mai vulgar.

---

[1] Dăunăzi, cu dispariţia ei, îndreptăţita sau da, încă o pagina de trecut s'a rupt.

Un pod de scânduri vechi, putrede, tremurătoare, acopere „râul“ Bârlad, pe care-l ştiam mai sus, în Ţinutul Vasluiului, ca o apă vioaie şi limpede supt maluri de lut prăpăstioase, dar care aici apare ca un pârău păcătos, aproape cu totul supt de soarele verii nemilostive.

Dincolo de această biată râpă, vrednică de o astfel de trecătoare, se întinde şoseaua fumegând de praf între dealuri mici, cu verdeaţa total veştejită. În dreapta e Dealul-Mare, cu suişul greu, unde găsesc, în vârf, gospodăria bine întemeiată, curţile boiereşti, via, ale d-lui Lupu Costachi. De aici până la Prut, unde sânt viile Huşilor, până în Siretiu, la vestiţii Nicoreşti, cărora li răspund, dincolo de larga apă, Odobeştii, se întinde al doilea Ţinut producător de vinuri al Moldovei.

De pe şosea, Bârladul se vede numai ca un amestec urît de căsuţe şi arbori, fără linii fixate, fără înălţare, fără perspectivă, fără, măcar, turnurile de biserici care aiurea străpung locuinţile şi livezile învălmăşite. Trecutul e aici cu totul mort, în ciuda patimei locale pentru amintiri de Palode şi republici; presentul n'are nicio însemnătate vie şi nu îndreaptă spre niciun viitor. Cine ar putea preface acest întins sat vechiu într'un oraş modern, când lipseşte bogăţia şi rostul de muncă din care ea izvorăşte?

2. Privelişti tutovene.

Peste apa Bârladului, curgând îngustă între sălcii, drumul suie pe lângă locuinţi sărace, înjghebate la răpezeală din glodul câmpului şi din paiele miriştilor între parii vergeluiţi cari fac cadrul, spre coastele pleşuve care de jur împrejur mărginesc zarea.

Triste şi monotone aceste privelişti tutovene atunci când nu le acopere albăstria ceaţă a depărtărilor,

când ultimele raze ale soarelui nu le înfăşură în vălul trandafiriu al amurgului. Natura, în mişcările ei tragice, le-a năruit şi spârcuit, le-a mâncat şi ros în infiltrările ei de ape noroioase, le-a prăvălit şi cărat la vale în marile şivoaie ale furtunilor de vară, le-a muiat şi fărâmiţat în chifteala de luni întregi a omăturilor clădite unul peste altul.

Dar era măcar pădurea, şi în umbra bătrânilor stejari şi fagi se aciua o întreagă lume de poesie vegetală, cu nesfârşite aspecte de sfioasă frumuseţă. Securea a dat jos podoaba codrilor cari înfrumuseţau şi apărau, tot de odată, ţara, cari-i dădeau răcoare şi ploaie, cari se luptau cu aprigile călduri ale verilor de stepă şi făceau ca o perdea de ocrotire pentru sămănăturile puţinelor luminişuri. Acum toţi taie: ţăranii pe bucăţica lor de pământ, proprietarii pe moşia arendată, zălogită, vândută la Evrei; Statul însuşi, care nu-şi aduce aminte de propriile sale reglementări. Cum nu e piatră decât în foarte rari cariere mici, lipsind şi lemnul, locuitorul nu poate face nimic superior acestor muşuroaie unse cu var, — şi nu totdeauna, — şi acoperite cu pănuşi de păpuşoiu şi paie de mirişte.

Exproprierea n'a dat încă roade. Colonistul clădeşte unde vrea şi cum poate. Întinderea gălbie e presărată cu căsuţe fără nicio rânduială, care despreţuiesc orice solidaritate. Dacă n'au prins vechii împroprietăriţi de la 1864, cari păstrează încă înfăţişarea celui cu bagajele după uşă, cu atât mai puţin bieţii pripăşiţi ai unei legi în care demagogia a înlocuit orice simţ de gospodărie. Fără unelte, fără credit, omul nu curăţă măcar faţa ogorului său. Iar islazurile comunale nu servesc decât ca să scoată prin scaii înalţi ca omul ochii vitelor, care nu-şi află aiurea, prin locurile de roadă culeasă, hrana.

Basa poporaţiei o formează răzeşii. Unde sânt ei,

satul se prezintă altfel. Casele sânt mai chipoase, mai curate, cu ceva gospodărie împrejur. Câte unele, supt coperişul de şindilă, au o graţie şi un zimbet. Omul apare cu o demnitate ce s'ar căuta în zădar în viaţa năcăjită a celorlalţi. Lanurile sânt îngrijite, şi pâlcuri de livezi, de vie păteazā de un verde tare platourile mai înalte.

Dar ei n'au putut face alte biserici în centrul aşezărilor lor decât cele de scânduri, pe care le acopăr însă mlădios şindilele coperământului. Dacă lipseşte arta veche, sânt simpatice picturile moderne ale zugravilor ţărani, cari mai lucrează încă după practica deprinsă la înaintaşi, şi în cutare din aceste lăcaşuri m'a surprins plăcut însemnarea sfioasă a tuturor împodobitorilor, rânduirea cu inscripţii a locului pe care oricine trebuie să şi-l ocupe după rangul, vrâsta şi meritul său.

Boieri au fost de sigur şi pe aici, dar din aceia cari aveau prea multe moşii ca să se lege în adevăr de vre una. De aceia lipseşte şi biserica mare, solidă, de ctitorie boierească. Numai la Sălceni păreţii zdraveni, despărţiţi în două în lărgime printr'un brâu de cărămizi zimţuite, pridvorul, cele două bolţi fără turnuri din pronaos, linia şerpuită a coperemântului arată veacul al XVII-lea. Aici au fost Jurgeştii, de la Negrileşti, neam vechiu, ieşit din aceiaşi răzeşi. Dar de la o vreme s'a încuibat arendaşul şi, când el a plecat, — mai sus, la prietenul Taşcă, el şi-a lăsat oasele supt marmura cu inscripţie antică, pomenind Argyrokastrul epirot —, ruina i-a succedat. Aici, la Sălceni, ea a venit năprasnic, odată cu exproprierea, din curtea cu odăi multe, cu şură, cu grajd rămâind doar o modâlcă de pământ şi ceva cărămizi sparte: încolo fiecare şi-a luat ce a vrut, desfiinţând în câteva ceasuri moştenirea unei vechi şi bune gospodării.

Cât era pădurea, schitul se putea ascunde într'însa. Numele de Pochidia al moşiei prietenului mieu pomeneşte şi pe Dia, vechiul proprietar, — nume ce se află şi în ctitorii gălăţene —, şi „pochii", popii de pe vremuri, cu schitişorul lor din mijlocul copacilor bătrâni, rămaşi în picioare cu tainele lor.

Şi, cum voiu vedea, ceva din aceste fundaţii s'a păstrat peste deal la mănăstioara de maice Adam, cu soboraşul de căsuţe albe, curate ca o rochie de mireasă, împodobite cu toate florile grădinăriei arhaice, cu bisericuţa-jucărie, pictată în albastru şi roz de un sentimental meşter ţărănesc, cu straturile de flori care sânt morminte, şi, alături de această nesfârşită tinereţă şi pentru cele mai cocârjate din bătrâne, sculptura veche în argint aurit, cu chipuri ieşite din bătaia ciocanului în jurul celui ars al Maicii Domnului făcătoare de minuni, care, la focul cel mare, „a zburat pe deal".

Nu e încă viaţă istorică, dar elemente de trecut au căzut în mijlocul acestei reverii perpetue, în pacea vieţii fără orizont, aşternută adesea, ca florile din micul cimitir, peste un mormânt ce nu se poate evita.

3. Mănăstirea Adam.

Un birjar evreu, gros, gras, cu urechile stacojii şi faţa pistruiată, om hazliu şi care nu bea apă, fiindcă „faci broascâ la puntici", ne duce prin mahalalele Bârladului spre mănăstirea Adam.

„Strada Principală", foarte puţin vrednică de acest nume, trece printre căsuţe de oameni săraci, dintre care unele sânt năruite sau arse. O mare firmă, „Adam şi Eva, Regia Monopolului Tutunurilor", cu desemnul corespunzător, chiamă pe clienţi. La sfârşit, drumul e cuprins între clădirile cochete, de cărămidă aparentă şi piatră, ale căsărmii roşiorilor Princesei

şi între şesul modâlcos, lutos şi sterp pe care casarma şi-a pus gunoaiele fumegânde în locul florilor de câmp care lipsesc.

În curând sântem pe şoseaua cealaltă, a Galaţilor.

În urmă, întiinsul oraş presărat din bielşug abia se mai vede. Turnurile de biserici, care dau caracterul oricării aşezări româneşti, sânt puţine, sărace şi urîte. Clădiri mai însemnate nu se zăresc. Bârladul se mântuie de vale prin prelungiri asemenea cu ale unui sat, fără străzi, fără apărare, fără trăinicie.

Ieri noapte, cerul era înroşit de flăcările care mistuiau vre-o zece căsuţe de acestea, aprinse, în fundul unei râpe, de la o claie de fân dogorită de secetă. De la una nu rămăseseră decât stâlpii de cărbune strălucitor. Limbile de foc nu mai luptau cu coperemintele de şindilă sau de lemn şi tablă ale celorlalte; ele năvăliau pe fereştile sparte, căscau ca o gură de lumină locul uşilor tăciunite şi împroşcau cerul negru cu scânteile lor răpezi. Gospodarii de prin prejur stropiau coperemintele lor sau aşteptau pe prispă, în tăcere, voia vântului şi a lui Dumnezeu. Pompierii în trăsurile lor, roşiorii zângănind pripit din săbii, alergau neorânduiţi, încă bezmeteci de somn, spre vatra nenorocirii, unde cläile de bucate, stânjenii de lemne, pradă mai grea a vălvătăilor, luminau ca ruguri păgâne. „Cum am venit, aşa să ne întoarcem“, striga un sergent, în fruntea flăcăilor lui. Şi, pe când pe deal mahalagii îmbrăcaţi pe apucate socotiau vinovăţia pompierilor, cari vin târziu, nepregătiţi, şi nu sânt vrednici de „subvenţia Primăriei“, din zarea de întunerec, unde numai din când în când flutura câte o jerbie de flacără nouă, veniau strigăte de chemare şi de groază şi mugetul prelung, desnădăjduit al vitelor...

Pe aici secerişul grâului şi chiar treieratul lui s'au mântuit. Miriştile ţepoase cuprind singure câmpul.

Fâneţele sânt doar colţurile din râpe unde puţină iarbă verde ademeneşte vitele.

Cel d'intăiu sat prin care treci, pare foarte sărac: el se potriveşte cu monotonia arsă a pustiului. Al doilea, care poartă numele glorios de Griviţa şi e alcătuit din împroprietăriţi cari au luptat la 1877, începe prin gospodării rele, neîngrijite, care încunjură căsuţa de stuh. Ceva mai departe însă, drumul cel mare al Galaţilor trece printre locuinţi frumoase, cele mai frumoase dintre casele de ţară ce am văzut până acuma; coperemântul de tablă se razimă de păreţi bine potriviţi şi trainici.

Îndată laşi calea cea mare de negoţ şi te înfunzi într'un drum de ţară, care apucă spre dreapta. Un deal foarte înalt se înfăţişează, înveşmântat sărăcăcios în iarba măruntă şi în buruieni albe, ţepoase. În vârf un lan de orz se desfăşură până departe. Iar, după ce ai trecut de dânsul şi ai ajuns pe culmea podişului, ţinutul întreg se schimbă. Dealuri cu liniile largi se taie între dânsele, croite în lanuri verzi şi aurii: crestături foarte adânci, brazde veşnice ale unei vechi arături sălbatece, le despică. Porumbul, slăbănog, ofilit şi îngălbenit pe alocure, foile largi, foarte verzi, ale tutunului, aşezat în cinci şiruri, cânepa stufoasă, câte un pâlc de orz, de ovăs cu paiul scurt vrâstează întinderea. Ici şi colo câte o cireadă: vitele blânde privesc liniştit, cu genunchile înduplecate. Păduri se înşiră spre dreapta, şi în umbra lor *Sârbii,* adecă Bulgarii, fac grădinărie.

Te urci, în sfârşit, spre mănăstirea Adam. Un sat risipit şi urît îi stă înainte, pe când dealurile vecine desfăşură scoarţe lungi de sămănături tărcate. Mănăstirea e nouă: întăiu adăpost al câtorva călugări, ea cuprinde astăzi vre-o sută şi ceva de maici, care,— cum spun ele , primesc leafă „fiindcă merg de fac

slujbă la biserică". Altfel, nimic deosebit şi nou, nimic interesant chiar decât un funcţionar care se plânge de leafa prea mică, de legile prea puţin practice, de nevoia de a înşela şi a minţi pentru a-şi păstra o situaţie şi de neputinţa de a trăi cu un venit aşa de mic. Eu mă mir cum *poate* trăi cineva cu un astfel de suflet!

Întorsul de la mănăstire nu mai are niciun farmec. La vale apar ascunse lucrurile ce se desfăceau, pline de ispita necunoscutului, la deal. Icoana sclivisitului, îngrijitului, limbutului funcţionar care găsia toate rele în ţara lui, care înlătura orice putinţă de îndreptare şi se mulţămia cu tânguirea că leafa e prea mică, mă urmăreşte: pare că-l aud spuind, cu un zimbet de nepăsare şi de despreţ, că ar fi bine să ne iea Muscalii. Sus, se adună groşi nori negri, şi un vânt de nerăbdare strânge praful grămădit de secetă, îl înalţă în nori gălbii, cari adaugă la întunecimea cerului de furtună, îl răsuceşte în vârtejuri înalte şi-l lasă să cadă asupra drumeţilor.

Peste o jumătate de ceas, cele d'intâiu picături de ploaie, aşteptate de atâta vreme, stropesc drumul. Apoi norii mânaţi de vânt trec mai departe, şi îndată un ropot tare se răpède asupra oraşului prăfos şi a împrejurimilor însetate. În Iaşi, ploi scurte au căzut încă de ieri, şi cârduri de nori plutesc, luptându-se cu vântul, asupra ţării întregi, bătută de secetă.

X.

TECUCIUL

1. Sate tecucene.

De la Agiud spre satele Tecuciului.

În staţie, căldura toropeşte; aierul înfierbântat zace greoiu asupra câmpului uscat. Un lan de popuşoiu înalt crescut a fost dogorit cu totul de arşiţă, care i-a ucis frunzele late. Ca pe dealurile Cotnarilor şi Iaşilor, pe lutul şi nisipul dealurilor acestora de de-asupra Siretiului nu e nicio altă viaţă de plantă decât mărunta iarbă negricioasă pe care o pasc oile: o turmă trece într'un lung şir supus, cu un tremurat fricos al mantiilor de lână.

Siretiul curge supt malurile de lut, năruite şi rupte. O largă şuviţă e aşa de puţin adâncă, încât un Ţigan, a cărui piele de bronz străluceşte la soare, se primblă prin apă ca printr'o grădină. După o adevărată câmpie de prundiş, cealaltă şuviţă se strecoară pe lângă mal, în albia cea mai bine săpată. Trecerea se face peste un pod foarte lung, care tremură, pârîie şi-şi clatină toate scândurile despărechiate şi putrede. El e făcut de proprietarul lanurilor arse; un Evreu percepe taxa de cincizeci de bani; el vorbeşte plângător, şi cu o compătimire adevărată, de pagubele pe care le-a făcut soarele, de lipsa de nutreţ şi vânzarea silită a vitelor, care sfarămă pe lungi ani de zile buna stare a ţăranului.

O pădure cu înalţi arbori răzleţi: umbra lor e prea slabă pentru a ocroti verdeaţa înflorită a pajiştilor; ei se înalţă de-odată din pământul gol, sfarogit de căldurile unui Iulie fără ploaie.

În vale, popuşoiul e încă verde, şi la câţiva paşi de Africa pustie şi seacă sămănăturile sânt înviorate de aierul umed ce se ridică de-asupra râurilor.

Un sat bine ţinut, cu coşare împletite, cu case care se pot asămăna une ori cu casele-model din partea muntelui. Locuitorii au alt traiu şi altă faţă decât ale ţăranilor noştri. Ploscuţenii, întemeiaţi cândva de Românul Ploscuţă, sânt, în adevăr, un sat de Unguri, pripăşiţi aici din ţinutul de faţă, al Bacăului. Ungurii păstrează până astăzi îmbrăcămintea lor, care nu se deosebeşte întru nimic de aceia a sătenilor de prin Bacău şi Roman: bărbaţii poartă pălăria cu margeni mici şi panglică roşie, femeile sânt îmbrobodite cu ştergarul ca un văl aruncat peste cozile făcute conciu, sus (birjarul nostru, un băietan român, numeşte cu despreţ „coarne" podoaba albă, învoalată a frunţii); fetele au panglici întreţesute cu părul lor bălan şi flori de târg prinse în ele; cămaşa largă, cu arnici roşii pe mâneci şi la sin, fota neagră, dintr'o singură bucată, strânsă pe şolduri, mântuie îmbrăcămintea.

Satul e catolic, de şi parohul trebuie să vie tocmai din Focşani, aşa încât toată slujba o face dascălul, sau n'o face nici el. După îndemnul învăţătorului şi notaarului, locuitorii au cerut un preot statornic, ameninţând altfel cu trecerea la ortodoxie.

Legea singură şi aici îi ţine aşa de deosebiţi de Români. Ea a păstrat de sigur şi limba. Sânt copii cari n'o ştiu mai de loc pe a noastră; femeile spun că învaţă româneşte numai pentru nevoia de a se înţelege când iese din cuprinsul satului. Râzând şi ghiontindu-se, o grupă de neveste tinere, strânse într'o colibă de pază, pe margenea lanurilor, spun că nu s'ar fi măritat cu un Român, şi ele adaugă că aceia care ar face aşa ceva ar trebui să meargă cu dânsul în lume. Ei se socotesc toţi Unguri, numesc

pe Români *Oláh,* şi unii dintre dânşii cred chiar că ţara e o Ţară Ungurească: întrebaţi mai de aproape, lămuresc că „Ţara Ungurească“ e satul, dar că, încolo, e tot „Ţară Românească“ *(Oláhország).* Ei sânt în cele mai strânse legături cu celalt sat unguresc, destul de depărtat, al ţinutului Tecuciu, şi vin totdeauna când este la dânşii hramul.

Drumul se urcă îndată spre culmea dealurilor lutoase. Întâiu, e o pădurice rară, cu copaci tineri. Frumuseţa e însă aiurea, o mare frumuseţă: a priveliştii de o strălucită lărgime. Te uiţi asupra şesului întins, vărgat cu sămănături, tăiat de drumuri şi poteci, smăltat cu livezi şi sate. Siretiul îl străbate ca o săgeată de argint aproape dreaptă, pe când Trotuşul vine încolăcindu-se, când strălucitor la lumină, când ascuns în sălcii, până ce urma i se pierde în zarea înălţimilor împădurite, verzi, albastre, fumurii. Vederea bate astfel până în zidul munţilor apărători şi despărţitori de ţară.

Un schit în codru, aproape de culmea dealului. Poate să fie vechiu acest lăcaş al „sihastrului“ pe care legenda-l lămureşte prin cunoscuta întrebare de către un războinic a pustnicului sfătuitor. Dar astăzi el se înfăţişează dres, curăţit, înoit de evlavia mai nouă a unei familii care până mai ieri era stăpână aice, o ramură a Şendreştilor. Astăzi Casa Bisericii are schitul şi averea lui; vechiul proprietar e arendaş. Pe masa modestei locuinţi văd *les Rois en exil* a lui Daudet; într'un colţ, o bibliotecă de literatură clasică, francesă şi germană. De jur împrejur, sălbătăcia pădurii, bogată în fiare şi chiar şi în oameni răi.

Ea se face tot mai deasă; de-asupra copacilor atârnă sfărâmături lutoase; iarăşi, printr'o deschizătură a zidului gălbiu ce se împrăştie în praf îne-

cător, se descopere câmpia verde şi îmbrăţişarea Siretiului cu Trotuşul. Un han „unguresc“ pierdut se isolează în vârf.

Scoborâşul se face de-a lungul unei oştiri dese de stejari tineri, cari-şi ridică sus de tot vârfurile suliţilor vii. Satul din jos e Buciumenii. Ţinutul de vii al Nicoreştilor începe.

2. Tecuciul.

Într'un târziu de noapte ajung în Tecuciu. Drumul de la gară spre oraş e bine luminat şi închis între şiruri de arbori cari fac impresie. Când acest bulevard încetează, drumuri largi se deschid în dreapta şi în stânga, pe când înainte un al treilea drum duce la un otel deosebit de curat, ţinut de un Grec. La întrebarea mea dacă insecte lacome nu aşteaptă cumva pe călător pentru a-i lua prisosul sângelui, mi se răspunde că, în aceste odăi de sus, nu, şi, la îndoiala mea, chelnerul în papuci protestă mândru că „Grecul nu minte niciodată“. Jigodii sugătoare de sânge n'am găsit, ce-i dreptul, nici aici, precum nu le-am găsit nici în alte oraşe ale ţării, dar n'aş îndrăzni să afirm că încredinţarea chelnerului despre iubirea de adevăr a neamului său e pe deplin adevărată.

Ziua, Tecuciul se înfăţişează ca o mică reşedinţă de judeţ gospodăreşte îngrijită şi locuită de oameni cărora li place a trăi curat şi liniştit. Şi aici se vede strada din mijloc cu Evreii ei, mai puţin bătători la ochi însă decât aiurea, şi strade boiereşti cu casele prietenoase; mahalalele se descopăr mai puţin decât aiurea. Biserici frumoase, urme ale trecutului lipsesc, cu toate că, în secolul al XV-lea încă, negustori poloni din Miazănoapte şi negustori turci din Miazăzi se opriau la târgul lui Tecuciu sau al Tecuciului.

XI.

BACĂUL

1. Spre Bacău.

De la Focşani înainte, străbaţi în regiunea frumoasă a dealurilor Moldovei, un Muscel, un Argeş al acesteilalte Domnii. Privelişlea e însă şi mai plină de farmec. Drumul trece printr'o largă şi roditoare vale, acoperită acum de aurul porumburilor coapte, sămănate cu ghiulelele dovlecilor roşii, pe când şi la dreapta şi la stânga se ridică dealuri, care apar întâiu toate înfăşurate în veşmântul de poesie al fumuriului albastru şi apoi se lămuresc din ce în ce, apropiindu-se. Nu e un singur şir, — mai ales de către Carpaţi, — şi nici nu sânt, la dreptul vorbind, şiruri decât atunci când depărtarea le orânduieşte într'o singură linie. Sânt tiraliori risipiţi, nu un front de oaste. Fiecare din ele are o înfăţişare deosebită; ici vezi o culme care se mişcă în valuri blânde, dincolo râpi aspre; câte un muncel singuratec apare ca o fiară ce pândeşte. Păduri se întind pretutindeni, vechi, desc, dar hotarul lor aleargă în voie de-a lungul coastelor, coborîndu-se până în jos sau dându-se în lături pentru o bucată de loc, ca să închidă în braţele lor bătrâne un strălucitor lan de bogăţie trecătoare. Şi, iar fără orânduială, se amestecă printre şi peste aceste înălţimi poetice şi prin libertatea lor: livezi, curţi boiereşti, sate.

Unele din aceste sate înfăţişează case nouă acoperite cu şindilă şi arată oarecare înstărire. Dar aşezările sânt rare. Şi, când, pe margenea liniei fe-

rate, unde lucrează, prin popuşoaiele chircite pe care le culeg, blăstămând seceta, ori la gară, în care aşteaptă să fie duşi unde li se cumpără munca, vezi pe locuitorii acestor sate, te cuprind ca nişte fiori de moarte, pentru neamul tău. Uite colo pelagrosul acela, cu mânile negre de crăpături hospoase, cu ochii morţi, cu părul rar supt căciula ruptă, cu faţa aşa de străveziu de slabă, încât groaznica boală pare să-i fi supt şi oasele: umblă în neştire, pe drumul morţii. Lângă el, tot aşa de săraci, meniţi poate la acelaşi capăt, fiii lui, cu mersul fără vlagă, cu gura moale, obosită înainte de a începe viaţa, şi rânjitoare prosteşte. Ori femeia aceasta cu picioarele goale, acoperită de zdrenţe, de care se apropie cu o dragoste compătimitoare în ochi bărbatu-său, ceva mai bine păstrat. Ţine în braţe un copil frumos, şi alţii, o fetiţă mică, una ceva mai răsărită şi un băiat, toţi frumoşi şi ceva mai bine îmbrăcaţi decât părinţii lor (un amănunt duios), se grămădesc pe lângă dânsa, care, vorbind în gând numai cu năcazul ei, îi înlătură cu mâna. Ce vor 'fi copiii acestor oameni nenorociţi, — va arăta vrednicia noastră, şi ni va hotărî viitorul.

Şi între dânşii se lăfăiesc, zgomotoşi, într'un zumzăt de vorbe străine, Evreii, rumeni, pântecoşi, îmbrăcaţi în haine nemţeşti bune. Cu un gest sau cu o vorbă de ocară, ei îşi fac drum printre aceşti muritori de foame, a căror peire e şi opera lor, şi nu-i doare de loc.

2. Bacăul.

La Bacău, pe acest timp de manevre, cântă o musică militară marşuri care-mi împrăştie pentru o clipă gândurile triste. Adun amintirile mele istorice, privesc turnurile înalte de biserici, ce răsar ici şi colo dintre livezi, şi-mi clădesc în minte un oraş

curat de munte, cu străzi vechi, — doar a fost aici, acum cinci sute de ani, o episcopie, şi oştile lui Mateiaş Corvinul, în drumul spre ruşinea de la Baia, au ars casele de lemn şi bisericile de piatră ale străvechiului Bacău! —, cu locuitori în albe costume de ţară, cu Evrei puţini.

De la cele d'intăiu învârtituri ale roţilor pe şoseaua prăfuită, pe care niciodată mătura profană a oamenilor nu înlocuieşte ploaia curăţitoare a lui Dumnezeu, a cărui milă a întărziat anul acesta luni întregi de vară secetoasă, acest Bacău românesc, strămoşesc, omenesc piere în neguri sau mai bine în norii de praf ce se ridică în cale. Şoseaua aceasta de pustiu nu duce la nicio stradă, căci străzi nu se află în Bacău[1], ci tot şosele ca acestea, pe care vântul ridică şi distruge movili mişcătoare. De o parte şi de alta a căii veşnic fumegânde se perindează garduri care nu sânt menite, cu toată vrâsta lor înaintată, a primi vre-odată farmecul văpselii: uitate de acei ce au drepturi de stăpânire asupra lor, gardurile negre se apleacă asupra trecătorului, care adesea, când e un om sărac şi iarna se întâmplă aspră, le uşurează de câte o scândură. putredă. Arbori neîngrijiţi, răsăriţi şi crescuţi la întâmplare, se ridică din vânjoasele bălării: nicăiri o floare alta decât sălbatecele ascunse de buruiană. Casele sânt urîte: icoane de sărăcie şi lene, de lungă lăsare în voia întâmplării, care nu e niciodată gospodină. Odată văd o curte boierească din timpuri mai bune, cu coperemântul spart, cu orbitele fereştilor goale.

Deci, aici în Bacău, boierimea localnică, mahalagiii hărţăgoşi cari au făcut să se nască vorba „ţi-ai găsit Bacăul", aceştia s'au dus să întâlnească în mormântul istoriei pe Vlădicii papistaşi şi pe Voevozii Moldovei; nicio silinţă omenească nu-i mai poate

[1] In acest domeniu şfertul de veac a facut mult (1939).

întoarce. Viaţa locală a fost sfărâmată în veacul prefacerilor, şi cei ce caută un oraş, caută cluburi, teatre, saloane, biblioteci, şi găsesc astfel Bucureştii, dacă nu vre-un depărtat oraş al Franciei sau al Germaniei. Ca şi celelalte mici reşedinţe din Ţinuturile unde nu e o puternică şi mai fericită viaţă ţărănească, vechiul Bacău cu cerbicia sumeaţă a murit, şi rămăşiţile lui, pe care le mătură vremea, sânt aceste garduri dărăpănate, aceste case murdare, măcinate, aceste curţi şi livezi năpădite de ierburile ruinei

Dar Bacăul fără boieri e capitala unui judeţ. Administraţia complicată a timpurilor nouă a creat deci pentru nevoile ei un minunat Palat Administrativ, cu împrejurimile curate şi înverzite, — un bust al lui Kogălniceanu apare pe piaţă, precum unul al lui Alecsandri se zăreşte în puţin cercetata „grădină publică“ —, o Primărie, care răspândeşte mirosul igienic al acidului fenic şi ascunde o bibliotecă dăruită de un beizadeà Sturdza, pe care n'o întrebuinţează, se înţelege, nimeni, şi cam atât. Aceste edificii, ca şi gara, ca şi căsărmile, îndeplinesc o funcţiune, aduc un folos şi deci trebuie să rămâie.

Din munte se coboară apoi scânduri, de la Moineşti vagoanele rotunde cară păcură; şi pentru primirea, ducerea mai departe, desfacerea acestor producte trebuie mijlocitori, precum ţăranului, care nu poate întinde decât în apropiere mâna lui de mic cumpărător şi care nu poate aduce decât în preajma lui ceia ce-i iese din muncă, îi mai trebuie un târg, de care boierul n'are de mult nevoie.

Aşa încât Evreul a rămas. El e sufletul Bacăului de astăzi, un suflet de şiretenie săracă. Străzile din mijloc sânt alcătuite numai din prăvălia unsuroasă, din peşterile umede, puturoase, în care „negustorul“

sau meşterul aşteaptă şi lucrează: femeile dălăbăzate poartă în braţe copii murdari, cari urlă, pe când alţii se scaldă, pentru a fi şi mai spurcaţi, în gunoaie şi în bălţi. Ei sânt birjarii, ei sânt hangiii şi ospătarii, ei sânt croitorii, şi ciubotarii, şi rotarii, şi tot ce voiţi alta. La capătul unei artere de ghetto, plină de vuiet şi de duhleli otrăvitoare, rămâne numai în picioare, mai trainică decât lungi şiruri de generaţii, o biserică pecetluită cu pisaniile ei slavone, către care însă puţini credincioşi se mai strecoară în zilele de slujbă pe care le serba odată târgul întreg. În adâncimile acestei biserici datorite lui Alexandru, fiul menit a nu domni al lui Ştefan-cel-Mare, s'au găsit rămăşiţile, înfăşurate în scumpe stofe de aur, ale morţilor din veacurile mari, ale morţilor noştri.

Şi în mulţimea evreiască, care învinge prin număr şi prin bogăţie, se aţâţă, tot mai puternică, pofta firească a celui în adevăr tare către dominaţie. Birjarul cu şapcă, fără guler şi într'un surtuc de iarnă, care mă duce la gară e un băiat gras care ştie toate acestea. Mânându-şi frumosul cal cu coada împletită în panglici albastre, el îmi spune mândru că *ai lui* sânt mai mulţi acum decât *ai miei,* că Românii împrumută de la dânşii, fiindcă ei sânt bogaţi, şi că în curând vor avea şi Evreii drepturi, ca să fie, ceia ce li se cuvine, *stăpâni*. Da, da, în curând,— adaugă glasul lui de cobe triumfătoare.

La gară, un tren militar se pune în mişcare, ducând în sunet de goarne ofiţeri acoperiţi cu fireturi şi flăcăi răzimaţi pe puşti, dintre cari unii şi-au cumpărat gazete, le-au desfăşurat cu socoteală şi cetesc.

De o parte e munca neîntreruptă, agerimea în folosirea banului, nemărgenita putere de a se în-

mulţi, credinţa neînfrântă într'o biruinţă pe care Iehova o vrea pentru aceia ce au rămas aleşii lui, — mari însuşiri, primejdioase pentru alţii. De cealaltă parte însă, se află drepturile celor cari au deschis civilisaţiei pământul şi l-au lucrat într'un lung curs de veacuri, Statul, care se află încă în mânile noastre; este jertfa muncii celei mai grele şi mai folositoare, — la ţarină, — şi a celei mai înalte, — în cultură —, e superioritatea de rasă şi de suflet, bunătatea şi adevărul, e isteţimea minţii şi puterea braţului. Care din doi va învinge, într'o luptă deschisă şi mărturisită de amândouă părţile? Dumnezeu să ajute pe ai miei, — adecă vrednicia lor, de acum înainte măcar, conştientă, organisată, disciplinată!

3. Târgul-Ocnei.

De aici înainte, linia principală merge la Iţcani. În stânga, un tren încetinel porneşte la deal spre Târgul-Ocnei, spre ţinutul de păduri, de cherestele, de sare, de păcură al Carpaţilor Bacăului şi spre graniţa de la Palanca, de către Secuimea Ardealului.

Lunca Siretiului, o perdea de înalte dealuri, cele mai multe împădurite, rămâne în urmă, închizând zarea, până ce depărtarea o topeşte în albastru. Linia trece printr'o largă vale, în care porumbiştile, mai înalte decât în alte părţi, şi mai toate în floare, se pleacă uşor supt bătaia vântului. Dealuri şi în dreapta şi în stânga, neîntrerupte, dar blânde şi acoperite cu veşmântul catifelat al pădurilor. Într'un loc, supt ele se desfăşură în valuri movile joase, făcute, vădit, de mâna omului şi care vor fi cuprinzând în adâncul lor mormintele unor puternici şi unor voinici din vremea cea mai veche, a cării poveste n'a scris-o nimeni, ca s'o putem şti astăzi.

Pe şoseaua ce merge alături cu calea ferată, se coboară din când în când cară şi drumeţi. Trenuri

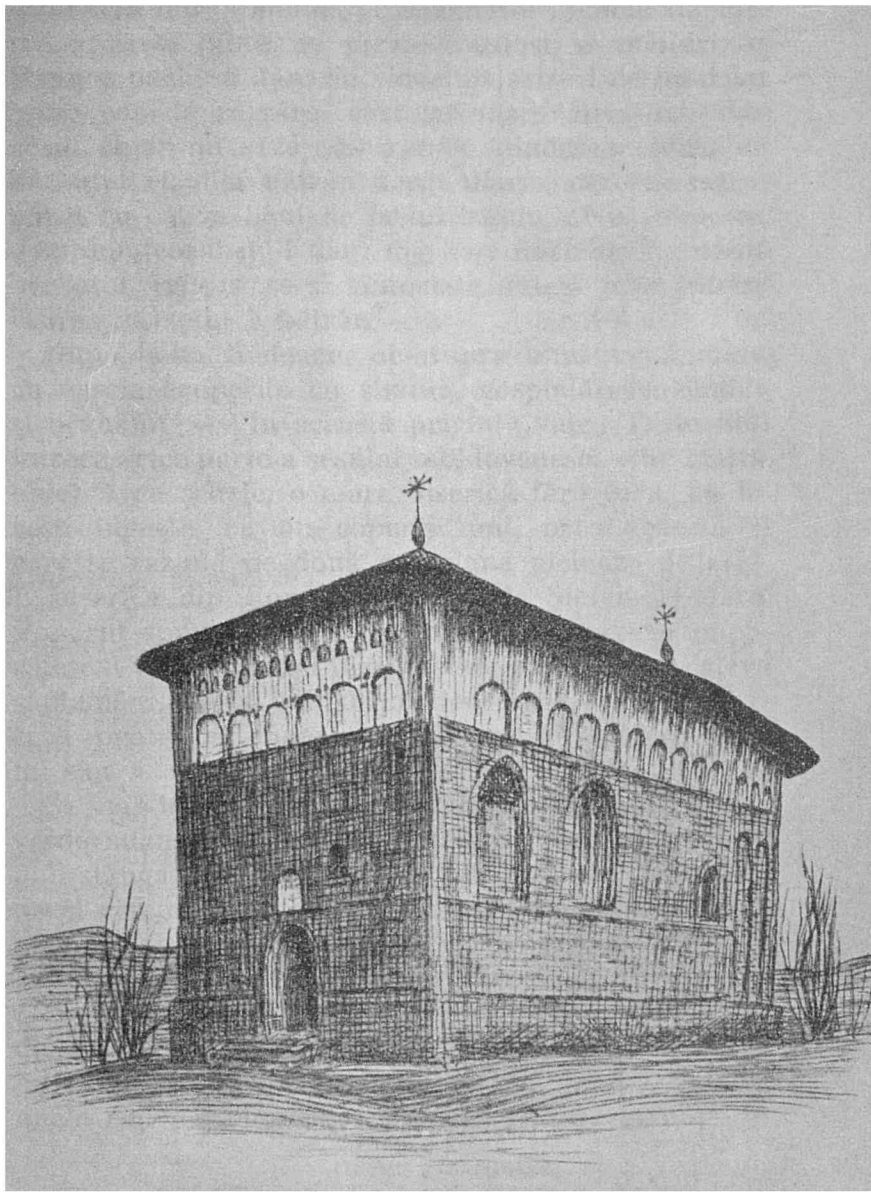

Biserica din Borzeşti, Bacău.

de marfă duc scânduri şi clădării de lemne de foc. La o gară, plină de ţărani vânjoşi şi mândri, o ţărancă oacheşă, tânără, vinde cu şaizeci de bani un mare coş de zarzăre, care ar face câţiva lei; dar coşul chiar nu vrea să-l vândă, fiindcă se teme de bărbatul ei, mai bătrân decât dânsa, care l-a cumpărat cu câţiva bani de la un bâlciu. „Nu se poate, domnule, coşul nu-l dau: mă bate unchiaşul". Adecă bărbatul, ceia ce se şi lămureşte îndată prin mărturisirea că soţul e bătrân.

După halta Rădeana, de-asupra unui sat frumos, cu casele acoperite cu şindilă, gospodăreşte clădite şi orânduite, — în această privinţă valea Trotuşului întrece orice parte a şesului moldovenesc, — se înalţă, oblojită cu şchele, o mare biserică fără turn, cu fereşti înguste, cu un coperiş nou, prea zgârcit, şi care se razimă pe două grosolane picioare de zid[1]. E biserica din Borzeşti, clădită de Ştefan-cel-Mare. Poporul spune că aici şi-a petrecut copilăria împărătescul viteaz de mai târziu, şi de aceia, acum câteva săptămâni, mii şi mii de oameni au alergat la Borzeşti pentru a comemora pe mântuiitorul neamului său.

Şi mai înainte urmează dealurile zimţuite, de un verde adânc supt cerul mânios, de furtună, — cele din stânga mai mari, mai felurite, mai frumoase decât cele din dreapta. În umbra lor, sămănături de porumb şi, ici şi colo, vii sucite pe haragi. Tot sate înstărite, cu casele bine acoperite şi clădite trainic.

Acum, în fund se trage o perdea albastră. Dealurile din care e făcută se taie între ele, amestecându-se şi întrecându-se până la înălţimi aşa de mari, încât unele rup pânza norilor, care atârnă pe pieptul lor

---

[1] Ele au fost înlăturate, dar aşa de stângaciu, încât biserica ameninţă ruină (1916).

ca o salbă uşoară. Albastrul acesta siniliu, catifelat, e prins în cadrul armonic al înălţimilor verzi, mai apropiate.

Muncelele acestea sânt, hotărît, mai felurite şi mai prietenoase decât mândrele muncele sămănate cu pietriş şi pătate de păcură ale văii Prahovei.

Linia se arcuieşte acum, şi în curând trenul e oprit în gara cea mare de la Târgul-Ocnei, care fierbe de lume în aşteptarea şi primirea zilnică a oaspeţilor pentru băile din Slănic. Hamali trec încovoiaţi supt bagaje, tineri eleganţi stau de vorbă în atitudini ca la fotograf, Evrei poftesc la „oteluri". Afară aşteaptă o sumă de birji curate, pe capra cărora ţărani cu pălăriuţe rotunde mână iuţii cai mărunţi de rasă moldovenească.

Ocna începe printr'un bulevard foarte cuviincios, bine pavat cu piatră din aceste părţi. O gospodărie comunală bună, care se vede şi mai departe: este o piaţă cu un întreit felinar, este o grădină publică; cele trei biserici, din veacul al XVIII-lea, mari, puternice, elegante, sânt foarte bine ţinute; locurile sânt împrejmuite. Străzile româneşti, care se înfundă şi la vale, pietruite aspru şi aproape lipsite de lumină, au case, dintre care unele foarte frumoase , de o îngrijire şi o curăţenie desăvârşită. Hanurile le ţin şi Armenii: acela în care ne aşezăm, e o clădire cu trei rânduri: cel de jos are păreţii foarte groşi, de cărămidă, şi bolţi grele; celelalte sânt mai mult din lemnărie, şi rânduri lungi de scări drepte şi rare se ţese de-asupra unei curţi pline de verdeaţă, unde până târziu noaptea slujnicile ţipă, oaspeţi noi sosesc şi cânii latră îndărătnic.

Partea din strada de căpetenie pe care o au Evreii e mai curată decât în alte locuri: descopăr o papeterie, o legătorie de cărţi, o fotografie; târgul a căpătat de curând o şcoală practică de meserii.

Dintre bisericile Ocnei, una, Precista, e făcută pe ruinele unei vechi clădiri de pe la 1680, abia către mijlocul veacului al XIX-lea. Sf. Nicolae nu e mult mai veche, nici Sf. Treime. Înaintea lor a fost înălţată bisericuţa de lemn, pe un deal rotund, care poartă numele de *Biserica Domnească*. Ea n'are nicio frumuseţă şi nicio podoabă, dar ctitorul ei nu e altul decât Dediul, socrul lui Mihai-Vodă Racoviţă şi tatăl frumoasei Doamne Ana. El era Cămăraş de Ocnă când a întemeiat micul lăcaş umil, şi în clădire a zidit şi pietre de mormânt mai vechi decât vremea sa.

Cămărăşia Ocnei era dregătoria îngrijitorului salinelor, care lua în arendă veniturile lor. Cămăraşii, adese ori Greci, erau oameni avuţi, cari se îmbogăţiau şi mai mult. Vestitul Ursachi, apoi Vistiernic-Mare, a trecut şi el pe la Ocnă, şi lui i se datorià biserica veche care a fost înlocuită cu Precista de astăzi. Sistemul dării în arendă a ţinut încă multă vreme. şi după Regulamentul Organic. La urmă, Grigore-Vodă Ghica luă asupra Statului grija salinelor.

El făcu o puternică temniţă, căreia i se zice *Castelul* şi în cancelaria căreia se vede chipul, cu nasul coroiat şi cârlionţii la tâmple, al frumosului Domn, într'o strălucită uniformă.

Spre ocnă şi spre acest Castel ne îndreptăm.

O mare magazie e în legătură cu liniile căii ferate, care-şi are în apropiere o staţie. Ai zice un deposit de mărfuri. Dar, suiţi pe pârleazuri, soldaţii stau cu puştile în mână, ţintind cele ce se petrec înlăuntru. Alţi soldaţi se află în curte, şi o sentinelă păzeste la întrarea unei case cu înfăţişarea de administraţie publică.

Aici osândiţii pentru grele păcate lucrează la scoaterea lespezilor de sare.

Te cobori pe nişte solide scări de piatră în curte. Un condamnat cu boneta de flanelă, de coloare cenuşie, pe ceafă, cu mânile la spate, cu ochii batjocuritori, se primblă în lung şi în lat, pe când altul cu faţa lungă ciolănoasă, dobitocească stă nemişcat lângă dânsul. Un tren minuscul se pregăteşte, având un singur vagon de persoane, jos, strâmt şi fără de fereşti. Ofiţerul de serviciu are bunătatea să ne iea în acest vagon.

Uşa se închide, şi trenul porneşte într'un înlunerec desăvârşit; numai din când în când, la trecerea pe d'inaintea unei lumini, o pată roşie lunecă asupra noastră, şi piere.

Am ajuns. În faţă, se deosebeşte abia un drum negru, umed, supt păreţi uriaşi de sare, de pe cari se scurg picături de apă: de jos, din adâncimi răsună o necontenită izbitură de ciocan răbdătoare

De pe margenea galeriei, toată priveliştea de grozăvie şi nenorocire, de muncă grea şi de suferinţă, se desfăşură la lumina limpede şi crudă a electricităţii. Sarea neagră alcătuieşte tavanul, păreţii, pământul, stâlpii şi sprijinitorile unei nemărgenite sale, ca o vedenie din mările veşnic îngheţate. Ciocănaşii,— hoţi în unijorma lor de un galben murdar ori numai în cămăşi şi încinşi cu brâie, sau şi ţărani tocmiţi cu doi lei mia de chilograme —, caută să niveleze terenul menit să se afunde necontenit. Ei îşi aleg o întindere, o hotărăsc prin toporul lor greu cu vârful ascuţit şi coada foarte supţire; apoi o ciocănesc pe de desupt, şi, când sunetul nu mai e acela al sării celei tari şi bine lipite, ei trec pe supt bolovani o pârghie de fier, cu care deslipesc tot blocul. El se taie apoi în bucăţi şi e vândut astfel, iar fărâmăturile se dau la moara de sare, care lasă pe urmă supţirea şi mărunta noastră sare de masă, pusă îndată în mici saci de pânză.

Întinderea câmpului de muncă, lumina electrică ce se răsfrânge pe zidurile de sare, fața de oțel negru a acestora, tăcerea desăvârșită a atâtor oameni, vuietul înăbușit al topoarelor, figurile rase, hainele murdare dau acestui loc caracterul unui colț de iad, în care rătăcesc veșnic stafii chinuite și nemângâiate.

Locuința, copleșită de blăstăme, a nenorociților e destul de departe, în castelul lui Grigore Ghica. Un pătrat de ziduri înalte, foarte tari, în cele patru unghiuri ale cărora soldați păzesc, sus pe vârf, în cerdace de lemn. Clădirea însăși are două rânduri, scări, arcade, ca în casele cele mari din vechime. Ea încunjură o mare curte interioară.

Toate la un loc fac, precum spune întovărășitorul nostru, cea mai tare temniță din țară.

Sentinela, învoire de la director, temniceri și o poartă înaltă. Osândiții se împart în trei, prin felul lucrului ce fac în acest moment, — al patrulea grup fiind acela, veșnic preschimbat, care lovește în lespedea de piatră cu ciocanele grele. Unii își află de lucru prin curte, și acei cari au de dus o poruncă se răpăd și aleargă cu o încordare sălbatecă a mușchilor, ca și cum la capăt ar fi libertatea, — pentru câțiva numai, răi din fire, libertatea de a face rău; alții stau la tejgheaua din *bazar,* unde vând ceia ce au lucrat în timp de multe săptămâni: sculpturi grosolane în alabastru, colane de mărgele, linguri de lemn, linguriițe de os, condeie, bricege, satâre, cuțite, care li stau în mână, fluiere și câte alte mărunțișuri, făcute cinstit, ca de oameni cari au nesfârșit de multă vreme de pierdut, fiind osândiți pe câte cinsprezece, douăzeci și mai mulți ani, iar unii pe viață, *viețași.* Banii se iau de un supraveghetor, și, după ce Statul și-a cules partea, ei se strâng pentru a fi dați lucrătorului atunci când porțile închisorii

i se deschid. Până atunci e foarte mult pentru atâția din ei, dar gândul lor e pironit numai asupra acelui moment, și astfel ei își fac socotelile, se bucură de câștig, se roagă a li se lua și lor ceva și strigă bucuroși sumele ce li se cuvin pentru ca supraveghetorul să le încaseze și să le treacă în răbojul lor.

Alții sânt acum în lucru, prin încăperile rândului al doilea, în ateliere destul de curate: strungari, mărgelari, săpători, pe când fierăria lucrează jos, cu trei Țigani grozavi, sălbateci la privire. O biserică e deschisă totdeauna; câte o icoană atârnă de-asupra unei uși, flori cresc într'o oală și un cățeluș vesel se poartă printre osândiți, privindu-i cu ochi buni și lingându-li mânile aspre care au vărsat sânge.

Jos, în dormitoare, o laviță de scânduri e împărțită prin lăicere, care sânt și cearșafurile celor cari vor mai adormi, peste câteva ceasuri, o noapte pe lemnul suferinților răsplătitoare. Acum câte un bolnav piroteşte, și pristavul fiecării odăi primeşte pe visitatori.

Osândiții nu se pot pune toți laolaltă. Ei nu samănă decât prin supunerea lor obișnuită, — „revoltele“ se întâmplă numai pentru mâncare, se manifestă numai prin răspingerea ei și prin zgomot, și se potolesc la sosirea directorului-general, pe care-l primesc, ca aici, dăunăzi, în genunchi , prin asigurările, întărite cu jurământ, că nu sânt vinovați și că au căzut asupra lor păcatele altora, și prin rugăminți naive, făcute către orișicine, de a stărui ca să li se ierte din pedeapsă. Altfel, între ei sânt oameni de treabă, cari au ucis la o furie de dragoste,— ca un frumos flăcău din Ardeal, foarte cuviincios, care așteaptă să plece în curând, — săteni de o moralitate obișnuită, cari au dat cu parul sau cu cuțitul într'o ceartă pentru pământ, — așa e un țăran ungur, care vorbeşte cu lacrimile în ochi de clipa

când, după douăzeci şi cinci de ani de ocnă, va ajunge să-şi vadă copiii, pe cari i-a lăsat acasă, şi copiii acestor copii. Sânt, — cei mai nenorociţi, mai rătăciţi şi mai mişcători dintre toţi —, şi soldaţii trimeşi la munca silnică pentru jignirea sau lovirea superiorului. Un biet flăcău tânăr, cu ochii unui copil căruia-i vine a plânge, frumos încă în hainele-i schiloade, are de stat şase ani pentru că, bătut de un sătean ca dânsul, care purta însă galonul de caporal, „a greşit" şi i-a dat o palmă. Se aşteaptă alţi doi tineri, cari vor fi pironiţi pe cinsprezece ani în acest iad, pentru că au fost pârîţi că ar fi voit să bată pe ofiţerul care-i lovise fiind de sentinelă şi fusese dat în judecată pentru aceasta (el însuşi a căpătat trei luni abia). Şase ani, cinsprezece ani se dau uşor de cine n'a văzut niciodată ocna şi nu ştie nici cum se simte în inima lui cel ce trebuie să sufere bătaia, bătaia crudă şi nedreaptă. Şase ani, cincisprezece ani în aierul umed, în întunecimea salinelor, care dau oftică, reumatisme şi nebunie, pe când acasă mama bătrână orbeşte plângând, copiii rătăcesc pe la gardurile oamenilor şi nevasta iubită se face o rea, ca să aibă ce să mănânce. Şase, cincisprezece ani pentru o „greşeală", pentru o vorbă nebună ce se smulge din buze amărâte şi găseşte urechea unui pârîtor nemernic! Domnilor judecători, tineri şi fericiţi, cari nu ştiţi ce e durerea omenească...

Cei mai puţin interesanţi şi cei mai mulţămiţi sânt degeneraţii şi monştrii, cari au ucis pentru plăcerea de a vedea murind şi cari n'au niciun fel de păreri de rău: la ocnă e întunerec, dar nu stai totdeauna supt pământ; odaia de dormit e ca şi cea de acasă, iar mâncarea mai bună şi totdeauna sigură. Având şi o leafă, de câţiva bani pe zi, şi câştigul de la vânzarea lucrurilor ce au fabricat, ei se pot privi chiar, cu mândrie, ca un fel de funcţionari ai Sta-

tului. Toate felurile de schimonosire a feţei se întâlnesc printre dânşii: capete întreite, cu cefe umflate, orbite scorburoase, fălci de fiară, ochi morţi, ochi reci, scânteietori şi iuţi ca de şarpe. Un deţinut cu faţă măruntă şi slabă, de maimuţă, e Alexandrescu, care a tras cu revolverul în Ion Brătianu, iar greoiul individ cu capul mic care scrie la o masă, e un funcţionar, vechiu şi „onorabil" funcţionar, care a ucis pe nevastă-sa la o beţie şi a tăiat-o în douăzeci şi patru de bucăţi. Aceştia sânt „intelectualii" printre acei cari n'au nicio îndreptăţire şi de cari nu-i poate fi milă nimărui.

4. Slănicul

În faţă, aici, la Târgul Ocnei, Trotuşul prăpăstuit, cu albia largă de prund şi bolovani şi apa foarte limpede şi iute, se arcuieşte, fugind. Pe un mal el udă movila, acoperită de vechi copaci, cari ascund în parte casa bătrână moldovenească, cu fereşti rotunde şi acoperişul de şindilă, a lui Costachi Negri, visătorul de la 1848, bunul tovarăş, ajutătorul politic al lui Vodă-Cuza, singuratecul binefăcător din zilele bătrâneţelor sale. Casa e pustie, şi cărările ce duc la dânsa au trecut în stăpânirea buruienilor sălbatece.

Dincoace, peste lespezile malurilor, se ridică rânduri de piatră clădită, închipuind înalte ziduri negre, străbătute de fereşti înguste, ca la o cetăţuie. O mare biserică e împrejmuită de aceste ziduri; întemeiată de Radu Racoviţă, nepotul lui Mihai-Vodă, ea poartă pe fronton o pisanie unică, pe jumătate românească, pe jumătate franţuzească, şi în această din urmă jumătate Radu se laudă că a dat

...des leçons aux plus grands politiques.

Lângă biserică, doarme supt o cruce simplă, încunjurată de un strat de flori gălbii, Costachi Negri:

pe cruce sânt săpate două inscripţii acoperite cu sticlă, una de la Doamna lui Alexandru Ioan I-iu, iar cealaltă de la secretariul frances al Domnului: „A. B[aligot] d[e] B[ayne]". Catinca Negri, sora lui Costachi, a fost îngropată dăunăzi în acelaşi mormânt. Iar Zulnia Sturdza, cealaltă soră, e în mormântul de alături.

Un cerc de înalte dealuri împădurite, cu vârfuri ascuţite ca de munte, închide zarea dincolo de adânca tăietură a Trotuşului. Trăsura se înfundă în valea Slănicului.

În dreapta şi în stânga, căsuţe frumoase acoperite cu şindilă, paşnice cuiburi de ţărani harnici. Sus, sus de-asupra acestor muşiroaie e clădit în înălţime dealul singuratec, pe potecile căruia se caţără capre sprenţare: în câte o poiană spre culme se văd vite albe care privesc în adâncul văii. Într'un singur punct, vârful are locuitori statornici: la măgura de-asupra Ocnei e un adăpost de câţiva călugări uitaţi.

Slănicul ni arată calea către izvoarele lui tămăduitoare. De-odată, el e închis între adevăraţi munţi, cu pietrele aşezate în rânduri, albe, roşii, portocalii, negre, care alcătuiesc ca o spăimântătoare cetate a uriaşilor. Undeva, într'un colţ, muncitori desfac lespezile şi le prăvălesc de vale: zidul e aşa de mare, încât ei par locuitorii pitici ai stâncii, făcând jocuri zglobii cu pietricele de prund.

Iarăşi păduri pe înălţimile mai mici, care se încheie cu aceleaşi vârfuri ascuţite. Sate nu sânt, dar pe tot cursul lungului drum bolovănos, năruit şi strâmb, cu poduri de lemn şubrede, — „la pas", scrie tabla pentru oamenii cari nu ştiu carte —, se înşiră casele văii Slănicului. Tot Unguri locuiesc aici, până pe la jumătatea drumului. „Odată", spune „domnul

Neculae Udrea", birjarul nostru, „Ocna nu era a Statului, ci a *anteprenorului*", şi oamenii se coborau într'însa călări pe ciuturi. Era greu, şi Românii noştri nu voiau cu nicio plată să facă o muncă precum e aceia. Atunci *antepreno ıul* a adus Unguri, şi ei au rămas, s'au aşezat în sate şi s'au *moştenit* aşa în pământul nostru."

De fapt, venirea Ungurilor din valea Slănicului e cu mult mai veche decât vremea *anteprenorilor*. Încă de la începutul veacului al XIII-lea ei s'au coborît în pământurile episcopului catolic al Cumanilor, ajungând pe această cale până în apa Siretiului. Atâtea veacuri au trecut, aducând mari schimbări care au răsunat numai foarte slab în acest colţ ferit de frământările mari ale lumii; Ungurii au luat portul, datinile, apucăturile Românilor, dar şi-au păstrat limba, vechea lor *secuiască*, şi legea. „Unguroaică eşti, fetiţo ?", întrebi pe copila cu părul ca fuiorul porumb şi ochii albaştri şters: *O* — „aia sânt", e răspunsul. „Ştiţi româneşte ?", spui prichindeilor în cămăşuţe albe, cari aleargă cu mănuncheşe de flori în mână, cerând cu limbuţa scoasă un gologan. „Ştim." „Dar ce sânteţi voi ?" „Unguri", răspund ei, pornind la fugă spre casa unde mama, în catrinţă albă, cu conciul şi vălul pe cap, îi aşteaptă ca să li iea secerişul. Întrebaţi în ungureşte, ţăranii ce stau la hanul de la Cerdac, împreună cu un Secuiu tipic, mic, uscat, spân, ca un zbârciog, care a venit de curând din Vaşarheiu, — răspund întâiu: „Poftiţi", apoi vorbesc bucuros în limba lor de acasă. Cât despre neam, ei se declară „Români, fiindcă mănâncă pâne românească". „Ce Români ?", adauge pe urmă Udrea; „Români Unguri, cum e aceia; vra să zică e ca şi cum m'aş face eu Român Ţigan !".

Udrea arată mai departe cum Ungurii sânt „păgâni", oameni răi, cari nu calcă în biserica ade-

vărată şi nu se ţin de „lege". Cu mirare îl auzim povestind pe urmă de sosirea în aceste părţi moldoveneşti a Ungurilor lui Bem în 1848 şi de ridicarea ţăranilor din neamul lor, cu furci şi seceri, împotriva Românilor. „Dar de atunci s'au mai domolit", mântuie el.

Şi de la hanul Cerdacului înainte acelaşi drum, cu apa Slănicului când în dreapta, când în stânga, prinsă une ori în lungi jghiaburi de lemn negru, alte ori întrebuinţată pentru spălatul rufelor, pe care frumoase ţărance le bat din răsputeri cu maiul, ori împănată cu năvoade pe care le ridică şi le afundă tot femei de acestea fără odihnă. Câte un căprar cu gluga pe spate păzeşte neastâmpăratele şi elegantele dobitoace care despoaie tufişurile unei lunci, întorcându-se spre a privi pe trecători cu ochii lor mari, sticloşi. Câte o turmă de oi se odihneşte în luncă.

Plouă. Nori grei plutesc de-asupra, şi din bielşugul lor se revarsă apa, ca un văl de ceaţă, asupra dealurilor din faţă. Ea ne cuprinde îndată. Căruţele trec în fugă, ţărancele, care poartă şiruri de pui atârnaţi pe câte o lungă cobiliţă, sar ca nişte capre, râzând de gluma cerului.

Valea se îngustează, şi înălţimile par mai impunătoare, mai întunecate: bradul stăpâneşte acum, arborele solemn şi sigur. Câteva case mai îngrijite decât cele obişnuite ale ţăranilor din aceste părţi. Un sergent de artilerie şi o doamnă cu umbrelă răsărind din vale arată apropierea Slănicului cu lume orăşenească felurită, care se curarişeşte cu primblări ca şi cu ape, şi mai mult chiar decât cu ele.

În curând vederea se deschide. Nu mai e valea Slănicului, căci râuleţul se strcoară la o parte printre brazi, prins în fântâni şi aruncat în cascade. E

un circ de munţi, înveşmântaţi de la poale până la creştet în catifeaua adâncă a vechilor păduri. Marile oteluri: Racoviţă, cel mai întins, Pufu, Cerbu, mai sus către pădure, Casinul Regal, mai elegant decât îngrijit, vilele, cam rare, se află, parte pe coastele înălţimilor, parte în vale şi parte în pădure chiar.

Această pădure este străbătută de cărări, împodobită cu bănci, cu pieţe de *tennis* şi luminată; ea adăposteşte un bazar unde se vând lucruri de la Ocnă, sculpturi de-ale meşterilor italieni, cărţi, ziare şi fotografii. Cu pasul încet al bolnavilor şi al oamenilor fără lucru, oaspeţii trec, singurateci sau în grupe; jocurile se înfierbântă, convorbirile se înoadă, se desleagă, plutesc în toate colţurile. Mai departe nu se văd nici sate, nici turme, nici stâne, nici drumuri; graniţa, cale numai de un ceas, e foarte puţin cercetată şi nu duce, în Ardeal, nicăiri. Slănicul rămâne astfel, nu o Sinaie a Moldovei, căci viaţa elegantă se tot restrânge, de şi se înmulţesc visitatorii, şi viaţa oficială lipseşte, nici o vilegiatură plăcută, căci, cu toate concertele, represintaţiile de teatru şi balurile, nu prea sânt distracţii, nu atât un loc de tămăduire, căci sânt şi atâţia sănătoşi, cari se simt mai bine însă decât acasă la dânşii, ci un fel de minune lecuitoare, împăcătoare, întăritoare şi fermecătoare a întunecatului codru de brazi, al cărui zimbet e această minunată poiană.

5. De la Slănic la Palanca.

Acum, cu trenul, în sus, pe valea Trotuşului. Nu mai e valea îngustă a Slănicului, între două singure şiruri de dealuri, ci înălţimile verzi sânt risipite în toate părţile, până în depărtările vinete.

Dărmăneştii, cu exploataţiile de păduri ale d-lui Barbu Ştirbei.

Comăneştii, moşie a familiei Ghica, ramura ce por-

neşte din Iordachi, fratele lui Costachi, strămoşul Delenilor. Castelul, o clădire nouă în mijlocul unei grădini foarte frumoase, se găseşte în faţa gării smălţuite şi încununate cu turnuri, care se poate admira mai mult decât locui şi întrebuinţa.

În apropiere, e cheresteaua cu aburi a „societăţii anonime", adecă a Casei Goetz. Într'un imens hambar, şaisprezece maşini lucitoare prefac în scânduri buturugile rotunde, care se aduc pe apă şi cu trenul şi sufăr aici o altă prefacere. Alături, o enormă roată de fier e pusă în mişcare de aburul ce vine dintr'o odaie întreagă de cuptoare. Larga curte e plină de clădăriile înalte ale scândurilor pe care trenul le duce în toată ţara şi, prin portul Galaţilor, peste hotare. Trei sute de lucrători, Români, destui Evrei şi mulţi de alte neamuri, fac pe zi douăzeci, treizeci de vagoane.

Satul are o şcoală foarte frumoasă. Biserica, răsărită din ierburi înflorite, răsună de cântările slujbei de Duminecă. E plină de o asistenţă foarte credincioasă. Femeile stau lângă uşă: poartă conciuri, cele măritate; îmbrăcămintea lor se deosebeşte mult de la una la alta: sânt fote şi fuste groase de postav bătător la ochi, cămăşi cu arnici şi cămăşi bătute cu fluturi. Bărbaţii, cari ocupă mijlocul naosului, poartă sumane cafenii sau podoaba grea şi scumpă a cojocului. Slujba preotului, încă tânăr, e bună; dascălii stâlcesc grozav cuvintele, trăgând pe nas cântecul; ţărani şi ei, poartă veşmântul obişnuit al acestora. Cerşitorimea e înfăţişată printr'un Ţigan tânăr cu picioarele sucite.

Curtea boierească e un frumos castel, clădit de arhitectul Ateneului. Unul din cele mai mari parcuri din ţară o încunjură, şi un crac al Trotuşului aleargă viiu şi limpede, supt podeţuri de lemn şi de piatră. Unii din copaci au întrecut vrâsta de o sută de ani,

şi adunarea lor în alei umbroase face unul din cele mai desăvârşite drumuri de taină şi linişte. Se zice că în castel se păstrează frumoase colecţii din călătoria în Africa a domnilor Ghica, tatăl şi fiul, a căror primejdioasă şi costisitoare excursie a adus adevărate foloase ştiinţii.

În razele voioase ale dimineţii, satul se arată vesel, tot aşa de bine clădit ca şi celelalte din această parte muntoasă. Pe drumurile vecine în cete de ţărani în haine de serbătoare, pe când altele pleacă în răcnetele de bucurie proastă ale beţivilor cari se clatină. Veniturile mai mari decât aiurea şi necunoştinţa mijloacelor de a le întrebuinţa au răspândit şi răspândesc crâşmele, înfloritoare în acest colţ fericit de ţară, unde pretutindeni sânt bogăţii ce se pot smulge pământului. La Ciobănuş este o fabrică de sticlă, la Asău se scoate lignitul, la Moineşti se scoate păcura, la Tarcău piatra. Apele minerale, de iod, de pucioasă, ţâşnesc ici şi colo, fără a fi culese încă şi întrebuinţate. Numai dacă atâta bogăţie ar folosi în adevăr neamului nostru, şi nu vânătorilor de câştig în ţările sălbatece, neputincioase şi nevolnice!

Şi Comăneştii are teatru: de o parte a fost vechea noastră cunoştinţă Popov, de alta, d. N. „Pascaly“ oferă privelişti interesante şi scene tragice într'o „Kafene“ condusă de un domn cu şapcă, la ale cărui invitări răspundem prin cel mai puţin politicos din refusuri.

Întorsul de la Palanca, unde am sosit pe un drum de noapte.

Staţia e o căsuţă de lemn: vama se află dincolo de Ghimeş, pe pământul unguresc. Înălţimea e mare, ceia ce arată şi vântul pătrunzător de rece care flutură supt cerul albastru şters al celor patru ceaşuri de dimineaţă, mânând încet frânturi de nou-

rași negri. Dar stânca goală, revărsarea de pietriș, sălbătăcia măreață a culmilor nu se văd nicăiri: munții, cari stau gârbovi în toate părțile, ca un sobor de moșnegi, sânt înveșmântați într'o catifea întunecată de brazi. Prin mijlocul lor curge Trotușul, abia țișnit din izvoare: e numai o șuviță îngustă de apă neagră, strecurându-se pe prund.

De-a lungul lui duce cea mai înceată călătorie cu trenul, oprită câte jumătate de ceas la fiecare stație. Pe lângă neînțeles de luxoasa haltă care poartă numele inginerului ce a construit linia, d. Ilie Radu, celelalte stații nu sânt altceva decât case țărănești mai bune, care au fost, de bine, de rău, potrivite cu noul lor scop; alte case de țară sânt întrebuințate pentru locuința personalului. Și, când în față se întrec toate florile grădinilor vechi ale Moldovei, când un mănunchiu de copii cuminți își iau la ferești „cafeaua de toate zilele", atunci așa, niște căsuțe smerite îți par mai frumoase decât tot haosul de turnulețe, arcade și ferești încadrate cu smalturi, din care dorința de a uimi și a risipi a format gările altor linii nouă.

Trotușul se strecură, se rupe în ramuri, se împrăștie pe prundișul larg, se unește iar, spumegă lovindu-se de pietre, intră în hotare de lemn pentru a mișca fierăstraie și, în jocul său nebunatec, scânteie ca o platoșă de oțel. Valea lui e de o lărgime măreață, sămănată aproape continuu cu frumoase case de lemn și șindilă, când strânse la un loc ca o turmă de oi sfielnice, când risipite rar; câte o movilă jupuită pare rămasă în drum, în revărsarea unui puhoiu uriaș din vremile sălbatece ale pământului. Unele înălțimi apar spintecate de bolovani și pustii, altele, acoperite numai cu covorul de catifea al ierbii, sânt împărțite cu garduri de nuiele și poartă câte

un lan de porumb țărănesc. De două ori înjugat cu poduri, îndrăznețul muntean ni taie drumul iarăși ceva mai departe, și, ajuns acum puternic, el cară în preajma Comăneștilor buștenii codrilor către marele fierăstrău cu aburi.

El e viața unui întreg ținut, dintre cele mai strălucite ale țării. Odată și pe malurile lui ca și pe ale Slănicului erau vechi așezări ungurești din evul mediu; aceasta o arată și numele de astăzi ale unor sate: Agaș, Asău. Goioasa, Brusturoasa sânt, din potrivă, nume românești, iar Palanca e numită așa după o palancă, o mică cetate de graniță. Tipuri ungurești, plete și mustăți bălane, ochi mici, fețe rotunde, peliță roșcovană se mai văd încă, dar limba străină a murit de mult aice, și tot așa legea catolică a trecutului. Bărbații poartă pălării rotunde, cu margenile mici, sumane cafenii, cojocèle, adesea ori cusute cu arnici, și ițari strâmți. Femeile se înfășură în fote roșietece, negrii, dintr'o singură bucată, care se încheie sus, în față; unele din ele au însă rochii înfoiate, ca ale Unguroaicelor, de postav gros, roș și negru; la câteva am văzut fuste de mătasă neagră cu dungi albe pe poale, pieptare de catifea cusute cu fir de aur ca în Serbia și în Turcia și cămăși așa de bătute cu fluturi, încât nu se mai cunoaște pânza. Oamenii sânt curați, zdraveni: pădurile îmbogățesc, și mine, — la Asău pulberea de lignit curge printre brazi în fața stației —, fierăstraie, fabrici adaugă la putința unei munci care răsplătește bine.

Vezi, în acest drum de dimineață, satele trezindu-se. La 4, Palanca doarme încă întreagă. La 5, se zăresc în cale fete albe, mlădioase ca o creangă înflorită, care se coboară spre Trotuș cu cofița sau cu undița în mână. Câte un flăcău li răsare înainte la întors, și ele se opresc pentru două vorbe de glumă, iar, când el pleacă, hotărît și mândru, se

întorc să-l vadă cum urcă voiniceşte cărarea lângă pârău. Câte o bătrână gârbovită trece pe mal, depănându-şi firul din furcă. Vitele merg la păşune în luncă. Doi tineri fac calea împreună, şi el cearcă să prindă mâna ei, care se smulge sfioasă: la fântâna din răscruce el ridică doniţa pentru amândoi.

6. De la Moineşti la Bacău.

De la Comăneşti până la Moineşti e o vale largă, cu înălţimile scăzute. Lanuri întinse de porumb acopăr acum coastele. Privirea se deschide în toate părţile asupra pădurilor, satelor risipite şi sămănăturilor.

Moineştii, întâia şi cea din urmă staţie a acestei linii laterale, se vesteşte prin puţurile de păcură, acoperite cu gherete de lemn negru, pe un deal scorburos şi despoiat.

Târgul desfăşură în vale cele câteva străzi ale sale. Un Evreu proprietar de trăsuri ne iea în primire de la început şi se face călăuza noastră nepoftită la Subprefectură, unde nu găsim pe nimeni, la Primărie, care se repară, şi în câte alte locuri, prin strădiţe cu case româneşti, prin uliţa de căpetenie, mărginită de multele prăvălii ale Evreilor. La urmă se dovedeşte că nu putem merge la Roznov, ţinta pe care ni-o pusesem, şi aceasta pentru că boala de vite şi paza împotriva ei au tăiat drumul cel mai scurt, iar cel lung străbate mai tot timpul printr'o mare pădure şi suie un deal care înspăimântă pe birjarii Moineştilor. E o singură mântuire: a merge la Bacău, cale de vre-o patru ceasuri, şi a lua de acolo trenul spre Piatra, sau, cum se scrie în nomenclatura Căilor Ferate: Piatra-Neamţ (spre deosebire de Piatra-Olt).

În aceste rătăciri am văzut târgul. E pavat şi are margeni de trotoare, dar noroiul făcut de ploile din

urmă înegreşte toate drumurile. Singura clădire mai bună e o „şcoală israelito-română". O grădină publică, foarte puţin asemenea cu aceia, curată şi foarte cercetată, din Târgul-Ocnei, se mai cuvine a fi pomenită.

Încolo, prin Moineşti foiesc vre-o 7.000 de Evrei, meşteşugari şi negustori. Câştigul lor e foarte mic. Puţurile de păcură au slăbit, cele cinci-şase sonde nu dau nici cât trebuie pentru fabrica de „gaz", de petrol, de mai jos, care se alimentează cu păcura adusă din Muntenia. Ţăranii din judeţ se pot duce pentru târguieli şi la Ocna şi la Bacău. Locuitorii creştini din Moineşti, dintre cari câţiva au o frumoasă stare, sânt abia vre-o treizeci, patruzeci de familii. Astfel Evreii trăiesc aici ei între ei; cafeneaua are la uşă o tablă cu însemnarea: „zionistă", care arată mai mult nemulţămire şi gust de tărăboiu decât dorinţa adevărată a unei întoarceri în Palestina. În toate se vede sărăcie, lene şi murdărie.

Trăsura spre Bacău e foarte puţin vrednică de acest nume. Odată, ea a fost de sigur, o adevărată trăsură, dar, în cei cinci ani de când o are proprietarul ei din urmă, n'a rămas dintr'însa decât un poclit pătat în tot chipul, lemne goale care tremură supt picioare, fierării desşurubate, perini crăpate şi lustru dejghiocat. Pentru ca să încapă numărul de opt muşterii, — fireşte numai Evrei —, cu care se porneşte de obiceiu la drum, s'a adaus o lungă scândură acoperită cu piele, prin care curg paie, la locul unde stă de obiceiu scăunelul din faţă. Sânt înhămaţi trei cai, dintre cari unul e un biet moşneguţ ce năpârleşte de bătrâneţă. Birjarul a făcut oaste, nu se teme de puşcă, ştie că hoţii nu supără pe birjari, fiindcă ei n'au bani; el poartă, după datina neamului său, un vechiu surtuc larg, rănit la coate,

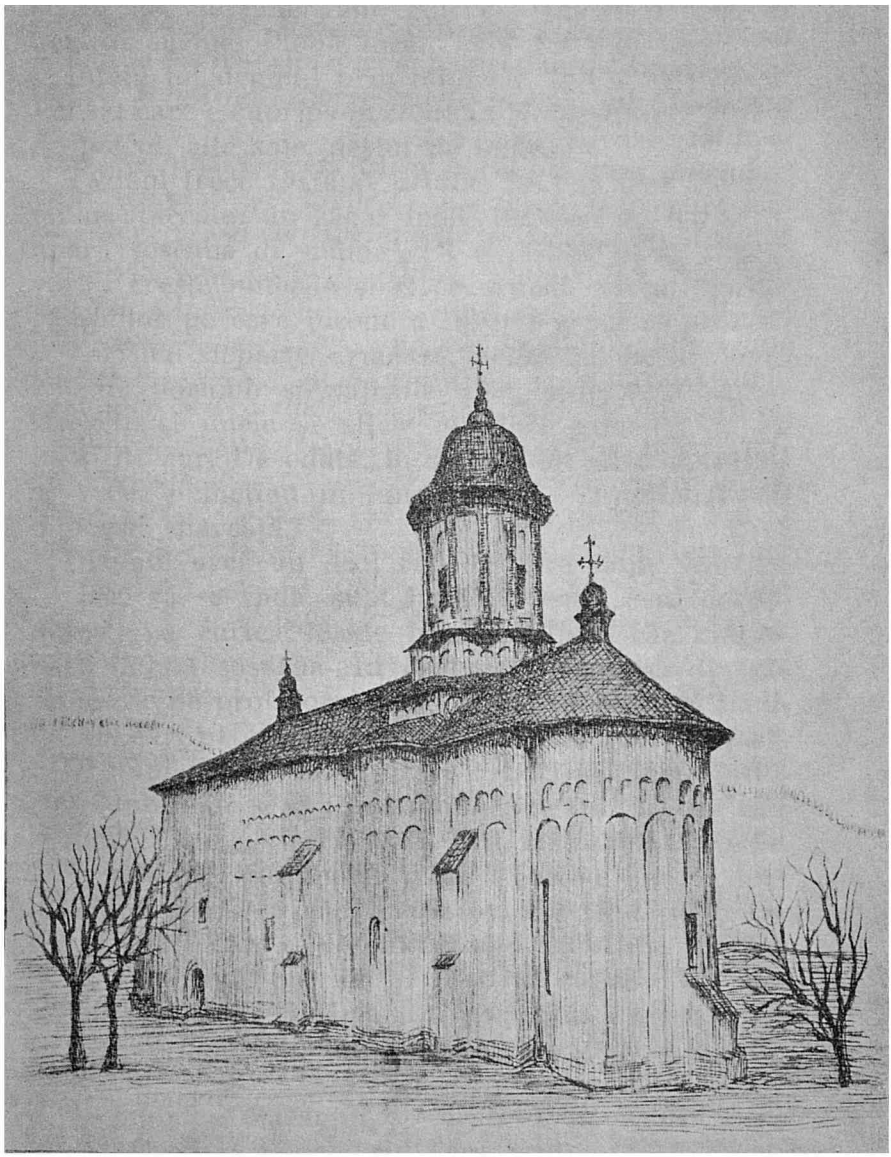

Biserica din Tazlău, Bacău.

şi, în loc de guler alb, gulerul, ridicat în sus, al acestui surtuc. Plouă încet, apoi tot mai tare.

Întăiu tot drumul prin muncele, într'o vale largă. Un sat care e cuprins în comuna Moineştilor. Fabrica de petrol, alte sate, destul de bune.

Tazlăul trece răsfăţat printre braţele moi ale sălciilor aplecate; un zăgaz înalt, încheiat cu lemnării, apără şoseaua de mânia ce-l cuprinde când primăvara-i creşte puterile şi el se aruncă nebun asupra câmpiilor pe care începe a înverzi grâul în arături.

Tot mai departe urmează, acum în soare, lanurile de porumb şi pajiştile albe, pajiştile albastre, stropite şi unele şi altele cu flori galbene, ca un nisip de aur. De odată, în stânga, tot şirul munţilor se vede învineţind în fundul zării, — privelişte de o poesie măreaţă.

Drumul urcă un deal răpede spre satul Scorţeni. El lasă să se vadă, supt înălţimi verzi, case gospodăreşti cu curtea foarte bine îngrijită. Ele mărginesc îndată şoseaua. În cea mai frumoasă din ele întâlnesc pe profesorul şi scriitorul P. Misir şi familia lui, cari petrec vara în acest minunat colţ de ţară.

Drumul se coboară printre arbori şi fâneţe înflorite. Muncelele scad necontenit. Lunganii, un sat mai mult de Ţigani, sărăcăcios şi urît, e străbătut răpede. Din potrivă, Mărginenii, lângă Tazlău, nu se mai mântuie. Dacă se văd locuinţi neîngrijite, altele au fereşti mari, care se deschid şi sânt lipite une ori câte două împreună, precum şi porţi şi cerdace de lemn săpat, perdele. Primăria e o cocioabă, dar eleganta şcoală se poate număra printre cele mai bune din ţară.

Vecinătatea Bacăului se arată prin câteva case între arbori departe, prin sera unui orăşean, care şi-a ales şi locuinţa lângă dânsa, prin trăsuri care duc la ţară copii bine gătiţi, prin linii ferate, bariere

şi trenuri de marfă şi prin dunga de dealuri care înseamnă, la capăt, lunca Siretiului.

Dincolo de oraşul propriu zis, spre Siretiu, care primeşte Bistriţa la cinci chilometri de Bacău, se întinde o frumoasă alee de case curate; berăria Grivel, întemeiată de câteva zeci de ani, chiamă vara lumea la petrecere în grădină.

Puţin mai departe, oraşul s'a mântuit: ţăranii cosesc un lan de ovăs; o copiliţă se odihneşte supt spice, pe când tatăl, mama, sora, aplecate, taie paiele aurii. Nu departe e bogata florărie a d-lui Radu Porumbaru. Îndată se văd clădirile înalte ale fabricii de hârtie de la Letea, cea mai mare din ţară. Prinsă în zdraveni păreţi de piatră, Bistriţa dă puterea care mişcă vânjoşii motori de oţel. Ea aduce lostopanele de brad, pe care o maşină le taie în bucăţele, precum altă maşină rupe cârpele de tot felul. Bisulfatul de calciu, produs într'o odaie în care mirosul înecăcios al pucioasei învinge pe acela acru al varului, topeşte o parte din material, lăsând slobode numai fibrele. Acestea sânt prefăcute în leşie, curăţite, colorate, încheiate. Apoi leşia ajunge un aluat care vine să se usuce pe suluri de metal ce se mişcă în aierul fierbinte, până ce la urmă el se preface într'un singur val de hârtie. Aceasta e istoria hârtiei pe care o ai în mână, cetitorule.

7. Caşinul. De la Caşin la Agiud.

Întoarcerea până la Brătuleşti, unde Şuşiţa se înfundă într'un vălmăşag de umflături lutoase. Pe alături, intrăm în uliţa unui sat ca Soveja: gospodarii sânt duşi la câmp, copiii zburdă pe dealuri, şi paza caselor, grija crâşmelor şi hanului o au femeile, straşnic de voinice, care ni arată calea, făcând mişcări din mâni parcă ar îmblăti grâul. O

ceată de băieţaşi în cămăşi prăfuite aduc în triumf un biet cocostârc cu aripele răşchirate, care a căzut de oboseală în mânile micilor tirani.

Îndată sântem robii pădurii, care ne încunjură de pretutindeni. Nu e o pădure strânsă pe laturile drumului, ci o largă întindere de pământ lutos sămănat cu arbori deşi; poieni de fân se deschid în toate părţile. Soldaţi tescuiesc cu maşina stogurile risipite, care sânt, în acest an de secetă, o bogăţie pentru cine le are.

Pădurea ne fură tot mai adânc pe drumuri înguste în mijlocul verdeţii. Ea închide toate zările, şi nimic nu mai este supt cer decât farmecul ei sălbatec, decât aroma fânurilor ei cosite, decât vuietele uşoare ce vin din adâncurile nemişcate. Greoaia trăsură cu patru cai se înfundă tot mai mult pe poteci care sânt o rătăcire: duhurile zglobii ale codrului acum şuguiesc cu drumul nostru: ele ne smomesc spre desişurile închise, cu vechi căsuţe moarte de mult, unde nu mai trăieşte nimic. Unde sântem, căci vârfurile cărării s'au pierdut în tarea iarbă uscată, pe care luneci, — altă glumă a duhurilor uşoare ce sânt stăpâne aici? Un puşcaş, cu tovarăşul lui, săteni cari se plâng amar de secetă şi spun că ar fi fost mai bucuroşi de moarte, ne lămuresc. O jumătate de ceas înapoi, şi apoi pe acel drum din dreapta care trece pe lângă alt bordeiu mort.

Într'una, ceasuri întregi, copaci mari, tăcuţi, râpe ce se afundă, maluri ce se caţără, ape limpezi zbeguindu-se pe largul pat de bolovani căraţi de dânsele. Trăsura face minuni de echilibru, caii luptă din răsputeri, strângându-se între dânşii, căţărându-se pe povârnişuri grele, poticnindu-se, îngenunchind; birjarul mână mocnit, şi o ceaţă de ciudă-i acopere strălucirea ochilor de pisică sălbatecă, îi taie glasul aspru. Iar noi ne dăm pe deplin în voia

marii păduri pustii, care ne suie, ne coboară, ni întinde scări de lut şi de bolovani, ne lasă încet pe coborîşuri moi, ne răcoreşte prin cursul de apă asupra căruia e întins un pod capricios de bolovani, ne oboseşte şi ne odihneşte, ne încălzeşte şi ni dă răcoare.

Câţiva Ţigani săteni într'un adăpost lângă râuleţ; un puţ de păcură părăsit, cărăuşi şi văcari singurateci se ivesc şi pier răpede în marea pace prietenoasă. De-odată, căsuţe se fac de-asupra malului, cu sămănături împrejmuite, ici una, colo alta; bolovani mari, lespezi grele sparg malul de lut, iar jos, larg acum şi vioiu, aleargă într'un vast câmp de pietre răspândite un râu de munte, despărţind două maluri înalte.

Pe cel din faţă, trăsura se strecoară hodorogind de-asupra prăpăstiei adese ori năruite. Trecem îndată prin satul Mănăstirea Caşinului, primiţi cu neobişnuite semne de cinste, care se datoresc celor patru cai ai bietei trăsuri hodorogite şi prăfuite. Acum, vedem mănăstirea.

Marele zid, întreg, a fost dres între anii 1820 şi 1830, dar cea mai mare parte a lui e veche, din vremea ctitorului, Gheorghe Ştefan-Vodă. Acest urmaş al lui Vasile Lupu pe care-l prăbuşi de pe tron prin răscoală a vrut să nu rămâie prea mult mai pe jos decât înaintaşul său, care lăsase a se zidi minunea Trei-Ierarhilor. El a durat această strălucită mănăstire din trainice materiale de piatră şi a acoperit-o cu podoabe alese. Puternicul turn de la poartă, răzimat pe contraforturi grele, poartă pe el capete de lei, două împletituri de ciubuce în lung la margenea fereştilor şi o dungă, apoi un arc de plăci în formă de floare, ca la Cetăţuia. Podoaba uşii urmează însă şi mai departe; din uşorii de piatră iese două mânere sculptate; un altul se găseşte în

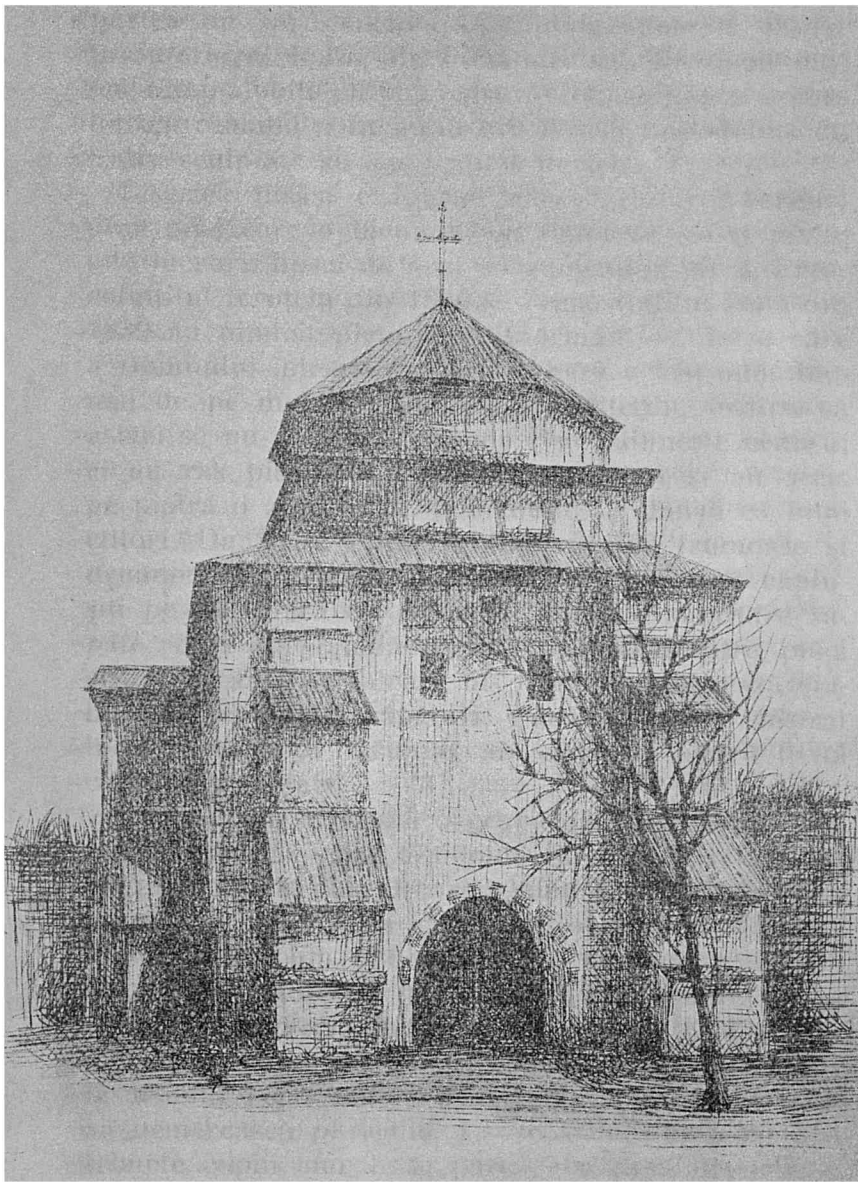

Clopotnița mănăstirii Cașin, Bacău.

partea de spre curte a turnului; altele la ieşire. În interiorul bolţii, de două ori se taie două ciubuce împodobite cu plăci şi având la mijloc o floare. Partea cealaltă a turnului are ferești împodobite cu cadre sculptate şi, sus, capete de leu.

Biserica însăşi e foarte mare; cele trei turnuri prea mici care o încununa se datoresc, ca şi multe alte lucruri, lipsei de gust a egumenilor greci. Preaosfinţitul Ieroteiu din 1806 şi Preaosfinţitul Isaia din 1839 au nimicit pietrele de mormânt —, între care a Domnului întemeietor însuşi, care a fost adus tocmai de pe malurile Balticei, din Stettin, pentru ca astăzi să nu se mai ştie unde i se odihneşte cenuşa; ei au ras pisania lui Gheorghe Ştefan şi au scris pe piatră o alta, care-i pomeneşte pe dânşii ca întâi ctitori. Dar n'au putut schimba liniile frumoase şi ornamentaţia bogată a bisericii. Păreţii sânt căptuşiţi pe din afară cu colonete, fereştile au cadre săpate: cele din faţadă poartă şi bourul între plăci sculptate. Uşa de întrare în pronaos înfăţişează ciubuce, vase şi alte săpături. Până şi beciul, păstrat încă, al vechilor locuinţe, are gura de piatră tivită cu flori sculptate[1].

La biserică se adună o grupă de săteni, între cari un fost primar, care e aidoma Gheorghe Ştefan, aşa cum se vede în chipul care-l înfăţişează la bătrâneţă. Ei vorbesc frumos şi răspicat despre multe lucruri, arătându-se, cum e de obiceiu Românul, mai buni critici şi dătători de sfaturi decât îndeplinitori. În comună sânt vre-o şapte sute de locuitori, şi, dintre dânşii, niciunul nu se pricepe la meşteşug, care e lăsat unui Ţigan tembel şi Evreului care se întâmplă să nemerească pe acolo. La şcoala de meserii şi-ar trimete copiii, dar li se pare că e prea departe, şi

[1] Biserica a fost reparată de Comisiunea Monumentelor Istorice (1939).

apoi n'au acasă la ei şcoala elementară, pe care o doresc. Din vorbă iese însă mai departe că acei cari vorbesc mai cu căldură pentru meşteşug sânt cei cari au lăsat ca fiii lor să li urmeze munca de plugari.

Satul Caşin, aproape un târguşor, se ajunge răpede printr'un drum care nu mai samănă cu acelea din Putna. În dreapta şi în stânga se urmează înălţimile, dar ele sânt în cea mai mare parte împădurite, şi numai din când în când se vădesc măruntaiele de lut şi humă, galbene, roşii, albăstrii, sure ale muntelui. În mijloc nu mai este aici cursul îngust al unui râu pierdut printre bolovani, ci o largă vale e prinsă neîntrerupt de lanuri de popuşoiu. În fund, plouă peste munţi îndepărtaţi.

Biserica cea veche din Caşin chiamă de-odată privirile. Ea aminteşte, întru toate, bisericile muntene, şi e un foarte frumos tip al acestora. E clădită din cărămidă, dar cadrul fin sculptat al fereştilor este de piatră. Pridvor deschis, având patru stâlpi, despărţiţi prin arcade ogivale. Alţi stâlpi ca aceştia fac ca o perdea între naos şi pronaos. Pe păreţi, — sprijiniţi astăzi grosolan cu contraforturi informe, — se înşiră sus ocniţe, iar supt ele fine coloane, foarte supţiri şi, ţinându-se samă de material, minunat lucrate. Catapiteasma a fost reparată în 1797, dar clădirea e, neapărat, mult mai veche.

Caracterul ei muntean s'ar lămuri prin obârşia locuitorilor. Odată erau aici în Caşin două cete, care se feriau a se înrudi între ele, Rucărenii şi Dragoslăvenii. Cum au venit aici aceşti ţărani din şchelele Câmpulungului, din Rucăr şi Dragoslavele, — şi la Soveja însă se întâmpină aceste două cete —, nu se poate hotărî, de şi e probabil că aceasta s'a întâmplat pe vremea lui Vasile Lupu.

Trecem prin iarmarocul Caşinului, care începe a se pregăti pentru ziua cea mare de 15 August, cu căruţele, carăle, oaspeţii, panoramele, — vechi cunoştinţe de la Moşi —, şi Jidanii săi. Iarăşi valea cu porumburi înalte. Ea se deschide de-odată, lăsând să se vadă cel mai minunat cerc de culmi albăstrii depărtate.

Eşti acum în Oneşti, un mare sat frumos, despărţit printr'o şosea cum n'am întâlnit de mult şi înviorat prin mişcarea mărfurilor care vin la gară. Lumea începe a sosi la hanuri şi se îmbată pentru a putea bea mai bine la iarmarocul din Caşin.

Petrecem noaptea la un Evreu cu miros de ceapă şi grăsime de gâscă în odaia de cinste, unde cărţi poştale ilustrate sânt răvăşite pe masă. Fetele oaspetelui nostru îşi mărturisesc gândul de a se mărita cu un Român, fiindcă... Românul cere mai puţină zestre. Avem şi noi deci însuşirile noaastre.

Din Oneşti dai îndată în Borzeşti prin valea Trotuşului, în care vioaia apă de munte se răsuceşte şi lunecă, supt înălţimi acoperite cu păduri. De cealaltă parte, altă spinare de dealuri se întinde, când sămănată cu arbori, când acoperită cu sămănături, când goală, jerpelită. La mijloc, tot valea largă şi desişul popuşoaielor înspicate. Cară aşteaptă în margene; sătenii încarcă pe dânsele braţe de popuşoiu care n'a legat şi a rămas o biată buruiană cu pămătuf; alţii coboară, aducând frunzare acasă, — amintiri ale secetei şi sărăciei. Linia drumului de fier se prelungeşte curată, pe când şoseaua fumegă de praful pământurilor lutoase. În fund se vede iarăşi linia dealurilor Siretiului.

Borzeştii, Borozeştii, — aşa zice poporul, cu aplecare către vocalisarea ungurească —, e un mare

sat de Unguri, într'un ţinut foarte bine lucrat, având şi grădini de legume. Sus, de-asupra clădirilor revărsate în neorânduială pe coastele dealurilor, păzeşte încă pe un tăpşan, rupt de colţi de piatră, care sânt rămăşiţe de zidărie, biserica lui Ştefan-cel-Mare. Legenda pune leagănul chiar al Voevodului în această bogată parte a Bacăului, între Siretiu şi munte.

Biserica de astăzi are adausuri care o îngreuie: cele două contraforturi urîte ce năzuiesc până la coperământ, clădite din bolovani, din cărămidă, în care s'au lipit şi fărâmături de pietre mormântale, contrafortul, tot aşa de grosolan, care sprijine altarul, au fost adause de un vechiu stăpânitor al satului, Manolachi Ruset, care şi-a îngropat aici soţia, la 1716. Nişte nepricepuţi şi nişte săraci au tencuit şi văruit partea de sus a clădirii şi au trântit un acoperemânt de şindilă, care se drege acum, în loc să se înlocuiască prin altul de olane. Pe dinăuntru n'a rămas nimic din ceia ce fusese, decât nervura bolţilor şi podoaba uşii care duce în naos. Turnul clopotelor nu mai este.

Altfel, ai toată zidirea veche. În fund, se văd cele două rânduri de ocniţe şi rotilele de smalt: la ocniţile de sus ele stau deosebit, una verde, alta galbenă; la cele de jos, sânt grupate câte trei, într'o ordine triunghiulară, care se schimbă în ceia ce priveşte coloarea. Se văd rândurile de smalt şi rândurile de cărămidă pe aceiaşi faţadă. Inscripţia frumoasă stă încă supt micul ei coperiş de piatră. Fereştile sculptate, fereştile gotice, ferestuicile, — toate câte una pe fiecare latură, — au fost astupate în parte, dar n'au suferit nimic. Absida-şi are firidele de cărămidă aparentă, presărată cu rotile de smalt.

Fireşte că această clădire nu poate sta alături, ca material şi ca îngrijire şi bogăţie, cu bisericile de

mănăstire sau cu bisericile din oraşe-ale lui Ştefan-cel-Mare. Dar, aşa cum este, biserica din Borzeşti e cea d'intăiu printre acelea care împodobesc satele României.

Îndată, prin monotonia unui drum care îneacă în praf, ajungem la Agiud şi poposim la un hangiu căruia-i sântem mai mult o povară, aşa de greu scoate la iveală ce trebuie unor drumeţi obosiţi.

8. Dincolo de munte, în Secuime.

Peste culmi, într'o ţară unde Românimea e aşa de legată de-a noastră, având de la Vlădica de Roman şi vechile antimise ale bisericilor, acolo, în „Secuime", de-a lungul Murăşului, trecem prin sate în care numai pe alocurea populaţia este românească, pe când în valea vecină ţărănimea aceasta a cedat presiunii îndelungate, şi a vecinătăţii străine, şi a Statului care ocrotia pe aceştia.

Bieţi de Români, cari au păstrat din ceia ce a fost atâta doar: portul, legea unită şi unele obiceiuri

Aceste obiceiuri, păstrate şi de aceia cari vorbesc încă româneşte, sânt din cele mai frumoase. Le-am găsit la serbarea populară dată de secţia din Târgul Murăşului a Ligii Culturale. Am văzut sosind colăcerii călări pentru peţirea miresei şi gardul de rude ale fetei care li tăia calea. Am asistat la zicerea oraţiei, la întrebări şi la răspunsuri în care toată iuţimea de spirit a rasei ieşia la iveală prin ascuţişurile dialogului. Flăcăii au pătruns în sfârşit şi, cu meşteşug au luat colacul şi au vărsat apa din cofă, împiedecând pe „inimici" de a li-o vărsa ei în faţă, ca un refus şi o insultă. Au trecut înaintea noastră şi a unui întreg oraş străin, ieşit ca să privească neobişnuitul alaiu: carul cu mireasa între prietenele ei şi toţi nuntaşii cari înaintau chiuind şi făcându-şi

semn cu mâna. Au venit apoi la rând satele supt steaguri, începând cu acela căruia terminologia oficială îi zice, fără mult sens: Vorniceni. S'a oprit câte unul pentru a ni da priveliştea şi recitările de Anul Nou: povestea colacului, care ni s'a şi dăruit, purtând pe coaja rumenă tare, în litere maşcate, numele satului şi al meşterului de pâne, jocul „Turcei", care e, prin părţile de unde sânt eu, „Capra". Sălta ciudata dihanie cu pliscul de lemn, clămpănind din gura de lemn şi ciulind urechiuşile dârze, sălta de zor supt haina de cârpe multicolore de care erau prinse rotiţe colorate de piele, care se desfăceau pentru a se împărţi spectatorilor, ţupăia supt ameninţarea moşului cu biciul în mână, până ce, la urmă, după ce ni înfăţişa toată sprinteneala ei burlescă, ieşia la iveală, dedesupt, flăcăul cu ochii tulburi de stat la întunerec şi cu fruntea îmbrobonată de sudoare.

Oameni deştepţi şi primitori, gata să facă plăcere oricui, dar săraci ca vai de capul lor, neavând, în trecut, măcar o răsplată materială din partea desnaţionalisatorilor. Iar regimul neamului lor n'a redat măcar limba celor cari au uitat-o. Sânt prin părţile acestea şi învăţători fără curaj, cari nu fac decât să iscălească în registre. Ba sânt şi de aceia cari figurează numai în ele. Se mai plânge lumea că li s'a luat dreptul la pădure şi, la asigurarea că se va găsi o hotărîre bună şi pentru ei, dau din cap cu o dureroasă neîncredere.

Satele pe care le străbatem sânt alcătuite din clădiri de lemn tencuite şi văruite, cu cerdacul în faţă, sprijinit pe coloane cu capitelul strivit, ori chiar greoaie locuinţe de cărămidă de tip austro-ungăresc pentru colonişti. Rare ori se văd pe drum ori prin case locuitorii. Îi chiamă la fierăstraiele străinilor munca dejghiocării şi tăierii în felii a bradului din munte.

De-a lungul şoselei trec carele cu boi, căruţele cu cai, trăgând unul sau mai multe trunchiuri curăţite, schelete ale mândreţei tăiate a muntelui.

Atâta vezi: bradul şi cei ce trăiesc din doborîrea şi mutilarea lui, vânătorii copacilor bătrâni. Rare ori pe o podişcă se coboară femei gureşe, purtând triumfal semnul de vrednicie al furcii, ori vre-o fată singuratecă îşi urmează calea, şi pe piatra din faţa căsuliei de lemn vre-o ţigancă bătrână priveşte vag cu ochii bolovăniţi, îndesându-şi tutunul în lulea.

Bisericuţa abia apare. Simple înjghebări de grinzi vechi. Câteva sânt, ori mai curând erau, — căci azi bogatul început de museu al d-lui Filimon în Palatul Cultural de stil „secuiesc" li păstrează rămăşiţile —, din veacul al XVIII-lea. Uşa săpată cu meşteşug în linii florale stilisate pomeneşte Crai şi Crăiese, Vlădici, simpli popi de sate. Când, ici şi colo, oameni mai înstăriţi îşi fac biserică nouă, ea reproduce cele patru turnuri şi covăţica de la mijloc ale pseudo-bizantinismului catedralei sibiene.

Odată însă, în margenea acestor munţi, a fost un centru însemnat de viaţă romană, înfipt ca avanpost militar în faţa barbarilor încă nesupuşi. Şi-au avut astfel şi Romanii în această „Secuime" pe „Secuii" lor... Săpături făcute mai mult la întâmplare au dat grămezi de monede, — şi cu chipul lui Traian, iar, pe cealaltă parte, menţiunea „Daciei prinse", *Dac[ia] cap[ta]* —, pe lângă lanţe de bronz şi alte unelte preistorice, şi ciudate pietre săpate cu soarele credincioşilor lui Osiris, ori un grosolan bou Apis purtând inscripţie grecească, sau cu animale bizare din aceiaşi vale a Nilului. Ce mai aducea cu sine, peste străvechii băştinaşi, şi această cucerire a lui Traian, care e ţinută să fi dat cei mai autentici Latini, din cari singuri ar fi să ne coborîm noi!

La Toplița, locul apelor calde; ca la Topolnița, la Sovata, cu lacul încălzit de puteri necunoscute, la Topola sârbească a lui Caragheorghe — e centrul acestei harnice, necurmate exploatări a lemnului, care a lăsat pe alocurea numai goliciunea pământului pietros ce se dumică, și rădăcinile cenușii, cu totul spălate de ploi și uscate de soarele verilor. Și mai departe însă bradul se strânge în oaste, și Murășul duce lina călătorie a plutelor.

Îndată sântem în Românime, — din nenorocire numai un ochiu pierdut în masa străină. La Sărmaș se strâng supt tricolor copiii satelor vecine, cu învățătorii în frunte, cari vorbesc cu mândrie de cele aproape o mie de cărți din biblioteca lor. Îndată însă, la capătul unei imense pajiști înflorite, Ditrăul, de-o parte, cu cele două înalte turnuri ale bisericii catolice, Remetea, de alta, pe locul unui vechiu ermitagiu, aparțin Secuilor de limbă maghiară, în cari s'au înecat atâția dintre ai noștri.

Încă un ceas de lunecare cu automobilul până în dosul muntelui vânăt din stânga, și sântem la „Gheorghieni", capitala districtului Murășului, al cărui izvor se ascunde în aceste păduri.

Numele e încă una din stângăciile noastre oficiale, dar de sistem autentic unguresc, care au sămănat aici „Dumbrăvenii" (în loc de Ibașfalău și alte curiosități de nomenclatură geografică întru mărirea „Patriei". De fapt lui Gyergyö-Szt. Miklos al Secuilor îi corespunde un Sân-Miclăuș al Gurghiului, care s'a părut prea puțin „național". Ba o legendă atribuie unui alt Sfânt Nicolae, episcop de pe aici și simplu desnaționalisator, acest nume. Oamenii din împrejurimi spun atâta: că merg la „târg".

„Târgul" e un mare centru de cincisprezece mii de locuitori, risipit cu multele lui case de lemn în mij-

locul curţilor largi, ca o adunătură de sate. Dar, cum aici nu sântem acasă, ni lipseşte miezul, care e biserica.

În piaţă, se ridică sus turnul alb al bisericii catolice, în jurul căreia locuiesc călugăriţe, educatoare ale fetelor maghiare, pe când în vechiul liceu catolic e acum, supt conducerea unui fisician din Roman, d. Mănciulescu, o şcoală secundară de Stat, a cării secţie de limbă maghiară s'a desfiinţat. Profesorii, în mare parte Maghiari sau Armeni maghiarisaţi, vorbesc limba noastră, care aici nu e a majorităţii, — abia avem câteva case, cu funcţionari cu tot —, şi unul din ei, d. Karacsónyi („Crăciun"), fost ascultător al cursurilor de vară de la Vălenii-de-Munte, a ţinut seara, la un banchet improvisat, mai mult al minoritarilor, o cuvântare de aleasă poesie.

Este şi o biserică armenească, al cării protopop, senator al regimului, — sânt şi doi deputaţi minoritari, vorbind româneşte bine, iar unul, d. Viller, cuvântător ales, având încă înainte de războiu o soţie româncă din Lugoj, născută Popovici —, d. Sigismund Gőrög, e un om glumeţ, de o foarte plăcută conversaţie. Şi el şi ceilalţi Armeni, urmaşi ai unor pribegi din Moldova secolului al XVII-lea, s'au înscris ca Maghiari. La biserica unită, a Românilor desnaţionalisaţi, se predică ungureşte, şi mi se spune că florile de pe icoana hramului formează alte colori decât cele româneşti. Ortodocşii, cari se gândesc la o bisericuţă, au numai o capelă. În schimb, Evreii şi-au făcut sinagoga solidă (la Târgul Murăşului sânt două, şi se lucrează la a treia).

Un cerc cultural, cu o frumuşică bibliotecă, a pornit din râvna învăţătorilor de aici şi din împrejurimi.

Buna înţelegere, şi cu profesorii de la liceu, e

o neapărată condiţie de progres într'un loc unde sântem aşa de puţini şi unde nu e măcar o garnisoană, fie cât de slabă.

Prietenosul primar ungur şi ceilalţi minoritari ni oferă o excursie de seară, spre Ghilcoş şi Cheile Bicazului.

În ţara întreagă nu e o mai măreaţă priveliişte de splendidă sălbătăcie uriaşă decât aici.

Un minunat drum în serpentină încunjură prin nesfârşitele-i învârtituri imensitatea bătrânilor codri de brad, între cari, ici şi colo, apare roşul unor fagi cu frunza arsă de gerul ultimelor săptămâni. Povârnişurile adânci, de care apără câteva beţigaşe, înfioară.

Apoi, de la un loc, cărarea coboară, în aceleaşi cochete, sprintene învârtituri, între aceiaşi păreţi de brad. Dar îndată stânca răsbate prin desişul lor, albă de cridă, roşie de sânge. Nici ţipenie de om, decât rari adăposturi de unde păzesc ţărani de-ai noştri cu faţa aspră, ori drumeţi călări cari pe mărunţii cai de munte tropotesc cine ştie încotro.

O apă albăstrie aleargă în margene: e râul acestui „bicaz" de piatră, Bicazul. La un loc ea se răsfaţă în lac, un vast lac lunguieţ, venit din înecarea pădurii, ale cării trunchiuri despoiate, mâncate de putregaiu, răsar lamentabil, înţepându-i luciul. Se zice că de o vreme apa se scurge, scăzându-l, dar deocamdată locul rămâne „ucigaşul", Gyilkos.

Un adăpost de drumeţi pândeşte de sus. Dar el nu e numai pentru această curiositate trecătoare a naturii, ci pentru ceva mult mai impunător, pe care nicio revoluţie a naturii nu-l va înlătura în veci.

Veşmântul negru al bradului n'a încetat; şi mai departe el îmbracă şi fundul cel mai negru al pră-

păstiilor. Dar uriaşele stânci domnesc cu o înfiorătoare mândrie neclintită.

„Altarul“ ţâşneşte din afunduri, cu o superbă masă cenuşie, ca pentru slujba păgână a unui teribil zeu necunoscut. Alături, drumul taie în două păretele albicios al unei înalte stânci. O neagră gură de tunel se deschide asupra unei pajişti ca pentru jocul de seară al zânelor. Şi, unde încetează măiestria omului stăpânitor cu luminiţa minţii lui asupra blocurilor răsturnate, se cască adâncul sumbru al „Gurii Iadului“.

Întorsul e de o feerică frumuseţă. Magia muntelui prinde alte forme, de un neuitat farmec. Sus pe culmi luceafărul varsă lumină rece, pe când la apus vântul îngheţat adună nori cari în noaptea ce cade scapără fulgere. Luminile farurilor adaugă în roşia lor strecurare prin frunziş, în înşirarea lor de licurici pe cărarea înaltă, la impresia de nereal, într'o lume care nu e a noastră.

Prin desişuri, un ochiu roşu pândeşte din focurile ciobanilor. Şi lătratul cânilor de la turme şi cirezi în fundul întunerecului pare un glas de răspingere şi îndepărtare, venind din fundul hăului.

A doua zi, pe drumurile stropite de năprasnica ploaie din ajun, ne îndreptăm spre Braşov.

Oraşul secuiesc s'a trezit în sunetul clopotelor care chiamă la procesiune. Aici şi în atâtea locuri din calea noastră ea se va desfăşura supt prapurile cu sfinţi, supt largile steaguri albe, strângând laolaltă femeile în broboade şi rochii negre şi mulţimea de copii cari ţupăie, râd şi se distrează. Priveliştea mai largă, până la Vaşlab şi de acolo înainte, printre satele pe care Cavalerii Teutoni, organisatorii de pe la 1200, le-au numit după sfinţii ocrotitori, e alcătuită din acelaşi veşmânt sumbru de brazi, din aceiaşi

fagi cu frunza înghețată, din aceleași triumfătoare pajiști stropite de ploaie. Nu mai sânt alți trecători decât cărătorii de butuci, mergând către târgul din sus ori către cele din jos.

Din Mureș am trecut în Ciuc (Csik , cu aceiași înfățișare a naturii, cu același caracter al locuinților, de lemn cu șipce în lat la ferești, une ori văpsite albastru, sau, rare ori, și de cărămidă, cu același tip amestecat al locuitorilor, cu mulțimea de copii blonzi. Aici sântem deslocuiți; poate doar numele să se păstreze: pe lângă Dijmaru de la „Gheorghieni" cred că descopăr pe o firmă un Seneslav. Mai presus de rasă și limbă domnește însă biserica, și enormele ei clădiri de închinare, — alături și câte un castel al nobilimii de infiltrație, rău privită totdeauna de acești țărani liberi și ostași, — ori imensele ei institute de educație, care au în ele ceva care depășește maghiarimea de care erau legate: ceva roman prin proporții și ambiții.

Capitala acestuilalt județ ascunde în numele ei de Szereda (Csik-Szereda), Miercurea, o taină analoagă cu a Miercurii din celalt capăt al Ardealului, a Sâmbetelor făgărășene și a celei din depărtata Ungarie. Încă un „târg" cu prăvălii de toate cele și piețe prăfoase la îndemâna țăranilor. Nimic istoric, și puține lucruri în adevăr populare.

Vre-o patruzeci de chilometri despart, prin ținutul cu splendidă verdeață, de Sângiorgiu (Szt.-György), de care trebuie apropiat, firește, Sângiorzul Bistriții, în același Răsărit al Ardealului. Orașul, cu școala-i înaltă de fete, cu clădirile-i îngrijite, atrage însă mai ales prin frumusețea grădinilor sale, cu micul parc în frunte, care-l cruță de antipatica banalitate a acestor „târguri" pentru munteni.

Aici sântem în „Cele trei Scaune" (Haromszek),

adecă trei „Scaune“ de „judeci“ ale Secuilor înşişi (Szekler). Dacă nimic nu se schimbă în cadrul de natură şi în locuinţa omenească, tipul nu mai are hasardul variabil al amestecurilor. Lunga figură fină de un galben de fildeş a Finului cu ochii cârpiţi predomină mai ales la femei. Dacă a fost ca bază o pătrundere ungurească în aceste părţi, menite să câştige necontenit în cale pe sama altor rase, aici elementul de organisare ostăşească s'a păstrat mai curat.

Dar la doi paşi Sasul apare, în umbra turnului de strajă, vânjos, al Hărmanului. Ogorul, creat de acestălalt colonist, primeşte îngrijirile lui de fiecare clipă. Şi în fund se desluşeşte prin ceaţă şirul de munţi care, de o parte, ocroteşte Braşovul, iar, de alta, priveşte spre şesurile depărtate ale „Transalpinei“ româneşti.

Din Moldova am ajuns la aceastălaltă ţară de libertate a neamului.

XII.

P U T N A

1. Focşanii.

După un drum prin şes, în care cel mai frumos lucru e un apus de Septembre, din aurul bogat al căruia se desfac la sfârşit cearcăne trandafirii, viorii, pierzându-se în dulcele albastru al serii, — Focşanii.

Iarăşi strade minunate, şi multe dintre dânsele chiar drepte. Iarăşi frumoase clădiri administrative, printre care se deosebeşte o Prefectură care e un adevărat palat de mic dinast german, şi apoi un lung şir de casărmi, la poarta cărora păzesc sentinele care se razimă prea în voie pe sabia şi puşca lor.

Erau odată Focşanii moldoveni, — mai mari, — şi Focşanii munteni, — mai mici —, pe cari-i despărţia o micuţă gârlă, un firişor de apă, pe care străzile nouă l-au înghiţit, cum noua clădire politică a înghiţit vechiul hotar nenorocit. Comisia Centrală îşi alesese reşedinţa, — căsuţă pe din afară, palat pe din năuntru, cu aurituri bogate, măreţe saloane şi oglinzi de Veneţia —, lângă dunguliţa de apă a graniţii, iar acum se adăpostesc, chiar acolo unde s'a vorbit atâta când nu se putea *face* nimic —, două cluburi, în care se învârte şi jocul de noroc al politicei pe lângă celelalte.

Acum însă sânt *trei* Focşani. Focşanii vilelor, cuprinzând, de-a lungul a două strade paralèle (una, o şosea, iar cealaltă prelungirea „stradei mari" a Unirii), edificii boiereşti de toată frumuseţa, decât care Iaşul n'are de sigur mai mândre şi mai cu gust

înălțate. În acest colț parfumat, gătit, înflorit, e apoi atâta liniște, atâta seninătate, pe care o respiri cu aierul însuși....

Apoi Focșanii mahalalelor, cu căsuțe, flori de nalbă și de rujă, cu fete în haine de Duminecă, sorbind răcoarea cu ochii mari negri în umbra porților. Aici ar fi bine să iei dulceți moldovenești, să bei un păhar cu apă rece și să pleci făcând un compliment care ar face să se plece asupra obrajilor palizi genele lungi.

Și în fine, — cruță-ne Doamne de întinderea molimei! —, Focșanii rasei rătăcitoare a lui Sem, Focșanii miseriei, goanei flămânde după bani, mirosurilor de ghetto, de ciumărie asiatică. În partea din Strada Mare opusă căsărmilor vezi mai mult păreți priponiți, scări lipoase, praguri și ușori stropiți de pete fără nume, odăi în care oameni tineri și bătrâni, bărbați, femei, copii furnică prin praful unei încăperi cu frânturi de mobile strălucitoare de crasă. Abia, ici și colo, un brutar, un cizmar, un bărbier, — neapărat la acesta gheranic și mașcat în fereastră! — de neamul nostru; încolo, — pe când străzile strigă nume ca „Unirea", „Griviția", pentru ce locuitori!, — pe trotoar, în prag sau în dosul fereștii vezi nasurile coroiate, ochii fără gene, revărsarea de cărnuri bolnave a învingătorilor noștri economici. O apă murdară se târăște copleșită de ceia ce Evreul crede că trebuie să arunce din casa sa, să mături. De-a lungul malurilor ei, aleargă băieți cu șăpci, scoțând țipete într'o limbă nasală, trăgănată, care cântă a ruină ca un croncănit de corbi pe stârv. Iar, de-o parte și de alta a acestui triumf al hărniciei migăloase, al șireteniei neadormite, al îngrămădirii îndelungate a câștigului mic, se înalță la ceasul de toacă dangătul de clopote ce se revarsă din turnuri de biserici care păzesc capătul de jos al ghetto-ului.

Biserici însă mai mult nouă, căci Focşanii au ceva mai mult de două veacuri în urmă. Pe la jumătatea secolului al XVII-lea, unde sânt străzile împrejmuite de prăvălii bogate, târgurile şi halele, bulevardele de primblare, falnicele şiruri de vile, erau ogoare, păşuni, păragini, căsuţe şi poteci şerpuitoare. Niciun Domn din vremurile mari sau din acelea încă bune n'a stătut aici în Curţile sale şi nu s'a rugat în biserica hărăzită Dumnezeului care dă ani lungi de stăpânire şi noroc bun în Domnie. Turnurile sânt puţine şi tot nouă, şi niciun colţ de zid nu răsare din adâncimile trecutului în învălmăşirea de clădiri a marelui oraş modern.

Viaţa rurală înfloria încă pe acest pământ de hotar, pe când moşnenii înstăriţi ai Odobeştilor din vecinătate îşi culegeau de pe dealurile îndrăgite de soare cei mai frumoşi struguri din Moldova. Astăzi, o scurtă linie ferată duce la curatul orăşel, unde tocmai astăzi se rup preţurile, în veselia celor ce vând şi cumpără şi mai ales a celor ce nu vând, nici nu cumpără, ci întind, la marea masă patriarhală a bielşugului, păharele din care vor sorbi veselia fugară a unei Dumineci. Tot pe atunci, Agiudul era un târg vechiu, cu frumoasa lui rânduială, având şoltuz, pârgari şi pecete. Şi, pe unde fulgeră astăzi trenul care duce la graniţa de munte a Ghimeşului, se strecura printre văi tot mai înguste, tot mai mândru stăpânite de înălţimi, drumul de călăreţi şi cară ce ducea la groaznicele gropi de sare ale Ocnei, unde munciau, se istoviau şi-şi blăstămau naşterea vinovaţii de grele păcate. Acuma, Ocna are un castel pentru osândiţi, Moineştii vecini trăiesc din puţurile de păcură. E o mai mare bogăţie, o mai mare mişcare, un schimb mai vioiu, — şi mulţimea copleşitoare a Evreilor se află aici ca să constate progresul.

2. Agiudul.

Înviorate în lanurile înegrite, sămănăturile răsar mai vesele pe întinderile mănoase ale judeţului Tecuciu, pe care-l străbate acuma trenul. Satele ce apar sânt frumoase şi acoperemintele de tablă roşie, dese. Undeva în faţa liniei stă o mare Curte mai veche şi alta nouă, cochetă şi împodobită, cu cea mai bună înfăţişare.

De la Tecuciu înainte se simte apropiarea largului râu prăpăstuit al Siretiului. E tot mai multă verdeaţă; arborii împodobesc şi ocrotesc câmpia... Puternica apă ce desparte în două Moldova se deşiră în şuviţe limpezi pe patul gros de prund, pe care şi l-a pregătit ea însăşi; de o parte, malul e înalt, scorburos, de alta, el se pierde în desişuri zimbitoare.

Noua fabrică de zahăr de la Mărăşeşti, gătită ca o vilă; gara spaţioasă prin care se îmbulzesc „boieri" şi funcţionari cu mult ifos, cam caraghios. Evrei îngânduraţi de grija câştigului, ţărani obosiţi, slabi şi murdari, soldaţi pe care-i aduc şi-i ieau trenurile.

Peste puţin sântem la Agiud.

Agiudul e într'un ţinut cu totul şes, de şi vecin cu munţii înalţi ai Putnei. E un vechiu târg, ale cărui începuturi se ridică până în veacul al XIII-lea, când Ungurii veniţi de peste munte se întinseră până în Siretiu, în ţara nouă a episcopului Cumanilor, păstor de lege catolică la margenea Tătărimii. „Agiud" e un nume cu sufix unguresc, cum se află câteva în Ardeal şi foarte multe în Ţara Ungurească; apropiatul Sascut, cu noua-i fabrică de zahăr, aminteşte în numele său o „fântână săsească" *(Szász-Kút)*.

În micul târg de astăzi sânt uliţe de sat, cu căsuţele mărunte şi curate, printre care se vede locuinţa

mai chipoasă a unui fruntaş şi funcţionar: lângă gară, un castel frumos se înalţă din mijlocul unui vechiu parc. E apoi colţul oficial, cu Primăria cochetă, semn al vieţii nouă, e colţul bisericii, curat, liniştit, veşnic. E strada Evreilor, de-alungul caldarâmului puternic şi neegal al căreia se înşiră prăvălii, de sigur mai curate decât cele din Bacău, — căci Evreul nu cade în desăvârşita murdărie asiatică decât acolo unde e singur cu ai lui. Sânt unghiuri de petrecere, ca „exposiţia de fisică amusantă pentru revalizarea ştiinţelor culte", care vine de-a dreptul de la Moşi, şi teatrul d-nei Popoff, cu „Arca lui Noe, o iluziune modernă care presintă în miniatură o formă de corabie". Câte curente deosebite, unele stâlcite şi schimonosite, nu se întâlnesc şi în acest punct de provincie, pe care trenul îl leagă, — şi totuşi nu-l leagă —, cu tot restul lumii!

3. Odobeştii şi Miera.

Focşanii văzuţi noaptea, cu străzile frumoase aproape cu totul cufundate în întunerec. Singură aleia gării se desfăşură la globurile luminii electrice.

Drumul spre Odobeşti străbate întâiu un fel de Sahară de lut, acoperită cu pâsla galbenă a ierbii uscate şi smăltată cu mici lanuri de popuşoiu chircite şi arse de secetă. Apoi arborii prind a se ivi în grupe: ei ocrotesc de acum popuşoaie înalte, care se împotrivesc arşiţei; printre dânsele verdele viţei de vie se iveşte fraged. Se începe ţinutul de vii care merge la Odobeşti şi se întinde până departe dincolo de acest centru.

Târguşorul e legat cu eleganta gară nouă printr'o lungă şi frumoasă alee plantată. O biserică ridică trei turnuri: e destul de veche, de şi mult reparată.

Se vede într'o adâncitură, pe când departe pe un deal se înalţă o alta, supţiratecă, mântuită printr'un turn de lemn căptuşit cu tinichea. Câteva străzi despart vile curate şi liniştite, casele gospodăreşti ale podgorenilor şi prăvăliile Evreilor, puţini şi săraci.

Firmele anunţă o „friserie", restaurante, casine: calificativul de „naţional" nu lipseşte nici aici. În singurul loc unde sântem asiguraţi că se poate mânca, găsim cromolitografii care privesc insula Creta: iată chipul principelui Gheorghe, guvernatorul nou al insulei, şi singur şi încunjurat de amiralii Europei: Noël Pothier, Bettolo şi Scrâdlov, comandantul de ieri al flotei din Vladivostoc; iată ceremonia debarcării aceluiaşi principe, iată alegoria care înfăţişează Creta liberă, desrobită de Ţar, de Félix Faure, de regina Victoria şi de regele Umberto, pe când nemângâiatul Sultan Abdul-Hamid meditează într'un colţ. Hangiul declară că e din „Greţia", că locuieşte în România de cinsprezece ani şi dovedeşte că ştie foarte puţin româneşte. Fiind ziua de Blagoveştenie, el ni dă un ciudat borş de carne de vacă şi de puiu de aceiaşi vechime, plus peşte fiert şi peşte fript, acesta din urmă într'un untdelemn care miroase a muc de lumânare. Vinul de Odobeşti aminteşte apa caldă.

Odobeştii au trăsuri: pe uliţile bine pietruite rătăcesc schelete prăfuite de birji pe care le poartă somnoros drâgle de cai cu coastele numărate. Cei mai mulţi dintre Evreii cari mână funebrele vehicule nu se încumetă a merge cale de două ceasuri până la Mira, fiind siguri că nu pot cere cailor lor o astfel de jertfă. La urmă, se găseşte un docar ca al moşului din Răpciuni, şi un Jidănaş, care e tată de familie, îşi înhamă la el caii cu nişte căpeţele vechi, cu două curele şi două bucăţi de funie. Caii aceştia, foarte voinici, sânt şi foarte blânzi, şi astfel ei înaintează cu aceste uşoare mijloace de stăpânire.

Urmăm valea Milcovului. Apa e sorbită în cea mai mare parte de soarele aprig, lăsând în urmă bălţi, scursuri trunchiate menite să piară, prunduri glodoase; ea s'a strâns într'o şuviţă îngustă, în care totuşi copiii mai găsesc unde să se scalde, iar femeile din sate unde să scotocească o mână de chitici pentru borşul de seară al Blagoveşteniei.

Dar un imens pat de prund presărat cu bolovani puternici se întinde dintr'un mal într'altul, gata să primească puternicul râu de primăvară în care se adună zăpezile bogate ale munţilor Vrancii. Dacă Milcovul de vară pare puţin potrivit pentru graniţa dintre două ţări, — precum a fost de la Alexandru-cel-Bun până la Alexandru Cuza —, albia lui poate să împlinească vrednic această menire.

Malul din sus era al Moldovei, al Putnei moldoveneşti, pe când celalt se ţine de judeţul Râmnicului-Sărat, muntean. Ele samănă între ele. Înălţimi mari de lut frământat cu pietriş ieau chipurile cele mai deosebite: piscuri, movile rotunde, râpi, prăpăstii. Ceasuri întregi, nu vezi o pădure: pe ţerna modâlcoasă sau crestată de dungi, cresc copaci răzleţi sau vlăstări strânse împreună ca nişte puternice tufişuri. Pe alocurea, lângă Odobeşti de pildă, nu ai decât lutul gol, abia presărat de o verdeaţă săracă, şi te gândeşti la dealurile Cotnarilor şi ale Iaşilor, vestite şi acelea pentru vii. Tot acolo câte o prăvălire veche a spintecat dealul ca lovitura unei uriaşe săbii şi de-asupra apei atârnă forme nelămurite, din pământ gălbiu, iar vierii cari găsiau mai dăunăzi, când era vie şi pe aici, fiare de războiu şi ghiulele, puneau în legătură această Cetate, de sigur preistorică, cu isprăvile lui Ştefan-cel-Mare.

De-a lungul drumului, aproape neîntrerupt se înşiră gardurile de răchită şi de spini care cuprind vii şi case bune, ca acelea din mahalalele oraşelor mari,

decât care sânt mai vesele şi mai curate. Acoperişurile de tablă se sprijină pe păreţi de vergi încleiate cu lut. Oale cu flori, maşcat roşu, gheranic dinţat, se înşiră pe câte o tăbliţă între stâlpii de lemn ai cerdacului.

Şi drumul întreg e însuşi o necontenită privelişte. Serbătoarea i-a dat o viaţă vioaie: trec târgoveţi cari au păstrat vechiul port orăşenesc, cu pălăria mică, haina fără mâneci şi pantalonii largi ca nişte şalvari; cară se urmează încet, ducând ţărani în cămăşi albe ori femei cu frumoase cusături de arnice şi fluturi pe umeri apoi, în dungi bogate, pe piept cu fota neagră mântuită 'n lungime, în faţă, printr'o dungă roşie. Mocani cu căciulile turtite călăresc spre munte, unde li stau turmele. Cete de Ţigani zburdă pe urma cărucioarelor încărcate cu zdrenţe; o Ţigancă bătrână cu fesul în cap călătoreşte singură, cu pasul unei vrăjitoare ce fuge în zori: un porc de origine îndoielnică se lasă greu la capătul unei funii prea scurte.

Casele se urmează într'una pe malul moldovenesc, pe când cel muntean apare mai mult pustiu, ca acela care multă vreme a avut să sufere de la celalt, unde era puterea mai mare. Într'un loc a rămas pe acest mal o veche casă de pază, clădită din bolovani prinşi între rânduri de cărămidă. Când locuinţile se fac mai rare, o cărare se rupe la stânga, suind, printre căsuţe, un povârniş răpede. Sus, un zid ruinat încunjură mănăstirea lui Constantin-Vodă Cantemir, Miera —, căreia cărturarii îi zic greşit „Mira“ şi „Mera“.

Constantin Cantemir, un ostaş norocos, care ajunsese Domn la adânci bătrâneţe, făcu aici o biserică de lemn. Apoi fiul său Antioh se hotărî să clădească în locul ei o biserică după chipul ctitoriei de la Cetăţuia a lui Duca-Vodă, care şi ea reproducea în

mai mic Trei-Ierarhii lui Vasile Lupu. Astfel răsări o zidire de proporţii mijlocii, cu o faţadă răzimată pe contraforturi şi păreţi laterali scobiţi prin ocniţe şi pătrunşi de trei fereşti, cu ciubuce întretăiate şi lintèle. Totul era însă mai ieften, după micimea vremilor: uşile purtau şi ele cadre de piatră şi rosete, dar lipsia împodobirea lor complicată, şi ciubucul şerpuitor din jurul bisericii se prefăcuse aici într'o singură linie dreaptă. Ca element nou, doi stâlpi groşi, despărţiţi prin ogive, mărgeniau între ele naosul şi pronaosul, iar pridvorul începea şi el printr'o formă arhitectonică asămănătoare.

Amândoi ctitorii cantemireşti se văd la dreapta vechii uşi de întrare, împreună cu boierul Moţoc, figură mică, supţiri mustăţi albe, şi soţia lui, Ursa. Constantin, tatăl, poartă o haină roşie blănită, cu mânecile de postav albastru, având margenile de cacom, şi cu mânecare verzi vrâstate, ca şi rochia de desupt; fiul, cu scurta barbă neagră, e îmbrăcat în verde şi roş cu galben, iarăşi cu margeni de cacom, şi e încins cu un brâu albastru.

Dar nici Antioh nu isprăvi mănăstirea; ea întrase totuşi în stăpânirea moşiilor ei, aşa încât egumenul grec Mitrofan Calerghi putu s'o mântuie în sfârşit la 1734-5. El făcu aceasta într'un chip cu totul meschin, puind să se văpsească pisania, care s'ar fi cuvenit să fie săpată, şi înjghebând un trunchiu de turn oarecare. Locul de îngropare al ctitorului domnesc, în cufundătura de pământ din strana dreaptă, a rămas fără piatră şi fără pisanie. Zugrăveala fu încredinţată însă unui meşter priceput şi conştiincios, şi ea înfăţişează astăzi ce au dat mai bun pictorii noştri din veacul al XVIII-lea. Stranele şi catapiteasma, măiestru lucrate, sânt şi mai noi, şi cea din urmă n'a căpătat niciodată acoperişul ei strălucitor de stuc aurit.

Egumenii greci îşi clădiră aici un castel cu trei rânduri, în mijlocul vechiului zid. Ei făcură şi o cişmea, pecetluită cu o placă de marmură. Păcatele lor faţă de mănăstire vor fi fost, de alminterea, câte vrea cineva, însă ruina căzu asupra ei numai după plecarea lor. Astăzi toate clădirile de locuit, palat şi chilii, sânt o jalnică ruină, şi buruieni cresc, ca un strălucit veşmânt sălbatec, pe arcadele de cărămidă ce nu se ţin de nicio clădire, şi pivniţile părăsite îşi cască gâtlejurile din dărâmături.

Supt deal se vinde vin roşu de Odobeşti la crâşma domnului primar, care-şi zice mândru „proprietar" de crâşmă şi nu serveşte decât prin soţia sa, care e îmbrăcată în frumosul port de munte.

4. Vizantea şi Soveja.

O falnică trăsură cu patru cai, un adevărat faeton, mai comod decât potrivit pentru strâmbele şi îngustele cărări de munte: mână, ca locoţiitor al Evreului proprietar, un Român din Vaşarheiu, cu favorite ungureşti, cu o căutătură şi nişte strigăte de pisică sălbatecă.

Întâiu, călătorim îndelung în năbuşeala şesului, printre mirişti şi lanuri de popuşoiu, mai mult sau mai puţin dogorite. Drumul e pustiu în această a doua zi după serbătoare. În stânga, se văd liniile fumurii, îmbrumate ale dealurilor, la poalele cărora Odobeştii se revarsă ca o turmă albă ce se odihneşte. Alte înălţimi, mai nelămurite, aşteaptă în faţă. În dreapta, unde, îndată, răsare o înaltă dungă de lut, se strecoară ultima şuviţă a Milcovului.

Din această pustietate eşti strămutat, de-odată, într'una din cele mai înfloritoare aşezări ţărăneşti de munte. E un şir neîntrerupt de case, încunjurate de livezi, porumburi şi vii. Împărţirea în sate: Balo-

teşti, Găgeşti, nu taie hotare adevărate. O clădire vine după alta, şi gardurile de lemn se ţin într'una. Copereminte bune de tablă sânt aşternute pe păreţi de cărămidă sau de pământ prin care sânt aruncate fărâme de cărămidă, ce întăresc. În faţă, câte două fereşti legate împreună, de-o parte şi de alta a uşii de întrare; pe margene, o fereastă mare şi una mai măruntă, la cămară. Iarăşi oalele de flori sânt aşezate cu îngrijire pe scândurica dintre stâlpii de lemn ai cerdacului. Une ori vezi şi ciubere cu oleandri. La un han, unde mocani smoliţi se cinstesc cu pepene galben, hangiul ni dă vin de Odobeşti şi caş dulce, şi, nefiind Grec, pierde prilejul de a ne prăda.

Când lanţul de verdeaţă şi de locuinţi vesele încetează, arşiţa stăpâneşte peste drumul înecat în praf şi peste popuşoaiele ofilite. În dreapta se vede largul pat de prundiş pe care lunecă puţinul ce a mai rămas din învălmăşitul torent al Putnei. Înaltul mal de dincolo nu mai e acum al Râmnicului, ci se ţine până în Siretiu de acest ţinut al Putnei.

Apoi arborii răzleţi cari străpungeau lutul prăfos se adună în huceaguri şi alcătuiesc pe încetul o pădure urîtă şi rară, fără apă, fără răcoare, fără taină. Câteva căsuţe foarte sărace stau la margenea drumului; cară trec încet, Ţigani îşi strămută calicia nepăsătoare, şi o matronă de bronz, împreună cu fiică-sa, goale până la brâu, îşi piaptănă cu ochii în pământ bogăţia lungului păr încâlcit şi plin de praf.

Un lung pod de lemn taie acum albia seacă a râului, ducând spre un ţinut de valuri învălmăşite, haos de lut, acoperit neîndestulător cu iarbă leproasă, cu copaci răzleţi şi cu porumburi încă verzi. Sus, de-asupra râpei, stă satul Vidra.

Satul e o singură uliţă, şi un mare iarmaroc a umplut-o de lume. Mocani cu pantaloni strâmţi, de

abà albă, şi cu înalte căciuli turtite, femei purtând pe cap ştergare de pânză, de borangic gălbiu, de horbotă chiar, Ţigani de la sate, cari au luat portul ţăranilor, şi Ţigani rătăcitori, câte un negustor român sau grec; Evreii lipsesc, şi tabloul câştigă supt toate raporturiile. La crâşmă vioarele scârţie, cobzele bondănesc şi un părinte lăutar dă cele d'intăiu lecţii ale meşteşugului unui dănciuc cuminte, care-şi încoardă toate puterile minţii pentru a face ca scripca să zică frumos; într'un colţ, mama arămie se pierde de bucurie văzându-i. La capătul uliţii, familii ţărăneşti petrec în colibe de frunzar, lângă carele desjugate.

De aici întri în coclauri pustii, dealuri şi râpi de lut aproape sterpe. Şuşiţa e râul care a tăiat jos o nouă albie de bolovani; astăzi ea nu mai este în stare nici să-i spele, ci apare în lunile de vară cu o adevărată „şuviţă" adecă, sau „şuşăniţă", în care doar copiii bălani ai satelor ce nu se văd găsesc unde să se scalde sau femeile unde să-şi nălbească pânza. În căldura năprasnică a soarelui, ciobănaşii dorm pe aşternutul sumanului, pe când turmele scociorăsc firicele de iarbă în gropile malurilor.

De-odată, un petec de pădure se prinde pe muchea înălţimilor din zare. Case răsar pe laturile drumului, bine acoperite cu o îngrijită zale de şindilă, care se razimă printr'o bagdadie de lemn bine lucrat pe stâlpii cerdacului. În locul nucilor, merilor, salcâmilor din părţile mai joase, prunii se înşiruiesc, cu verdeaţa lor fără lustru, presărată de vânătul brumăriu al roadelor. Satul e Vizantea, şi numele i se trage de la mănăstirea al cării zid puternic, de pe la sfârşitul veacului al XVI-lea, se năruie pe un dâlm stăpânitor[1].

[1] Nu e înlăturată însă o primă origine ungurească a numelui (de la *viz,* apa).

Pomelnicul Vizantei începe cu numele lui Ieremia Movilă, care rămâne să fi fost cel d'intâiu ctitor. El nu va fi durat biserica de lemn cu multe colţuri şi podoabe, al cării schelet negru putrezeşte astăzi între bălării, chiar lângă acele ziduri straşnice, cu frumoase bolţi de cărămidă, care nu se poate să fi fost clădite pentru ca să apere numai atât. Vechea biserică trebuie să fi fost asemenea cu alte ctitorii domneşti: deci de piatră sau de bolovani. Pe vremea când văduva lui Gheorghe Ştefan, Doamna Safta, stăpânia moşiile putnene ale acestuia, trăia încă această biserică. Ea a ţinut poate până la cutremurul din 1802, care a dat jos şi jumătate din mănăstirea Soveja, mai sus în aceste părţi, şi va fi căzut numai atunci. Biserica de lemn fu cioplită şi încheiată în acest an. Iar, la 1859, egumenul grec care era atunci acolo, Visarion, neprevăzând secularisarea averilor şi clădirilor mănăstireşti, aduse piatră din carierele apropiate, puse să o taie şi să o potrivească bine şi alcătui din ea o nouă mănăstire, care avu în toate înfăţişarea bisericilor din Grecia sau Constantinopol. Aceasta e Vizantea de astăzi, al cării chip s'ar potrivi mai bine cu înţelesul de „Bizantia" al numelui, care ar fi fost adus într'o vreme când Petru Şchiopul numia Galata, după o mahalà constantinopolitană, ctitoria sa de lângă Iaşi[1].

Vizantea e locuită de Unguri bălani, cu copii foarte frumoşi, precum foarte frumoşi sânt, de alminterea, toţi copiii din satele Putnei, toţi locuitorii lor, cu tipurile de o armonie şi o fineţă rară. De un timp, orăşenii se adună aici pentru aier, şi întâlnesc un cârd întreg de Jidani perpeliţi, cari au venit să-şi împrospăteze sănătatea. „Centrul" cuprinde hanuri curate, o prăvălie de ziare şi „bufetul" unui Armean, care oferă zaharicale pişcate de viespi şi berc caldă,

[1] Dar vezi nota precedentă.

pe când vecinul lui român ştie ce înseamnă ghiaţa.

Dincolo de sat se întinde câtva timp un platou bine lucrat. Peste tufele măcieşului din margenea drumului se desfăşură lăicere de popuşoiu frumos, de cânepă, de ovăs; sătenii lucrează, femeile coase şi torc, copiii păzesc vitele albe.

Iarăşi un prăvăliş de lut prăpăstuit; ai crede că începe de iznoavă pustiul dealurilor nestatornice, dar te afli îndată într'un lung, foarte lung sat, cu gospodării alese, cum nu se prea află în alte ţinuturi: supt platoşa strânsă a şindilei, cerdacele paşnice lasă să se vadă alba locuinţă încăpătoare a unor ţărani cu spor la muncă şi cu gust în cele ce fac.

Când ai trecut de case, de carele încărcate cu scânduri de la fierăstraiele muntelui, de fântâna cu cumpănă, la care vin cu cofiţele în mână copiii şi codanele, eşti pe drumul pădurii. A început acum, după pământurile despădurite ale răzeşilor, pământul mănăstirilor, acum pământul Statului, unde pădurea e păstrată şi îngrijită. De-asupra Şuşiţei străbaţi cărări înflorite, pe când arborii păzesc în ziduri întunecate. În stânga, muntele de lut e bine acoperit. În faţă se înalţă şirul albastru al vârfului Sovejei.

Prin căsuţele Sovejancăi, ajungi răpede marele sat al Sovejei chiar, care înşiră pe margenea drumului locuinţi cu streşinile mari şi cerdacul ridicat de-asupra pământului. Prin lanuri de cânepă femeile cu ştergare albe pe cap culeg, în cete, buruiana înflorită, pe care o razimă, ca să se usuce, de margenea prispelor.

Mănăstirea lui Matei-Vodă e tocmai în capăt, acolo unde munţii din stânga întind un părete negru de brazi. Zidul sfârtecat de dintele lacom al vremilor se rupe în frânturi de cărămidă roşie, se deschide în turnuri năruite; casele de locuinţă s'au prăbuşit până la bolţile beciurilor. Biserica a căzut pe jumătate de cutremur, şi greaua armătură a fereştilor zace

la pământ; înaintea uşii de întrare, care poartă, într'un gingaş chenar, pisania şi stema munteană, aşezată aici, ca semn de împăcare, pe pământul Moldovei, s'a adaus un pridvor de nimica. Morminte şi alte amintiri nu sânt.

În jur foşneşte pădurea de brazi, care aleargă apoi cale lungă până în graniţă, acoperind ţinutul cel mai înalt. În mijlocul lor se clădeşte un otel al oaspeţilor ce vin pentru aier, şi aceşti oaspeţi se întâmpină pe cărări şi în poiene, mâncând, bând, primblându-se şi convorbind în acea promiscuitate de prietenie trecătoare care e pentru mulţi marea ispită a staţiunilor de vară. Hanul, ţinut de un Român, dă mâncare bună, şi pentru dormit un bătrân şi bătrâna lui, cari nu-s mocani cum sânt cei mai mulţi dintre locuitori, ci Ţigani din ai mănăstirii, dau odăi goale, dar curate, unde laviţe largi, acoperite cu mindire, asigură un somn bun, fără pureci.

5. Schituri: Coteştii, Dălhăuţii

O plecare, altă dată, într'o dimineaţă de April, îngheţată, care era să se urmeze printr'o amiazi de arşiţă, ca să se încheie cu o frumoasă seară, trandafirie şi blândă. Abia cinci ceasuri, dar toate zările sânt limpezi şi s'au trezit pentru ochii omeneşti. O trăsură mânată de un Ardelean care poartă şapca de pânză a Evreului pe care-l slujeşte, străbate, în sunetul de îndemn al clopoţeilor, o mahalà a Focşanilor. Şoseaua e bună, şi căsuţele, încă pustii, pare că-ţi zic o cuviincioasă „bună-dimineaţa".

Acum şiragurile de case s'au mântuit. Tărâmul se prăvale într'o largă albie de nisip, sămănată cu pietre de toate mărimile, de la bolovanii târîţi în zilele de curgere furioasă a apelor până la firicelul de prund care va fi mâne prefăcut cu totul în nisipul

moale din fundul albiilor. În capăt, un râuleţ iute se azvârle tulburat la vale: el e destul de adânc pentru ca să ajungă la genunchii cailor. Malurile din faţă sânt de lut găunos, înflorit cu pietricele. Mai departe, în stânga, e un şes întins, sămănat din loc în loc cu grămezi de arbori. În dreapta, înălţimi se urmează necontenit, cu linia vârfurilor dreaptă: de sus până jos le înveşmântă păduri cu verdele triumfător, păduri de stejari, de frasini, de fagi, care nu lasă să se vadă nimic.

Această apă e Milcovul, hotarul părăsit pentru totdeauna, şi, străbătându-i apa, care-i înviorează, caii ne-au strămutat de pe vechiul mal moldovenesc pe malul cel vechiu al Ţării-Româneşti. Din Putna am trecut în Râmnicul-Sărat.

Apucăm spre stânga printr'un ţinut de vii, distruse ieri şi ridicate iarăşi prin munca ţăranilor, cari ştiu să dureze din ostenelile lor casele frumuşele, bine clădite, bine împrejmuite mai totdeauna, bine acoperite cu şindilă, frumoasele case prieteneşti care se înşiră pe margenea drumului, cu gardurile lor de vergi sau cu ostreţele lor de lemn geluit. Într'un loc, Bulgarii au închis un ogor pentru grădinile lor de legume, din care hrănesc Focşanii; ei au făcut o roată de scos apă din pârâul apropiat şi au lucrat o pepinieră încunjurată cu stufărie: sânt oameni urîţi, cu faţa ciolănoasă şi sălbatecă, cu ochii răi şi îmbrăcămintea disgraţioasă.

Satul Coteşti, un sat de vieri, cu casele şi pogoanele răspândite la înălţimi deosebite, într'o fermecătoare neorânduială, are o frumoasă biserică şi un fel de piaţă centrală, cu două prăvălii. De la el o cărare pe care numai cu greu înaintează trăsura, un vechiu „drum săpat", duce printre garduri de vii la schitul cu acelaşi nume, odată locuit de oaş-

peţi ruşi, Paisieni de la Neamţ, cari ştiau une ori, pe lângă cele sfinte, şi ceva politică.

În jurul frumoasei bisericuţe, gospodăriile albe ale maicilor se ascund supt coperişurile de şindilă neagră, pe când florile din straturi îmbălsămează în vântul uşor, foarte rece, al dimineţii. La arhondaric, spre care ne îndreaptă o vorbareţă şi vioaie arhondăreasă, e însă, ni se spune, *bejănărie,* şi vechile mobile simple sânt grămădite la un loc pentru aierisire. Întrăm în biserică; la strana din dreapta şi la cea din stânga, două maici tinere cetesc cu un glas limpede, răspicat şi cuviincios. Câteva bătrâne, care desăvârşesc soborul femeiesc al acestui lăcaş de singurătate şi odihnă, stau încotoşmănate în pridvor ca nişte momâi greoaie. Sânt tot mahalagioaice şi ţărance din satele sau oraşele vecine, care ştiu ce e lumea, în care şi-au avut rostul obişnuit al femeii, şi ele privesc mănăstirea cu totul altfel decât ca un loc întunecat al pocăinţii înainte de moarte.

Pe supt turnul clopotelor, unde pe la 1810 s'a scrijelat sus o inscripţie nedibace, care se înţelege abia, treci spre dealul care se rotunjeşte blând, acoperit acum de iarbă deasă, pe când zarea e prinsă de o înaltă perdea de pădure. În dreapta e împrejmuirea cimitirului, cu o biserică dărâmată, în bolţile de jos ale căreia se aruncă oasele desgropate, ce stau în vederea oricui. Abia câteva cruci sărace răsar din desişul verde presărat cu flori sălbatece.

Din Coteşti un drum între vii, între case cum numai arare ori le va fi având prin alte părţi ţăranul român, duce, încovoindu-se de două ori, spre Dălhăuţi, mănăstire de călugări, pe care o ascund sus, cu totul, pădurile cele mai vechi, mai îmbielşugate, mai deplin triumfătoare, ce se pot închipui,

O biserică de sat foarte chipeşă într'o întinsă curte îngrădită. Lângă gardul de nuiele din faţă, o cruce mare de piatră e înfiptă în râpa drumului; inscripţia îngrijită, în slove chirilice, pomeneşte peirea, de „boala năprasnică a ciumii", întâmplată la 1829, a doi soţi pe cari *moartea neagră* i-a îngropat împreună. Câtva drum încă, şi priveliştea se deschide largă asupra şesului verde, asupra Milcovului cuprins între râpi, asupra Focşanilor care se înşiră în mai multe pâlcuri, lăsând să se vadă întâiu pata albă a unei căsărmi. Şi mai departe încă, acelaşi şes verde, care de aproape e frământat de modâlci lutoase, aleargă până în zare, unde curge Sirctiul.

Această frumuseţă care se desface în fiecare dimineaţă din negurile reci şi se cufundă în fiecare sară în aburii fumului, o vede călugărul ardelean care păzeşte mitocul din vale al Dălhăuţilor. Ea arată calea ce duce la schit, un drum de lut frământat cu prund şi cu pietroaie, când mai înalt, când mai adânc, când mai îngust, când mai încăpător, după toanele apelor de munte ce se zbeguie aici când cad ploile multe sau când zăpada se topeşte la blândeţa primăverii. Copaci bătrâni fac de strajă cât vezi cu ochii, iar în stânga toată valea, toată coasta, toată culmea e o Împărăţie a crengilor verzi, care nu mai îngăduie nimic, care înghit, acopăr, ascund totul. Depărtările răsună, şi din desişuri e o întrecere de glasuri, şi mai supţiri şi mai groase, printre care cântecul surd al cucului, veşnic acelaşi, pare că socoate clipele. Pe supt tufişuri şi prin uscături se strecoară, răsucindu-şi fricos lungile trupuri verzi ca frunza, mari şopârle, foarte agere. Dintr'o poiană se apropie lătrăturile furioase ale dulăilor de stână, cari au mirosit om străin, în aceste ţinuturi sălbatece unde, iarna, ei duc războiu cu lupii flămânzi. Aceasta e viaţa de aici, astăzi ca şi acum două mii de ani.

Tot mai adânc pe cărarea aspră, al cării lut a fost prefăcut în cleiu de ploaia din ajun. În sfârşit un alt drumuleţ se deschide la dreapta, şi încă de la obârşia lui vezi o biserică gălbie. E schitul. Patru dulăi păzesc întrarea la dânsul. Călugării cari lucrează la o parte într'un câmp se uită la noi ca şi cum am avea darul de a îmblânzi fiarele. După multă desbatere, se desface în sfârşit un argat cu favorite, un bătrân foarte bătrân şi foarte vânjos, care face linişte între credincioşii paznici ai pustietăţii sfinte. Tot aşa de bătrân, se apropie egumenul.

Dălhăuţii au trei biserici, un frumos arhondaric nou, o stupărie, din rodul mirositor al căreia gustă şi oaspeţii, şi o sumă de căsuţe risipite. A fost odată şi o şcoală, dar ea e în risipă. Câteva cărţi bune le-am mai găsit încă pe rafturi. Călugării sânt abia unsprezece la număr, şi nu se găsesc oameni destoinici pentru ca să li iea locul, atunci când ei trec la pacea cimitirului verde, lângă heleşteul secat; casele lor se dărâmă în acelaşi timp ca şi trupul culcat supt brazda din care răsare crucea.

Amiaza caldă ne găseşte în pridvorul arhondaricului, supt coperemântul de şindilă, pe băncile ce încunjură masa de ţară, din care lipseşte numai cocoşul făgăduit, care nu s'a putut găsi, din fericire pentru dânsul. Curtea mică e pustie. În faţă, ochiul se cufundă în marea adâncă a frunzelor liniştite. Şi pădurile nestrăbătute cântă, cântă...

Un părinte cu ochii vioi şi lungul păr alb, rar cere voie să cânte şi el, şi-şi drege gâtlejul cu un păhar de vin profir. S'a aşezat acum în faţa mesei, drept ca în strană. Zâmbeşti puţin privindu-l, de şi a înştiinţat că la Atos el a învăţat cântece meşteşugite de la cel mai vestit dascăl de cântări din Răsărit. Dar, când glasul se înalţă, el capătă sonorităţi metalice, puternice şi clare, şi vechiul imn biseri-

cesc străbate văzduhul ca un răsunet de trâmbiţă războinică. Cântăreţul stă nemişcat, ochii vioi sânt pironiţi în pământ, numai glasul limpede şi tare pluteşte de-asupra noastră şi, peste pacea curţii de biserică, se uneşte cu simplul cor al psalţilor pădurii, cari au învăţat aceiaşi închinăciune de la un meşter şi mai mare decât cel de la Atos...

6. Din Vrancea.

Colegul mieu D. Gusti, organisatorul activei şi răbdătoarei cercetări în munţii Vrancii, îmi pune la disposiţie un însemnat număr de zapise locale, mai mult din Neruja, prin care putem privi mai adânc în viaţa de un caracter aşa de particular vrâncean.

Ciobanii aceştia, cari de la un timp fac şi 'ceva agricultură, apar de la început cu *bătrânii* lor de pământ, dintre cari câte unul poartă numele de *badiul* (şi *bade, bădiţă* e terminul cu care-şi vorbesc). Aceşti „bătrâni" (împărţiţi în „fraţi"), cari şi-au transmis numele urmaşilor, se chiamă foarte pitoresc: Catoca, Bărcare, Răbega, Gogoriţă, Glavanu, Badiu, Tatu, Solomon, Antim, Bulat, Covrig, Bucur, Mereuţă, Scărcea, Dănilă, Moţuc, Dudu, Păun, Mărtan, Căluian, Piciorgros, Pelticu, Bulete, Burcă, Hurjuiu, Lupaşcu, Creţu, Cilmac, Tulache, Hărcau, Simionilă, Luzica, Vălcan, Guşăilă, Tuvene, Ciuţă, Moisă, Vârtu, Burciu, Mircaş, Bălănuţă, Oţelea, Vatrea, Milcu, Sârbu, Mohorea, Pomană, Murgu, Precop, Ţandără, Jidea (de la Jid), Budu, Mândruţ, Lăbunţ, Ciuţă, Hăruca, Bătcă, Huşcă, Buşilă, Măciucă, Găină, Boceica, Gheba, Doban, Coman, Frăsin, Stăruială, Tătaru, Pantiş, Frăţilă, Dăntăş, Răduţă, Albinaş, Balica, Dochiu. Câte unul aminteşte o profesiune: Cotonaru, Cofănea, Şindilaru, Blănaru, Cărbunaru, Cojocaru, Faur. Ori un loc de origine: Ungureanu, Măceanu. Adesea, amintire a eredităţii de pământ prin

femei, caracteristicele nume terminate în -oiu: Cătrinoiu, Floroiu, pe lângă femininele corespunzătoare: Gaftoaia (ca în Banat: Imbroane, Grecoanea, Turcoanea). Ele corespund unor nume ca: al Tomulesăi ori Angheluşa. Pronume ca Botezat întăresc părerea mea despre sensul lui Botezatu în genealogia lui Alecsandri: catolic convertit.

Când ni-i arată documentele noastre, deci la începutul secolului al XVIII-lea, ei sânt şi industriaşi. Din mânile lor iese şindile, şi două sate poartă numele Şindilarilor, dar şi bâte ciobăneşti, cofe, *împistrite* şi simple, *albe,* cu capac şi fără, cofiţe, cu cercuri şi „cu ţiţă", şiştari, putine şi „mijloace". Se face comerţ cu câte un Turc de la Dorna ori de la Galaţi. Se constată relaţii cu Craiova, unde se duce săul. Nu lipsesc ciobotari ş. a.

Afaceri de bani se întâlnesc de pe la jumătatea secolului al XIX-lea: moşii zălogite pentru un împrumut de bani şi baniţi de „păpuşoiu", — şi se pomeneşte „dijma moşiei".

Ei, aceşti „răzeşi", *„moşinasi",* sânt însă şi agricultori. Cutare zapis nepublicat încă vorbeşte de „secătura făcută cu toporul din codru mereu cu mânile sale". Secătura, locurile săcate —, de unde: *a săcături,* — corespunde aici „runcului" din părţile dornene, unde iarăşi *ar trebui o întreagă operă de exploraţie ştiinţifică, din sat în sat şi din casă în casă.* Totuşi, pe lângă câte un „zmărc" neutilisabil, se păstrează terenul de păscut, *frunza,* vitele, oile mai ales, fiind îndreptate cu deosebire spre munte, — *suirea oilor în munte* —, cum e Lăpuşul. Sânt locuri de cosire, „bez tufe", locuri „îmbrăcate cu rădăcini de pădure". Dar unde se face întâiu ogorul se zice: *„stârp".* Une ori se pomeneşte şi o „fugitură" sau curătură. Se fixează hotare, de vornic, „cu brazda în cap". Se vorbeşte, târziu, de „muncèle" puse de

ingineri. „Locurile de islaz“ sânt osebite cu garduri. Unii n'au casa pe *ciovârta* lor, şi pot fi mutaţi de vecini. Căldările de rachiu nu lipsesc în statistica unei gospodării. La vânzări, şi aici e o datorie „a se întreba toate neamurile şi feciorii şi ai săi răzăşi“, ca să se vadă dacă „se ivesc ca să sprijinească“.

Administraţia e cea străveche, cu *vornicelul* şi cu *paznicul,* cu *nămesnicul,* cu *bătrânii,* martori. Satul e solidar faţă de Domnia represintată întâiu prin *vornici* şi prin *starostele* de Putna, la hotar, apoi prin câte un privighetor sau sub-prefect, cu aceleaşi îndatoriri ca ale înaintaşilor cu alt nume. Ei par a fi „vechilii vrânceni“. Unele rosturi le îndeplineşte câte un mazil. Puşcaşii apar şi aici, plăieşii.

Ceia ce se cere de la Vrancea e ce se numeşte mai târziu „chelluiala Vrancii“, pe care o socoteală din secolul al XIX-lea o înseamnă aşa: „5 lei de falce şi 3 lei la cap“. Muntele are o „aruncătoare“, din care se scot anumite terenuri. Şindilarii sau alţii cari „şed în Vrancea“ sânt supuşi birului şi li se face cisla la şferturi, cu „izvod curat, pe fieştecine câţi bani l-au ajuns“, „încărcându-se“ cu ei „satele pe unde şed“, dar după „dreptate“, de frica „urgiei“. Lângă „bir“ sânt însă şi alte „havalele“. Une ori, lumea plăteşte la „pungile“ cerute de împrejurări extraordinare. Pentru aceste casuri se caută un „strângător“, care poate fi preot. Mazilii dau „banii treptelor“. Sătenii „se globesc“ unii pe alţii.

Une ori, ca în 1829, oamenii sânt trimeşi pe la Sculeni, ca să ridice „ţuhalii“, lăsaţi acolo, ai Ruşilor.

Câte ceva se cunoaşte din viaţa de familie. Copilului mai mic i se lasă ceva: o falce mai mult în cutare cas. Fiul, nepotul rămas până la urmă *grijeşte* pe mort cu grâu, ceară, oi, câte un cârlan, vedre de vin, îi „poartă prescurele“, dăruieşte la săraci „cămeşuri“ şi câte o „păreche de iţari“. Moşia

nu se poate da la logodnă fetei de măritat, căci au dreptul să se opuie fiii şi nepoţii. De altfel, în diata ei, Măriuţa, văduva lui Tănase, spune limpede că „ea n'a ţinut nimic din moşia părintească, fără numai fraţii ei", aşa încât „ficiorii să-şi caute cu fraţii ei, să-şi ia partea din moşia ce se cuvine". Ea însăşi a „ţinut" doar „o bucăţică de pomană", „iar nu de la părinţi". Odată, în pragul zilelor noi, se întâmpină o femeie bătută de soţ pe care tatăl o îngrijeşte, începând cu „jumătate ocă rachiu".

Ca moravuri, se mai văd femei bătute cu nuielele, care au venit noaptea la casă străină, supt cuvânt de a-şi căuta furca, dar sânt bănuite de „furtişag", şi se pierde o „puşcă cu parali". Se face pâră că soţia cutăruia „ar fi fost o noapte în petreceri cu ibovnicelu ei", dar se dovedeşte că în casă era şi un musafir, „neguţitor brăilean".

---

[1] Din „Brodnicii şi Românii", în Memoriile Academiei Române.

XIII.

C O V U R L U I U L

Galaţii.

De la Brăila, câteva ceasuri de drum în noaptea neagră şi rece. Două lungi balustrade de poduri vâjâie pe lângă fereştile cernite ale vagonului. Avem acum Galaţii, cari se recomandă întâiu prin larga lor gară, desăvârşit luminată.

Birjile care aşteaptă sânt conduse de Muscali cari nu se lasă mai pe jos decât tovarăşii lor din Iaşi şi Bucureşti, mândri ca şi dânşii de caii lor, aşteptând plata mai mare, nu pentru câştig, ci ca o recunoaştere a însuşirilor lor superioare, familiari şi glumeţi: minunata trăsură răsună pe un pavagiu cel puţin tot aşa de bun ca al Brăilei. Dar aici nu ai ca dincolo locuri goale şi cârciume mărunte sau căsuţe modeste de sat. Frumosul bulevard înaintează mândru printre curţi boiereşti cum nu se găsesc decât în cele mai bune strade ale Iaşilor, şi încă nu cu aceiaşi înfăţişare curată, cu aceiaşi egalitate a bogăţiei, liniştită, ferită de orice amestec cu vulgaritatea, cu zgomotul, cu murdăria locurilor unde munceşte din greu multă gloată săracă. Sergenţi păzesc în mijlocul străzii, în altă atitudine decât a bieţilor nevolnici pe cari i-am zărit ici şi colo la Brăila.

Dar ceia ce uimeşte mai mult, e frumoasa lumină albă pe care lămpile Auer, în vârful stâlpilor de bronz, o revarsă asupra grădinilor, caselor şi pavagiilor bine măturate.

Şirul felinarelor se înfundă mereu înainte în zarea încunjurată ca de o aureolă. Strada se face tot mai frumoasă. Acum vitrine strălucitoare adaugă lumina lor: cofetăria centrală, berării, oteluri, cafenele, prăvălii de tot felul, băcănii. Aleia luminoasă urmează încă o bucată de loc, până ce ea se despică în strade mai sărace, mai întunecoase, prin care trece un masiv tramvaiu electric. Printre arborii unui frumos parc[1] se văd mijind departe alte lumini, pe dealul ce se ridică într'acolo. Birjile luxoase se mişcă în toate părţile.

Acesta e Galaţii de noapte, care-şi datoreşte în mare parte farmecul lumii îmbielşugate ce se desface din el sau în care i se scaldă clădirile de eleganţă îngrijită. Sântem, în adevăr, în Moldova, în ţara cheltuielilor fără socoteală, vechiului obiceiu al luxului ales, iubirii pentru plăcerile scumpe, poesiei unei vieţi uşoare. În Moldova pe care a împodobit-o şi a sărăcit-o cea mai fină din aristocraţiile risipitoare ale Orientului.

Ziua, mai ales aşa o zi fără soare, cu cerul apăsător de cenuşiu, din care se desfac, în această întâie săptămână a lui Octombre, fulgi rari de zăpadă, înlătură o bună parte din cocheta ilusie. Fără îndoială că Strada Domnească, acea lungă alee de grădini şi vile care duce de la gară până în centru şi care cuprinde în ea şi măreţul palat episcopal al Dunării-de-jos, încunjurat de parcul şi grădina lui, că această stradă de căpetenie nu-şi găseşte, prin lungimea ca şi prin egalitatea luxului ei de bun gust, părechea în niciun alt oraş din ţară. Dar nea-

[1] Distrus printr'o masură municipală idioată în vandalismul ei, pentru a face un loc unei „grădini", care e în cea mai mare parte din an o arenă pentru criváţ, ori un cuptor al soarelui de vară (1916).

junsuri se vădesc pretutindeni aiurea, şi chiar aici.

Prăvăliile centrului au unc ori un singur rând, de şi chiar atunci ele nu se coboară aşa de trivial de jos ca magherniţile din Strada Lăpuşneanu a Iaşilor sau acelea din partea Căii Victoriei ce este în faţa Ministeriului de Finanţe; cele ce numără două rânduri n'au niciun fel de socoteală adesea şi sânt spoite în colori urîte sau prea bătătoare la ochi.

Abia ai ieşit din acest salon, care ţine în oarecare măsură locul pieţelor, care lipsesc cu totul, şi dai în mahalà. Strada rămâne tot dreaptă, dar e rău îngrădită de căruţe şi prăvălioare, ţinute de Români săraci (găsesc un deposit de vinuri al omonimului „Niculai Iorga“ . Apoi şi aceste moşinoaie se răresc, şi către vârful dealului zăreşti începutul unei câmpii goale, acoperită de buruieni veştede.

Străzile laterale se urcă de cele mai multe ori cotind, şi răspândesc duhori scârboase. Lumea e puţină pe întinderea răsfăţată a vechiului oraş. Evreii se văd în mare număr, alături de Greci. Dacă aceştia au băcăniile, cafenelele, cofetăriile, locurile unde se mănâncă şi de unde se cumpără ale mâncării, tainiţile în care lucrătorii obosiţi îşi învăluie năcazul vieţii cu fumul ţigărilor ieftene şi aburii vinului prost, Evreii stăpânesc toate celelalte ramuri ale negoţului. Galaţul vechiu, care începe şi el de la origini împodobite de fabule şi falsificaţii, cotropit de Turci, cari se şi aşezaseră într'o parte a oraşului, Bădălanul, decăzuse, şi atunci oraşul nou începu prin voinţa lui Mihai Sturdza şi descoperirea târgului de grâne al Principatelor de către corăbierii Apusului. Mihai-Vodă acesta, Sturdza, înseamnă, prin aplecările sale şi prin zodia timpului, căderea norului de lăcuste al Evreimii. Ei veniră deci şi la Galaţi. Dar nu în acelaşi număr ca în părţile înecate de apropierea şivoiului galiţian, ca în Botoşanii cu totul pierduţi,

ca în Iaşi, în care pecinginea a cuprins şi mahalalele. Aici părţile necomerciale ale oraşului au rămas încă pe deplin curate, şi numai strada centrală e în cea mai mare parte a Evreilor, dintre cari, apoi, mulţi sânt locuitori vechi şi vorbesc foarte bine româneşte, aşa de bine, încât unora nu li-ai putea măcar deosebi originea.

Oraşului, care, mulţămită stăruinţii episcopului Partenie, are un palat episcopal fără păreche, îi lipsesc bisericile mari. Vezi numai clădiri nouă sau cu totul înoite, fără niciun stil. Sfântul Gheorghe, cu mormântul lui Mazeppa, Hatmanul căzăcesc din drama lui Carol al XII-lea, păstrează însă, cu inscripţia, din veacul al XVII-lea, a faţadei, o piatră de mormânt care, prin vulturul ei moscovit, arată că aici se odihnesc şi oasele vestitului aventurier. Două supţiri turnuri fac să se vadă de departe clădirea Precistii, care e din acelaşi veac, şi pe care stampe vechi o dau într'o formă acum de mult preschimbată. Turnurile nu sânt de zid puternic, precum e obiceiul în Moldova, ci făcute, ca în Muntenia, din lemn şi tinichea văpsită cenuşiu. Cea mai însemnată clădire religioasă ar fi poate a catolicilor.

Galaţii sânt, în adevăr, un centru al propagandei catolice, şi ziarele au vorbit adesea de cuceririle de suflete şi cuceririle de averi şi de moşteniri săvârşite de răpareţele călugăriţe ale Maicii Domnului de pe Sion (Notre Dame de Sion). Pe Strada Domnească, de care sânt despărţite prin înalte ziduri şi porţi ferecate, se văd clădiri puternice cu fereştile oarbe, împodobite une ori cu vitralii colorate; sânt şcolile: internatele şi externatele lor. Acolo se dau lecţii, în cea mai mare parte slabe, nefiind personal bine pregătit, îndemnuri morale în formă naivă şi, — odată, — aţiţări ale sufletului către beţia mo-

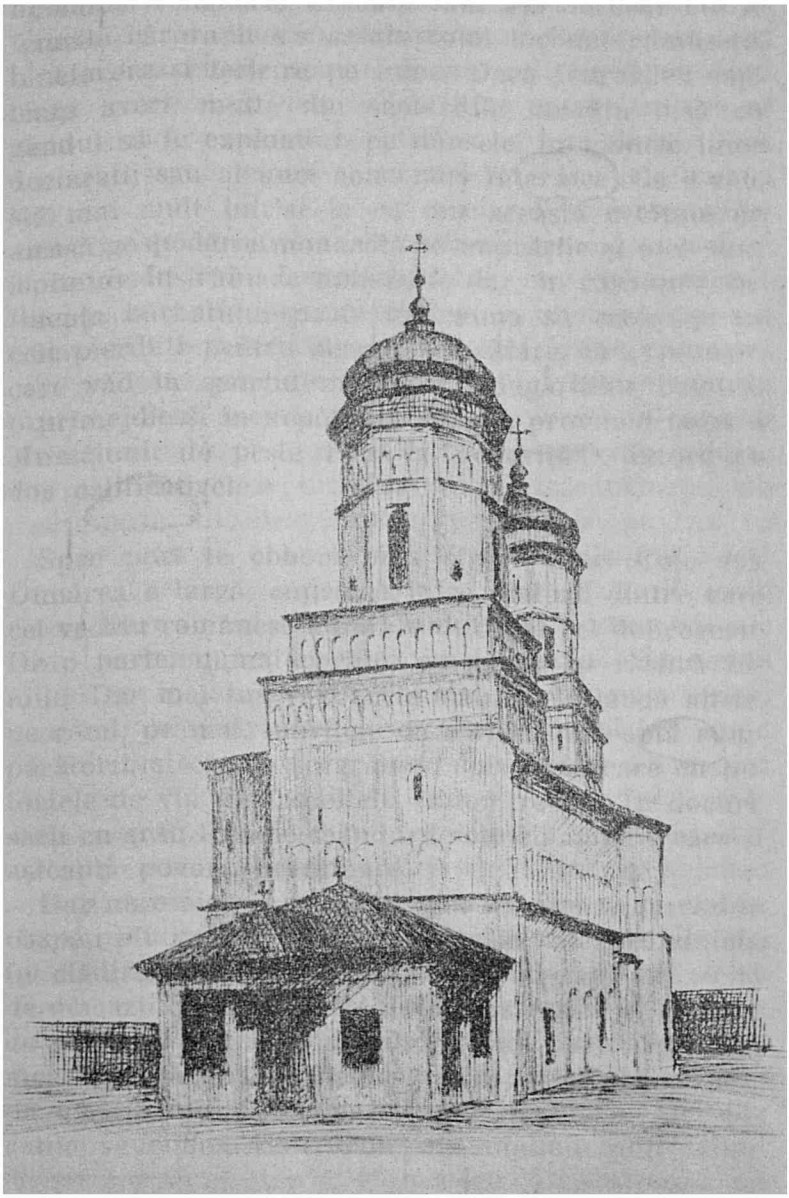

Biserica Precista, Galați.

nomaniei religioase, de care sânt aşa de uşor atinse femeile cărora li s'a smuls rolul lor de frumuseţă, binefacere şi fericire pe lume. Dacă „surorile" captează averi, multe din şcolăriţile lor vin însă cu gândul să le exploateze pe dânsele, în numele unor declaraţii sau al unei convertiri făţarnice. Ce e rău, stă mai mult într'aceia că din această cetăţuie de aleasă gospodărie monacală se împrăştie şi mai mult ispite de înstrăinare naţională, dar, în căsătorie, influenţa bărbatului poate totdeauna să recâştige pe cele pierdute pentru neamul lor. Ziare, ca „Vremea", care văd în sportul mistic al călugăriţilor catolice o primejdie şi în nepotolita sete de provincii nouă a Muscălimii de peste Prut o „gogoriţă"[1], întorc pe dos calificativele.

Spre port te cobori prin străzi urîte. Colo jos, Dunărea e largă, cuprinsă între maluri, dintre care cel vechiu românesc e mai înalt decât cel dobrogean. De o parte, numai corăbii cu pânze îşi răsfiră funiile. Dar mai sus vapoarele stau unele lângă altele, pe când, pe mal, movilele de cărbuni aşteaptă cumpărătorii, şi căruţe se grăbesc spre încărcare cu butoaiele de vin din recoltele anilor trecuţi. În docuri, sacii cu grâu trec pe scândurile altor vapoare, care-şi aşteaptă povara hrănitoare.

Dar nu e aici, ca în Brăila, cu tot numărul acestor oaspeţi plutitori din depărtata străinătate, orânduială în clădiri, vălmăşag de căruţaşi, mişcare în zecile de magazii cu adâncimile întunecoase şi acel răsunet de ciocane, acel bocănit laborios de fiare, care formează ca răsuflarea neîncetată a zilelor de muncă, de schimb roditor în marele port muntean. Aici căruţile se coboară deosebit din multele uliţi tăiate

[1] Dar păţăniile vremilor apleacă multe gâtlejuri de cerbicie 1916,

fără socoteală; în aceste uliţi se văd ruine, case părăsite, colţuri de buruiană murdară, bălţi cu apă clocìtă. În această întindere mai mare nu e vioiciune, nici veselie. Şi bătrânul oraş, care şi-a pierdut trecutul, nu are încredere în viitor.

De pe o stradă laterală văd, peste gropi şi mâncături de maluri gălbii, pânza de sidef mişcătoare a Brateşului, marelui lac de bielşug, de care legenda a legat numele lui Petru-Vodă „pescarul", care prinse în undiţă, fără să prevadă, inelul de Domnie al lui Ştefan-cel-Mare, uriaşul său părinte. Marea întindere de apă se odihneşte, fără luntri, supt recele cer de plumb, pe când în gropi femei foarte sărace, în polcuţe şi rochii de cit, culeg buruiene.

DOBROGEA

I.

T U L C E A

1. Spre Tulcea.

„Navigaţia Fluvială Română“, pornită din acelaşi impuls, din iniţiativa patriotică a aceluiaşi om, Gr. N. Manu, ca şi „Serviciul Maritim Român“, leagă, alături de societăţi străine, Brăila cu Galaţii şi acest din urmă oraş cu gurile Dunării.

La opt ceasuri şi jumătate sântem în sala de aşteptare a Agenţiei, dar vaporul spre Tulcea şi Sulina n'a putut încă părăsi Brăila, căci ceaţa cea mai nepătrunsă acopere râul. Din când în când numai soarele se iveşte, lipsit de raze, ca o lună palidă, moartă. În sale lumea-şi aşteaptă norocul. Greci, Bulgari, Evrei, cocoane care vorbesc franţuzeşte, unele cu sâsâiala grecească din care se vede că Parisul lor e de pe malurile Cefisului, căţei cari-şi scutură pielcica goală la frigul toamnei aspre, papagali ce-şi pierd răbdarea şi interpelează din cuşcă pe graţioasele lor stăpâne... Gardişti cu şapca înaltă şi lampasuri roşii, agenţi de vamă cu linii de aur la şăpcuţele negre, „finanţi“ noi-nouţi, cu uniforma verde, se mişcă printre represintanţii tuturor neamurilor. Vânzători de ziare, de covrigi, Macedoneni cu struguri, cari răspund de o potrivă când îi întrebi greceşte şi în bulgăreşte, desăvârşesc amestecul de oameni. Un soldat de marină slab, nalt, roşcat, păzeşte pe margenea malului înaintea pontonului, unde aşteaptă un şlep care trebuie dus mai departe.

După câteva ceasuri, vântul vine din susul apei,— rece, vioiu, iute, — şi mătură. În păretele fără deschizături al ceţii oarbe, se face o miscare subită. Stâlpi se despart, împleticindu-se, ca nişte stafii urmărite de cele d'întăiu raze. Apoi e ca un forfot de aburi pretutindeni, un vârtej alb, supţire, ideal, un danţ nebun de umbre scămoşate, care aleargă spre cerul de unde soarele trimete cel d'intăiu zimbet, limpede şi vesel, spre ţermurile ale căror linii înegrite încep să se deosebească. Ca o închipuire măreaţă răsar de o dată din valuri coşurile, pântecele negre ale vapoarelor, corăbiile cu pânze mândrindu-se în catarturi. Lângă ţermul dobrogean numai, gonite din urmă de vântul ce înseninează, ultimele fărâmături, destrămături ale ceţii aleargă bezmetece până ce lumina le soarbe, şi stăpâneşte acum pretutindeni, binefăcătoare.

Supt nişte păduri ale malului stâng un punct negru se iveşte; el creşte mişcându-se răpede spre port. E o dungă lungăreaţă, apoi un mare peşte ieşit din valuri, o corabie. Învârtindu-se în larg, el vine să se oprească la ponton. Cu el se merge în josul Dunării.

Sânt pe coperta „Domnului Tudor". Pe pupa şlepului legat cu funii groase de vaporul care-l mişcă, fâlfâie tricolorul, şi aceleaşi colori se desfăşură în vântul de toamnă pe vaporul însuşi. Acesta a fost clădit, cum spune tabla de alamă, la 1900, în atelierele de construcţie navală de la Severin, şi e a cincizeci şi treia operă a acestora. Căpitanul poartă uniforma ţării şi a fost ofiţer în flota de războiu. Marinarii se chiamă Vasile, Ghiţă; comanda, în care se amestecă vorbe străine: „pupă", „a recupera", se dă în româneşte. Elementul internaţional îl formează numai cocoanele şi papagalii, cari încearcă, de o potrivă,

franţuzeşte. Plutind pe această parte din râu, internaţională în puterea tratatelor, supusă controlului de navigaţie al unei „Comisiuni Europene", cu steagul ei, cu tesaurul şi veniturile ei, cu administraţia, legislaţia şi suveranitatea ei desăvârşită[1], urmând, puţin mai în sus de Galaţi, un mal care a fost al nostru şi se află acum în mâna puternicului de la care nimic nu se mai iea înapoi, e o mângâiere să 'te afli pe aceste scânduri care sânt un fel de pământ al patriei.

Ai părăsit Galaţul, şi totuşi el te urmează încă multă vreme, înşirând pe ţermul de lut gropos docurile, magaziile, depositele sale de cărbune. Când cea din urmă clădire a fost înghiţită de depărtare, te găseşti între linia joasă a malului nordic, care e în curând al Basarabiei ruseşti, şi coasta de păduri, dincolo de care nu se vede o bucată de vreme nimic, a Dobrogii. Astfel batjocura întâmplărilor, prea tari ca să le înlăturăm, ne-a aruncat de pe blândul nostru ţerm de şesuri pe înălţimile balcanice ale Sudului, locuite în parte de rase străine, înaintea cărora ne înfăţişăm, nu ca fraţi aşteptaţi de multă vreme, ci ca duşmani şi usurpatori.

Dobrogea-şi prelungeşte pădurile; pe malul, căruia trebuie să-i zicem după noul stăpân, se ivesc Renii. Trei mari clădiri, dintre care una adăposteşte jandarmeria, fireşte, se văd pe ţermul jos, uscat, fără arbori. O linie ferată se opreşte aici: ea nu se întinde spre România, care nu există pentru oamenii ce domnesc în aceste părţi. După nişte arbori se văd trei mari „deposite de cărbuni", dintre care unele ar fi baterii mascate, pentru salutările de distrugere ale unui război viitor. Luntri de pescari şi un vapor se adăpostesc lângă ţermul pe care se urcă nişte căruţi de săraci.

[1] Până la 1939.

Mai trece mult până ce, din partea noastră, avem Isaccea. Pădurile se rup din când în când, arătând, ca şi dincolo, o şuviţă de pământ pustiu, păstrat fără cultură pentru jocul distrugător al valurilor Dunării ieşite din albie. În fund, destul de aproape ca să se deosebească amănuntele, se înalţă dealurile dobrogene, care la Brăila se pierdeau în nelămurirea albastrului. Nici case însă, nici sămănături. Pe alocurea, turme, grăbindu-se pe poteci pline de praf, sau câte un pichet sărac stând în faţa bogatelor pichete ale vecinilor împărăteşti. Vapoare mari trec cu steaguri de popoare îndepărtate: italiene, englese, dar, pentru popoarele vrăjmaşe care-şi privesc în faţă aici, ţermurile sânt ascunse, moarte. Ca un simbol, corbi lacomi trec, negri în cerul albastru, de pe malul ce ni s'a furat către acela ce ni s'a aruncat ca o pomană.

Isaccea e un număr de căsuţe foarte umile, revărsate pe coasta unui deal dobrogean ars de soare şi uscat de toamnă. Împrejurul ei Statul îşi are plantaţiile de tutun, iar pe alt deal ca acesta se face vinul de Niculiţel, cel mai bun din tot Ţinutul. Poloboace aşteaptă să fie încărcate pe un şlep austro-unguresc. Câţiva oameni cu căciulă sau cu fes, între cari se deosebesc numai păgânii de către creştini, iar nu şi neamurile creştine între ele, aşteaptă la debarcader, unde păzeşte soldatul de marină.

Iarăşi malul nordic jos, veşted; iarăşi, în partea Dobrogii, păduri.

Cursul măreţului râu atinge cea mai mare lăţime a unui râu european: e un adevărat Împărat al fluviilor, care-şi scaldă în lumina ce-i întinereşte necontenit cu puterea ei făcătoare de minuni zalea de oţel albastru a valurilor, lungul păr umed al tres-

tiilor. Pământul lutos, moale, se despică supus, în calea mersului învingător al domnului său şi se dă în lături ca să-i îngăduie toanele nebunatece, când un nou aflux de tinereţă îl aruncă pe cărări oprite. Ai crede că pe acest singur drum triumfal el va ajunge în braţele Mării, întunecate şi puternice.

Dar nu. Iată, lângă un mic far alb, ca un început de ostrov, o limbă de pământ, pietruită pe o margene, care se înfige în inima râului. Şi vaporul apucă la dreapta, pe când alte valuri albastre merg drept înaintea zării. Sânt de aici înainte, fără piedecile de mlaştini pe care şi le închipuie cineva —, căci aici puterile care schimbă mersul apelor, precipitarea de mâluri statornice, se mişcă numai în adâncuri, — *două* Dunări. O Dunăre rusească, închisă tuturor neamurilor, curăţită de Ruşi şi pentru dânşii, pregătită strategic pentru războaiele viitorului: braţul Chiliei, la care totuşi avem şi noi un ţerm, unde, în faţa Chiliei-Nouă, întărită de Ştefan-cel-Mare şi păzită astăzi de aceia ce i-au hrăpit moştenirea, avem vechiul cuib genoves al Chiliei-Vechi, odată într'un ostrov deosebit, iar astăzi alipită la ţermul insulei mai mari dintre cele două braţe ale fluviului, iar Dunărea vie e aceia care se desbină în dreapta, în spre pământul dobrogean. De amândouă părţile, malul e al nostru, mal de ierburi uscate şi de copaci ce încep a se veşteji de toamnă, un peisagiu care ar părea olandes dacă ar fi mai multă verdeaţă umedă, dacă s'ar vedea case scânteietoare din geamurile lor curate şi vesele prin colorile lor deschise, dacă, în sfârşit, n'ar fi sus acest frumos cer albastru, darnic de lumină limpede. Încă de la începutul desfacerii apelor, privirea se loveşte în fund de un deal, de un şir de dealuri lipite între ele, pe care sânt stropite case albe, multe şi rare, ca nişte flori de câmp răsărite pe o pajişte săracă. E un oraş dobrogean, şi arată să fie un foarte mare oraş.

Întâlnești o insulă mare, o încunjuri; ți se pare că te închizi într'un lac, și-ți răsare o trecătoare de apă albă, care se întinde apoi ca un braț de râu. Orașul pare că-ți tot vine înainte, cu mahalalele lui deschise ca niște brațe primitoare. Pe un deal rotund, pe un scund muncel, se vede o suliță arătătoare, care chiamă de departe atenția.

Iată-ne, în sfârșit, în basinul tivit pe jumătate de casele orașului. Îl vezi acum în cele mai mici amănunte, căci, primitor cum este, dorit de lumină și de oaspeți, el îți arată tot ce cuprinde. Un cheiu larg, ulițe strâmte, strâmbe, de cetate veche turcească, acățându-se pe coasta celor patru dealuri, biserici, dintre care una, lipovenească, se mândrește naiv cu coperișurile-i verzi, edificii publice, al căror caracter arhitectonic amintește alte stăpâniri decât cea românească. Iar, sus de tot, aleargă pe muche o golgotă de mori, care-și lungesc în cerul de amurg ca niște negre brațe de cruce aripile de lemn vechiu.

Aceasta e Tulcea. Odată a fost șchelea turcească din Nordul Dobrogii și cel mai însemnat din orașele acestei peninsule formate de Dunăre și Mare. Turcii aceștia cari leagă la ponton funiile ce opresc vaporul, cari duc pe umerii lor osoși sacii și scândurile, erau atunci stăpânii aici. Corăbii cu pânze albe, cu painjeniș de funii, văpsite în colorile vii, verde, roșu, albastru, care plac Răsăritului, înțesat de vâslași și marinari, de drumeți spre țările noastre, veniau prin Chilia, pe supt întăriturile Ismailului, se opriau aici pentru hrană și reparații și plecau pe urmă spre centrele de schimb ale Galaților și Brăilei. Erau pe atunci locuitori mulți în Tulcea păgână, și nu stăteau goale casele mărunte de piatră sau de lemn: către geamia care veghiază încă pe mormântul trecutului mort, cu minaretul ei, stâlp funerar, se suiau pe stradele ascunse bătrânii cu părul tuns

scurt, tinerii cu feţele palide şi ochii oblici, supt fesuri şi cealmalele de şaluri pestriţe, băieţii cuminţi şi melancolici, păşind bătrâneşte, şi credincioşii de toate vrâstele călătoriau la ceasurile de rugăciune, într'un evlavios târşiit de papuci, spre casa lui Allah care dă biruinţa, bogăţia şi puterea.

Astăzi lucrurile s'au schimbat. Crucea bisericilor scânteie pretutindeni. Bulgari, Lipoveni, Greci alături de Românii stăpânitori. îşi împart banul şi cârmuirea. Oastea poartă fesuri, dar nu mai duce lupta sfântă în numele şi în norocul celui mai mare şi mai nou dintre Profeţi. Corăbiile cu pânze s'au înecat în vârtejul prefacerii timpurilor, şi vapoarele de astăzi, purtând o sarcină mai multă, potrivită cu puterile lor mai mari, se strică mai greu şi stau mai puţin, râspândind bielşugul. Mulţi dintre credincioşii legii învinse şi supuse au căutat în pribegie locuri unde stăpâneşte încă minaretul. În Sudul Dobrogii s'a ivit în timpurile nouă concurenţa Constanţei, portul care răspunde la Mare Capitalei nouă, transdanubiane, Bucureştilor.

Tulcea are un liceu românesc, şcoli, cluburi bulgare, spioni ruşi, politiciani liberali şi conservatori, dar nu şosele care să ducă la dânsa, ci abia străzi şi lumină, — cu toată gospodăria bună a Românului de inimă cum a fost răposatul Neniţescu, care şi-a scris aici, în sate şi pe drumuri, cele mai bune poesii patriotice —, e lipsită de cultură şi de spirit românesc şi aşteaptă încă aceia ce trebuie să fie în mâna noastră. Inima ni se bucură când vedem pe dealul din stânga stâlpul de marmură, cu leul de bronz şi dorobanţul, care aminteşte luarea în stăpânire a Tulcii, a Dobrogii prin soldat[1], dar de ce mulţămire adâncă am fi covârşiţi noi, trecătorii, şi cei cari cetesc de departe scrisele noastre, dacă, —

[1] Bulgarii l au distrus în 1916.

nici paşii d'intăiu nu s'au făcut în această privinţă, în cei aproape treizeci de ani trecuţi de la anexare am fi luat în stăpânire Dobrogea prin acea putere care-şi împlântă mai adânc rădăcinile, prin *cultură*.

O primblare înăuntrul oraşului aduce lucruri nouă pe lângă impresia generală de la început. Stradele sânt bune, şi acesta e darul de căpetenie pe care l-am făcut oraşului, care înainte de aceasta avea numai vechile drumuri ale tuturor timpurilor, pavate cu praf şi cu noroiu. Judecând-o ca port dobrogean, străbătut de căruţe cu mărfuri, ca târg la care zilnic aleargă din satele de prin prejur sătenii de toate limbile, Tulcea e apoi, de sigur, curată. Câteva strade centrale grămădesc mici prăvălii bulgăreşti, greceşti, ruseşti, evreieşti, — căci Tulcea are 2-3.000 de Evrei, cari votează şi ei la comună —, în care e multă mişcare şi viaţă. Mahalaua lipovenească e un sătuleţ curat, în mijlocul căruia se ridică biserica atât de văpsită. În piaţa unde căruţile abia încap unele lângă altele, pe când căciulile, fesurile, cealmalele se învălmăşesc, înfrăţite numai prin faptul că purtătorii lor au aproape aceiaşi şalvari, e un frumos tablou de viaţă orientală, cu adausul rar al pavării şi măturării stradelor. Toate bisericile: cea bulgărească, — o casă mare, având înainte un turn , cea rusească, mai înaltă decât toate celelalte, cele lipoveneşti, cea românească, asămănătoare cu bisericile muntene de şes, sânt bine îngrijite.

Dar particularii, afară de fostul prefect Stătescu, a cărui administraţie e foarte mult lăudată, pentru hărnicie şi tact în împrejurări naţionale grele, n'au clădit în Tulcea, care a fost privită de singurii Români din clasele burghese cari au trecut pe aici ca un loc de surgun, de unde cauţi să scapi cât mai răpede către un ideal de joc de cărţi, „soarèle“ şi

alegeri, ca Dorohoiul, Bacăul sau Slatina. Nici Cârmuirea, care a găsit „palate“ turceşti pentru administraţiile sale, n'a făcut altă ispravă decât a reparatului şi a spoitului. Şi totuşi aici trebuia să ni desfăşurăm toată puterea de lucru, şi de strălucire chiar, pentru a arăta duşmanilor vecini şi celor subjugaţi menirea şi însuşirile noastre.

Să fi avut apoi cercurile noastre de lectură (librarul din Tulcea, care editează cărţi poştale colorate, cu lupta de la Baia şi ieşirea la războiu a lui Ştefan-cel-Mare, e Slav), casele noastre de economie şi societatea de consum a funcţionarilor noştri. Ar fi fost ceva mai bine decât cu aceia ce avem, cu „monumentele“.

Sânt două, datorite altui bun prefect de Tulcea, care credea însă prea mult în efectul numelor pentru îndeplinirea idealului său naţional: lui Neniţescu. Unul înfăţişează pe Mircea-Vodă, a cărui stăpânire s'a întins trecător asupra acestei ţări a nimănui cum a fost multă vreme, cu tot peştele, vinul şi carierele sale de piatră, Dobrogea. Pe Mircea l-aş vedea nu numai decât ca pe un bătrân, căci n'a domnit decât treizeci şi ceva de ani şi a putut să fie la început foarte tânăr, dar, oricum, ca pe un om cu o deosebită socoteală în faptele lui, ca pe un *cuminte* al cârmuirii oamenilor. Monumentul însă dă un moşneag cu barba mare şi cu ţinuta dârză, având în mână un buzdugan pe care-l arată onorabilului public în atitudinea cuiva care ar voi să-l vândă, fie şi cu pagubă. Un leu năbădăios se suceşte în jurul unei stânci.

Al doilea monument e acel de pe dealul Hora. E alcătuit din două figuri de bronz prinse pe un stâlp de piatră. Un dorobanţ bine modelat de Vasilescu şi un animal cu aripi în care localnicii sânt deprinşi a recunoaşte un vultur.

Ce se vede mai frumos aici însă, e priveliştea încunjurătoare, cum nu se află multe în toată ţara. În faţă se întinde panglica de azur mişcătoare a braţului Sulinei, învârtindu-se ca un şarpe; departe, în dreapta, înălţările pământului lasă să se vadă o parte din braţul vecin, al Sf. Gheorghe. În margenea zării se iţiesc casele albe ale Ismailului, aşezat pe braţul cel de-al treilea, al Chiliei. Tulcea însăşi se răsfiră în toate părţile, albă, scântcietoare. În dosul ei, o largă întindere e prinsă de apele netede ale lacului albastru. Priveliştea întreagă se încheie în aur, alb şi azur.

2. De la Brăila la Mecin pe Dunărea îngheţata.

Un drum pe Dunărea îngheţată nu e o întâmplare de toate zilele, şi cine l-a făcut odată, îl ţine minte multă vreme, pentru noutatea lui deosebită, pentru frumuseţa lui mare, pentru oarecare neplăceri şi primejdii legate de dânsul.

La mal, nu mai păzeşte sentinela, căci nici n'ar avea de ce s'o facă. Dunărea e moartă, şi corăbiile au fugit spre alte ape, veşnic slobode, sau hibernează înţepenite, jalnice în iernatecul lor din docuri, unde se îndeasă unele în altele boturile negre nemişcate, lungile catarte prin funiile cărora cântă crivăţul de iarnă grea, nemiloasă. Ici şi colo, se mai vede câte un chip negru rătăcind leneş pe puntea îngheţată, ori cânii păzitorilor latră furios către cel mai mic zgomot şi cea mai mică tresărire în aceste mari întinderi albe, mute şi moarte.

O uşoară pogorîre, şi eşti într'o Dunăre tot aşa de împietrită ca şi ţermul. Prin această alunecare a saniei, ai ajuns pe o apă care nu poate înghiţi în adâncurile ei de 10-20 de metri, ci te sprijină răbdătoare pe ţestul ei de ghiaţă sigură. Deocamdată, caii înaintează greu, zguduindu-ne. Căci supt cati-

feaua de blândă zăpadă paşnică nu e o platoşă de luciu rece, ci lupta însăşi a valurilor, care, într'o clipă de hotărîtoare biruinţă a gerului, au rămas pe loc, e întrupată în această faţă zgrenţuroasă, aspră, ţepoasă. Se cunoaşte fiecare asalt înţelenit, fiecare avânt împietrit, se înţelege porunca de oprire dată fulgerător miilor de duşmani, mânaţi de vânt, cari se încleştau în ciocniri, cari se înşelau prin lunecări şi se întreceau în fugă. Sânt acolo lespezi late ca acelea de la monumentele din vechile noastre cimitire, pietre strâmbe cum se văd în locurile de îngropare ale Turcilor şi Evreilor, sfărâmături ca de pe urma unui cutremur. Pare că s'a prăvălit asupra unor uriaşe palate de alabastru străveziu urgia unui mare cutremur, care a dislocat şi zvârlit la pământ toate, aşternând, răzămând, fărâmând pietrele. Până în margenea zării, care se pierde în neguri, se întinde această risipire a palatelor ce n'au fost niciodată şi ale căror năruituri sânt creştete de valuri, ce se vor face valuri iarăşi.

Sania se târăşte puţin pe pământul presărat cu zăpadă şi apoi iarăşi ea întră pe ape potolite de îmbrăţişarea ucigaşă a Crivăţului. Bordeie de pescari părăsite, luntri strânse între păreţii de ghiaţă, — atâta se vede în această mare pustietate albă, pe care se primblă vântul aspru, jucându-se măiestru cu zăpada, din care face cornuri rotunzite, feţe uşor scrijelate, mici gheţare brăzdate, sfârtecături ca ale stalactitelor şi stalagmitelor din peşteri, horbote de tot supţiri, lucrate de-a minunea, pe care le va nimici o singură desmierdare a bunului vânt cald ce are să vie.

La începutul acestui braţ al „Dunării vechi“ e Ghecetul, paza turcească din vremuri. Din ce va fi aice, se vede numai o crâşmă împărţită în două, unde, supt aceleaşi căciuli lungi cu ţuguiul drept şi

dârz, pescari, oameni de la luntrile odihnite, cărăuşi, drumeţi, beţivi de profesie se încălzesc în încăperea caldă a Grecului, privesc la tablourile cu biserici brăilene ce sânt sau ce erau să fie, adaugă lămuriri cu creionul la caricaturile tărcate ale „Papagalului" italian şi „Veseliei" bucureştene, gustă peştişorii în saramură şi cearcă ţuicile calde, vinurile şi berile.

Apoi începe luciul. Aici un luciu adevărat, fără nici o amintire de tragedie luptătoare. Numai la picioarele răchiţilor şi sălciilor, care, bogate în supţiri crengi negre înfoiate, fac păduri întregi la dreapta şi la stânga, s'au aşternut supţirile lespezi de alabastru. Încolo nu e altă deosebire decât a gheţei îmbrăcate cu zăpadă şi a gheţei lunecoase pe care a măturat-o, în roate, în pete ascuţite, cheful vântului. Nu e alt semn decât al pârtiilor, îndată acoperite, pe care birjarul le cată blăstămând. Nu e alt zgomot decât al gheţii care trosneşte ameninţător drept dedesupt sau, supt înrâurirea greutăţii noastre, departe de mal, în mici detunături. Nu e altă grijă decât a copcilor sparte până la apele vii, pentru adăpatul turmelor şi cirezilor. Afară de a noastră, nu e altă viaţă decât a săniilor de tot uşoare, o înjghebătură de lemne uscate, pe care le târăşte câte un cal costeliv şi de care se ţin Români în scurteici umflate de bumbac, în pantaloni scurţi şi ciorapi înalţi, sau Lipoveni de la Carcaliu, cari nu pot îndruga două vorbe în limba noastră. Nu e alt îndemn decât al vântului aprig care-ţi cere o apărare de fiecare clipă.

Vremea nu se poate chibzui; până la Mecin ar fi să fie numai un ceas şi jumătate, dar totul atârnă de la ştiinţa şi îndrăzneala vizitiului, de la puterea cailor de a luneca pe ghiaţă, de la găsirea şi urmărirea unei pârtii bune, de la puterea vântului care ne loveşte în faţă, scormonind prin blăni şi şube şi învârtindu-se furios în jurul căciulilor trase pe

urechi. O singură dată, avem pe cine întreba în această vijelioasă şi aspră pustietate, care aminteşte străbunele vremuri barbare, când luptătorii înfăşuraţi în blănuri, călări pe suferitorii cai de stepă, alergau lacomi de la sărăcia lor de-acasă către bogăţia împărăteştilor ţări din Răsărit. Pe o ghiaţă ca aceasta, în glume aspre, în chemări scurte, une ori în sunetul grozavelor cântări de război, treceau pe podul de câteva săptămâni al gheţii dunărene prietenă firească pentru astfel de oaspeţi, Goţi, Huni, Avari, Slavi, Pecenegi, Cumani, Tatari, cuceritori şi tirani ai pământurilor noastre.

Viaţa lunilor de apă albastră se aminteşte printr'un şir de caice, cu linii rotunde orientale, cu fine legături de funii la catartele îngheţate, care stau în prinsoarea strânsă a sloiurilor unite. Turcii din ele nu iese la iveală: înăuntru, în cămăruţa îngustă, fără aier, ei îşi pierd vremea fără preţ a iernii lungi, bând cafeaua ieftenă de orz, fumând tutun prost şi visând, cu ochii închişi sau cu ochii deschişi. Gâturile cârjoiate ale caicelor cuprind nume româneşti, arare ori câte unul în limba, prigonită astăzi, a Grecilor.

De-odată pădurile se dau în lături. La stânga se face un larg loc de ghiaţă slobodă, pe care rătăcesc nesigur câteva sănii; un ţăran îmbodolit se căzneşte a ridica biata lui gloabă, care a căzut pe luciul scânteietor. Aproape de tot, e o înălţime ce se sprijină pe un şir de culmi joase, cu liniile scrijelate, şi de mari munţi de piatră. Case risipite se desfac albe de pe acest fond albastru-fumuriu.

Aici e Mecinul. Îl şi găsim îndată după câteva horhăieli prin zăpada ţermului şi pe oglinda netedă a Dunării îngheţate. Oamenii foarte cum se cade cari sânt primarul, judecătorul, poliţaiul ne şi aşteaptă, la Club.

Nu e vorba de un club politic: Dobrogea fără „drepturi“ n'are încă viaţa de mare agitaţie, pentru mici scopuri personale, a celor două partide „istorice“. La clubul Mecinului se cetesc ziare, se bea cafea sau ceaiu, se joacă biliard, se stă de vorbă; un subprefect plecat de curând a lăsat vre-o patru sute de cărţi în mai multe limbi. Cu bucurie găsim un anunţ care opreşte aspru orice fel de joc de cărţi în cămăruţa luminoasă şi bine încălzită unde am... debarcat din sanie.

„Clubul“ e pe strada de căpetenie a târgului căruia însă localnicii îi zic tot „sat“. Căsuţe de modă turcească au firme şi vitrine de prăvălii, care ţin la îndemâna celor peste trei mii de locuitori ceia ce trebuie pentru viaţa de toate zilele a oamenilor de rând şi pentru meşteşugul pescarilor. Sânt nume româneşti destule, văd şi un otel „Transilvania“ , dar şi câte unul bulgăresc, ici şi colo chiar pronume armeneşti în *-ian* şi cu nume ca *Amparţun*. Uliţa cu caldarâm turcesc, căptuşit acuma cu un bun strat de zăpadă albă. are borduri de trotoar din vremea Românilor, ca şi alte strădiţe, numite cu table albastre de smalt, risipite une ori prin curţi, — care apucă în stânga, spre şcoli, în dreapta, — spre moscheie.

Sânt două moschei, rămase de pe vremea Turcilor, ca şi clădirea civilă cu două rânduri în care e adăpostită administraţia. Moscheile mecinene, cu toate celelalte din Dobrogea zbuciumată şi săracă, n'au nimic istoric decât doar câteva pietre de marmură cu frumoase litere arabe, prin curte. Încolo, şi a comunităţii şi a Statului sânt case de lemn cu două rânduri, cu peron, fereşti şi uşi de locuinţă obişnuită; una e văpsită în coloarea verde, de veşnică nădejde, a Islamului.

Aici se văd cei mai mulţi Turci, din cele vre-o sută de familii ce au mai rămas încă. Unii calcă leneş cu papucii tari, în care picioarele par zgârcite, pe zăpada moale. Au pe cap turbane de şal, clădite sus de tot ca nişte căciuli, aşa încât nici nu se mai zăreşte micul fes roşu pe care-l încunjură aşa de mult, încât îl ascund. Alţii, tineri cu faţa bronzată, cu mustaţa rasă, cu ochii mari, îndrăzneţi, de luptători ce şi-au pierdut rostul şi scopul, mână iute cai focoşi la căruţe de lemn cu înalte margeni.

Şi mai departe, drumul se coboară în vale, între copacii tineri, bine îngrijiţi, ai unui bulevard nou. În dreapta se vede Dunărea, tivită de linia neagră a luntrilor prinse şi păzită de alba căsuţă a căpităniei portului. Pădurea de pe ostrov îi arată malul: lină, apa doarme somnul îngheţului, închizându-şi viaţa în adâncuri. Pe dealul de scorburos lut galben pe care-l tot rod apele, ameninţând cărarea, ne suim pe lângă vechea casarmă părăsită a jandarmilor şi ajungem în mijlocul gropilor răscolite de unde ostaşii turci, cuibăriţi în *tabia* ferită, împroşcau încă la 1877 cu ghiulele şi gloanţe pe duşmanul rus ce venia din Brăila noastră. Acuma horbota lucrată fin de vânt acopere aceste cuiburi de războinici, al căror steag s'a plecat de mult. Ceva mai încolo, de la şi mai vechi apărători, sânt şanţurile cetăţii romane Arrubium, din care nu s'a cules până acum nimic pentru cunoaşterea acestor locuri.

Se clădeşte o şcoală nouă cu colonadă şi turn de ceasornic, din cărămidă tare. Lângă dânsa sânt lăcaşurile de învăţătură românească întrebuinţate până acuma. În curtea şcolii de băieţi se joacă prin zăpadă, cu o zburdălnicie de vrăbii cărora nu li pasă de ger şi de vânt, vre-o sută de băieţaşi, cu căciuli, şi fesuri, şi şalvari, cu pieptare vătuite, sumane, cojoace şi jiletce turceşti. Învăţătorii, în fruntea că-

rora stă un Făgărăşean, caută să facă rânduială în mijlocul lor, mânându-i în clasele pline de tablouri eroice din trecutul nostru. Prind din fugă pe un Turculeţ ochios, buzat şi oacheş, foarte supus şi foarte serios, şi-i cer o poesie: îmi spune una vitejească, despre Negru-Vodă, şi, amestecând puţin sunetele prin roşiile-i buze groase, el apasă asupra răpunerii Tătărimii păgâne de odinioară.

— Bravo, băieţele, şi, zi, ce eşti tu? Musulman, fireşte, dar, încolo, Român.

Băiatul stă de se gândeşte o clipă, apoi răspunde blând, supus, dar hotărît:

— Nu, — Turc.

În clasă ni se cântă într'un cor perfect disciplinat un imn dorobănţesc. Un băiat desgheţat ştie să spuie unde mai sânt Români în afară de România, şi e de părere că trebuie să-i luăm cu arma. Un altul şi mai mic zice, de la el, că nu trebuie să lăsăm Nemţilor Putna lui Ştefan-cel-Mare, ci „să luptăm". La şcoala de fete e cea mai bună rânduială şi curăţenie, şi şcolăriţele în uniforma lor nouă, modestă, dar elegant croită, fac cea mai bună impresie. Între institutoare sânt foaste studente ale Universităţii din Bucureşti.

Odată erau două biserici în Mecin: una, micuţă, a Românilor, cari ţineau cu Patriarhul, alta, mai mare, pe care o făcuseră în ultimele decenii Bulgarii: bisericuţa Sf. Nicolae şi biserica, în urîtul stil muscălesc, cu nişte cupole în chip de coji de nucă, a Sf. Apostoli, — care ajunse apoi singurul loc de închinare al vremilor româneşti. Cărţile de slujbă ce se află astăzi la aceasta, ştiu să spuie o bună parte din povestea Mecinului.

Odată un sat de pescari români în margenea bălţii. Ei nu vin de la Vicina cea veche, şchelă italiană

pentru grâne dunărene şi reşedinţa unui episcop care a luat apoi Scaunul archieresc muntean. Portulanele, practicele hărţi veneţiene, genovese, catalane, înseamnă Vicina, al cării nume n'are a face cu Mecinul, departe către guri. Prin înălţarea în bogăţie a Brăilei scăpate de Turci, ajunsă mare port al grânelor româneşti, Mecinul se prefăcu şi el, ajungând un târguşor. Fruntaşii lui locuitori de prin anii 1830, Mocani ardeleni, Cojani brăileni, Dobrogeni de baştină, cumpărau *Mineiele* cu Vieţile de sfinţi pentru biserica românească a locului, care păstrează din vremi încă mai vechi un *Triod* râmnican de la 1731. Mai pe urmă, Bulgari basarabeni, din cei colonisaţi după 1812, fug de serviciul militar, de care fuseseră scutiţi un timp, şi vin la câştigul sigur din Mecin. Acuma se dăruiesc bisericii cărţi ruseşti şi ţarigrădene, cu închinări în cealaltă limbă. Dar, încă din 1867, cu zece ani înainte de cucerirea noastră, preotul de la Sf. Apostoli pune o însemnare românească cu litere latine supt o icoană din pridvor.

În preajma Mecinului, Lipovenii au Carcaliul. În alte sate trăiesc oameni de mai multe limbi. Dar numai Români se află în marele sat Grecii, care înseamnă şi prin deosebita frumuseţă, măreaţă în proporţii mici, a naturii în mijlocul căreia s'a aşezat, acoperind pe încetul valea şi încunjurând stânca.

Trăsura mecineană apucă pe un drum bun la capătul stradei celei mari. Îndată sântem într'o largă câmpie dreaptă, din care se înalţă ca printr'o singură zbucnire un şir de munţi cu vârful dinţat. Adevăraţi munţi de piatră granitică, fără păduri, aproape fără înveliş de ierburi; munţi cu vârfuri ascuţite, cu săpături adânci ca de gheţare, cu surprinderi şi capricii ca la alte înălţimi decât aceia, aşa de umilă, de 3-400 de metri. E o uimire să-i vezi mărginind toată zona cu linia lor mişcată, răs-

colită, muncită şi cotind apoi la dreapta, unde în negura frigului se vede vârful Iacub-Dealului. Celelalte culmi au în parte nume turceşti, ca Agamim; în parte nume curat româneşti din vechime: Cheia, Viţelarul, Pricupanul, Mâţii, care arată al cui e, şi din punctul de vedere istoric, această parte de Ţară-Românească.

Ne suim pe una din înălţimile ce stau în faţa şirului de Alpi pitici. Călcăm pe granit cu puchiţei albi, pe vechi mâluri împietrite, verzi-negrii, pe pietricele smălţate cu verde dulce şi cu roşu blând. De sus se vede biserica, frumuşică, curată şi în stil bun, casele gospodăreşti în curţile mari împrejmuite cu răchită, viile; la dreapta, dincolo de stânca noastră, spre orizontul mărgenit de alte înălţimi, depărtate, cu altă croială şi din alt material, se desfăşoară laturea veteranilor, cu casele făcute trainic de cârmuire şi văpsite ca nişte cantoane, de locuitorii cei noi. Undeva în faţă, se poartă un steag alb de o ceată de flăcăi cari chiuie de trezesc spre întovărăşire pe toţi cânii din sat. Ciobani supt glugi, Mocani de departe, mână turme de oi, care cercetează de aproape câmpul nins, descopăr colţul de iarbă încă verde şi se păstrează astfel pentru primăvara pajiştelor înflorite.

Ne întoarcem în seara ce cade împreună cu o înceată ninsoare blajină. Printre nori supţiri, călătoreşte învăluit, ca într'o vată ocrotitoare de frig, palidul Craiu Nou. Tot mai mult se înegresc pădurile, din care ni poate veni solia lupilor. Pârtiile se pierd în zările unde poate ne aşteaptă copci deschise, pentru a ne duce pe „copcă". De pe caice, din casele de adăpost care scânteie de lumină roşie, vin vorbe într'o românească proastă, care mai rău încurcă. E o bucurie a tuturora când sântem în sfârşit la cârciuma din Ghecet, plină de oameni, şi

când, pe lângă soldatul, rebegit de frig, care păzeşte contrabanda, întrăm pe câmpul de luptă al sloilor morţi, care duce îndată la Brăila.

3. Spre Sulina.

Pe braţ, la vale. Înaintea unei dumbrăvi cu arborii rari, Dunărea se răsfaţă într'un lac nemărginit, care în fund se despică. Braţul Sfântului Gheorghe fuge în dreapta, cu unde de argint, — un braţ mort, unde nu sânt luntri de pescari, un târg turcesc de ultima mână, ca Malmudia, şi, la capăt, smârcuri pentru cuibăritul păsărilor de mare şi pentru împiedecarea corăbiilor ce lunecă pe luciul larg al Mării.

Braţul Sulinei, acel ce duce spre porturile noastre mijloacele de negoţ ale lumii, urmează înainte, între malurile de lut coperite de arbori raţi, cu buruieni uscate, printre care pasc turmele, cirezile şi în josul cărora se adăposteşte mica luntre neagră a pescarului lipovan sau rus. Comisiunea Europeană, bună gospodină în casa altuia, a pietruit întâiu un mal, apoi amândouă, legând de două ori prin canale drepte cursul corogit în coturi al râului, curăţindu-i fundul mâlos prin *dragele* sale mătălăloase şi îndreptând după cele mai bune norme navigaţia. Trec la scurte intervale, în asaltul spre câştig, corăbii mari, greoaie: englese, italiene, austro-ungureşti, ruseşti, remorchere cu toate steagurile în vârful catartelor, vase cu pânze purtând pavilionul roşu cu semiluna albă, luntri ale Comisiunii, al căror steag poartă dunga albastră cu literele C. E. D. *(Commission européenne du Danube),* între două dungi albe la mijloc şi două dungi roşii la margene. Din când în când răsar pe mal sate cu căsuţele aşezate în şir, gospodării destul de sărăcăcioase, pe care întemeietorul lor, Neniţescu, le-a împodobit cu nume răsunătoare, luate de la mem-

brii familiei regale, şi care nu merită încă, de sigur, această cinste, căci ele nu s'au întins şi n'au înflorit. Une ori locuinţi isolate, acoperite cu stuh, în care şi-au făcut sălaşul vre-un arendaş sau antreprenor de pescării. După un călduros apus de soare, care rugineşte apele uşor încreţite de vânt, noaptea stropită cu stele se lasă asupra noastră, pe când vaporul întârziat aleargă tot înainte în canalul drept ca drumul săgeţii.

La 7 de seară, — de noapte acum, în Octombre —, sântem în largul port, de râu şi de mare, al Sulinei. Îl semnalează urletul aburului, strigătele de comandă, luminile ce clipesc somnoroase pe funiile vapoarelor şi de-a lungul cheiului.

Acest cheiu nu-şi deslușeşte începutul, nici sfârşitul, ca un term nemărgenit al iadului negru. Noi, stăpâni măcar ai malului, n'am ştiut, şi n'am încercat măcar, să dăm o vecinătate onorabilă pentru noi portului pe care Comisiunea l-a creat şi care aparţine Comisiunii, — căci ea fixează locul de adăpost fiecăruia, până şi vaselor de războiu ce poartă pe ele bandiera luptătoare a României. Cheiul, măcar că se împlântă în piatra lui deşi stâlpi de felinare, e cufundat într'o semi-obscuritate mai tristă, mai plină de fiori decât lipsa deplină a luminii. Nicăiri o clădire mai întinsă, mai înaltă, care să scânteie în noapte ca un far asigurător de primejdii. Birouri în care fumegă lămpi proaste, cafenele cu perdelele trase, pe când inscripţii strigă „ciocolată, ceaiu“, cârciume unde se stoarce în plăceri dobitocesti banul smuls în lupta cu furtuna şi cu marea a corăbierului şi pescarului, un *home* pentru „marinarul engles“, de sufletul căruia este pretutindeni cine să se îngrijească. Câţiva oameni în haine murdare se furişează pe lângă şubredele clă-

diri de lemn, acoperite cu o tencuială înşelătoare. O birjă, al cării rost nu-l înţeleg, fiindcă aici e, de fapt, o singură stradă, tighelul mării, rătăceşte căutând muşterii, cari nu vin de nicăiri. Doi jandarmi rurali în dolmanele lor învoalate, cu puşca în curmezişul spinării, trec iute, ca pentru urmărirea unor hoţi nevăzuţi.

Iar mai departe se întinde, înfăşurând toate, nemărginitul negru. Un otel curat ni deschide porţile, sau mai bine scara, care se suie pe lângă o cafenea şi ceainărie. Odaia e mulţămitoare, dar ca nu dă decât paturi, şi nu putinţa de a dormi. Fiecare pas, fiecare vorbă răsună prin păreţii de lemn, şi în loc de paşi sânt alergături nebune, rostogoliri pe scări, trântituri de uşi, şi în loc de vorbe doar strigăte, cântece de beţivi, rulade de „la, la, la, la" revărsate din capul scărilor, convorbiri în italieneşte între oaspeţii din rândul al doilea şi prietenii ce au rămas să doarmă fără plată, în stradă. Şi peste aceste zgomote de pisici înfierbântate se aude din când în când chemarea stridentă a soneriei electrice.

Plecarea înapoi spre Galaţi se face la răsăritul soarelui rece de toamnă. De pe coperta vaporului se văd corăbiile cele mai felurite ale străinătăţii odihnindu-se sau pregătindu-se de cale, — între ele canoniera noastră *Griviţa,* pe care marinarii fac spălătura de dimineaţă —, o linie palidă de mare, pe care se mişcă depărtate vase negre, şi margenea de case pestriţe a Sulinei, în faţa căreia, de cealaltă parte a portului, se prelungesc magazii înegrite de fum, fabrici, ateliere de fierărie. *Toate* firmele sânt străine, şi aici, în Sulina, capitala Comisiunii Dunărene, noi sântem reprezintaţi *visibil* numai prin jandarmii rurali, prin câţiva ofiţeri de marină şi prin tricolorul care fâlfâie pe vaporul de poştă şi pe canonieră.

Singura clădire impunătoare e palatul cu pavilioane al Comisiunii suverane: administrațiile noastre, care ar trebui să ne afirme înaintea tuturora, nu se găsesc nicăiri. Orice graiu omenesc e de o potrivă de îndreptățit în acest port pe care-l străbat șalupele cu steagul lui „C. E. D.". Și mă prinde oarecum mirarea când trebuie să pun pe urîtele cărți poștale ilustrate vândute de un bătrân fără naționalitate petecul de hârtie verde-șters care poartă pe el efigia regelui Carol.

Vaporul se duce înainte spre Galați, în țara lui și totuși în țară străină, purtând o mulțime cu tipurile variate, care, spre uimirea mea, vorbește, cu intonații grecești și bulgărești, românește. E această limbă un mijloc mai comod pentru a juca împreună cărțile, cum se face de la Sulina până la Galați și de la Galați până la Sulina, sau e un început de întindere a limbii românești, printre acei cari storc și vând munca noastră, munca țăranilor noștri adecă, pe toate piețile lumii care vreau s'o cumpere?

4. În susul Dunării.

Apuc de la Galați în susul apei,— unde noi nu avem navigație de călători decât până la Brăila și Măcin,— pe un vapor al Companiei ungurești de navigație. E o corabie enormă, cu două coșuri și optzeci de metri în lungime. Merge până la Severin, atingând amândouă malurile, deci și cel sârbesc și cel bulgăresc, și, printr'o delicată atenție, inscripțiile, începute ungurește, trec prin sârbo-bulgărește pentru a se încheia cu această limbă neplăcută înaintea tuturor celorlalte, românească. De almintrelea, căpitanul și cea mai mare parte din echipagiu sânt Nemți, căci, la marină, ca și la multe altele, steagul roș-alb-verde flutură pe marfă străină.

Brăila se descopere răpede cu casele ei albe și

se pierde din vedere foarte târziu, în ape care nu par a strânge la un loc atâtea corăbii felurite ca Galaţul. Apoi de aici înainte porneşte regiunea insulelor, a bancurilor de nisip, a ramurilor de apă întortochiate, a pădurilor de sălcii.

Vârfuri de ostroave se ivesc în zare, despărţind necontenit râul în dreapta şi în stânga. Nu doar că fundul Dunării ar fi făcut din colţuri de stâncă, care au răsbătut ici şi colo, acoperindu-se de ierburi şi de copaci de apă şi despicând ramuri. Insulele sânt aduse de fluviu: drumeţul răpareţ a smuls de ici şi de colo, din atâtea ţări felurite pe care le-a străbătut, praf de piatră şi mâl al pământului, le-a cărat în fugă, le-a purtat a lene, şi acum aruncă în adâncimi ceia ce-i îngreuie prea mult mersul spre Mare. Aceste pustietăţi, care dau de o potrivă adăpost păsărilor de apă, pescarilor şi celor ce fug de oameni, sânt un dar fără voie al Dunării obosite. Hărţile le împart lesne cu liniile lor, care se încheie într'un pătrat, tăiat în colţul sud-vestic de o diagonală. Dar amănuntele ce se strecoară nu dau această întipărire geometrică simplă. Apa fuge în toate părţile; braţele ce se reunesc, se alipesc din nou mai curând sau mai târziu în josul apei, şerpuiesc în voie, lungind necontenit drumul. Ici e un lac fără ieşire care să se vadă, dincolo te afli într'o strâmtoare, mai departe pare că mergi să te rătăceşti într'un front de ostroave.

Malurile samănă întru câtva: amândouă fără caracter şi fără putere. Decât, în România veche, de la dreapta, straja arborilor nu se mai opreşte, pe când pe malul dobrogean şesul e mai gol, şi, mai departe decât dânsul, se ridică în albastru înălţimile, şi mai albastre, din interior. Altfel, nici dintr'o parte, nici din alta nu se văd locuinţe, oameni, decât, pe alocurea, cai fugind speriaţi sau vite coborând către locurile de adăpat.

Un vânt puternic vine de la Sud şi el mână înainte corăbii turceşti, pe care marinari cu fesuri şi cealmale mânuiesc funiile, pe când cele două sau trei pânze, rotunzite în încordarea lor albă ca nişte piepturi de păsări de apă, trag în sus pe apa albastră, încreţită de un tremur de grabă, lemnul sculptat, văpsit, împodobit al luntrii încărcate cu mărfuri dobrogene: grâne, lemne şi pietre de clădit. Odată trec patru în rând, într'o înaintare mândră, dar lină, vechi-vechi, printre remorchere, şlepuri şi vapoare, — ca nişte rămăşiţi frumoase ale unei lumi aşa de îndepărtate, încât se pierde în timpurile clasice, când tot corăbii de acestea despicau într'un triumf armonios măreţul fluviu...

Pe malul tăinuit al României muntene, care e aici mai şeasă decât orice s'ar putea închipui mai şes, se văd câteva bărătci şi un ponton de-asupra căruia flutură în vânt acelaşi steag străin care dă o naţionalitate vaporului nostru. Ne oprim aici câteva minute. O mulţime de lume din vapor, — Români în haine orăşeneşti, — se coboară, urmată de lăzi şi saci pe care le cară hamali cu şăpcuţă ungurească. Un vameş se iveşte dintr'un vagon pe roate ce poartă numele oficiului pe care-l represintă: ideia e ingenioasă, dar asămănarea cu o panoramă se impune prea mult. O trăsură vine în goană pe drumul de pe margenea ţermului.

După plecare se zăresc ceva mai departe, pe malul ce se adânceşte în interior, ascunzând şi astfel ceia ce se află ori se petrece acolo, câteva copereminte de tablă, între căciuli de stuf pentru gospodăriile obişnuite ale ţăranilor. Iar mai încolo, printr'o deschizătură a margenii lutoase copleşite de buruieni, un val mişcător de argint străbate, luptându-se cu

Dunărea pentru a-şi păstra mersul deosebit, până ce la urmă el se pierde într'un ascuţiş. Aceasta e Ialomiţa, iar şchelea de la vărsarea ei se numeşte Gura Ialomiţei, după cucerirea pe care o face aice fluviul, Piua Petrei, după o piuă de sumane a unei Petra sau unui Petre, ce şi-or fi avut şi ei celebritatea în vremuri, iar şi mai înainte se afla aici însemnata şchelă a Târgului-de-Floci (de lână nedărăcită), unde s'au dat unele lupte şi s'au adus multe mărfuri. Din toate acestea a rămas numai, la un capăt de Bărăgan, un vast câmp sămănat cu pietre fărâmiţate, cu colţ de zid amintind biserica de odinioară, lespezi cu inscripţii, în jurul cărora se ară, şi, lângă apa sură ori albastră a Dunării, un rând de case şubrede, de noroiu şi stuf, încunjurând o largă biserică nouă şi totuşi îmbătrânită, în zidul pripit al căreia se prinde ciudat o marmură sepulcrală din veacul al XVII-lea, cu frumoase linii chirilice.

Acum iarăşi în dreapta s'a tras perdeaua de arbori, în josul căreia Dunărea s'a jucat în vremile ei de neastâmpăr primăvăratec, tăind dungi şi smulgând sălciile din rădăcină. Viaţa care se vede e dincolo, pe malul Dobrogii, care-şi scoate acum la iveală, când nu vine la mijloc un ostrov cu vegetaţia sălbatecă, înaltele ziduri de stâncă. Iată una, acoperită încă sus de un uşor covor de iarbă palidă ca o catifea veche, roasă, ici şi colo, în muşcături sângerate, pe când unghiul interior, gălbiu, se despică, se rotunjeşte într'un fel de monstruoase ciuperci, se prelungeşte în fălci cu dinţii ascuţiţi, se sapă în scorburi. Sus, un grup de fete cu rochiile de cit privesc la vaporul ce înaintează.

De la această stâncă porneşte o grădină sălbatecă de case, care aminteşte, în mult mai mic, Tulcea. O stradă de piatră răscolită apucă la deal: se văd

multe case cu cerdace şi acopereminte de vechi olane roşii; o geamie ridică spre cer degetul arătător al minaretului alb. La o parte, căruţe mişună în toate părţile, lângă margenea tăiată în piatră a apei. Apoi o altă mamină de stâncă gălbie, pătată cu alb. În vârf se păstrează încă, spre oraş, rămăşiţile fără formă ale cetăţii Carsum, pe care Romanii au înălţat-o după modelul cetăţii vechi cât lumea pe care o duraseră mânile uriaşe ale naturii, tăind ziduri măreţe, ce se despică prin săpături adânci şi se cufundă drept în apa fugară. Unde lipseşte încunjurul stâncii, erau întărituri omeneşti, ale căror urme se mai văd încă, aşa încât cuibul bătrân se încingea de pretutindeni cu zale împotriva primejdiei malului, veşnic tăcut, din faţă[1]. Pământul se scutură pe încetul de pe enorma zidărie veche, şi păsări de apă trec prin scorburile păzite odată de ostaşi. Mai departe, în târguşorul cu străzile largi, abia sămănate cu case în stil dobrogean, de veche datină balcanică, mari risipiri de piatră şi gropi adânci arată redutele Turcilor, urmaşi militari şi imperiali ai Romei latine cu a lor Romă otomană. Noi am adaus numai un mic Museu, datorit institutorului Cotovu[2] şi în care se află şi destule lucruri bune, şi spaţioasa biserică nouă, bogată şi luminoasă, care e centrul Hârşovei nouă, în care o pagină încă prea puţin scrisă aşteaptă destoinicia noastră.

La debarcader au venit mai mult Turci, cu fesurile lungi, cămăşile colorate, brâiele de şal şi picioarele în papuci. Câte un Tatar îşi arată în mijlocul lor cealmaua, obrazul galben, zbârcit şi băr-

---

[1] Primăria a vândut unui politician local exploatarea stâncii întregi, care e ca semnificaţia geografica a oraşului. Comisiunea Monumentelor Istorice readuce la lumină vechile ziduri romane şi bizantine 1939 .

[2] Prădat de Bulgari în 1916.

buţa de capră. Iar din vaporul unguresc porneşte, cu căciula-i lăţită sus şi zeghea-i albă, un moş bătrân, care, răzimându-se 'n toiag, stă de se uită odată în urmă, cu ochii negri cufundaţi supt sprincenele stufoase. Aşa unii ca dânsul ni-au dat acum vre-o treizeci de ani acest pământ de Balcani din faţă, şi ca o afirmare a stăpânirii noastre aici se vede tricolorul de pe remorcherul *Radu Negru,* — acel ce a spart din greşeală marea corabie „Franz-Joseph" a Companiei ungureşti —, care încarcă mărfuri înaintea târgului cu căruţele.

De aici înainte, malul de stâncă se urmează în stânga, când acoperit de ierburi, când arătându-şi la soare piatra. Într'un loc e o carieră cu o casă de supraveghere, între o linie de bordeie ciudate, ridicându-şi de-asupra pământului numai triunghiul cu uşa şi cei doi ochi ai fereştilor.

Corăbii, mai mult luntri greceşti, sânt oprite la ţerm. În scobituri ale păretelui stâncos au răsărit sate, Topalul, Seimenii, cu gospodării creştine, bine alcătuite. Supt cârmuirea de-a dreptul a Turcilor, mai puţin storcătoare decât a Domnilor puşi de Turci, cari Domni aveau şi grija lor şi grija ciracilor lor, s'a înjghebat pretutindeni în satele de pe malul drept al Dunării o clasă de fruntaşi ai satelor care a lipsit la noi şi a cării lipsă s'a simţit mai ales la noua întemeiare a comunelor din epoca modernă. Biserici solide, frumoase chiar, impunătoare, în mijlocul acestor sate; ele sânt creaţiuni ale acelui episcop om de ispravă, care e P. S.. S. Partenie[1], sau ale noului prefect de Constanţa, d. Scarlat Vârnav.

---

[1] În Dobrogea a fost un om de ispravă acela care era să se prăbuşească de aiurea într'o cădere aşa de năprasnică (1916).

5. De la Tulcea la Constanța.

Acelaşi drum pe Dunăre, de la Galați la Tulcea. Portul cel mare al Moldovei e însă pustiu; abia câteva mici corăbii greceşti şi şlepuri. Înaintea docurilor aşteaptă clădării de scânduri coborîte din munți.

Astăzi nu pleacă decât vaporul rusesc. „Cniaz Obolenschi" e un vas destul de mare şi de vechiu al „societății ruseşti danubiene": „russcoe dunaiscoe parohodstvo". Îl conduce un căpitan posomorît şi un ajutor strălucitor de grăsime şi de mulțămire; marinarii sânt murdari şi zdraveni, afară de un nu-ştiu-ce cu fața ca pământul, care se târăşte leneş, cu toți cei abia douăzeci de ani ce poate să aibă. Vaporul însuşi pare rău îngrijit şi foarte învechit. Prețurile la mâncare sânt scumpe. Călători foarte puțini: doi Ruşi ce merg la Odesa şi nişte Bulgari din Tulcea, iar în clasa a doua câțiva Turci şi nişte Muscali fără guler.

Malul basarabean e mai sterp decât oricând; înaintea şi după vărsarea Prutului, e acelaşi term de lut pustiu, presărat cu pichete în umbra unor rari copaci. Din partea Dobrogii a rămas verdele des al pădurilor în mijlocul pajiştilor îngălbenite; pe alocurea papura arde, ridicând mari flacări roşii ca sângele şi un fum ce pluteşte îndelung în văzduh.

În Tulcea, fac cunoştința otelurilor. E, altfel, destul de bine, dar pentru orice vei cere se va înfățişa un băietan bulgar, un *banabac* turc, care ți-a făcut îndatorirea; dacă vei da însă afară pe unul, şirul poftitorilor de bacşiş se va întrerupe de la sine. Sânt trei ceasuri după amiazi, şi Tulcea piroteşte în aierul cald, stricat de mirosul mlaştinilor apropiate şi al rogozului ce se usucă pe prispe. În străzile de sus, care duc spre monumentul încunjurat de o grădină foarte rău îngrijită, cu plantații de brad uscate,

se urcă doar vre-o Turcoaică, cusută în vesmântu-i de stofă cu dungi albastre, pe care vântul îl umflă ca o pânză de corabie: buşmachiii lunecă fără zgomot pe granitul margenilor de trotuar. Nişte Turculeţi hazlii se bucură într'o căruţă deshămată, o mare căruţă de lemn văpsit, cum se fac în Bulgaria, şi care poartă leatul 1903. Lipoveni lucrează la biserica „bezpopovţilor" cu coperemântul verde deschis. Lângă o poartă, pe pământul uscat, bătut cu prund, al hudiţei, un cerc de Lipovencuţe cu rochii roşe fac, foarte harnice, o operaţie de gospodărie ce nu se înţelege. Doi Bulgari urîţi vântură o legătură, strigând ascuţit: „calde popuşoiu". Un soldat în blusă murdară coboară dealul cu o sacă.

Centrul, cu Prefectura, Primăria şi cele câteva vile de pe coastă, e cu totul pustiu. Numai pe un trotuar trece măreţ un domn tânăr, care trage cu ochiul în dreapta, iar pe trotoarul din faţă calcă mărunt o cocoană elegantă, care trage cu ochiul în stânga.

În străzile comerciale, după închiderea târgului ţăranilor, e odihnă. Negustorii stau în faţa prăvăliilor ori se închid la câte un joc de table, pufnind ascuns când vine muşteriul. Iar cafenelele înşiră pe scaune unele lângă altele căciuli bulgăreşti, căciuli mocăneşti, pălării ţărăneşti, pălării orăşeneşti, fesuri turceşti, turbane tătăreşti şi hainele corespunzătoare, într'o tărcată exposiţie etnografică.

Trăsura care ne duce la Babadag străbate o lungă stradă, foarte curată, care e începutul şoselei ce leagă capitala de judeţ a Nordului cu capitala de judeţ a Sudului, Tulcea cu Constanţa. Se văd câteva clădiri publice: pare să fie unul din cartierele nouă.

El se mântuie lângă o casarmă mică, unde păzesc soldaţi murdari, pe când alţii se grămădesc la fe-

reasta cârciumei din faţă. Mai departe, câni şi cioare curăţă lacom gunoaiele aruncate pe câmp.

Şoseaua, trasă încă de pe vremea Turcilor şi făcută numai supt Români, e de sigur cea mai bună din ţară. Aşternută cu piatră tare, necontenit cârpită, măturată de cantonieri ce locuiesc în bune căsuţe de piatră, ea face să lunece ca pe asfalt roţile elegantei trăsuri de piaţă din Tulcea, pe care o conduce un Ardelean de loc din Sibiiu.

Întâmpinăm sau lăsăm în urmă cărucioare de lemn, — căci pe aici nu sânt carăle încete, nici boii blânzi, precum nu sânt nici fântânile cu cumpănă ale vechilor noastre sate româneşti. În ele se înghesuiesc, împreună cu mărfuri de târg sau cu săculeţe de grâu, Bulgari fălcoşi, cu barba aspră şi ochii înfundaţi, Lipoveni, cu barba blajină; abia descoperi câte un ţăran de-ai noştri, care dă bună-ziua, privindu-te blând.

Ţinutul e făcut tot din movile mici, dintr'o nesfârşire de mărunte umflături ale scoarţei lutoase. E un pustiu tulburat şi răscolit: pe alocurea pare că ar fi o mirişte cu firele slabe, rare; câteva foi de porumb închircit se clatină jalnic în bătaia vântului sălbatec, ce aleargă neoprit asupra cocoaşelor de lut. Pajiştile sânt cu totul arse, şi puţinele turme şi cirezi ce rătăcesc pe departe, nu-şi află îndestularea. Pe margenea şanţurilor numai, flori albastre de scaiu răsar singuratece.

În dreapta, un sat se oploşeşte într'o adâncitură; abia se deosebesc puţini copaci mărunţi, faţade albe, copereminte de stuh. E Cataloiul, unde locuiesc alături Germani, Români, Bulgari, chiar Italieni, — se zice.

Ceas de ceas în singurătatea ştearpă, unde învălmăşeala moviliţelor pare că se repetă necontenit. Satul bulgăresc Ieni-Chioiu, pe care-l străbate şo-

seaua, se arată foarte păcătos şi înapoiat, cu casele-i de lut murdar, amestecat cu paie. Frumoasa şosea lucie e în această parte a Dobrogii încă drumul viitorului.

Se înserează. În stânga se fac, tocmai la margene, întinse lacuri albe, fără maluri. De-asupra lor se ridică luna, o lună plină roşie, fantastică, asemenea cu un balon aprins, plutind foarte aproape de pământ. E o eclipsă, e un nor ce nu se vede? Un inel de întunerec străbate discul înflăcărat, apoi el se coboară rătezându-i arcul de jos: până ce, pe încetul, luna învinge, înălţându-se uşor în cerul albăstriu şters şi limpezindu-şi tot mai mult aurul. Şi, în mersul iute al trăsurii, ea pare că se pogoară pe vârful unui deal golaş, că se deslipeşte de pe acest razim pentru a lumina liniştită, până ce pe urmă înalte maluri gălbii închid vederea şi în dreapta şi în stânga.

La capătul acestei strâmtori e acel Babadag care a avut un rol în istoria Dobrogii turceşti. Întâiu, ca locul de îngropare al *santonului,* al sfântului musulman Saltuc-dedè, spre mormântul căruia călătoriau hagii din multe părţi ale Islamului. Apoi ca popas al oştilor împărăteşti ce mergeau, în bulucuri învălmăşite, spre Moldova, spre Polonia şi căutau, după lungi drumuri prin pustiu, răcoare şi apă bună în această veselă *derè,* în această primitoare „vale verde". Mai târziu, în veacul al XVI-lea, ca reşedinţă, bine locuită şi falnic întărită, a unui Paşă, beglerbeg de armate, care poruncia de jos, de la Silistra, până hăt în sus, la malurile băltoase ale Niprului, şi avea înalta supraveghere asupra provinciilor nesigure ce erau ţările noastre. În războaiele ruso-turce din veacul al XVIII-lea, Babadagul era un punct de întâlnire, un arsenal de arme şi muniţii, un mare ham-

bar de grâne. Însemnătatea aceasta a ţinut până la 1830, de când a început decăderea, înceata putrezire a cetăţii mândre din vechile timpuri.

Acum, minunata şosea netedă trece printre şiraguri de vii, împrejmuite cu ziduri de piatră dobrogeană cenuşie, foarte tare, cu faţa ca metalul. Când tufele pe care le-a înegrit noaptea încetează, vezi frumoase locuinţi, încunjurate de locuri goale, de curţi fără verdeaţă. Cele mai multe coperemînte sânt de oale, din acele oale dobrogene care la lumina zilei au o blândă coloare roşietecă şi pe care le crestează dungi albe, în lung. Zidurile sânt făcute din chirpiciu, cărămida ţării, frământată cu paie şi uscată la soare, fără a mai trece prin cuptor; pe din afară însă, cele mai bune au o pavăză de piatră: astfel se capătă locuinţi foarte trainice, care nu ţin însă rece în timp de iarnă. După vechea datină a Turcilor, cari socot că privirea străinului pângăreşte casa, fereştile sânt strânse sus de tot, mai-mai supt coperemânt, de care le desparte o dungă albastră, ca o sprinceană. Prăvălii cu arcade se adună la un loc în câteva puncte, alături cu clădiri nouă, care nu mai amintesc întru nimic trecutul.

Din acest trecut a rămas casa cu două rânduri şi balcon de lemn a Caimacamului, din care Românii au făcut subprefectură şi locuinţă pentru subprefect, aşternând în faţă şi o grădiniţă. Am norocut să scap de hanul ce mă ameninţă şi să fiu găzduit în odăile care au văzut schimbându-se două stăpâniri cu înfăţişarea aşa de deosebită. Au mai rămas câteva case de Turci, cu chirpiciul nevăruit, câteva bojdeuce vechi pe la margene.. A rămas, în sfârşit, paşnica moscheie, care apare, în lumina lunii, gârbovă, cu toate reparaţiile nepotrivite: copacii plâng în curtea pustie, cu poarta totdeauna deschisă, izvorul de apă bună gâlgâie un veşnic cântec limpede;

mormântul pătrat al „sfântului", clădirea goală, cu fereştile astupate, a fostului seminariu se încunjură de o taină tristă.

Iar în multele case ale târguşorului de astăzi stau Bulgarii veniţi din coloniile basarabene: oameni tăcuţi, ursuzi, strângători şi bogaţi. În 1878, ei aşteptau pe Ruşi şi au văzut cu ciudă pe Români, înaintea cărora au cutezat să scoată steagul străin al Ţarului. Noii stăpânitori li-au luat cocioaba de biserică, dar puterea proprietăţii de pământ şi a banului nu se smulge prin măsuri de Stat, ci prin cumineţenie şi muncă.

Târguiala pentru trăsura până la Constanţa începe. Birjarul din Tulcea a cerut încă 70, apoi încă 50 de lei; un Turc se împotriveşte la toate sfaturile şi îndemnurile şi rămâne la cererea sa de 40; un biet Găgăuţ mărunţel, fricos, nervos, cu barba sură şi faţa gălbie, se învoieşte cu 35 de lei. A doua zi ne aşteaptă trăsura-i hodorogită cu trei cai, graşi, blânzi, — şi tembeli!

Întâiu mergem spre cetatea de la Ieni-Salè. Pe dealuri se adună nişte nori grozavi, pe burdufurile cărora se răsucesc scame albe cu o mare răpeziciune. Vântul se ridică rece, şi cel d'intâiu potop cade asupra povârnişurilor galbene care-l aşteaptă de şase săptămâni.

Pe lângă spitalul frumos, cu pavilioane, poteca trece, despărţind pajişti mai verzi decât cele de până aici. Mirişti rămase pe urma grânelor sărace Satul se vede peste puţin, risipit într'o înfundătură.

E un sat românesc, dar în nimic, nici în ordinea caselor, nici în clădirea lor, nici în împrejmuire, nici în port, nici în feţe nu recunoşti neamul. În toate părţile sânt aruncate căsuţe de chirpiciu văruite nu-

mai în faţă, unde chenaruri cu albastru încunjură, ca singură podoabă, fereştile mărunte. Marea biserică, înălţată după războiu, cu 20-30.000 de lei strânşi „prin analoghie“ de la aceşti sărmani locuitori, pare o clădire uriaşă, în mijlocul locuinţilor pitice. De supt uşile joase, din curţile pline de bordeie şi coşere unse pe de-asupra cu lut, iese ţărani cu căciuli bulgăreşti, cu scurteici şi cu poturi ca şalvarii, femei îmbrăcate în cituri şi lânării murdare şi legate urît la cap, pe care nevestele şi-au tuflit şi un fel de cauc mănăstiresc pe care-l acopere tulpanul. Feţele frumoase lipsesc cu totul: în peliţa gălbăgioasă, ochii se uită neîncrezător şi supărăcios.

Lămurirea acestor împrejurări o ai când ştii că vezi Români din Basarabia, din Bugeacul unde se amestecă toate neamurile: de acolo au venit ei de mult, încă din „vremea Turcilor“, odată cu Bulgarii, Lipovenii, Nemţii şi Ruşii, şi ei vor fi venit chiar cu aceste porturi şi cu aceste obiceiuri de a zidi. Preotul, care e fiul altui preot din acelaşi sat, de şi Săcelean din Ardeal, pare să fie dintre Săcelenii strămutaţi şi ei în partea de Miazăzi, *colonisată,* a Basarabiei.

Cetatea stă în vârful unui munticel care se mântuie cu lespezi cenuşii, gălbii, roşietece. Pe această temelie firească sânt durate ziduri puternice, înalte, dar nu groase, din bolovani de toată mărimea, prinşi cu ciment de cel mai prost. Cea mai mare parte din cingătoarea de piatră e dărăpănată, şi până dăunăzi se lua de aici material pentru bojdeucile Turcilor. În partea care priveşte lacul Babadag şi lacul Razim, mai depărtat largi pânze de apă, despărţite acum de secetă, care se pierd în zare —, se mai înţelege ceva dintr'un turn. Altul, la întrare, a păstrat încă trei deschizături ale fereştilor ce se urmează în

lung. După felul cum sânt alcătuite zidurile, după locul unde ele se înalţă, după mărturiile scrise legate de numele Ieni-Salei (azi Ieni-*Salà)* se vede de o potrivă că n'avem a face, în forma de azi, cu o ruină antică, nici cu un castel bizantin din vremea lui Heracliu, cum s'a propus, ci cu o întăritură grosolană făcută de Turci la sfârşitul veacului al XIV-lea, când ei veniră aici ca să înlocuiască stăpânirea „bulgărească" a unui Dobrotici şi Ivanco şi stăpânirea românească a lui Mircea Munteanul.

Printre miriştile şi fâneţele, mai verzi, ale *derelei,* ajungi la Visterna, alt sat românesc de felul Ieni-Salei, mai sărac decât acesta. Peste puţin, trăsura străbate cu greu potecile înguste ale pădurii Babadagului.

Pentru Dobrogea e o pădure, şi se vorbeşte chiar cu teamă de furturile ce s'ar fi săvârşind aici. Pentru noi, nu poate fi decât un crâng: copacii se ridică puţin de-asupra pământului, cu trunchiuri supţiri, strâmbe, ce se împleticesc între ele, împiedecând vederea de a se întinde. Puţină iarbă uscată creşte în umbra chirciturilor, în care vezi cu mirare foile glorioase ale stejarului. Puţină răcoare, tăcere deplină şi lipsa oricării taine.

După ce s'a mântuit cu desişurile mărunte, te cobori la vale printre sămănături aproape cu totul stricate şi mari întinderi goale. Vântul puternic ce bate din stânga aduce un greoiu miros de putregaiu băltos care-ţi amorţeşte plămânii şi-ţi îngreuie capul.

În drumul cel mare spre Constanţa, pe care-l ajungem acum, e înşirat satul Canlâ-Bugeac, cu casele destul de proaste. Numele înseamnă „unghiu sângeros", amintind astfel cine ştie ce veche răsbunare păgână, şi Ioan Neniţescu, care schimbase toate nu-

mele de sate din judeţul său, voia să se zică în loc: Cantemireşti, ceia ce, neapărat, n'a prins. La început au fost aici Turci, Tatari, Cerchesi, apoi Bulgarii i-au înlocuit. Românii cari au venit pe urmă, foşti soldaţi, Cojani, adecă săteni din şesul muntean, Mocanii chiar, un element mai puternic, n'au putut până acum să-şi cucerească un loc însemnat. Ei sânt puţini între mulţi Bulgari, şi cele opt hectare de la început ale lor, împreună cu ce au adaus ei pe urmă, nu se pot lupta cu moşioara întinsă a Bulgarului. Se mai amestecă apoi şi căsătoriile cu Bulgarce, care aduc zestre bună, şi astfel rasa al căreia e Statul părăseşte în folosul celei supuse portul şi chiar limba. Copiii vorbesc cum vorbeşte mama, iar hainele româneşti, fiind luate în râs, sânt răpede înlocuite cu poturii. Din partea lor, cu îndărătnicia lor minunată, care li slujeşte aşa de mult, Bulgarii nu părăsesc nimic din datinile lor, şi mi se aduce înainte casul unui ginere român care n'a putut lua fata până nu s'a îmbrăcat bulgăreşte pentru nuntă. În schimb, prin satele cu mai mulţi Români. la Mecin. Bulgarii fiind însă foarte puţini, ar merge în cămaşă albă mocănească.

Doi Evrei ţin prăvălie la cele două capete ale satului: unul vinde ouă, prăjeşte peşte pentru dânsul şi se supără când îi ceri vin, căci doar el nu e cârciumar! Celalt vinde vin, e cârciumar, dar spală păharele în tinicheaua cailor. Mântuirea noastră e primarul, un Român din Buzău, care întinde masă în cancelaria lui şi ne face astfel în stare să mergem mai departe.

Drumul se ridică puţin. Două sate la care nu ne oprim, Ciamurlì şi Hamangì —, de la *ciamùr* şi *hamam*, baia: *hamangì*, băiaşul—, se urmează în şesul pe care nu mai plutesc acum mirosurile otrăviţoare

ale bălţilor. De la Sarighiol în sus, un deal înalt se ridică, ducând spre o culme pe care parcă se razimă nori negri.

E o adevărată cetate de întunerec, cu umflături ca ale turnurilor, cu dungi ca de streşini, o cetate mişcătoare, care înaintează, în bătaia neprevestită a unui vânt de ghiaţă.

O picătură cade, grea, rece. Abia ai simţit douătrei altele, şi apele se revarsă învierşunate, dese ca o singură pânză, pe când vântul deslănţuit întinde pănă în fundul tuturor zărilor aripa neagră a norului. Cu un pârîit ca de prăbuşire năprasnică, trăsnetele cad, lovind cu săgeata lor, într'o clipă desfăşurată, pământul înecat al coastelor pustii. Ciobanii prinşi pe câmp fug zăpăciţi. Şivoaie sălbatece, negre de noroiu prin crăpăturile dealului, albe pe luciul şoselei, se răpăd în vale, în *dereaua* care preface apele furtunii într'un râu de câteva zile.

Ne-am întors în sat. Români sânt în el numai doi capi de familie: preotul şi învăţătorul, dintre cari cel d'intăiu se găseşte de multă vreme în Dobrogea. Ceilalţi sânt toţi Bulgari, şi acesta e cel mai bun sat bulgăresc ce am văzut (l-ar întrece însă Gargalâcul-Mic, ai cărui locuitori, au, spune Găgăuţul nostru, „jumătate judeţul Constanţa“ . Casele sânt în cea mai mare parte nouă şi foarte bine clădite, acoperite cu oale dobrogene: „arhitecţii“ lor nu sânt ţăranii, ci „maistorii“. Acesti „maistori“ sosesc odată cu vara din Bulgaria şi se întorc odată cu frigul acolo, ducând cu ei banii câştigaţi de la sătenii, de orice neam, ai Dobrogii. E o adevărată rusine că noi, „civilisaţii“, nu li putem pune la îndemână meşteşugarii cari trebuie pentru clădit; şcoala de meserii de la Babadag e nouă, făcută acum vre-o treipatru ani, şi nu ştiu dacă absolvenţii ei, specialisaţi în lemnărie sau în fierărie, ori în alt meşteşug anu-

mit, vor fi în stare să facă singuri o casă întreagă sau să se întovărăşească pentru aceasta, cerând, firește, preţuri mici. Numai astfel „maistorii“ de peste hotar n'ar mai fi o nevoie chiar pentru Românii din aceste părţi.

Curţile mari gem de coşere, de grajduri, de şuri, de adăposturi pentru vite, de căpiţe de fân; podurile sânt încă pline de grâul anului trecut, care a fost bun, şi aici nu e grija grozavă a foametei, a vânzării vitelor, a împrumuturilor ce înlănţuiesc pe o viaţă întreagă. Îmbrăcămintea e lucrată în casă, din lână bună; femeile poartă cămăşi albe, pieptare şi scurteice roşii-aprins. Feţele nu sânt greoaie, umflate, galbene ca în alte sate bulgăreşti, ci rotunde, albe. Aş crede că aceşti Bulgari n'au venit din Basarabia, unde pare că toate rasele au decăzut.

O casă arde în capăt, atinsă de trăsnet. Dar norii sălbateci, rupţi în fâşii, plutesc nesiguri, fără putere, sau călătoresc în gloată mocnită, scăpărând fulgere slabe, spre Mare. Vitele încep să iasă din curţi, ţărani cu poturii sumeşi băltăcăiesc prin noroiul nisipos, care se usucă văzând cu ochii; şoseaua e curată, pe când râul alb, de apă, şi râul negru, de tină, se azvârl tot aşa de desnădăjduite în canalul de adunare al *derelei*. Aici nu e ca în ţară, zice, peste câteva ceasuri, la Cogealac, un Mocan: „apa nu stă locului, să rodească pământul, ci se strecură şi piere fără folos“.

Călătorim pe acelaşi drum: verdeaţa e peste tot locul mai vie; simţi avântul de viaţă ce s'a trezit într'însa; margenile şanţului, curăţite de şivoaie, arată acum temelia lor, de puternică piatră verde. Dar Ţinutul e şi mai părăsit, mai gol: furtuna, noaptea au gonit turmele, cirezile, căruţele ţărăneşti, drumeţii singurateci. Din cerul fără lună întunerecul se lasă răpede asupra întinderilor înalte.

O potecă de pământ negru, pe care apele l-au făcut cleios, duce în noapte spre satele nemţeşti din dreapta şoselei. Tariverdi, care pomeneşte numele unui Turc de odinioară, e o adunătură strânsă de case foarte bune, cu o biserică mare de lemn şi un han. Nu e nicio lumină la fereşti; un stol de copii ne arată cu degetul, strigând ceva într'o nemţească stricată, din care nu se înţelege nimic.

Mirişti şi pajişti; un lan de porumb bunişor: e al unui proprietar din România, căci aici puţină lume se hrăneşte cu mămăliga de toate zilele; după Bulgari, Ruşi şi Nemţi s'au luat şi Românii, ajungând mâncători de pâne.

Casele din Cogealac, mari, cu largi curţi plantate, fac o aleie şoselei. Aleia duce la o piaţă, unde se află prăvălia, ţinută de un Mocan, şi Primăria, cu locuinţă pentru notar, staţie pentru jandarmi şi odaie de oaspeţi, bunişoară.

Satul a fost întemeiat de Turci: din ei au rămas însă astăzi numai câţiva săraci în căsuţele cele mai depărtate. „Nemţii", stăpânii de astăzi, au venit din Basarabia, unde făcuseră un stagiu printre Muscali, de la cari au luat şăpcile şi portul întreg, fără a-şi pierde însă numele şi limba, legea. Sânt oameni cam mândri, bucuroşi de cântec, — la acest ceas de noapte flăcăi cu cămăşi roşii fac să se audă preludii de armonică —, mâncători de carne, fabricanţi de şuncă, băutori de vin; li trebuie case bune cu mai multe odăi, mobile, dar la lucrul câmpului nu se duc bucuroşi, — mi se spune —, şi vreau mai bine să-şi încerce banul; când li se pare că el ar putea să rodească mai mult aiurea, pleacă lesne, cum n'ar face Bulgarul, Rusul şi alt Român decât Mocanul iubitor de călătorii; ajung până în America, încearcă alt câştig, pierd, şi peste câtva timp Cogealacul îi vede din nou pe strada sa.

Alţi Români decât Mocanii nu sânt. Dintre aceştia, unii mai umblă în hainele munteanului, pe când alţii s'au luat după Neamţ. Petrec noaptea la un Mocan care locuieşte într'o casă cumpărată de la Nemţi. E un fost primar, om voinic şi vioiu, bucuros de cei şase copii ai săi, în vrâstă de la şaisprezece-şaptesprezece ani până la trei luni; priceput la vorbă, el îşi desluşeşte rostul tuturor lucrurilor ce-l încunjură şi, din ziarele ce-i cad în mână, ştie şi despre războiul asiatic, pe care-l judecă bine. Pentru oaspeţi are două odăi mobilate, pe păreţii cărora sânt atârnate icoane ruseşti, polone, chipurile Suveranilor, ale principilor şi litografia după Ajdukiewicz care înfăţişează pe regele Carol comandând la Bucureşti defilarea înaintea Împăratului Francisc-Iosif.

A doua zi, e Sântă-Măria din August. Dar şi pe drumuleţul de lângă vii şi mai departe pe şosea, pustietate deplină. Cele câteva case, unele foarte înstărite: Gargalâcul Bulgarilor, Caramuratul Românilor, sânt ascunse undeva prin văile de la dreapta sau de la stânga. Catifeaua verde a dealurilor, pe care le tot suim, e sămănată cu lanuri bune de porumb; multe, foarte multe vite, — aici se ară şi cu boii ; oi grase sânt răspândite la păşune, supt paza ciobănaşilor. Dar, altfel, nicio casă afară de cantoane, niciun car, niciun drumeţ. Nori negri se adună iarăşi, în fund şi la dreapta, ameninţând pustiul înverzit.

Cei 123 de chilometri cari despart Tulcea de Constanţa sânt pe sfârşite, când priveliştea se schimbă. De pe culme se vede la dreapta, dincolo de apele unui lac, linia malului Constanţei, care taie marea fumuriu-albăstrie. Apoi în vale se zăresc case albe, copereminte roşii, zgârieturi ale lutului, lăsând să se vadă stânca.

Un „han regal“ într'o căsuță cu tavanul jos oferă ouă, caşcaval, fierturi, pepeni verzi, cari se văd de-acum înainte, cu movilele, înaintea oricărui han şi pe atâtea pieţe de sat; hangiul e Grec. Îndată ce ai prins puteri la acest popas aşteptat de multă vreme, te afli înaintea malului de piatră, hăcuit de cazmale, al satului Canarà, unde e cariera Constanţei. Necontenit găseşti de acum înainte copaci răzleţi, locuinţe mari şi mici, uliţe de sat; drumul e tot mai plin de căruţe tătăreşti, ducând Nogai îmbrobodiţi în turbane şi Nogaice cu faţa urîtă, fără vălul pe care Islamul îl impune femeilor; bărbaţii salută, ducând uşor mâna la turban. Grupe de Turci pe jos, sprinteni în scurteicile lor, în pantalonii lor de lână supţire, albăstrie, strânşi pe glesne, în papucii lor uşori. Trec Bulgari cu faţa încruntată; ţărani de-ai noştri se zăresc adesea în mulţime: judeţul Constanţa şi-a păstrat Turcii, el n'a primit cu grămada Bulgari bogaţi din Basarabia, şi locuitorii lui s'au strâns în chip amestecat, după împrejurările colonisării.

Iată Anadol-chioiu, prefaţa turcească a Constanţei. Marea se vede, împăcată după furtuna de ieri, pregătindu-se prin odihnă pentru luptele de mâne: luciul ei are colorile gingaşe, de vioriu şi albastru-slab, de ros, ale sidefului.

Oraşul e plin de lume din împrejurimi, pe care a strâns-o serbătoarea. Oaspeţii bucureşteni au năpădit otelurile pline, ei ocupă trotoarele, călcând rar, solemn, cu figuri de ocasie foarte caraghioase, cum îi place Românului de la oraşe să şi le iea, de câte ori poate; trăsuri poartă în toate părţile ilustre personagii anonime.

Lângă gară se clădesc două mari palate administrative, care dau o înfăţişare bună acestui început

al oraşului. Iar ce e la gara mărunţică a Constanţei, ce încurcături, ce îmbrânceli, ce strigăte, ce silinţe la casa de bilete, — cine ar putea să spuie!

Iarăşi, Dobrogea de Miazăzi, Dobrogea cea frumoasă, desfăşură, cât treci de la Constanţa la Cernavoda, mai tot ce cuprinde ţara întreagă: câmpiile, pădurile, dealurile rotunde, dealurile prăpăstuite, înălţimile de lut şi de piatră, satele şi târguşoarele. Cernavoda, la capăt, se vede foarte delicat, cu casele-i nouă, dintre care biserica stăpânirii româneşti priveşte cu despreţ, pare-că, din înălţimea ei la smerita moscheie, din vale, a învinşilor.

Apusul aruncă pe Dunărea largă scânteieri de aramă oţelită.

Din vârful terasamentului, priveşti insula Borcea, de atâtea ori prada apelor crescute: smocuri de iarbă verde, de iarbă roşie sânt prinse pe pământul nisipos, rarişti de sălcii rotunde cuprind zările. Staţii, dar niciun sat, nicio casă, niciun locuitor.

Când ai trecut braţul Borcii, scăzut acum, în valea mărgenită cu prăvălişuri de lut, eşti în Bărăgan, care începe deci chiar de la cel d'intăiu sat ialomiţean, Feteştii. A plouat mult şi aici, şi va ploua, căci norii negri se gătesc de un nou potop târzielnic. Pajiştile au prins iarăşi putere şi se îmbracă în verde tânăr, porumburile uscate, prin unele părţi par că se întremează, arăturile sânt negre ca un cărbune; lacuri albe au rămas prin adânciturі. De şi satele sânt puţine şi departe de linie, care trece numai pe lângă case sărace, singuratece, de şi e un pustiu şi acesta, inima nu ţi se mai strânge ca înaintea nemărgenirilor moarte din Dobrogea. Câte un grup de ţărani, de sătence gătite, care râd, amintesc veselia marii serbători a lunii lui August, Sântă-Măria.

II.

CONSTANȚA

1. Tropaeum Traiani. Silistra. Turtucaia. Mangalia.

De la București spre Răsărit drumul Bărăganului nu mai păstrează decât prea puțin din vechea sălbătăcie pe care, în parte cu ajutorul descripțiilor lui Gogol din stepa rusească, a presintat-o, impresionant, Odobescu. Ici și colo sânt și grupe de pomi supțirateci. Pe lângă sămănăturile cele mai bogate pe care le-am văzut, — dar fără preț, în furioasa concurență a lumii întregi!, — spații întinse sânt pline de cea mai înflorită buruiană. Mușățelul, „mica iarbă frumoasă" (de la *mușat),* se ridică aici ca niște candelabre, cu frunza de catifea prăfoasă sămănată de scânteiuțele albe ale florii efemere. Scaiul stăpânește, împărătescul scaiu țepos de-asupra căruia se roteşte, roșie, moale la pipăit, floarea a cării sămânță va zbura îndată la vânt. Mari întinderi nu se îmbracă în altă haină.

Aşa ajungem, fără a se atinge, pe această linie, sate, la gura Ialomiței, care, de altfel, venind pe alt drum, nu se simte.

Aici a fost odată, nu „Cetatea de Flote" a megalomaniei noastre de acum câteva decenii, — cu flote pe această Dunăre ruptă în brațe și încâlcită cu păduri, și ce fel de cetate pe acest teren plan! —, ci Târgul, piața, de Floci, de lână nedărăcită, pe care o aduceau aici, de vânzare Turcilor, Mocanii ce aveau în dominația lor rătăcitoare pustiul de altă dată, cu drumul spre puțurile rare însemnat cu frumoasele cruci de piatră.

Acuma, pe locul „târgului“, al „oraşului“, sau, pe turco-ungureşte: a „varoşului“, creşte des ovăsul gata de secerat şi măzerichea cu petele de foc roşu. Numai, din acest desiş de spice care se pârjolesc la soarele teribil, răsare un zid, unul singur, din biserica ale cării morminte, din veacul al XVII-lea, până la Brâncoveanu, zac pe locul lor, acoperind oase care de multă vreme au trecut în sămănătura bogată a „siliştii“. În adânciturile rotunde, lăsate de vechii meşterii de clădit, păsările mărunte ale câmpului îşi lasă ouăle minuscule.

Jos e Piua Petrei, numită după piua sumanelor din aceiaşi lână, piuă care era a lui Petre. Un singur rând de case, cu câteva clădiri oficiale, cu o bancă în care, fireşte, e pomenită „Cetatea de Flote“, cu câte o cârciumă în care la bâzâitul arcuşului lumea zdupăie din picioare. O mai veche biserică n'a lăsat supt florile unei grădiniţe zburlite decât urma altarului. În alta, la o parte, fără interes, e prinsă la pridvor lespedea de marmură a unui Grec negustor săvârşit aici acum vre-o două sute de ani.

La câteva sute de metri, Ialomiţa se varsă, *se lasă* în Dunăre, din care ar părea să fie doar un crac. Aici, la gura Ialomiţei, unde a fost, până târziu, un sat deosebit, un vas grecesc, venit de departe, încarcă. Câteva luntri şi barca prin care se trece dincolo. Odată, era mai mult decât atâta.

Aici, de şi malul din faţă e tot al nostru, este, oficial, un fel de graniţă şi se cere o hârtie anume ca să poţi trece, un paşaport, un *Ausweis*.

Cu dânsul în mână străbatem largul dunărean spre insulele din faţă, Gâsca şi Hasan-Aga, numele vechilor pescari la cea d'intâiu, la cea de-a doua amintirea Turcului care-şi avea *ciflicul* acolo. Cu noi, un Hârşovean, care se plânge că în Dobrogea lui înaintează Bulgarii, că Românii desfac averea lor şi se întorc în ţară, că nu mai e de trăit...

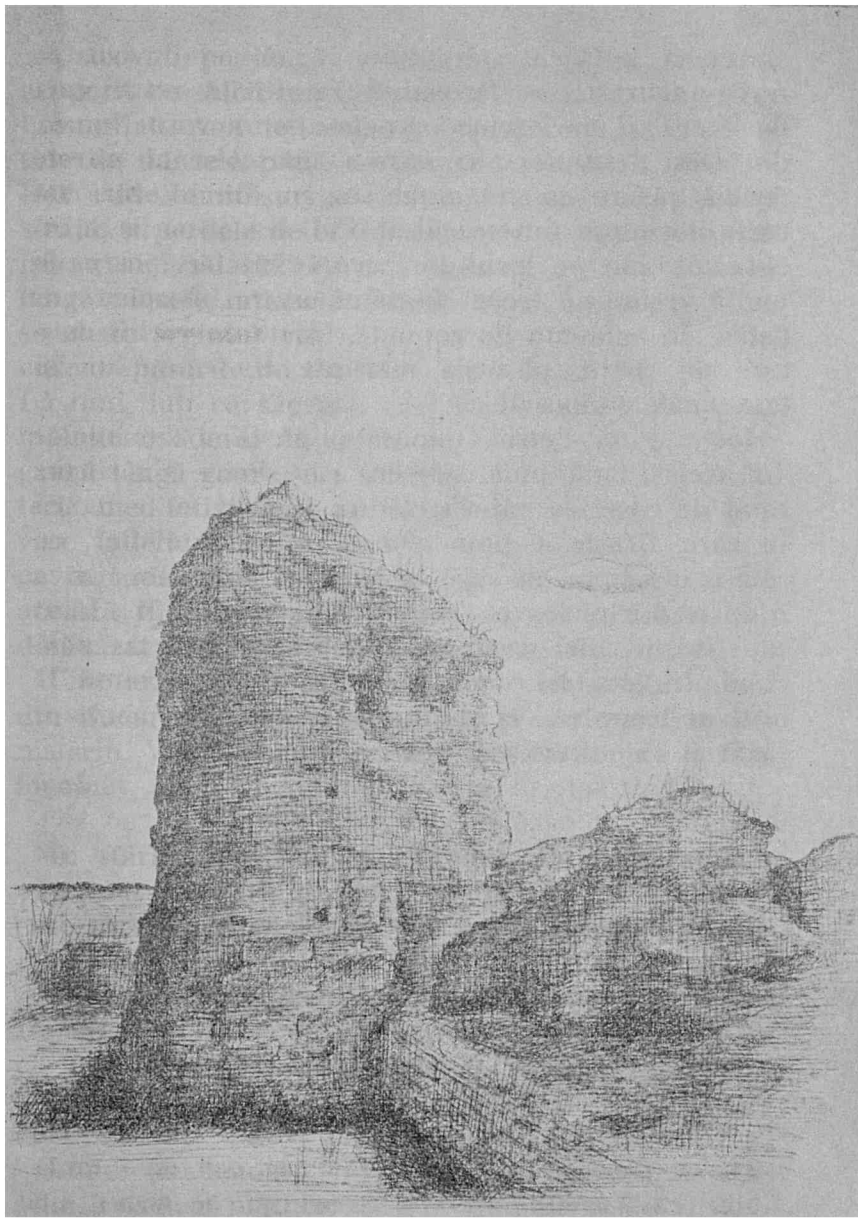

Hârşova Ruinele.

Ostrovul, pe lângă care lunecăm foarte încet, e acoperit de sălcii mătăhăloase, diforme, cu trunchiul bosumflat. Apa le acopere primăvara și mâlul se ține de dânsele până de-asupra nivelului frunzelor. Dar calde luminișuri se deosebesc dincolo de această strajă, și perdele de oi, încunjurate cu papură înaltă, își au aici sălașul. Pescari lipoveni se soresc leneș lângă plasele întinse la uscat, lângă acelea în care se zbate argintul viu al peștișorilor. Ei au un concurent: păsările de tot felul, de o fabuloasă bogăție. Lăstuni, iuți ca săgeata, cari au în mâlul galben al malului o adevărată cetate pe câteva sute de metri, gaură lângă gaură, ori solemni bâtlani albi, supțirateci, meditativi, cari pe lungile lor catalige ne privesc îndelung, cu o atenție neîncrezătoare, pentru ca în momentul trecerii în fața lor să înlocuiască această filosofie contemplativă cu greoiul zbor jos, dălăbăzat al aripilor ca niște pânze de corabie.

Cine are toată această întindere? Obișnuitul domn din București, care face politică și are amici la Ministeriu. Vinde scump lemnele locuitorilor de la fața locului.

În sfârșit, ajungem la Hârșova. Pe dreapta, Dunărea se pierde în cotituri, în furișări pe uscat, cu case rare, cherhanale ale Grecilor tot din București. Dincoace, stânca.

Recunosc îndoita stâncă. De o parte, a orașului. De alta, cetatea, cu fațada prăpăstuită spre fluviu, cu peșterile și ascunzătorile ei, cu aspra spinare de fiară pe coama înălțimii subit țâșnite de-asupra apei.

Lume prietenoasă ne primește. Străbătând orășelul, revedem puținele case în simpaticul stil vechiu, cu stâlpii de lemn ai largilor cerdace supt olanele prăfuite, cu scăriile întortochiate care suie din afară.

Nu lipsesc ruinele cruntului război de vindictă bulgărească. O moscheie tânjeşte într'un colţ: faţada e de partea cealaltă, şi dincoace ar trebui degajată, cu sacrificiul câştigului de la căsuţele de raport: e cel mai caracteristic lucru şi mai pitoresc. Slujitorii lăcaşului musulman, câte un credincios vin spre mine, bucuroşi de vorbă.

Dincolo de oraş şoseaua, bunişoară, care duce spre Constanţa, e aproape cu totul pustie. Rari satele cu căsărmi de jandarmerie şi îngrijite dispensarii pentru bolnavii din împrejurimi. Nume turceşti une ori fără un singur Turc sau Tatar. Câmpul, deosebit de bogat, pare pustiu. Totuşi de pe un deal, cu o veche puşcă de pe la 1877, se trimete automobilului nostru, oprit un moment, un glonte care trece pe lângă urechea şoferului.

Ajungem noaptea târziu în Constanţa mărită, foarte curată, scânteind din toate luminile şi cântând din toate musicile ei de seson.

A doua zi reluăm drumul spre Mangalia, un drum mai scurt prin părţi puţin locuite. Acolo, regăsim strada lungă, mărgenită de dugheniţi turceşti şi armeneşti, cu nemişcaţii oaspeţi obişnuiţi, moscheia, acum reparată de Comisia Monumentelor Istorice, cu frumoasele ei petece de covoare multicolore, cu vălmăşagul pietrelor de marmură pe care inscripţii turceşti din secolele al XV-lea până la XVIII-lea ni vorbesc o limbă neînţeleasă. La foasta biserică bulgărească, unde naţionalismul vecinilor îngrijeşte piatra tunarului bulgar al trupei de ocupaţie, nişte indigeni sapă după o comoară lângă frumoasa lespede, cu ornamente gotice şi florale, a tânărului Grec de acum vre-o două sute de ani[1]. Pentru întâia oară, în colţul grecesc, de o

[1] Acum Museu Archeologic al Comisiunii Monumentelor Istorice (1939).

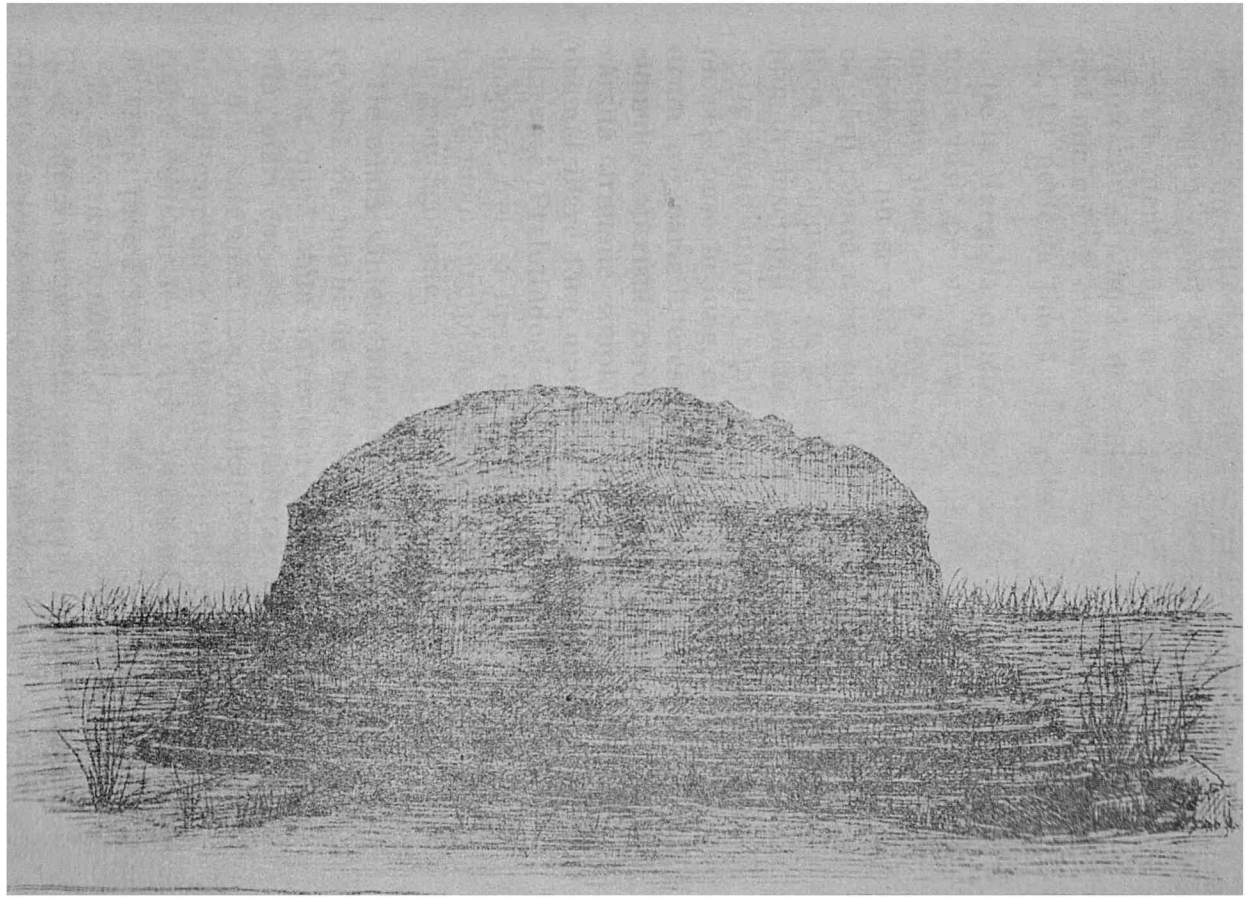

Monumentul de la Adam-Clisi.

perfectă îngrijire, cu vederea asupra mării admirabile, văd biserica Grecilor, cu icoanele catapitesmei copiate atent după cele vechi, ctitorii și zugravul veșnicindu-și numele de dânsele, cu iubirea și a celui mai mic obiect, cu inscripțiile care vorbesc de Kalatis, cu perfecta ținută a preotului.

De la Mangalia, o luăm, în fața frontului de tumuli nedeschiși, pe un drum de pământ între grânele enorme, dese ca o papură de baltă. Dar locuințile omenești nu se văd. Trebuie un ceas de automobil ca să-ți răsară nemțescul Cobadin, cu pacea locuinților lui apusene în livada cu pomi, cu cimitirul plin de inscripții poetice.

De acolo înainte sântem pe șoseaua cea mare cu pietrele puse în lung, care zdrumecă. Cutare sat din drum are foarte interesante clădiri în stil dobrogean, zidurile, coperișul, cerdacele legându-se într'o desăvârșită armonie simplă și grațioasă. Cârciume de drumul mare fără umbrarul veșted și murdăria de dincoace. Pretutindeni bielșug de grâne, pretutindeni dobânzi grele și lipsă de bani Acel care ni-o spune e un Român care plânge risipa gospodăriei sale, așa de greu agonisite.

De odată sântem într'un teren modâlcos. Sate se revarsă pe muchi de lut, între copacii cari au reapărut, după atâta întrerupere. Movila e lângă movilă, mari cocoașe ale pământului. Peste o spinare de deal este însă una, imitând, visibil, pe acelea ale naturii, care nu e întâmplătoare. Marea umflătură se ridică dintr'un teren care pretutindeni scoate colți de veche piatră sură.

E „Biserica Omului", a lui Adam cel vechiu, Adam-Clisì. Adecă monumentul lui Traian, centrul, mărturisitor de biruință, al cetății „trofeului", Tropaeum Traiani.

Tocilescu l-a despoiat de asprele scene de luptă, care se află acum la Bucureşti, în Parcul Carol. Cât a rămas, impune. Simţi că te afli pe un pământ de o altă istorie decât a Elenilor de pe ţermul Euxinului. Ţi-o spune şi aspra piatră de pe margenea drumului, unde s'a găsit un lagăr constantinian. După aşezarea locului înţelegi, oricare ar fi sensul precis al biruinţii, de ce *aici* s'a cheltuit truda, comemorativă, a Împăratului iberic.

În adevăr trei lumi erau de legat: cea dacică de Apus, lumea moesică de pe malul drept, de mult cucerit şi consolidat, şi acea lume comercială, mult mai veche şi atât de înalt desvoltată, a coloniilor greceşti de pe malul mării. Această regiune învălmăşită, potrivită pentru apărare, acest nod de modâlci argiloase, care, în acelaşi timp, oferia, prin rodnicia pământului, prin bogăţia vegetaţiei de arbori, condiţii favorabile pentru o aşezare, putea fi un *centru,* un centru *roman.*

Simplă şi dârză, sigură de sine, gata de răspuns la orice ofensă şi la orice ofensivă, aşa e aşezarea de la Tropaeum. Ce păcat că nu înţelegem azi ce se poate face aici! Şi ce păcat că din grija noastră pentru cetatea lui Traian n'a rămas decât sătişorul românesc, cu oameni inteligenţi, vioi, dar săraci, ruinele lăsate de năvălirea bulgărească, terenul desfundat de archeologi şi un mic Museu, întemeiat de Pârvan, până la care e greu de străbătut. O, cum nu ştim unde să punem mândria noastră!

Prin plasa „Traian" spre Cuzgun. Toate satele din această regiune sânt deosebit de bine alcătuite. Faţade cu fereşti largi, solide coperişuri de olane, gospodărie ţărănească bine înjghebată în jur. Nicio comparaţie cu sărăcia satelor ialomiţene.

Oamenii par, la Cuzgun şi aiurea, afară de cei

câțiva Turci rămași, de aceiași rasă cu ai noștri. Aceleași căciuli, aceiași ochi negri clari în fața bronzată, aceleași sprintene mișcări. E o vădită desnaționalisare slavă a vechii populații romanice de pe malul drept.

Dunărea se va ivi de-odată, dincolo de dealuri, de punctele unde pescarii joacă furios danțuri barbare. O nesfârșire de ape, în insule cu păduri negre nestrăbătute rupându-li argintul.

Așa ajungem la Ostrov, cu monumentul celor căzuți în războiu. Caracter încă exotic, dar fără îndoială simpatic prin pitoresc ca și prin buna îngrijire. Peste câțiva chilometri, la Silistra, e tot ce am văzut supt ceilalți. Liceu bulgăresc cu fanfară și... fanfaroni, patru ziare bulgărești în mijlocul splendizilor Turci arhaici, încremeniți pe scaunele cafenelelor tradiționale, în mijlocul fraților lor țărani, cari se întorc de la târg, curați, mândri, cu ochi de foc supt turbanele învârtite elegant. Cinematograf internațional, cu artiste slave pe afiș. În ce ne privește, rochiile de modă sânt ale femeilor funcționărimii din țară, truda economică, grea, a Macedonenilor, cari au deschis și câte o cofetărie lângă cafeneaua armenească, o încercare culturală a celor câțiva profesori, în mijlocul cărora e energia plină de încredere a lui Pericle Papahagi. Acești câțiva Români fac, înainte de toate, ce ni lipsia mai mult, și aici: politica de partid. Să-i bată Dumnezeu! O spun din toată inima...

Lung drum spre Turtucaia, printre desișuri de copaci și nesfârșite lanuri binecuvântate. Rar se poate vedea o mai harnică agricultură. Ca populație, domină Turcul. Familii patriarhale în casele de formă antică: lângă bătrânul venerabil ca un profet, bărbații cari parcă se întorc de la un războiu victorios, adolescenții de o rară frumuseță aristocratică,

femeile cinchite în lungi văluri negre, părând că plâng un întreg trecut care nu se va mai întoarce, copiii vioi, pe cari încotoşmănarea în cârpe colorate îi face ca nişte păpuşi din Extremul Orient.

Greu, peste dealuri, ajungem la Turtucaia. Sinistrul cuib al înfrângerii, tainiţa nemilosului măcel, locul trădării îndelung pregătite, ar atrage prin caracterul ei de neschimbată dăinuire balcanică: străduţe înguste, strâmbe, coşmege turceşti care se încalecă pe râpa prăpăstioasă de de-asupra Dunării. Dar umbrele tragice te împresură la căderea serii în locul unde au încremenit blăstămele de agonie.

Îţi e zor să scapi peste larga Dunăre, sângerată şi ea de ajuns, la Olteniţa, cu frumoasa aleie de sălcii a Domnilor gospodari de supt Regulamentul Organic, cu voioasa-i stradă de căpetenie.

2. Cernavoda.

Venind din jos pe apă, printr'un amestec de ţermuri şi mici insule, se vede acuma, sus de tot, o ţesătură de fire ce pare că atârnă în văzduh. Apropierea demască stâlpi de piatră înfipţi în Dunăre, pe cari se razimă acea înseilătură aeriană, înegrind pe albastru. Un capăt al marelui pod, impunător prin proporţii, dar, ca toate podurile moderne, prea puţin material ca să robească privirile, se razimă pe insula Borcea. De aici el urmează printr'un viaduct: de acolo un nou pod porneşte, păzit de dorobanţii de bronz. Iar alţi dorobanţi de bronz au paza la piciorul care apasă stăpânitor, făgăduind trăinicie şi civilisaţie, pe stânca Dobrogei cucerite.

De la debarcader, un drum prăfos (e praf galben, praf negru, unde trece trenul, şi nisip, cu care se nivelează în jurul clădirilor) duce spre târguşorul Cernavoda, pe care edilitatea locală îl numeşte, cu

o pompă ce pare cam veche și foarte puțin la locul ei, „urbe". Lăsând la o parte însă neajunsurile care vor fi, neapărat, în curând drese, ale acestui drum, Cernavoda, câtă este, mulțămește în două chipuri sufletul.

Întâiu, fiindcă aici am făcut ispravă. Iată fabrica de lângă debarcader, iată casărmile de vânători, de artilerie (acestea abia terminate acum), iată Agenția de navigație, înaintea căreia trec vagoanele și-și așteaptă rândul mărfurile, iată străzile, bine croite și destul de curate, iată o biserică frumușică, o Primărie, o administrație a pădurilor din acest „ocol", un număr de căsuțe plăcute, în care locuiesc funcționarii, ofițerii noștri, iată câteva oteluri, de piatră și de lemn. Printre pestriții băștinași se mișcă vioi purtătorii uniformelor noastre, cu bonetele și tunicile lor verzi și cafenii. Copiii ce se întorc de la școală fugărind gâștile albe ce zburătăcesc prin aierul de seară, strigând de bucurie, vorbesc românește, și tot în românește se face haz de alți copii în jurul căruții grosolane în care a sosit în piața acoperită cu strujeni un urît Tatar înfășurat în cârpe.

Dar, cu toate aceste noutăți de clădiri, de porturi, de limbă, cât de mult s'a păstrat caracterul oriental, turcesc al Cernavodei, care, în ciuda numelui ei slav, era un cuib de Turcime! În strada comercială, cu firmele străine, se înșiră cafenele, cu scaune afară pentru onoratul public care stă la taifas. Într'una șed în jurul unei mese rotunde trei adolescenți mohamedani, cu fesuri, cămăși colorate, șaluri la cingătoare și papuci: unul are o frumoasă față de Țigancă visătoare. Aiurea, un bătrân singur, cu cealmaua peste fruntea zbârcită, cu ochii ascunși supt ochelarii dați peste urechi, cu nasul coroiat și o barbă scurtă pe bărbia scoasă înainte, gândește la multe de toate și mai ales la nimic, sorbind în gândul

lui cafeaua pe care nu e de unde s'o plătească. De pe drumul de la gară vin, legănându-se alene pe şolduri, o grupă de Turci somnoroşi. Turcoaice cu şalul în spate, care înlocuieşte aici hobotul alb din care să răsară numai scânteile ochilor, trec răpede cu ochii în pământ, ca nişte călugăriţe, prin strădiţe dominate de un minaret.

Când ne urcăm iarăşi pe şoseaua ce duce la gara de lângă pod, în casărmile de jos răsună goarnele de seară şi supt cerul cuprins de întunerec se ridică fruntea mândră a podului, peste care trece civilisaţia, în calea ei fulgerătoare.

3. Constanţa.

Peste câtva timp, armătura podului răsună, vuieşte, se cutremură, pe când din adâncul negru se ivesc ochii de foc roşu ai uriaşului drumeţ, ce gâfâie fără să se obosească. Cu dânsul împreună ne înfundăm în noapte, care ascunde totul.

Megidie.... Gara e asediată de poloboace şi albii lucrate în împrejurimi. Încă o staţie, şi avem Constanţa.

Va fi un târguşor turcesc, la care să se alipească rău portul nostru costisitor, sau feeria orientală pe care o cântă cronicarii *mondeni* ai ziarelor pentru lumea supţire ce-şi caută aici de sănătate şi petreceri două luni pe an?

Lămpile de petrol şi globurile electrice atârnând din înălţimea pârghiilor lor arată şiruri drepte de clădiri, printre care înaintează o stradă bine pietruită. În stânga se desfac alte drumuri, tot drepte, tot bine pietruite şi curate. Când ai ajuns jos, te afli într'o piaţă cu prăvălii, cofetării, berării, cafenele luminate. Apoi, în dreapta, un drum pe lângă case de odihnă şi orânduială, într'un cartier de „lume bună“. La capăt, Otelul Carol se desfăşură larg şi

înalt în fundul unei grădini. Din față, unde plutesc lumini nesigure, răsună ca un zgomot de trăsuri fugărindu-se necontenit pe un pavagiu răsunător de piatră, — Marea.

•

A doua zi, descopăr de pe fereastră o „Bancă Națională“ și, în toate părțile, căsuțe, nouă și vechi, acoperite cu olane trandafirii peste care vremea a trecut une ori tonuri negre. Aici nu e îndreptare, nici perspectivă și, cu toată primblarea de noapte, întrebarea rămâne încă nedeslegată.

La ieșire întâlnesc iarăși străzile pe care am venit, și ele-mi zimbesc prietenos în dimineața senină și caldă. Descopăr palate ca al Administrației domeniilor țării. În piață, un Ovidiu de bronz, făcut pentru noi de un sculptor italian, amintește pe versificatorul elegant care a vorbit de rău Scitia barbară, cu gândul la piețile luxoase și la frumoasele femei ale Romei împărătești. Aici în piață e mișcare: lume stă înaintea cafenelei și cofetăriei, lume europeană, pe când Turci trec cu panere de precupeți sau mână sacalele cu apă de la Anadolchioiu ori, iarăși, conduc birje, care, de hatârul stagiunii băilor, samănă cu cele din București, având pe capră Muscali uitați de vară și Turci cu fes.

Dacă apuci acum în sus, la deal, dai de o stradă de prăvălii ce n'au nimic turcesc sau dobrogean în ele. Drumuri se deschid în dreapta, și ele se mântuie une ori în albastru. Când ajungi până la capătul lor, te oprești cuprins de recunoștință înaintea unei mărețe frumuseți.

De pe malul lutos, mâncat de valuri, care-și aruncă în zilele de mânie până foarte sus stropii de spumă, vezi o nemărgenire albastră ca piatra scumpă a safirului. Din fund, zorește vântul, și rânduri de valuri lunecă înainte, se tivesc cu alb în cale, se ciocnesc

de ţerm şi pier în adâncimi. Nu se vede nicio corabie, nicio luntre. Numai păsări albe, păsări negre vâslesc din aripi spre depărtări, de-asupra adâncului care nu le înspăimântă. Ca mici picturi de cortină la cele două capete ale scenei grandioase se văd: un Tatar căutându-şi drumul prin ierburile uscate ale râpii şi două fete în haine de Duminecă, privind spre Marea ce li zimbeşte azi şi le înspăimântă mâne, din unghiul unei porţi tăinuite.

În fâşâituri ritmate, suspine de uşurare după avânturi învinse, valurile ating ţermul de lut scorburos şi dispar în spuma lor risipită.

Mai departe, strada înfăţişează o grădină de tot nouă, desemnată, lucrată şi îngrijită de un grădinar din Abazzia. De aici drumul duce peste câmpi uscaţi, cu pământul de nisipuri şi luturi uşoare, spre Anadolchioiu, care dă Constanţei apa de băut: un sat turcesc, cu coperemintele de olane. În dreapta, Marea se iveşte din nou, şi încă odată ea 'vădeşte, în locul neprietenoasei feţe „negre" pe care i-o dăruieşte porecla, cel mai adânc şi mai rar albastru în care natura a înveşmântat faţa apelor mari.

Se văd acum, în rătăcirea peste acest câmp, pe care într'un viitor apropiat îl vor străbate şine de tramvaiu, pe când tuburile de fontă vor purta în adâncimea pământului apa curată a izvoarelor din sat către oraşul vecin, căruţe cu cai mărunţi, care duc Bulgari cu fruntea îngustă şi craniul păros, Mocani cu căciula pătrată şi figura energică, Munteni cu faţa deschisă, prietenoasă, Tatari cu ochii oblici şi zbârcituri pe obrazul galben. Străbatem o lungă stradă cu totul orientală, la capătul căreia lucrează potcovari şi fierari cu fesuri. Apoi vii, acuma despoiate de struguri, mărgenesc malul foarte sus, şi în ele se ridică frumoase vile boiereşti.

Căci, prin acest încunjur al trăsurii, te-ai întors

iarăşi la Mare, şi de aici poţi privi oraşul în întregime. Cu biserica în frunte, — o clădire în felul „Doamnei Bălaşa“ din Bucureşti —, el chiamă la sine, de pe culmea pe care o încunună cu palatele, casele şi căsuţele lui, corăbiile lumii, ce vin cu puterea aburului din strâmtorile fermecate ale Constantinopolei sau merg să caute înapoi Răsăritul, după ce au încărcat roada câmpiilor noastre şi ni-au adus pentru dânsa mărfurile Apusului născocitor şi harnic. Pentru a primi bine pe aceşti oaspeţi, România a dat portului său de mare ceia ce-i trebuie pentru a oferi siguranţă şi apărare. Două braţe de zăgaz prelungite până departe închid adăpostul corăbiilor; o limbă terminată printr'un far stă în calea vânturilor şi ocroteşte întrarea[1]. Printr'un nou drum, tăiat adânc şi împietrit trainic, printr'un lung tunel ce se bolteşte supt term şi se deschide în port, prin platforma care în curând va da loc îndestulător pentru mişcarea trenurilor în raza aceluiaşi port, circulaţia bogăţiilor poate funcţiona 'n voie între uscat şi apă. Milioanele cheltuite aici au întemeiat un viitor, şi din cimentul, din granitul acesta va răsări aceiaşi roadă ca din câmpiile cele mai mănoase.

Şi oraşul înţelege să fie vrednic de acest port, cucerit, prin muncă îndelungată şi prin mari jertfe, asupra Mării. Micul bulevard de astăzi se va coborî până jos, unde un nou zid se înalţă, gonind apele din cuprinsul lui, şi supt paza acestui zid, ce se va prelungi până la Otelul Carol şi, poate, de aici la Anadolchioiu cu minunata sa privelişte, vor alerga tramvaie la băi nouă, vor sorbi aierul de mare, în dimineţe limpezi şi în dulci amurgiri de vară, oaspeţi ai Constanţei înfloritoare, se vor învârti danţuri vesele în Casinul petrecerilor, — pe când, lângă

[1] Aici, clădirea, de o cochetărie pretenţioasă, a unui Casino de ruină! Am ştiut să adăugim şi aceasta... (1916).

sunetul musicilor din salele sclipitoare, Marea va înălța, spumegând de pietrele ce au gonit-o din cuceriri, ritmurile ei grave în noaptea neagră[2].

Și frumosul port, ce-și aruncă zi de zi vechile zdrențe orientale, își sparge obloanele putrezite și-și deschide largi fereștile, dărâmă zidurile de închisoare ce-l împrejmuiesc și-și seceră bălăriile îndărătnice. Constanța triumfătoare, din care va fi dispărut amintirea umilei Chiustenge musulmane, va fi un oraș în adevăr românesc. Județul cuprinde în cea mai mare parte Români: Mocani, — dintre cari unii, cari poartă nume ca Aldea, Blebea, Golea, Paraipan, Gologan, strâng o avere, din pământ și vite, pentru ei și pentru neam, — sau Munteni; Turcii și Tatarii sânt puțini, și mai puțini Bulgarii. În oraș, Grecii, cei mai numeroși, nu pot să resiste multă vreme; Bulgarii, cari caută încă școli și înrudiri bulgărești de peste graniță, dar cari n'au visurile primejdioase ale unora dintre compatrioții lor de la Tulcea, sânt prea puțini ca să facă stavilă năvălirii unificatoare a unei culturi românești; elementul musulman s'a împăcat cu noii stăpâni și primește bucuros limba lor, prin care se poate câștiga lumină. Și în județ, unde numai în câteva luni prefectul actual, d. Scarlat Vârnav, a făcut să se clădească vre-o patruzeci de școli și o sumă de biserici, din banii pe cari oamenii singuri i-au strâns mână de la mână pentru învățătura copiilor și cinstirea legii, sămânța culturii crește pentru holdele viitorului. Români, Bulgari, Turci, Tatari cer, dăruind banul și munca lor, viața sufletului măcar pentru copiii ce li vor lua locul, și această viață se împărtășește în toate acele sate înfloritoare, în care une ori nu mai încap locuitorii, în graiul nostru învingător și înfrățitor în numele civilisației.

---

[2] Multe din aceste lucruri s'au și îndeplinit (1916).

Într'o după-amiază ploioasă, cu cerul greu de nori negri, părăsesc Constanţa, peste blocurile de basalt, parapetele şi înaltele zăgazuri de piatră ale căreia frânturi de valuri verzii se aruncă pătimaşe, risipindu-şi, necontenit învinse, batjocura de spumă zădarnică în aier, pe când, pe dunga rămasă în fund, vapoare înaintează încet, clătinându-se.

Până la Cernavoda sânt numai două ceasuri, dar într'un spaţiu mic natura dobrogeană a grămădit toate priveliştile şi toate tipurile omeneşti ale acestor Ţinuturi. După Marea nemărgenită, vin şesuri de nisip neroditor, apoi mirişti pe care încă stau clăile de paie ale grâului treierat de maşine, vin pădurici, şi, de la un punct înainte, dealuri de lut, dealuri rotunde, vărgate de crestături în lungime prin piatra lor văroasă. La gări, mai ales la acelea în dosul cărora e un sat sau târg, — Murfatlar, Megidia, — se cotesc în învălmăşeală, printre movilele de saci şi lăzile de mărfuri, Turci nepăsători, Tatari cu figura boţită şi ochii şireţi ascunşi în zbârcituri fără de vrâstă, Bulgari cu fruntea îngustă, Armeni cu peliţa unsă, Occidentali în mantale şi şăpci de călătorie, iar, din partea noastră, Mocani, Munteni, soldaţi, jandarmi rurali cu dolmanul albastru-deschis, poliţai plini de ifos şi sergenţi de multe ori arămii la faţă, preoţi cu potcapuri şi pălării.

În tren e acelaşi amestec omenesc, şi aud de o parte un străin vorbind franţuzeşte cu un „aristocrat“ al nostru, pe când în faţa mea un Turc gras şi grav citeşte paginile de noutăţi sarbede şi laude oficiale ale gazetei francese constantinopolitane *Servet,* „organ naţional ilustrat, consacrat intereselor Imperiului Otoman“.

Satele sânt dese în această provincie, care n'a fost niciodată o sălbătăcie şi poate ajunge una din cele mai înfloritoare părţi ale patriei. Se văd biserici,

frumoase şcoli nouă, cu locuinţi pentru învăţători, pieţi pline de mişcare, primării de pe care flutură tricolorul şi, lângă vechile case strâmbe, nevăruite, acoperite cu stuh, locuinţi model, cu fereşti mari şi coperişul de frumoase ţigle, care se aduc tocmai de la Ciurea, din judeţul Iaşi. D.. Scarlat Vârnav, care în acest Orient român a găsit bagheta magică pentru a-l învia, mi-a povestit istoria acestei prefaceri. La îndemnul său, locuitorii singuri au venit să-şi ceară şcoala, pe care prefectul-inginer a plănuit-o aşa încât să se împace împlinirea modernă a tuturor nevoilor cu cea mai scumpă cruţare a banului oamenilor. Clădirile s'au mântuit răpede, şi musulmanii ca şi creştinii s'au închinat cu drag la inaugurarea culturii româneşti, pe care ei o ajutaseră, dând însă toată lauda, tot meritul acelui care li împărţise sfatul, planul şi garanţia. O şcoală a adus apoi altele, de prin împrejur. Şi, după exemplul şcolilor ieftene şi bune, săteni de orice neam şi lege s'au îndemnat a zidi case, pe care le-au voit, şi le-au isprăvit, cu toate înlesnirile de civilisaţie care se vedeau în şcoala lor.

4. Pe drumuri dobrogene.

Am fost acuma în urmă pe drumuri dobrogene, şi câteva constatări mi se impun, pe care vreau să le împărtăşesc prietenilor noştri.

Dobrogea ni este, — toată, — un pământ contestat. Contestat de vecinii noştri bulgari, cari cu învierşunare îşi caută în aceste locuri urmele strămoşilor, drumeţi şi ei pe acest drum ca oricari alţi drumeţi din lumea mare.

Noi ce putem opune ? Permanenţa noastră pe malul drept al Dunării, pe care n'o ştim scoate la iveală. Trecerea periodică a Mocanilor noştri cari cu mili-

oanele de picioruşe ale oilor, în cursul sutelor de ani au brăzdat pripoarele dealurilor acestei provincii.

Şi atât. Biserici vechi nu sânt: abia câte o carte tipărită dincoace a trecut Dunărea pentru a da Cuvântul lui Dumnezeu şi alor noştri, pierduţi printre străini şi. în organisaţia bisericească, necontenit majorisaţi de greoaia lor prietenie, de acapararea lor îndărătnică.

Iar, dacă se coboară cineva în ceia ce numim „Dobrogea Nouă" sau „Cadrilater", apoi nicăiri, cu toţi coloniştii, macedoneni şi oiteni, lăsaţi de capul lor, nu ne simţim mai mult în ţară străină.

Şi totuşi *este* un sprijin pe care-l neglijăm.

Sprijinul pe care-l putem găsi la fiecare pas în Dobrogea nu e numai Cojanul nostru, Mocanul nostru. stratele intelectuale şi funcţionăreşti pe care le-am aşternut acolo, necontenit schimbându-le fără nicio sforţare de a-i înrădăcina, de peste o jumătate de veac. El e în pietrele nemuritoare pe care le-au coborît în acest pământ scitic vânjoşii noştri strămoşi romani, cari au ţinut pe umerii lor lumea întreagă.

Urmele lor sânt oriunde. La Hârşova, pe stânca uimitoare, castelul, locuit până pe vremea lui Iustinian, ba chiar a cuceritorului Dunării, Nichifor Foca, îşi păstrează turnurile de strajă, şi toată ţerna e plină de olărie romană. La Constanţa, un alt bulevard de colţ a răsărit, pecetluit cu piatra sepulcrală a unui cetăţean din vremea creştină, în plin mijloc al oraşului. La Mangalia, o basilică îşi răsfiră coloanele, şi fragmente de marmură sculptată răsar în toate colţurile. Iar la Adam-Clisì superbul Trofeu, cu lespezile larg răsfirate, chiamă din pustiu de-asupra unui întreg oraş de basilici, de magazii pentru grâne, de largi şi frumoase străzi de granit. Durostorul doarme întreg supt chiţimiile bulgăreşti,

ca şi Transmarisca supt hidoasele gherete de lemn cu ploşniţe ale Turtucaii. Ce n'am fi putut face din aceste admirabile resturi, din care se desface un cuvânt latin de ordine, stăpânire şi civilisaţie! Uitaţi-vă la afirmaţia francesă prin Romani în Algeria, la cea italiană, prin aceiaşi Romani, în Tripolitania. La noi, în jurul urmelor sacre, colibe de Ţigani turceşti şi movile de gunoaie....

Cum stam aşa pe dealul de la Adam-Clisì, pe solul vechii şi glorioasei cetăţi Tropaeum Traiani, simţind supt picioarele mele lumea care a ieşit de supt coaja lutului barbar şi lumea care în adânc aşteaptă încă lovitura de cazma liberatoare, m'am gândit, simţind elocvenţa datinii care se desface din aceste venerabile fragmente, la un mijloc de educaţie pentru tineretul care creşte în cultul porcăriilor argheziene şi al cutiuţilor de cosmeticuri critice ale unui Lovinescu.

Ce-ar fi, doamne, dacă i-am duce aici: aici, la cei mai mari dintre strămoşii lor ?

Traian n'ar fi el oare cel mai bun dintre profesorii de istoria Românilor şi de spirit latin?

Nu, bine înţeles, Traianul manualelor, ambiţiosul care din iubire de glorie şi sete de răsbunare i-ar fi jurat moarte eroicului Decebal. Nu, ci Traian organisatorul, creatorul, ctitorul. Acela care a vărsat sânge numai ca să poată coborî marmurile în acest pământ.

Iată, în calendarul plin de sfinţi greci, sirieni şi egipteni, să i se dea şi lui săracul, *o zi a lui.*

O zi în care aici la dânsul să ducem pe cei mai înţelegători dintre copiii Ţării...

Silistra... Şi pietrele din stradă strigă împotriva noastră. In toate privirile unor oameni născuţi în cultul urii faţă de noi scânteie patima. Pământul

de supt noi e minat de culoarele de cârliți ale acelora cari stau pe pietrele Romei, cari imită în ulcioarele lor vechile urne clasice, cari culeg în margene, râzînd și cântând, strugurii viilor pe care le-au plantat legionarii.

Așa sânt ei: nu-i putem schimba. Dar un lucru putem să-l facem: să arătăm vrednicia noastră.

A doua zi după anexare trebuia aici o politică de afirmare, de mândră și energică afirmare, măcar cât în Dobrogea Veche. Să dăm jos toate colibele, să spargem toate ulicioarele, să ridicăm după datina și gustul nostru un frumos Durostor roman, înaintea căruia localnicul să se plece cu acel respect care se datorește oricării opere de civilisație.

În loc de aceasta, *ce?*

În margene, palatul Tutunului. Iar de cealaltă parte, automobilele de lux care veniseră să explice Turco-Bulgarilor neînțelegerile politice din familia Brătianu...

Prin noapte, de la Silistra la Turtucaia.

Șoseaua taie pe rând dealurile. Suie, coboară. O ascensiune ca oricare alta. Pământ de hrană, cu modâlci monotone. În zare ard miriștile: pare un spectacol din vremurile năvălirilor care au dat acestui teritoriu alți locuitori decât cei vechi ai lui.

Căruțele turcești trec grăbite, cu frică. Doar ne găsim pe un pământ de *vendetta,* unde pușca și cuțitul comitagiilor stau gata de omor.

Când și când, jandarmii noștri. Câte doi, și pe jos. Undeva s'au pitit după un mal. Pândesc, așteaptă, sânt gata să-și dea viața pentru liniștea acestui pământ.

Așa e an de an. O lovitură ici, una dincolo. Morminte se deschid. Alții vin la rând.

De ce scandalul acesta al unei mucenicii fără rost?

Pe un astfel de drum, puternice patrule călări, cu telefoane de mână, ar trebui să fie necontenit în cercetare, şi represiunea —, glonţul pe loc.

Căci aici e în joc întreaga onoare a unei Ţări!

5. La Histria.

De-a lungul Mării, dincolo de Constanţa căţărată pe deal cu larga expunere a caselor şi bisericilor ei, Marea e desăvârşit liberă în ritmicele ei mişcări care scaldă, cu spuma în frunte, nisipul; o lume de păsări, albe, negre, sure, se abat asupra valurilor în care descopăr hrana bogăţiei de peşte.

Satele sânt şi ele în legătură cu ceia ce dă adâncul frământat al undelor. Alcătuiri dobrogene, de străveche datină tătărească, scitică până în epocile preistoriei, ele se chircesc umile supt acoperişul de olane palide; păreţii, adesea nevăruiţi, ai casei înseşi, cei, totdeauna nevăruiţi, ai anexelor învălmăşite se confundă cu lutul galben al pământului pe care vegetaţia bogată a primăverii ori grânele culese n'au lăsat decât o perie gălbuie de cotoare uscate şi frânte. Cutare sat se chiamă Năvodari, dar mă întreb dacă n'avem a face cu încă unul din elementele falsificării geografice oficiale, care ni-au dat un Domneşti la Cogealac şi o Dorotee la Tariverdi, fără a mai vorbi de Nuntaşii şi Mireasa. Oameni de treabă, înegriţi, cu faţa tăiată adesea de mustaţa bălană a Slavului, sânt gata să dea orice lămuriri asupra „drumului negru", nespus de întortochiat, care duce la ţintele cele mai deosebite, dar al căror secret îl ştiu numai localnicii autentici.

De la o vreme, prin aceste sucituri de şarpe care înşeală şoseaua, fugind de dânsa, şi-şi râd şi de şanţul căii ferate, peisagiul e cu totul altul. Mari ghioluri sărate, cu nomol supt apele grele, dau o înfăţişare a Mării din care s'au scurs sau din care, cândva, la retragerea valurilor, au rămas. Albastrul

lor adânc se deosebeşte tăios din cerga gălbuie a câmpului fără un singur copac, pe care norii albi, răzleţi, aruncă petece de umbră, dincolo de care, aproape sau în cine ştie ce depărtare, regiuni întregi se scaldă vesele într'o lumină asemenea cu aceia a celor mai triumfătoare apusuri. Cu suprafaţa de galben veşted a câmpului se cufundă turma, încet clătinată de mers, a oilor care de milenii îşi succedă aici generaţiile supuse.

Şi apa chiamă la dânsa, în Ţinutul unde nu sânt alte animale decât lupii cari pândesc din hârtoape ori din adâncul porumburilor făcute sfarog de cumplita arşiţă, la căderea serii, ori stoluri de păsării din cele mai rare: de la pupăza cu penele tărcate la gaiţa săltăreaţă, la ciudate vietăţi înaripate care, în zborul lor supt lumina clară, lasă răsfrângeri sclipitoare de verde ca piatra scumpă şi de roşu aprins.

De-odată, în faţă, pe toată lărgimea zării, casele roşii, supt olane, supt ţigla mai vioaie, ale unui sat bulgăresc, un mare sat de oameni cuprinşi, chiar faţă de buna stare generală în aceste locuri de colonisare, unde singur omul de ispravă poate să se împlânte adânc şi să prospereze. La obor, caii cu sânge arab ai omului de stepă scapără din copite: lălâul bou blajin nu se primeşte pe aceste meleaguri, de aprigă muncă şi de strictă economie. La cârciumă nu se bea, nu se chiuie; oamenii stau ca la cafenea, cu gândul la afaceri. Când se întreabă cine e dârza fată cu faţa rotundă şi ochii poruncitori, care arată drumul, ea răspunde scurt, apăsat şi mândru: „a lui gospodin Petcu".

Mai cârmim o bucată de vreme la dreapta, ne mai învârtim prin monotonia întinderilor gălbui fără arbori, fără locuitori visibili, în care balta străluce ca o platoşă de oţel şi ştiuleţii de porumb, ajunşi informi, se părpălesc de cuptorul cerului, şi ajungem la Cara-Nasuf.

Acuma i se zice Histria, după comoara antică găsită în preajma ei şi pe care locuitorii satului-model o numesc scurt „Cetatea". Pentru dânşii, cari o zăresc, ca nişte modâlci vage, tocmai în fund, unde dunga albastră a lacului Sinoe aminteşte Marea, care, cândva, a fost, cu viaţa şi binefacerile ei, interesul nostru pentru vechea aşezare clasică, pentru bulevardul de apărare roman, nu poate avea nicio înţelegere. Bunii Bulgari harnici şi strângători, ale căror femei în această zi de Duminecă aduc la horă frumoase catrinţi roşii cu desemnuri deosebite adânc de ale noastre, trăiesc în viaţa lor de toate zilele mulţămiţi şi cu aceia că au preot român, dascăl român şi că, vorbind bulgăreşte acasă, şi o spun cu sfială , cetesc numai româneşte, şi o spun cu mândrie.

Unul din ei ne conduce, peste miriştea arsă, peste podeţe înjghebate, către linia de salcâmi în pâlcuri care înseamnă locul ruinelor şi, în acelaşi timp, moşioara care li e atribuită şi care face din învăţaţii soţi Lambrino, moştenitorii lui Vasile Pârvan, şi nişte agricultori, preocupaţi de preţul rapiţei şi, ca orice gospodari rurali din partea locului, gata să se apere de oameni răi cu două puşti şi douăzeci şi cinci de câni smomiţi de la ciobani.

Histria, risipită pe largi întinderi, nu înşeală aşteptările cele mai pretenţioase, cu cât s'a descoperit până acuma şi dincolo de care e încă semnul de întrebare al tuturor posibilităţilor de surprindere. Ce a fost grecesc se presintă astăzi doar ca locuinţi desgropate în stratul cel mai adânc al ţărânei răscolite şi în mormanele cu inscripţii rare, de administraţie a coloniei ori şi de relaţii, nebănuite, cu stăpânitorii traci de lângă depărtata Dunăre. De-asupra cândva, după ce unda sărată se retrăsese şi cetatea părăsită se prefăcuse într'un amestec de albe dărâmături, Roma cuceritoare şi apărătoare de graniţi

a venit cu asprele ei nevoi grăbite, care nu îngăduiau seninele răgazuri ale creațiunilor artistice. De unde s'a întâmplat, cu un soldățesc despreț pentru frumuseță ca și pentru un trecut străin pe care numai în Hellada însăși, supt ochii lumii, căuta să arăte că-l respectă, ea și-a cules materialele, răpede îngrămădite unele peste altele.

Resultatul a fost impunător ca proporții, capabil astfel să impuie cetelor năvălitoare ale Goților din smârcuri. În legătură cu cealaltă fortăreață, încă neexploatată, care se vede dincolo de golful albastru al lacului, s'au ridicat puternicele turnuri, în care piatra verde și roșie se înfrățește cu marmura săpată și scrisă. S'au ridicat modeste basilici, lângă care cetățenii militari sau militarisați și-au durat casele, ale căror înguste pătrate au ieșit de supt cazmaua scotocitoare. Un ansamblu de dârză vitejie, care, la urmă, a cedat fatalității.

Atunci barbarul moștenitor s'a așezat cu cocioabele lui modeste, supt care era gloria romană și armonia elenică. Și miloasa natură, care nu decade decât atunci când e domesticită de om, și-a întins covorul de tămâiațe cu mireasmă de biserică, de ierburi roșii ca hrănite de multul sânge care s'a scurs și de bogate mănunche de gingașe flori violete care se apără contra morții un an întreg. Peste pacea romană zdrobită, veșnica pace a lui Dumnezeu.

6. În Țara Turcească a noastră. Mangalia. Techirghiol, „Lacul Împăratului".

Câmp uscat, de pe care s'a secerat grâul și în care se înfig numai strujenii uscați și goi ai unui câmp de secetă. De-asupra, în toamna începătoare, cerul de arșiță, cocând miezul pământului

Satele sânt rari și mici. De obiceiu un mare coperiș țuguiat de palide olane rose de-asupra unei

înjghebări de piatră brută şi de chirpiciu. Împrejmuirea e din aceiaşi bolovani unşi cu acelaşi lut, care, mai ales în această vreme din an, se confundă, împreună cu acea ştearsă rumeneală a coperemintelor, în mediul brun-roşietec.

În margene, se iveşte un colţ adânc-albastru de Mare. Peste o limbă de pământ arsă, un loc de acelaşi profund albastru îi răspunde. Şi la chemarea apelor care prind soare în culmile încreţiturilor oaza românească apare: vile de o felurime individualistă ameţitoare amestecă ţiglă roşie, balcoane, stâlpi cu capiteluri săpate, simpaticele zorzoane, adese ori inutile, ale „stilului românesc". Statuia de bronz a ctitorului, în loc să cheme pe bolnavi spre lacul făcător de minuni, sfidează Marea într'o atitudine de amiral victorios pe locul însuşi al isprăvii sale înecătoare. Ici şi colo, cu zgârcenie, ca şi la Constanţa, ca şi la Mamaia, ce idioate sânt numiri ca Tataia, Duduia, când Mamaia aminteşte numele unui mare şef tătăresc de pe la 1380! , se încearcă o vegetaţie, din bieţi pini părăsiţi şi înăbuşiţi, din salcâmi ţepoşi, atunci când o uşoară informaţie prin ţări cu aceiaşi climă ar putea să arăte cum se preface, ca în Spania, un pustiu sec în raiul lui Dumnezeu.

Movilă, Carmen-Sylva dispar cu vilele şi firmele lor. Am ieşit din cuprinsul cochetei oaze create de un popor cure ştie să râdă şi să se bucure chiar când pătimeşte. Zimbetul omenesc se şterge în mijlocul naturii de o monotonă tristeţă. Iarăşi deşertul tătărăsc.

În dreapta, movilele se succedă ca nişte gheburi de cămilă în deşertul fără apă. Arată numai drumul năvălirilor? Înseamnă hotarul stăpânirilor luate cu hapca? Închid ele în adâncurile încă necercetate oasele eroului scitic înşirate între oalele călătoriei lui subpământene? Singur decor, maiestos şi enigmatic,

cocoașele caravanei înisipate se ridică de-asupra suprafeței galbene, de o exasperantă monotonie.

Izbitor contrast, Marea, de-a lungul căreia lunecăm pe un drum ca o cărăușă de-asupra abisului, se zbate din solzi, cu un ritmic freamăt de voluptate supt raze. Lângă farul de la Tuzla, mândrul vapor al călătoriilor noastre răsăritene stă ușor pe o coastă, oblojit de meșterii cari-l curăță de apă și-i îngrijesc ranele. Din larg nu mai vin ca pe vremurile elenice albele vase ale Orientului spre porturile de marmură ale Ionienilor și Dorienilor colonisării.

Un grup de case în fund. Aceleași coperișuri roșietece pe umila căsuță de piiatră și lut. O stradă de prăvălii în care mai fiece firmă strigă altă naționalitate. Turci tihniți mănâncă tacticos ceasurile zilei la o cafenea: unul cu cealmà albă, cu larga barbă neagră răsfirată, pare luat dintr'un vechiu album: e de o frumusețe ieratică. Țigance musulmane cu tulpanul în vânt și picioarele în baloanele duble ale unor stofe fără coloare și fără nume privesc din fugă, cu ochii mari îndrăzneți în fața stropită de albul ultimei văruieli.

E Mangalia.

Trecutul puternicei, bogatei Kalatis cu stâlpii de marmură, cu cetățenii largi în daruri față de magistrații harnici, buni de apărare față de primejdii, e în colțișorul acela de lângă Marea admirabil de albastră și absolut de pustie, unde zelul archeologilor noștri a scos la iveală o urmă de ziduri și câteva coloane pe care, mi se spune, d. Mugur, de la „Fundația Carol", care și-a făcut aici vila, le-a luat pentru Comisia Istorică fără ca ea să-i fi dat vreodată această însărcinare. Puțin, pe lângă ceia ce fără îndoială ascunde încă pământul, fără locuinți

de-asupra şi deci, putând fi scormonit altfel decât supt masivele clădiri ale noii Constanţe.

Amintirea archonţilor de odinioară nu s'a pierdut însă, multă vreme. Aproape două mii de ani după încetarea organisării de odinioară, în vechea bisericuţă ortodoxă, drept la mijloc, o piatră în formă de sicriu îngustat la un capăt poartă între delicate floricele însemnarea că acolo zace „archontul Velisarie, mort în zi de Sâmbătă, în luna lui Martie 1681".

Peste archonţi însă, de la 1400 după Hristos înainte, stăpânia Turcul. Moscheia noilor domni ai ţării deschide porţi uşor sculptate în zidul de piatră brută asupra unui învălmăşit cimitir unde se rostogolesc turbanele rupte de de-asupra pietrelor, înfipte la căpătâiul morţilor Islamului, în care se umplu de ţernă literele arabe înşirate pe marmură şi stau uscate gropiţile în care trebuie să se adune apa de pomană pentru păsările însetate ale cerului. În cuprinsul înalt şi gol al clădirii, bucăţi de scoarţă rupte acopăr rogojinile sărăciei, şi pe una găsesc în slove chirilice anul 1874 şi numele de Iancu înaintea unui pronume turcesc. Câni furioşi ne latră, pentru ca ei să se retragă respectuoşi în momentul când, cu hogea şi chiatibul în frunte, apar credincioşii la ceasul rugăciunii.

Abia vre-o două mii de locuitori, şaizeci la sută Români. Cu câţiva Ardeleni de muncă şi vilegiaturişti de huzur s'a înjghebat aici o viaţă de civilisaţie românească. Va trebui s'o ducem înainte, căci *putem*.

Acelaşi drum de stepă tătărească, lângă aceleaşi movile înşiruindu-şi taina, la dreapta către ţinuturile de roadă. Singura urmă de trecut, singurul element de variaţie pe luciul acesta de pământ negru, care oboseşte privirea. Fără umbra unui salcâm scorţos mă-

car, sătucenele de piatră, din ce în ce mai rare. De acolo iese ţăranii turci cari pe câte un lan de porumb încă necules îşi strâng recolta puţină, bărbaţii alături cu femeile înfăşurate în tulpane negre. Căruţe negre, foarte frumos împodobite cu flori, duc săteni bulgari roşcovani cu înfăţişarea atletică aşa de deosebită de nobleţa tristă a lungilor feţe turceşti palide cu ochii adânci. Câte un porc se tăvăleşte în mlaştini şi pe spinarea lui face exerciţii de curăţire singura pasăre a locurilor deşerte, corbul. Dar din loc în loc tot câmpul, până departe, e prins de umilele pietre fără nume ale mulţilor fideli ai Islamului coborîţi aici în aşteptarea Raiului. Nisip de pustie adus de vânt în altă pustie şi măturaţi de aici în neant, când asupra lor, din porunca Rusiei, s'au aşezat, nimicitori fără scrupul, în 1878, Bulgarii.

Mergem îndelung astfel, pe drumuleţe lăturalnice lângă şoseaua unde stâlpii de telegraf păzesc ascuţişuri de piatră inabordabile. Peisagiul se înviorează tot mai mult. Pe sârme sus se opresc păsăruici roşii necunoscute nouă şi câte un şoim care-şi prăjeşte guşa umflată. Câteva prăvălii unde-şi face de lucru o lume săracă. În umbra înaltei mori „Kaliakra", o indicaţie trimete la „techè", la mănăstirea dervişilor. Sântem în Balcic, în vechea reşedinţă de la capul Kaliakra a acelui Balica, senior balcanic cu titlu bizantin şi nume românesc (de la Balea; v. Balc în Maramureş, Balica în Moldova: ctitorul mănăstirii Frumoasa lângă Iaşi), care a încercat pe acest înalt mal de Mare să întemeieze un nou Stat, fără caracter naţional, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

În stânga noastră se bulbucă enorme stânci rotunde de piatră albă dură. Ea se sapă în jos, formând prăpăstii care duc la alte prăpăstii. În fund, Marea chiamă cu iresistibila ei ispită albastră.

Coborîm printre clădiri şubrede şi îndrăzneţ acă-

ţate după împrejurări. Fereştile deschise lasă să se vadă scene de interior de o patriarhală frumuseţă: mama dă muştile afară; într'un colţ, cuminte, stă codana cu ochii mari curioşi, şi pe un prichiciu pisica-şi toarce siesta la soare. Albul de piatră se lasă drept în golful de cobalt, pe care-l pătează ca nişte spinări de somni bărcile negre, cu vâslaşi bruni purtând fesul roşu. Pe o margene de mal se înşiră vile. Cea cu minaretul în frunte e a Reginei Maria.

Nu ştiu dacă se poate vorbi de o „coastă de argint" prin aceste locuri în deosebi binecuvântate, care duc în jos până la pădurile de smochini din preajma Varnei. Nu e ceasul răsfrângerilor atât de admirate. Poate chiar că niciodată termul nu poate da nota caracteristică. Mai presus de orice, într'o frenesie de lumină, e Marea, care se zbate neadormită.

Ne întoarcem spre Bazargic. Cafenelele adună pe oamenii cu afaceri şi pe cei fără afaceri. Trec svelte, înalte, mândre Turcoaice cu faţa descoperită, mărturisind şi ele demnitatea rasei învinse şi batjocurite.

Apoi ajungem în ţara coloniilor şi a coloniştilor.

Pe cei d'intăiu i-am văzut în calea spre Balcic. Ici şi colo au apărut casele albe cu ţiglă roşie măruntă ale Oltenilor. Odraslele lor iată-le aici, în oraş. Unul poartă, cu o şapcă bulgărească, vechea lui cămaşă cu arniciu albastru; celalt şi-a pus pe o ureche enorma cuşmă părintească. Îi oprim. Sânt Doljeni. Şi ce mândri, de şi atât de mici! — E mai bine aici? — Mai bine! — Şi mai frumos? E mai frumos în ţara noastră!

Visităm la Ceairlì-ghiol satul de colonişti, adaus la vechiul sat turcesc („lacul ceairului"), apoi bulgăresc, şi pus supt conducerea maiorului Chirescu. Lumea, tot demobilisaţi, a fost aşezată prin vechile odăi de serviciu. Apoi se fac casele, deocamdată

numai din această tristă argilă galbenă. Fiecare-și are un lot de proprietate mijlocie. Ară cu caii, pe când Bulgarii pun câte șase boi în părechi. Aceștia din urmă, prietenoși, cinstiți, — restituind punctual împrumuturile —, ajung până la încuscriri cu ai noștri. Știu toți românește, și unele femei vorbesc fără accent. De la dânșii putem lua exemplu în multe privinți. Sânt statornici, atâția Olteni stau până strâng ceva bani și apoi pleacă spre casa veche —, foarte economi, și-și aduc înapoi copiii trimeși la meșteșug. Cine se îmbogățește, face casă la Bazargic.

Ajungem îndată acolo. Străzi largi, bine pavate. Câteva clădiri bune. Prăvălii balcanice, și a unui cojocar tunzând căciuli ca ale noastre și expunând cojoace absolut ca ale Oltenilor. Figuri pe care nu le-ai deosebi, în general, de cele românești. Firmele sânt bulgărești sau bulgarisate, — ceva mai departe fiul unui doctor Popescu, așezat aici după războiul din 1877-8, e medicul, format în Franța, Doctorof Popescu. Ideia bulgărească e aici mai tare ca oriunde; acest pământ turcesc e considerat ca moștenirea cea mai dreaptă și mai sfântă a nației.

Apucăm acuma pe șoseaua, tot așa de nepracticabilă, care duce la Cara-Omer și Topra-hisar, locul luptelor, proaspete, pentru Dobrogea întreagă, din timpul Marelui Războiu.

Pretutindeni numai numele turcești: Chiuciuc-Alcichioiu (din care am făcut un Aliciul-Mic), Carà-curt („Lupul negru"), etc. Turci amestecați cu Bulgari umblă șoseaua în micile căruți zugrăvite, trase de cai iuți. Totuși ceva din munca noastră în cei zece ani de stăpânire pașnică se vede. Astfel s'au ridicat clădirile Regiei Monopolurilor, cu câteva frumoase locuinți împrejur. Lângă Bazargic, generalul Uică a

înoit şi pus supt pază de veteran monumentul în piramidă al generalului Zimmermann, cuceritorul rus al Dobrogii. Oriunde e o faţadă albă, un coperiş de vesele ţigle şi o grădină, *noi* am poposit. N'am putut vedea şi solidele aşezări macedonene[1], care fac ca în aceste două judeţe populaţia noastră să se ridice, afară de funcţionari şi armată, cu Macedoneni, Olteni şi demobilisaţi, la opt mii de oameni.

Se lasă seara. Nu e apusul de la noi, asfinţind în glorie 'n colţul lui împărătesc, ci de jur împrejur, mai ales la Răsărit, unde plutesc aburii Mării supraîncălzite, un cearcăn de lumină încunjură zarea, pierzându-se în altele rumene, vinete: pare că un uriaş curcubeu înfăşură cu colorile lui tot orizontul. Apoi noaptea cade, neagră.

În liniştea câmpilor goi însă trece meteorul roşu al motorului care şi acum lucrează. De la cirezile şi hergheliile din fund răzbat zvonuri slabe. Trecem fulgerător pe lângă sătuţele unde pâlpâie lumini.

Graniţa veche. Şi de-odată tot aspectul se schimbă. Biserici masive îşi înalţă cele trei turnuri. Grădini cu oameni veseli. Firme româneşti: culeg un „Vârful-cu-dor". Lumină şi mişcare. Cutare sat, cum e Cara-Omer, e aproape un orăşel. Pomii răsar pretutindeni.

Romanisarea ramurilor verzi şi a inimilor deschise. Ea a ajuns deocamdată *aici*.

---

[1] Am avut bucurie mai târziu de a pătrunde în caselo lor solide, îngrijit mobilate, în bisericile mari ce şi-au ridicat, — şi aceasta supt ameninţarea, de fiecare clipă, a bandiţilor comitagii de peste graniţă.

III.

DUROSTORUL

Silistra.

Gândul de a merge la Silistra Bulgarilor mă ispiteşte. Aici au stătut, acum cinci sute de ani, căpitanii lui Mircea organisatorul, de aici a pornit, după ce am pierdut marea, puternica cetate, dominaţia unor Paşi cari porunciau până la Belgrad, spre Apus, iar, spre Miazănoapte şi Răsărit, până la Nistru; aici se află astăzi unul din oraşele însemnate ale Bulgariei trezite din nou la viaţă. Un popor îşi dă bine samă de însuşirile şi lipsurile sale, cântărindu-şi *toţi* vecinii[1].

Un luntraş grec, venit din Constantinopol şi aşezat în Călăraşi, unde o Romîncă îi dă copii pentru zilele-i cărunte, oferă pentru călătorie, — pe care o face şi un vapor al Statului român, — barca-i solidă şi curată, de lemn de castan. Îl ajută un vâslaş român şi altul pe care coloarea întunecată a feţii lui frumoase îl destăinuieşte a fi Ţigan.

Pornim pe braţul Borcea, o lată dungă de argint, între maluri joase, de lut, acoperite numai pe alocuri de sălcii, ale căror foi albe s'au grămădit în covoare moarte. Braţul coteşte puţin, şi-i urmărim într'o singură mare linie arcuită începutul din larga Dunăre. Ajutoarele luntraşului, în cămăşi colorate şi cu picioarele goale, au sărit pe ţermul sămănat

[1] De când Silistra ni aparţine, n'am mai văzut-o până în 1916. Aspectul vechiu nu s'a schimbat.

cu vreascuri şi împletituri de buruiene şi, ţinând în mâni funia de conducere, *trag la edec barca,* silindu-se grăbit.

Am ajuns în fluviu. În faţă se văd înălţimile împădurite care până la cutare crestătură în dealuri sânt ale Dobrogii noastre, unde se deosebesc păreţii albi ai căsărmii din Ostrov. De la crestătură înainte, e Bulgaria, şi tocmai la capăt, în zarea Apusului, într'un nor de fum albăstriu, răsar minaretele Silistrei. Pe malul lutos, străpuns de nenumărate înţepături ale jigăniilor apei şi căptuşit cu scoici albe, înaintea căsuţelor de ţară ale pichetelor stau mândri, supraveghind drumul de ape, dorobanţii. Vaporul nostru, trecând spre ţermul bulgăresc, face să fluture tricolorul de-asupra aceloraşi ape, care par să aibă pentru neamul nostru o priinţă de bătrân părinte.

Am ajuns la Silistra. Debarcaderul e un maidan de lut cleios, sămănat cu coceni, cu paie şi cu gunoaiele cele mai răspingătoare. În stânga se mai pitulează frânturi de ziduri de piatră sau muşuroaie buruienoase, care acopăr rămăşiţe îngropate ale aceloraşi păreţi de apărare. Mai încoace sânt case negre de lemn, şi înaintea unei mici clădiri de piatră aşteaptă un jandarm cu şapcă rusească şi lampasuri roşii pe o mantă sură. El dă lămuriri în româneşte şi cercetează paşapoartele. Mai departe un fel de mare magasie cu geamlâc arată prin crucea înfiptă pe faţadă că e o biserică, biserică fără turn şi singura care se vede. Înaintea unei panorame s'a oprit un public de amândouă religiile, dar, pe când creştinii cască gura, ascultând dureroasele sunete ale musicii pentru păpuşile de ceară, doi Turci cu turban şi barbă eroică întră, plătindu-şi gologanii domnişoarei nemţeşti de la contoar.

Şi acum luntraşul grec, care nu iartă Bulgarilor

poftele lor macedonene, mă duce, cu multă bucurie pentru uimirea mea decepţionată, prin strazi strâmbe, sămănate neregulat cu bolovani ce frâng picioarele, cu tot acoperişul murdar, niciodată înlăturat de o mătură profană, care li îmblânzeşte ascuţişurile. Pe un mic tăpşan se vede, ce e dreptul, o mare şcoală de institutori, cu păreţii suri, trişti, dar aici se opresc clădirile nouă ale noului Stat. Încolo, e pretutindeni vechiul trecut turcesc. În lucruri, moscheiele rotunzite, spre care chiamă minarete, dintre care unul, de piatră gingaş săpată, e de o frumuseţă măreaţă, căsuţele gârbove, ce-şi ridică acoperişul de olane mai presus de împrejurimile de lemn putred, noroiul şi mirosurile rele. Acelaşi trecut trăieşte şi în oameni: dacă întâmpini soldaţi, mai mult sau mai puţin bine îmbrăcaţi şi totdeauna urîţi la faţă, arătând prin îmbrăcăminte că trăiesc în oarecare bielşug, dacă în căruţele ce-şi ciocnesc roatele de grozavul caldarâm vezi ţărani creştini graşi, veseli şi naivi, arătând prin îmbrăcăminte că trăiesc în oarecare bielşug, dacă trec une ori domni cu aspect aproape european şi doamne în toalete moderne, — Turcul rămâne totuşi, prin tipul şi îmbrăcămintea sa, stăpân în această cucerire a strămoşilor săi. Turbanele stau la cafenelele cu şoproane, ele răsar din cele mai multe căsuţe, ele dau coloare şi caracter uliţilor, hudiţilor. Copiii aceia cu ochii mari negri, cu sprincenele arcate, fetiţele cu cozile lăsate pe spate, care-şi înfăşură trupuşorul ager în scurteici colorate şi în şalvari solemni, toţi aceşti mititei cari-ţi aleargă înainte, strigând cu o admirabilă îndărătnicie: „Ciorbagì (boierule), dă cinci parale“, sau se înşiră pe câte un trunchiu, ca o gravă întrunire de senatori de-o şchioapă, sânt vlăstare nouă ale vechiului trunchiu turcesc ce nu se lasă smuls din pământul pe care nu-l mai domină.

Trecutul, care a fost mare, e acum încă plin de farmec şi de taină. Iar presentul e mirosul rău, e neîngrijirea ce se vede în toate, afară doar de oaste; e toată această apatie putreda.

Pornim supt ultima rază a Apusului ruginiu, care înflăcărează o ultimă oară apele, şi se stânge.

Luntrea fuge acum spre noi, mânată de vâsle ce despică pleoscăind apele desăvârşite de liniştite ale Dunării. Muşchii încordaţi ai vaslaşilor frâng, în silinţi ritmic înoite, îndărătnicia greoaie a apei: feţele sânt serioase, ochii pare-că urmăresc ceva care nu se vede: dureri de sărăcie, de umilinţă, de muncă aspră, sorţii pe lume ai acestor oameni. Sus, în cerul adânc, e o nesfarşită sclipire de stele.

„La mal", ni se strigă din lumina unui pichet, unde ţintesc puştile, „la mal"!

Luntrea noastră se amesteca într câteva altele, oprite în drumul lor spre Silistra. Caţiva funcţionari se coboară, întreabă, cercetează voia de a trece, dată de căpitănia portului. Ni se strigă „noapte bună", şi pornim. Încă un strigăt, şi vâslele se opresc iarăşi. Era numai o „noapte bună" întârziată, pe care, cu cuviinţa ei ţărănească, ni-o trimete în treacăt sentinela.

Acuma cârmim iarăşi în Braţul Borcii. Din urmă freamătă un vaporaş cu luminile în frunte, măreţ pe lângă slăbiciunea luntrii, ce se da fricoasă înlături faţă de puterea focului. În fund, peste puţin, zarea se înroşeşte, vestind adăpost şi odihnă.

Călăraşii scânteie de la început în luminile ţermului. Apoi străzile se desfac în alte şiruri drepte de lumini. Casele par înalte, impunătoare, şi granitul liniilor largi e de o curăţenie exemplară. Din toate se desface un spirit de orânduială cochetă, de organisare aleasă, — un spirit de superioritate de rasă.

IV.

ADAUS: PRIVIRI ŞI ÎN MOLDOVA ÎNCĂ NELIBERĂ

1. Pe Nistru[1].

Trăim într'o ţară de profeţi, şi într'o ţară de profeţi este de rău gust să spui că ai prevăzut ceva. Deci n'am avut norocul să prevăd, ci ocupaţiile mele şi o curiositate de spirit foarte naturală m'au făcut să mă apropiiu de o mulţime de lucruri cam neglijate, cu singurul regret că împrejurările n'au adus şi pe alţii în acelaşi domeniu ca să aibă azi la îndemână aceiaşi experienţă, aşa că ne-am putea înţelege mai bine. Căci, când declamăm numai, declamăm fiecare pe alt ton, şi se face un fel de cacofonie oratorică foarte neplăcută. Iar, dacă e vorba numai de idei, atunci oamenii se înţeleg de la cel d'intăiu cuvânt şi declamaţia e superfluă.

Hotarele neamului românesc am mulţămirea de a le cunoaşte în parte prin mine însumi. Mi-a venit cândva un dor de drum. Dorul acesta de drum m'a îndreptat, nu, ca pe atâţia, — cari pentru moment se pare că au nemerit mai bine —, pe cine ştie ce drumuri plăcute din Occident, unde ştiţi că „au mâncat pânea amară a exilului" unii dintre fraţii noştri cari au simţit mai ieri o nebiruită nevoie de a face propagandă tocmai în momentul când băteau la Bucureşti bombele nemţeşti, ori când, mai târziu, la Iaşi bolşevicii nutriau gânduri nu prea bune, aşa

[1] Dintr'o veche conferinţă

încât între „propagandă“ şi evenimentele acestea este, se pare, o legătură foarte strânsă.

Ci drumurile acestea pe care, într'un anume moment, m'am simţit îndemnat să le fac m'au dus până la margenile ţinuturilor româneşti.

Amintirile sânt plăcute la orice vrâstă, dar mai ales sânt plăcute pentru acela al cărui orizont se tot îngustează cu vrâsta care creşte. Cum omul are totdeauna nevoie de perspectivă, îmbătrânind el şi-o deschide tot mai larg în urmă, iar, când îşi isprăveşte zilele, este o perspectivă infinită deschisă către veşnicie; nimic înainte, nimic în urmă, ci numai infinitul speranţei de imortalitate în faţă.

Îngăduit să-mi fie deci să povestesc despre câteva drumuri făcute la hotare, dând cu acest prilej câteva noţiuni de care se pot alipi apoi anumite informaţii istorice.

Îmi voiu aduce aminte, toată viaţa, de o admirabilă călătorie pe care am făcut-o pe Nistru, pe Nistrul asupra căruia se îndreaptă azi ochi foarte lacomi, de şi privesc foarte departe, de la margenea Siberiei tocmai până la Bender şi Cetatea-Albă. Nenorocit telescop diplomatic acela care permite a se vedea hrăpareţ de atât de departe, şi mai curând aş fi preferat să nu existe niciun fel de telescop diplomatic decât ca el să vadă, de unde este amiralul Colceag, Basarabia, din care se zice că e originar, dar pe care o doreşte ca ţară rusească într'un imperiu din care să nu se fi luat nimic alta decât Polonia. Mare primejdie este aceia care ni vine acuma de acolo; poate hotărî cineva ce-o vrea, dar este a nu cunoaşte naţia românească dacă se crede că s'ar putea aşa ceva. Din Basarabia nu ne ducem, poate fi foarte sigur oricine, decât morţi.

Căci este în noi o veche îndărătnicie românească, datând de mai multe secole, de când Ştefan-cel-Marę

porni la Colomeia, foarte bătrân, cu vechea lui socoteală în Pocuţia: scrisori de-ale lui Alexandru-cel-Bun, bani neplătiţi..., şi omul, răzeş bătrân, care-şi avea hârtiile totdeauna la îndemână, poftit să se ducă de acolo cu ofertă de arbitragiu, în interesul general al creştinătăţii, la care se gândia şi el, dar până la un punct, a spus cuvintele acestea: „Eu am venit aici în moşia mea şi nu mă duc" „ad guttur meum", „în ruptul capului", „în frântul gâtului", am zice, ca să născocim un termin corespunzător celui latin. Şi nu s'a dus. A venit, pe urmă, un om mai slab, care s'a dus; dar Ştefan, el, nu s'a dus. Tot aşa în ruptul capului nu ne ducem din Basarabia, nici de hatârul lui Colceag.

Am mers în Basarabia odată cu d. Nicolae Flondor, călătorind la aventură, mai cu paşaport, mai fără. D. Flondor ştia ruteneşte; eu, nicio vorbă. Era atunci şi războiul cu Iaponia, timp de foarte aspră cercetare a călătorilor; dar cineva pleacă nu numai cu paşaportul, ci şi cu norocul lui. Ne-am dus la Hotin. Drum foarte frumos, străbătând de-a curmezişul satele, de la Noua Suliţă drept spre cetatea lui Petru Rareş. Şi în aceste părţi contestate de Ucrainieni n'am avut impresia că sânt printre Ruteni.

Aici, o mică parentesă. Limba este un lucru foarte preţios pentru un popor, dar noi avem Români foarte buni cari vorbesc româneşte foarte rău, şi sânt atâţia Români de graiu bun cari au apărat causa nemţească, şi alţi Români, perfecţi în ce priveşte limba, cari nu s'au arătat şi buni Români, aşa încât între aceştia şi aceia cari vorbesc româneşte cu un accent detestabil, dar simt şi lucrează româneşte, daţi-mi voie să aleg aşa cum găciţi.

Mare lucru e limba, dar nu totul. Este în sufletul omului ceva mai tare decât însuşi graiul pe care-l întrebuinţează: o conştiintă instinctivă, care de-odată răsare.

Şi este şi un fel de vădire în afară a firii celei mai ascunse d'inlăuntru, prin port, prin datini, prin felul însuşi de a se înfăţişa, caractere într'adevăr deosebitoare pentru un popor. Ei bine, până şi în Ţinutul Hotinului am văzut îmbrăcămintea veche a poporului românesc, cea mai mândră, aceia care se găseşte şi în Nordul Bucovinei, dincolo de Prut, şi pe care o găsim în Moldova, în regiunile ungureşti: admirabilul port femeiesc cu vălul alb, lung, încunjurând pieptănătura înaltă, specială.

Am ajuns la Hotin. Ruşi în Hotin n'am prea văzut, afară de un poliţaiu care încasa pe Evreii din localitate, spuindu-li că se pregăteşte un progrom şi că el singur este persoana care-i poate salva. Evident că el făcea progromul, şi deci tot el îl putea contramanda.

În Hotin am mai văzut persoane care Români nu erau, dar nici Ruşi, şi care m'au primit pe mine, Român, fără niciun fel de duşmănie naţională, ci ca pe o pradă rară străină, venită în părţile acestea; mi-au acordat chiar titlul de onoare, pe care l-am reprodus în cartea mea şi care a supărat pe d. dr. Cazacu, acum om politic de oposiţie în Basarabia, după ce a fost medic la noi, pentru că acel termen ar fi fost insultător faţă de populaţia care nu era românească; ei mi-au spus că sânt „a grois purăţ", un mare „purăţ".

De la Hotin am vrut să cobor pe Nistru cu barca. Mi-ar fi fost o mare plăcere, dar n'am putut să mi-o îndeplinesc şi a trebuit să merg pe uscat, tăind alt colţ al Basarabiei de la Hotin până la Soroca. Am trecut printr'un minunat Ţinut de mazili vechi şi dârji.

Nicăiri pe aici n'am întâlnit altă populaţie decât populaţia românească, aceia care a dat seminţia şi

apucăturile Hânceştilor, cari au lăsat vorba cea mare de oposiţie, de *alt fel* de oposiţie: „Vodă vrea şi Hâncu ba". Altceva decât oposiţia de azi, care e în multe casuri linguşirea de mâne, precum linguşirea de azi este oposiţia de mâne.

Am ajuns la Soroca. Acolo am întâlnit parasiţi oameni şi parasiţi neoameni, cari trăiesc foarte bine împreună.

Am aşteptat vaporul, *parohodul,* cum îi zic Ruşii, şi cu el am mers de la Soroca până la localitatea pe care aceiaşi Ruşi o numesc, neştiind ce însemnează, Vadalivoda, ceia ce înseamnă „Vadul-lui-Vodă", „proprietate a Domniei". Pe atunci nu mergea vaporul până la Cetatea-Albă, cum aş fi dorit eu, şi cetatea studiilor mele n'am văzut-o încă, de şi ceva mă îndeamnă să-mi cumpăr un locuşor acolo şi din căsuţa mea să privesc că pârcălabii vremurilor asupra limanului larg şi a valurilor tulburate ale Mării Negre.

La Vadul-lui-Vodă coborîre pentru Chişinău. Dar până acolo adevărata graniţă românească am văzut-o. Pe lume nu se poate închipui, cred, — potrivit poate şi sentimentalităţii mele naţionale, — drum mai frumos ca acea coborîre pe Nistru într'o noapte de Maiu.

Aproape toată lumea se dusese să doarmă, şi rămăsesem singur pe coperta vaporului. Era în aier o mireasmă de tei, cântau privighetorile de o parte şi de alta a pădurilor de pe mal: mai era nevoie să-mi spuie cineva ce ţară era aceasta! O cunoşteam din rădiurile Botoşanilor, din codrii Vasluiului, din măgurile dunărene, o cunoşteam din adâncurile Ardealului şi Bucovinei, din şesurile Banatului, din toate părţile pe unde m'a purtat viaţa şi dorul: doar era mireasma ţării mele, şi aceia nu înşeală.

Aşa am văzut latura răsăriteană a Românici, pe Nistru.

2. La Dunăre.

De la Ceatal, „furcă" în turceşte, braţul Chiliei, vechea gură „a lupului", Lykostomon, Licostomo pentru Genovesi, de sigur pentru înfăţişarea de gură deschisă la pradă pe care i-o dădea cutare ostrov, se desfăşură, liniştită, desfăcând necontenit solzii gălbui ai balaurului de ape.

În dreapta, malul Deltei, la nivelul dunărean, desfăşură catifeaua-i verde fragedă, pe care-şi caută hrana miile de vite albe, într'un cadru de natură tot aşa de fraged, de idilic ca al vastelor păşuni englese. Niciun copac altul decât sălciile cu crăcile destrămate pe care le taie nevoile de foc ale ciobanilor. Priveliştea n'are puncte de razim şi varietate. Tot aşa de fără relief e margenea de stepă basarabeană, galbenul zid de Bugeac moale, care se lasă fărâmicios, gata să se desfacă în mâluri plutitoare asupra cursului lin. Ai zice că şi Dunărea s'a orientalisat ca aspect şi apucături.

În fund, numai perdele de copaci, puşi, înşiraţi în rând, înfipţi ca pentru o paradă de pihotă rusească, front înaintea unui sat de colonisare, de comandă, prin care se văd numai bulbii coloraţi ai bisericii de stil străin, trezind amintiri de Asie infinită.

Apoi mai multe asemenea umflături verzi şi cupole ca nişte lighene răsturnate se împrăştie pe o coastă de stepă. Cele mai multe, trei aproape una de alta, se strâng pe o dâlmă, din care n'ai crede că s'a putut face odată o cetate, şi ce fel de cetate: una din acelea a cării faimă în apărare, a cării tragedie în prăbuşire a umplut de două ori, supt Ecaterina a II-a şi supt Alexandru Pavlovici, lumea! Vaporul care duce congresul „Ligii Culturale" se opreşte la Ismail, şi lăcrămi ni vin în ochi când vedem înaintând spre noi şalupa care poartă la proră steagul

tricolor al României unite, pe când musici şi coruri umplu de un dulce zvon aierul cald al după-amiezii de primăvară în stepa uscată.

S'au înfipt oare zidurile turceşti de pe la 1500 într'un teren pe care să nu fi stat până atunci niciun mijloc de apărare al acestui curs al Dunării-de-Jos care, pe malul stâng, neted, blând, inofensiv, se poate apăra aşa de greu împotriva surprinderilor ostroavelor învălmăşite aici, ca şi, mai sus, împotriva prăvălirii de năvălitori de pe înălţimea muncelelor ascuţite care-şi profilează în margenea zării linia lor de un întunecat albastru ? Nu cred. De şi nu se pomenesc pârcălabi moldoveni aici ca la Chilia şi la Cetatea-Albă, un loc de pândă a trebuit să fie, în cât de modeste condiţii, şi în acest Smil al nostru, basarabean, „băsărăbesc", am zice mai bine.

Căci Smil e numele cel vechiu. L-aş pune în alăturare cu numele apei tutovene a Similei. Îl ştiam din documente, până târziu în veacul al XVII-lea. Mă întrebam dacă poporul românesc, care se păstrează încă în sate ca *Babele,* ori colonistul bulgar, *care a moştenit de la înaintaşul său atâtea datine şi amintiri,* îşi mai aduc aminte de numele primitiv. Ei bine, *el trăieşte.* Ne ducem la Sânil, zice şi unul şi altul.

Turcii, urmând unei obişnuinţe cunoscute a lor, au adaus acel *i* iniţial care a făcut pentru ei Brăila în Ibrail, poate şi Saccea, a vechiului domnitor dunărean din secolul al XI-lea, în Isaccea. Şi, cum Ismil n'avea sens, l-au prefăcut în Ismail, fiul Agarei şi al lui Avraam, din care apoi amintirile biblice ale creştinătăţii luptătoare au derivat pe începătorul Musulmanilor, al Ismaeliţilor. Mulţi zic azi acestor Smileni, Ismailiteni, ceia ce înseamnă a-i aduce înapoi la Vechiul Testament.

Rătăcesc printre movilele neregulate ale căror mu-

şunoaie uriaşe arată liniile cetăţii turceşti care a fost, după cucerirea ei, pe care a cântat-o ironic Byron în *Don Juan,* o bucată de vreme, Turcii întorcându-se fără a putea reface, până la noua cucerire creştină din 1810, pustiu şi părăsire. Apoi Rusia şi-a impus mănăstirea ei, obştejitia, comunitatea monacală satisfăcându-se în toate nevoile. Acuma o instalaţie arhaică aduce apa din Dunăre ca să dea viaţă straturilor de legume pentru lungile posturi, şi crăcile pomilor roditori se lasă grele asupra unui pământ în care a curs atâta sânge al mai multor neamuri. Unde călcau sprinten Ienicerii în mantăli înfoiate, unde apăsa copita calului de luptă al spahiilor, unde treceau roţile vechilor tunuri, a căror aramă sună azi armonios din turnurile tărcate, călugării săraci răscolesc ţerna pentru a-şi culege din ea modesta hrană de toate zilele.

Une ori copiii, când se trage apa, pescuiesc din nomol vechi bani cu turaua Împăraţilor Bosforului. Într'o magazie am găsit eleganta înfăţişare în marmură a turbanului care odată se găsia pe mormântul unui martir şi erou al Islamului. Atâta. Atâta, şi încă şi în urmele de turcism discrete şi triste, în lungile şaluri care strâng de aproape obrazul palid al femeilor cu profiluri de Orient depărtat şi se lasă elegant pe spate, în strecurarea cu mişcări de şopârlă speriată a aceloraşi creştine evlavioase, Rusoaice de ambele legi, nouă şi veche, care nu ştiu cât de mult duc mai departe, în făptura, îmbrăcămintea şi probabil sufletul lor, din lumea care a fost învinsă şi sistematic, pătimaş distrusă de rasa lor.

Prefăcută în biserică, ţintuită cu inscripţii biruitoare întru slava Ţarilor, văpsită cu var, încleiată de colori în uleiu, tărcată cu ridicule chipuri de sfinţi şi de îngeri mistici, având în faţă atitudini de cântăreţe la fotograf, venerabila moschee, clădită în ma-

teriale neperitoare, dăinuieşte. E linişte adâncă în lăcaşul simplu pe lespezile căruia se târăsc, batjocurite, cele mai preţioase covoare româneşti din Basarabia-de-jos; linişte şi răcoare, spaţiu şi orizont pentru suflet. În faţă, neatinşi stau cei patru stâlpi de pură marmură, prinşi în cercuri de bronz vechiu. Minaretul a dispărut, dar unde striga hogea două alte coloane răzleţe privesc Dunărea, pe care lunecă vase cârligate ca nişte caice, de-asupra cărora se umflă rotunda pânză răsăriteană.

Noi nu ne-am dus niciodată de aici. Pe vremea lui Mihai Viteazul, Moldovenii şi Ungurii lui Vodă-Aron au stat pe mal, bătând cu tunurile cetatea mândră, sfidătoare, apărată de braţul smuls fluviului vecin. Apoi la mănăstirea Sfântului Nicolae, închinată Muntelui Athos, la Karakallu, încă de atunci, mergeau hagii de-ai noştri şi curgeau daruri domneşti.

Unde o fi fost această mănăstire? Azi nu-şi mai aduce aminte nimeni. Dar se păstrează tradiţia că Brâncoveanu, bogatul şi nenorocitul Domn muntean, a fost ctitor în Ismail. Bătrânul paroh moldovean de la Sf. Nicolae din oraş arată sus în cor, de-asupra bisericii nouă, cu sfinţi de fabrică scântcietori şi fără valoare artistică, altarul mărunt care ar fi pe locul lăcaşului brâncovenesc. Ba acesta ar fi fost în cetate, la altă biserică a Sfântului Nicolae, spun alţii, uitând că în cuprinsul cetăţii împărăteşti nu putea fi îngăduit despreţuitul lăcaş al săracelor raiale.

Totuşi aici s'au strâns cândva toate urmele vieţii noastre bisericeşti, de o smerită artă aşa de adevărată. Piatra ispravnicului Gheorghe Crucerescu din 1812 e prinsă între două lespezi ruseşti în chiar biserica din cetate. În magazie, praful acoperia, nu numai o splendidă icoană a sfântului de hram, pe care fondul sculptat şi aurit o fixează în secolul al XVII lea,

dar şi icoanele, încă mai vechi, cu un roşu aşternut ca pe fildeş, ale catapetesmei, din care în actualul edificiu s'a păstrat doar ceva din cadrul sculptat, cum şi din uşiţa centrală a altarului. Este şi o icoană grecească pe care am putea-o pune mult înainte. La 1654 un negustor Dimovici, din Smil, dădea o alta, a Sfântului Eustatie, „Hubertul" ortodoxiei, lucrată curios, absolut original, în galben auriu şi alb de argint. Pe o piatră din 1753 este inscripţia grecească a unui croitor ale cărui foarfece sânt sculptate între pini de Orient; alta e a unui Tzaconian, din Maina „valahă" şi slavă, care a trăit în acelaşi secol. E aici material pentru un început de Museu.

Să nu uităm, — mai ales, ceia ce se leagă de vremelnica noastră stăpânire de douăzeci de ani după războiul Crimeii. Unicul seminariu ca şi gospodăreasca Episcopie, unde stă astăzi Vlădica Nectarie Bucovineanul, sânt ctitoria învăţatului Melhisedec. De la el au rămas ceva cărţi româneşti şi obiceiul de a se cânta româneşte la una din strănile unei singure biserici. Şi, în ţara zemstvelor, acest Sud basarabean îşi păstra comitetele permanente ale organisaţiei noastre.

Şi Rusia, — ce-a dat ? După 1812 a tăiat străzile ei largi, pieţele ei vaste ca într'un Turchestan oarecare. Pe margeni pescarii au continuat căsuţa turcească supt coperiş de stuf bine clădit ori de olane palide. Unde n'a fost nime, bălăriile au crescut înalte. Din loc în loc biserica s'a înălţat, culminând în catedrala Soborului, al cării paroh, crescut la Socola, părintele Chirilov, are, şi el ceva din tradiţia Moldovei. Vechea datină de artă, care dă manuscripte, fresce, dvere admirabile, ca sculptură şi zugrăveală, celor trei biserici lipoveneşti, a fost despreţuită. În loc, Moscova, Chievul şi-au trimes orbitoarele suro-

gate: arginturi lucii, flori de hârtie, chivote aurite. Apoi noua artă religioasă a adaus produse istorice şi fantastice: cnezi de Chiev, Vladimir, Olga, cu aspre priviri romantice, schimnici cu barba lungă crescută ca pe osul gol şi cu ochii înfundaţi în cap. Câteva mari şcoli din cărămizi aparente, de un roz şters, fără lustru, cu săli lungi şi late în aierul cărora pluteşte mucegaiu ca de morminte, — iată opera marii Împărăţii.

Aceasta şi o populaţie luată de pretutindeni, care, azi, o spun cu hotărîre, *ne vrea de sigur:* am văzut-o când mă primia, când stătea ceasuri de vorbă înaintea mesei oferite frăţeşte nouă, când juca hora, când aplauda corul de la Sălişte. Vrea, dar, de sigur: să fim buni şi noi, cum şi ea este bună.

— Câţi Români sânt ?, spunea un cleric. Câţi îi va face şcoala.

— Şcoala, — aceasta e politica noastră în Basarabia recâştigată. *Singura politică!*

Tabla alfabetică a localităţilor

Tabla alfabetică a localităţilor

A.

Ada-Calè, 8, 15.
Adam (mănăstire), II, 212, 214.
Afumaţi, 82.
Agapia (mănăstire), II, 121, 124, 125, 127.
Agaş, II, 242.
Agiud, II, 182, 217, 246, 253, 265, 266.
Agiudeni, II, 179.
Albeşti, 136.
Alexandria, 9, 151, 246.
Almăgiu, 73.
Aluniş, 396.
Anadolchioiu, II, 347.
Antina, 117.
Argetoaia, 64.
Aroneanu, II, 109.
Asău, II, 240, 242.
Azuga, 166, 273; II, 152.

B.

Babadag, II, 323, 325, 331.
Bacău, II, 139, 165, 175, 182, 218, 221, 222, 223, 224, 226, 243, 244, 245, 246, 267, 303.
Baia, II, 44, 46, 51, 59, 60, 66, 67, 223, 303.
Baia-de-Aramă, 16, 18, 19, 33.
Baia-Mare, 20.
Băicoiu, 260, 263, 269.
Băieşeşti, II, 47, 52.
Băileşti, 60.
Baisa, 33, 34.
Băiseni, II, 10.
Băjeşti, 111.
Balcic, II, 364.
Bălineştii Tăutului, II, 5.
Baloteşti, II, 273.
Balta, 12.
Balta Doamnei, 381.
Bălţăteşti, II, 120, 122.
Bâra, II, 187.
Bărboşi, 402, 416.
Bârlad, 316; II, 191, 207, 208, 209.
Bârnova, II, 98, 111, 112, 113, 115.
Bascov, 163.
Bazargic, II, 364, 365.
Berca, 396, 398.
Berezeni, II, 203.

Bibeşti, 46.
Bicaz, II, 151, 173.
Bisericani, II, 154, 155.
Bistriţa (manăstire), II, 155.
Bodeşti, II, 47.
Bogota, II, 52.
Bogdăneşti, II, 52.
Boiţa, 110.
Borca, II, 172.
Borsec, II, 151.
Borzeşti, II, 227, 251.
Boteni, 178.
Botoşani, 11, 237; II, 5, 6, 7, 10, 15, 17, 22, 23, 24, 26, 31, 34, 35, 38, 46, 92, 93, 101, 289, 375.
Brădeşti, 75.
Bradu, 396.
Bragadiru, 235.
Brăila, 9, 155, 246, 352, 401, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 415, 416, 417, 426; II, 287, 291, 295, 298, 300, 304, 309, 311, 313, 316
Bralostiţa, 64.
Brâncoveni, 65, 120, 122.
Brăneşti, 402; II, 84.
Braşov, 110, 172, 181, 192, 209, 281, 288, 292; II, 259, 261.
Brăteşti, II, 70.
Brătuleşti, II, 246.
Brebul, 275.
Broşteni, II, 168, 170, 172.
Brusturoasa, II, 242.
Bucecea, II, 17.
Buciumeni, II, 220.
Bucov, 278, 280.
Bucureşti, 49, 54, 57, 69, 87, 134, 138, 185, 190, 195, 205, 207, 211, 216, 221, 238, 241, 247, 256, 269, 272, 305, 311, 312, 314, 316, 320, 321, 324, 325, 327, 328, 329, 331, 334, 336, 339, 346, 348, 352, 353, 354, 355, 358, 359, 360, 363, 368, 376, 377, 382, 393, 402; II, 10, 19, 66, 92, 132, 139, 194, 196, 224, 287, 301, 310, 334, 337, 339, 347, 349, 371.
Buda (sate), 8; II, 10.
Buhalniţa, II, 151.
Buhuş, II, 117.
Bumbeşti, 37.
Burdujeni, II, 28, 29, 31.
Buştenari, 275.
Buşteni, 274.
Buzău, 196, 198, 235, 248, 301, 382, 387, 389, 390, 391, 392, 394, 395, 399, 407, 424, 426; II, 330.

C.

Câineni, 109, 139.
Calafat, 4, 60, 63, 69.
Călăraşi, 60, 152, 155, 226, 402, 404, 405.
Căldăruşani, 359.
Călimăneşti, 81, 82, 91, 112.
Călineşti, 261.
Călineşti (Olt), 21.
Călugăreni (sat mold.), II, 146.
Căluiu, 125.
Câmpina, 264, 265, 267, 270.
Câmpulung (muntean), 11, 17, 130, 136, 141, 143, 161, 162, 164, 166, 168, 169, 175, 176, 177, 179, 196, 200, 202, 276, 363.
Câmpulung (Bucovina), II, 72.
Canarà, II, 335.

Canlâ-Bugeac, II, 329.
Copălău, II, 36.
Caracăl, 115, 118, 121, 149.
Cara-Curt, II, 365.
Cara-Murat, II, 364.
Cara-Nasuf, II, 357.
Cara-Omer, II, 365, 366.
Cărbunești (Olt.), 28.
Cărbunești (Munt.), 300.
Carcaliu, II, 306, 311.
Cârligi, II, 159, 160.
Cârlomănești, 398.
Carmen-Sylva, II, 360.
Cărpeniş, 217.
Căscioare, 221.
Caşin, II, 246, 250, 251.
Cataloi, II, 324.
Ceairlì-Ghiol, II, 364.
Ceatal, II, 376.
Celeiu, 45.
Cernădia, 48, 49.
Cernavoda, 225; II, 336, 344, 345, 451.
Cerneţ, 11.
Cernica, 249, 277, 344.
Cetate (localităţi), 5; II, 358.
Cetatea-Albă, II, 372, 375, 377.
Cetatea Neamţului, II, 121, 130.
Cetăţuia (localităţi), II, 86, 88, 90, 98, 279.
Chilia, II, 299, 300, 377.
Chiojd, 300.
Chiuciuc-Alcichioiul, II, 365.
Ceamurlì, II, 330.
Ciobănuş, II, 240.
Ciocârdia, 48.
Cioplea, 81.
Ciorogârla, 339.
Cislău, 396.
Ciulniţa, 404.
Ciumaţi, 381.
Ciurea, II, 352.
Cladova, 7, 14.
Cobadin, II, 341.
Cogealac, II, 332, 333, 356.
Coieni, 233, 235.
Cojoci, II, 168.
Comana, 235.
Comăneşti, II, 238, 240, 242, 243.
Constanţa, 404, 410; II, 301, 322, 323, 327, 329, 334, 335, 336, 340, 346, 348, 349, 350, 351, 353, 356, 360.
Copou, II, 105.
Corabia, 116.
Corcova, 19.
Cornet, 207.
Costeşti (Munt.), 137, 151.
Costeşti (Olt.), 104.
Coteşti, II, 277, 278, 279.
Cotnari, II, 38, 73, 75, 217, 269.
Coţofeni, 64, 73.
Covrigi, 19.
Craiova, 23, 53, 54, 57, 65, 67, 71, 72, 121, 190, 211, 368; II, 283.
Crângaşi, 65.
Crivina, 385, 386.
Crucea, II, 168.
Curcubeu, 381.
Curtea-de-Argeş, 129, 131, 135, 136, 155, 183; II, 92.
Curteşti, II, 9, 10.
Cuzgun, II, 342.

D.

Dălhăuţi, II, 277, 279, 280.
Dărmăneşti, II, 66, 238.
Dealul-Mare, II, 209.
Deleni, II, 41, 42.
Doamna (sat), II, 157.
Dobreni, 235, 237.

Dobreni (mold.), II, 122, 133.
Dobrovăț, II, 139, 194, 197.
Dobruşa, 88.
Doftana, 263, 275.
Dolhasca, 57, 58, 59.
Dolheştii-Mari, II, 58.
Doljeni, II, 364.
Doljeşti, II, 179.
Domneşti, II, 356.
Dorohoiu, 237; II, 5, 6, 73, 92, 101, 192.
Dorna, II, 283.
Dorna-Vatra, II, 162.
Dorotia, II, 356.
Drăceni, II, 48.
Drăgăşani, 77, 85, 88, 90, 91, 114.
Dragomirna (mănăst.), II, 113.
Dragoslave, 11, 166, 168, 176; II, 250.
Dragosloveni, 426.
Drăgoteşti, 44.
Drajne, 292, 300, 305.
Dumbrăveni (Ard.), II, 256.
Dumbrăveni (Mold.), II, 33.
Durău, II, 140, 147, 150.
Durostor, II, 367. V. Silistra.

E.

Edesa, II, 30.

F.

Fălciiu, II, 199, 201, 204.
Fântâna-Mare, II, 44, 52.
Fărcaşa, II, 172.
Făurei, 401.
Feteşti, II, 336.
Fierăşti, 237, 238.
Filiaşi, 27, 53, 63, 65.
Filipeşti, 258, 259, 261.
Finta, 13.
Floreşti (Munt.), 261, 263, 264.
Floreşti (Moldova), II, 84.
Florica, 142.
Focşani, 424, 426; II, 218, 221, 263, 264, 265, 267, 277, 278, 280.
Folticeni, II, 43, 44, 45, 47, 51, 57, 59, 60, 132.
Frumoasa, II, 89, 90, 98.
Frumuşica, II, 36.
Fundenii-Prahovei, 44.
Fund, 364.

G.

Gaftonul, II, 35.
Găgeşti, II, 273.
Găiseni, 217, 219, 221.
Galata, II, 85, 86, 87, 98, 99, 109, 152, 275.
Galați, 225, 228, 311, 402, 415, 416; II, 73, 165, 207, 208, 214, 239, 283, 287, 288, 290, 295, 297, 300, 315, 316, 317, 322.
Gargalâcul mic, II, 331, 334.
Geamăna, 199; II, 168.

Gevrin, 15.
Ghecet, II, 305, 312.
Gheorghieni (Muntenia), 21.
Gheorghieni (Ardeal), II, 256, 260.
Ghergani, 222.
Gherghiţa, 381, 382, 385, 386.
Ghilcoş, II, 258.
Ghimeş, II, 240.
Giurgiu, 9, 152, 155, 226, 228, 229, 230, 235, 238, 242, 246.
Goioasa, II, 242.
Goleşti, 140, 142, 163.
Gorgota, 379, 386.
Gorj, 5, 27.
Goştinari, 233.
Govora, 77, 81, 97, 98.
Griviţa, II, 214.
Gropeni, 143, 145.
Gruia, 6.
Gura Nişcovului, 392.
Gura Văii, 15.

H.

Hălăuceşti, II, 181.
Halânga, 12.
Haleş, 392.
Hamangì, II, 330.
Hangu, II, 151.
Hârlău, 11; II, 35, 37, 38, 40, 41, 73, 74, 76.
Hârşova, 226; II, 339, 353.
Herţa, 81.
Hinova, 22.
Histria, II, 356, 358.
Hlincea, II, 88.
Homorâciu, 305, 306.
Homorod, 306.
Horaiţa, II, 133, 135.
Hurezi, 101.
Horodniceni, II, 52.
Hotin, 240; II, 38, 374.
Huşi, II, 199, 200, 201.
Huşi (sat), II, 59.
Huţani, II, 33.

I.

Ialoviţa, 16.
Iaş, 44.
Iaşi, 54; II, 10, 38, 51, 74, 83, 84, 85, 88, 91, 93, 94, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 192, 194, 195, 205, 214, 215, 263, 269, 275.
Ieni-Chioiu, II, 324.
Inoteşti, 82, 83.
Isaccea, II, 298.
Işalniţa, 72.
Ismail, II, 300, 376, 379.
Iţcani, II, 226.
Izvoare, 305, 307.
Izvorani, 364.
Izvoranu, 396.

J.

Jirov, 19.
Jiblea, 91, 92.

L.

Lăculeţe, 181.
Lacul Sărat, 415.
Lăicăi, 200.
Leca, II, 203.
Leova, II, 203.
Lespezi, II, 54.
Letea, II, 246.
Leurda, II, 17.
Lichereşti, 404.
Lipăneşti, 261, 278, 284.
Lipia-Bojdani, 363.
Livezi, 60.
Lugoj, II, 257.
Lunca Banului, II, 202.
Lunga, II, 168.
Lungani, II, 71, 245.
Lunganii-de-sus, II, 72.
Lungeşti, 89.

M.

Măcin, 130. V. Mecin.
Mădârjaci, II, 71.
Mădeiu, II, 172.
Măgurele, 295.
Maidanpec, 23.
Mălini, II, 48.
Mamaia, II, 360.
Mănăstirea Caşinului (sat , II, 248.
Mănăstirea Doamnei, II, 10.
Mănăstirea Neamţului, II, 140, 141, 144.
Mâneciu, 307.
Mangalia, II, 337, 340, 341, 353, 359, 361.
Mărăşeşti, II, 266.
Mărdăşteţ, 23.
Mărgineni, 250, 299; II. 245.
Măţău, 162.
Mecin, II, 306, 307, 310, 311, 316.
Medgidia, II, 346, 351.
Mehadia, 41.
Mehedinţa, 296.
Miera, II, 267, 270.
Miercurea, II, 260.
Mihăiţa, 64.
Militari, 339.
Mira, II, 268.
Mirceşti, II, 179.
Mircasa, II, 356.
Mizil, 387.
Moara Săracă, 360.
Mofleni, 57, 58, 66.
Mogoşoaia, 342.
Moineşti, II, 240, 243, 244, 245, 265.
Moldova, 20.
Moldoviţa, II, 156.
Movila, II, 341, 360.
Murfatlar, II, 351.

N.

Nămăieşti, 176.
Năvodari, II, 356.
Neamţ. V. Târgul-Neamţului.
Nedanova, 21.
Nedelea, 258.
Negotin, 14.
Negreşti, II, 187, 188, 190.
Nicolina, II, 98.
Nicopol, 154, 156, 157.
Nicoreşti, II, 209.
Novaci, 48.

O.

Ocna, II, 265.
Odobeşti (Munt.), 208.
Odobeşti (Mold.), II, 209, 210, 425, 426, 428; II, 209, 265, 267, 268, 269, 272, 273.
Ogretin, 300
Olăneşti, 81.
Olari, 44.
Olteniţa, 23, 226; II, 344.
Oneşti, II, 251.
Oradea-Mare, 113.
Orăţii, 307.
Orşova, 8, 15, 22.
Ostrov, 49; II, 343.

P.

Palanca, II, 226, 238, 240, 242.
Pângăraţi, II, 153.
Pantelimon, 348, 351.
Pasărea, 348, 352.
Paşcani (Munt.), 352, 355.
Paşcani (Mold.), II, 47, 67.
Pătule, 22.
Păuşeştii-de-Otăsău, 100.
Periş, 376, 378, 385, 386.
Peşteana, 44.
Peştişani, 33.
Piatra Neamţului, II, 50, 117, 118, 120, 126, 136, 140, 150, 152, 154, 156, 157, 165, 173, 243.
Piatra-Olt, 77, 118; II, 243.
Pietricica, II, 173.
Pipirig, II, 144.
Piscu, 417.
Piteşti, 137, 138, 143, 145, 151, 164, 181, 311; II, 92.
Piua Petrei, 152, 405; II, 319, 338.
Plăineşti, 426.
Pleniţa, 23.
Ploeşti, 245, 246, 248, 249, 250, 254, 258, 269, 282, 287, 288, 295, 311, 407.
Plopeni, 261; II, 28, 32.
Ploscuţeni, II, 218.
Pobrata, II, 54, 55, 56.
Podari, 68.
Podoleni, 342; II, 117.
Poiana (Munt.), 287.
Poiana (Mold.), II, 56.
Ponoare, 16.
Popăuţi, II, 22.
Porceni, 37.
Posada, 161, 172.
Poseşti, 300.
Potigraf, 44, 381.
Potlogi, 209, 210, 212, 214, 217, 223.
Predeal; 110, 181, 247, 278.
Pucioasa, 181.

R.

Răchiteni, II, 179.
Rădăşeni, II, 46, 63.
Rădeana, II, 227.
Raduievaţ, 6.
Ramadan, 241.
Râmnicul-Sărat, 390, 421, 422, 424, 426.
Râmnicul-Vâlcii, 77, 78, 80, 82, 83, 138, 163, 190, 192.
Răpciuni, II, 147, 151, 268.

Râşca, II, 46, 51, 53.
Rasova, 226.
Râureni, 77, 91, 97, 106.
Războieni, II, 157, 160, 161.
Remetea, II, 256.
Reni, II, 297.
Rogova, 22.
Roman, II, 61, 158, 175, 177, 179, 187, 218.
Romaneşti, 44.
Romula, 116, 117.
Ruşii-de-Vede, 22, 151, 157.
Rotopăneşti, II, 49.
Roznovul, II, 117, 137.
Rucăr, 166, 168, 175, 176; II, 250.
Rusciuc, 155, 226, 229, 239; II, 197.

S.

Sabasa, II, 172.
Salcea, II, 32.
Sălceni, II, 211.
Sălcuţa, 60.
Sălişte, 45, 48; II, 381.
Samovit, 155.
Sângeorgiu, II, 260.
Sărata, II, 121.
Sârca, II, 71.
Sarighiol, II, 331.
Sărmaşi, II, 256.
Sasca, II, 52.
Sascut, II, 266.
Scăieni, 282.
Scânteia, II, 191.
Schela Cladovei, 15.
Schituri, II, 277.
Scoarţa, 49.
Scorţeni, II, 245.
Sculeni, II, 78, 79, 80, 82, 83, 284.
Secu (mănăstire), II, 140, 141, 142, 143.
Segarcea, 60.
Seimeni, II, 321.
Severin, 3, 5, 7, 11, 14, 16, 18, 21, 22, 27, 32, 40, 73, 77, 155, 241; II, 296, 316.
Sibiiu, 138, 148, 192; II, 324.
Siliştea (Munt.), 404.
Silişteni, 392.
Silistra, 3, 226, 242; II, 325, 337, 354, 355, 367, 368, 379.
Simileasca, 391.
Sinaia, 92, 265, 269, 272, 273, 274, 290, 304.
Siştov, 153, 159.
Sivas, II, 30.
Slănic (Muntenia), 181, 277, 287.
Slănic (Mold.), II, 228, 234, 235. 238, 242.
Slatina (Munt.), 77, 93, 147, 333.
Slatina (Mold.), mănăstire, II, 46, 53, 55, 157, 300.
Slobozia, 405,
Snagov, 259, 347, 364, 366, 373, 379, 381.
Socola, II, 98, 99.
Soroca, II, 375.
Sovata, II, 256.
Soveja, 171; II, 246, 250, 272 276.
Stânca, II, 79, 80, 81, 82.
Stănceşti, II, 35.
Stăneşti, 88.
Stănileşti, II, 201, 204.
Starichiojd, 301.
Străjeşti, 89.
Strehaia, 17, 19, 121.
Strunga, II, 77.

Suceava, 182, 190, 197, 237, 333; II, 28, 29, 31, 38, 45, 58, 59, 101, 131.
Sulina, II, 313, 314, 315, 316.
Suliţa, II, 20.

Ş.

Şchei, 167.
Şcheia, II, 179, 184, 292.
Şerbăneşti, 86, 87.
Şerbeşti, II, 158, 159, 160.
Ştefăneşti, 85, 86, 88.
Şuşiţa, II, 246.

T.

Tămăşeni, II, 179, 182.
Tămboeşti, 426.
Tarcău, II, 152, 240.
Târgovişte, 18, 19, 42, 162, 168, 181, 182, 183, 185, 189, 191, 193, 195, 196, 204, 250, 254, 382, 388, 398, 429.
Târgul-Cucului, II, 107.
Târgul-Frumos, II, 38, 75.
Târgul-Jiiului, 18, 27, 32, 36, 40, 50, 55.
Târgul-Murăşului, II, 253, 257.
Târgul-Neamţului, 197; II, 44, 59, 127, 128, 130, 132, 134, 140.
Târgul-Ocnei, II, 226, 228, 234, 244.
Tariverdi, II, 333, 356.
Tarniţa, 19, 20, 21.
Târşor, 251, 254.
Tazlău, II, 136.
Techirghiol, II, 359.
Tecuciu, 416; II, 217, 219, 220, 266.
Teiuş, 186.
Teleorman, 151.
Tismana, 34.
Titu, 181, 204, 206, 223.
Topal, II, 321.
Topliţa, II, 256.
Topola, II, 256.
Topolniţa (localităţi), 11, 12; II, 256.
Topra-hisar, II, 365.
Traian, II, 342.
Tulcea, II, 295, 300, 302, 303, 319, 322, 323, 327, 334, 350.
Turbaţi, 364, 381.
Turnul-Măgurele, 154, 155, 157, 246.
Turnul-Roşu, 85, 109, 138.
Turnul-Severin, 942.
Turtucaia, 226; II, 337, 343, 355.
Tutana, 163.

Ţ.

Ţibăneşti, II, 191.
Ţiganca, II, 203.
Ţigăneşti, 359, 373.
Ţinţăreni, 43.
Ţintea, 261, 262.

U.

Ungureni, 383.
Urecheşti, 427, 428, 429.
Uriceni, II, 37.
Urlaţi, 281.
Urziceni, 405.

V.

Văcăreşti, 210.
Vădeni, 36, 45.
Vadul-lui-Vodă, II, 375.
Valea Călugărească, 423, 425.
Valea Dragului, 237.
Vălenii-de-Munte, 200, 247, 258, 278, 281, 287, 288, 289, 290, 292, 294, 295, 296, 305, 306; II, 257.
Vânători, 22.
Vânjul-Mare, 22.
Vânjuleţ, 22.
Vărăşti, 235, 237, 360.
Văratec, II, 121, 123.
Vârciorova, 8, 14, 15.
Vârîţi, 69.
Vârtop, 41.
Vasluiu, II, 187, 192, 193.
Velicioaia, 383.
Verbila, 299.
Vereşti, II, 10.
Vetrişoaia, II, 204.
Viaşu, 22, 23.
Vidin, 3, 11, 57, 61, 63.
Vidra, 234; II, 273.
Vieroş, 145.
Viforâta, 202, 203.
Visterna, II, 329.
Vlădeni, II, 33.
Vlăduleni, 44.
Vorniceni, II, 254.

Z.

Zimnicea, 152, 157.
Zlătărei, 86.

TABLA DE MATERII

TABLA DE MATERII

MOLDOVA

I. DOROHOIUL. Pag.

1. Spre Dorohoiu 5

II. BOTOŞANII.

1. In preajma Botoşanilor. 9
2. Spre Botoşani 15
3. Botoşanii 17
4. Alte imprejurimi botoşănene: Burdujenii. Plopenii . . 28
5. Spre Hârlău 35

III. SUCEAVA (AZI: BAIA).

1. Folticenii 43
2. Slatina. Râşca Mânăstirile sucevene 46
3. Mânăstirea Pobrata. Dolheştii 54
4 Baia 59
5. Paşcanii 67

IV. IAŞUL.

1. Prin Ţinutul Iaşilor 71
2. Spre Cotnari 73
3. Spre Târgul-Frumos 75
4. La un vechiu câmp de luptă: Sculenii 78
5. Mânăstirile de lângă Iaşi 84
6. Iaşul 92
7. Biserica de la Copou 104
8. Mânăstirea lui Aron-Vodă 107
9. La Bârnova 111

Pag.

V. NEAMȚUL.

1. Piatra 117
2. Vărătecul. Agapia. Mănăstirea și Cetatea Neamțului . . 121
3. Mănăstirea Horaița 133
4. Mănăstirea Tazlăului 136
5. Mănăstirea Secu Durăul. Pe Ceahlău. În valea Bistriței 140
6 Războienii 157
7. Pe Bistrița, in plută 162

VI. ROMANUL.

1. Romanul 175
2. Șcheia. Mircești 179

VII. VASLUIUL.

1 Negreștii 187
2. Scânteia 191
3. Vasluiul 192
4. Dobrovățul 194

VIII. FĂLCIIUL.

1. Hușul 200
2. De la Huși la Fălciiu 201

IX TUTOVA.

1. Bârladul 207
2. Privelişti tutovene 209
3. Mănăstirea Adam 212

X TECUCIUL.

1. Sate tecucene 218
2. Tecuciul 220

XI BACĂUL.

1. Spre Bacău 221
2. Bacăul 222
3. Târgul-Ocnei 226
4. Slănicul 234
5. De la Slănic la Palanca 238
6. De la Moinești la Bacău 243
7. Cașinul. De la Cașin la Agiud 246
8. Dincolo de munte, in Secuime 253

Pag.

XII. PUTNA.

1. Focşanii 263
2. Agiudul 266
3. Odobeştii şi Miera 267
4. Vizantea şi Soveja 272
5. Schituri: Coteştii, Dălhăuţii 277
6. Din Vrancea 292

XIII. COVURLUIUL.

1. Galaţii 287

DOBROGEA

I. TULCEA.

1. Spre Tulcea 295
2. De la Brăila la Mecin pe Dunărea îngheţată . . . 304
3. Spre Sulina 313
4. În susul Dunării 316
5. De la Tulcea la Constanţa 322

II. CONSTANŢA.

1. Tropaeum Traiani. Silistra. Turtucaia. Mangalia . . . 337
2. Cernavoda 344
3 Constanţa 346
4. Pe drumuri dobrogene 352
5. La Histria 356
6. În Ţara Turcească a noastră. Mangalia Techirghiol, „Lacul Împăratului“ 359

III. DUROSTORUL.

1. Silistra 367

IV. ADAUS: PRIVIRI ŞI ÎN MOLDOVA ÎNCĂ NELIBERĂ.

1. Pe Nistru 371
2 La Dunăre 376

TABLA ILUSTRAŢIILOR

TABLA ILUSTRAȚIILOR

MOLDOVA

	Pag.
Biserica Sf. Nicolae, Dorohoiu	6
Biserica Sf. Nicolae din Popăuți, Botoșani	22
Biserica din Burdujeni. Clopotnița	30
Biserica mănăstirii Coșula, înainte de restaurare	36
Discuri smălțuite din secolul al XV-lea	38
Biserica Sf. Dimitrie din Hârlau	40
Biserica mănăstirii Pobrata	54
Biserica mănăstirii Galata, Iași	84
Cetățuia (Iași). Clopotnița	86
Biserica Aron-Vodă, Iași (Aroneanu)	108
Biserica Bârnova, jud. Iași	110
Biserica Sf. Ioan din Piatra	122
Bisericani, Neamț	154
Biserica din Doljești, Roman	178
Biserica din Borzești, Bacau	226
Biserica din Tazlău, Bacău	244
Clopotnița mănăstirii Cașin, Bacău	248
Biserica Precista, Galați	290

DOBROGEA

Harșova. Ruinele	338
Monumentul Adam-Clisi	340

FAMILIA IPSILANTI

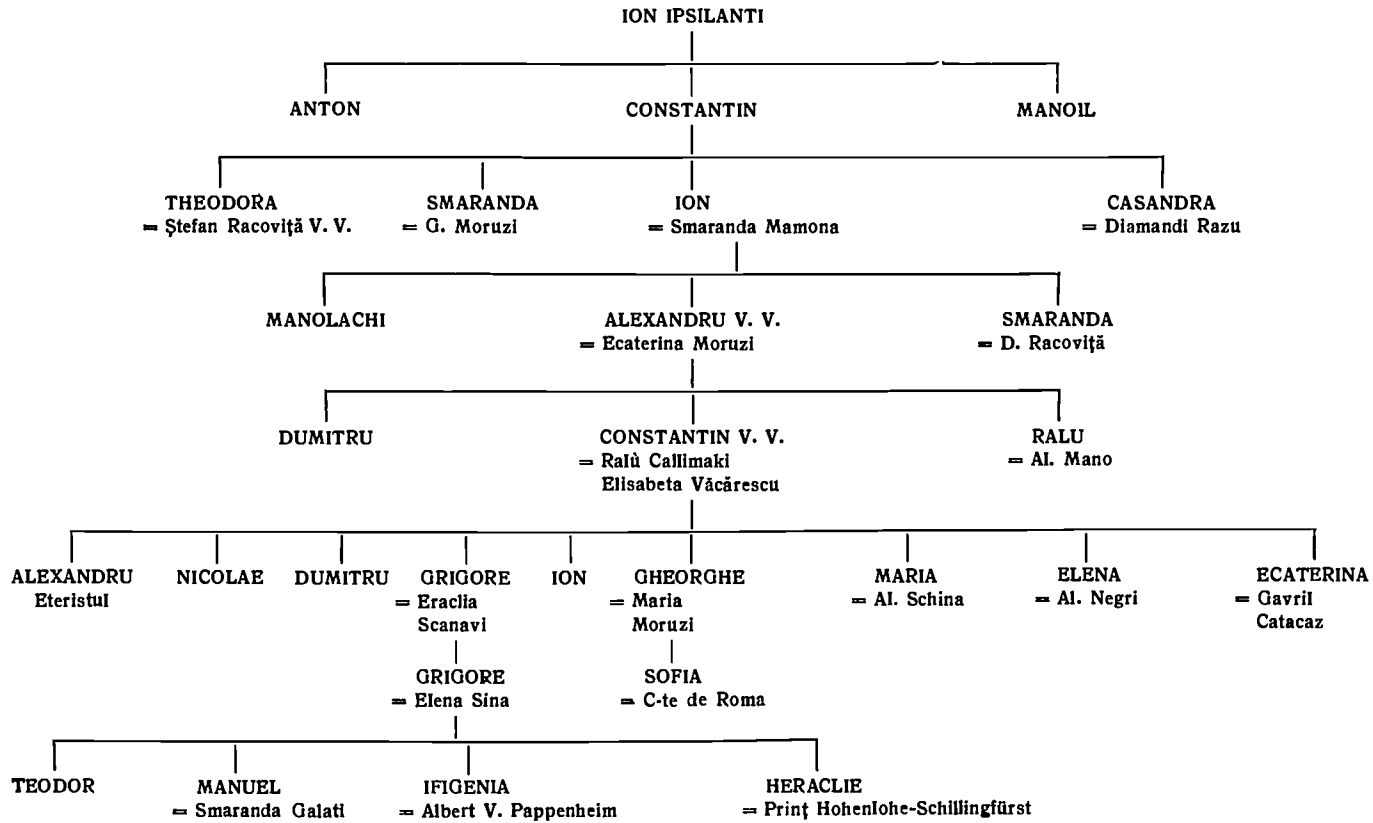

FAMILIA MORUZI

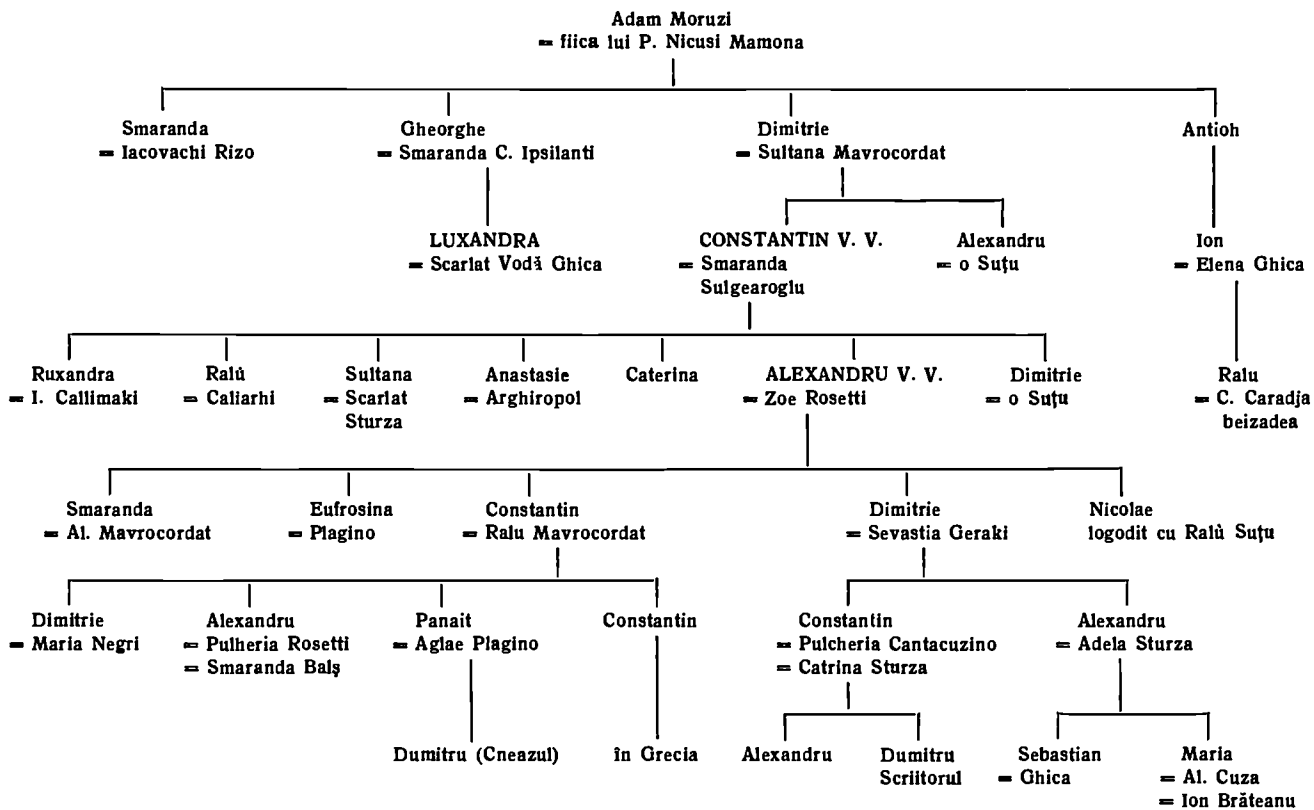

FAMILIA CALLIMAKI

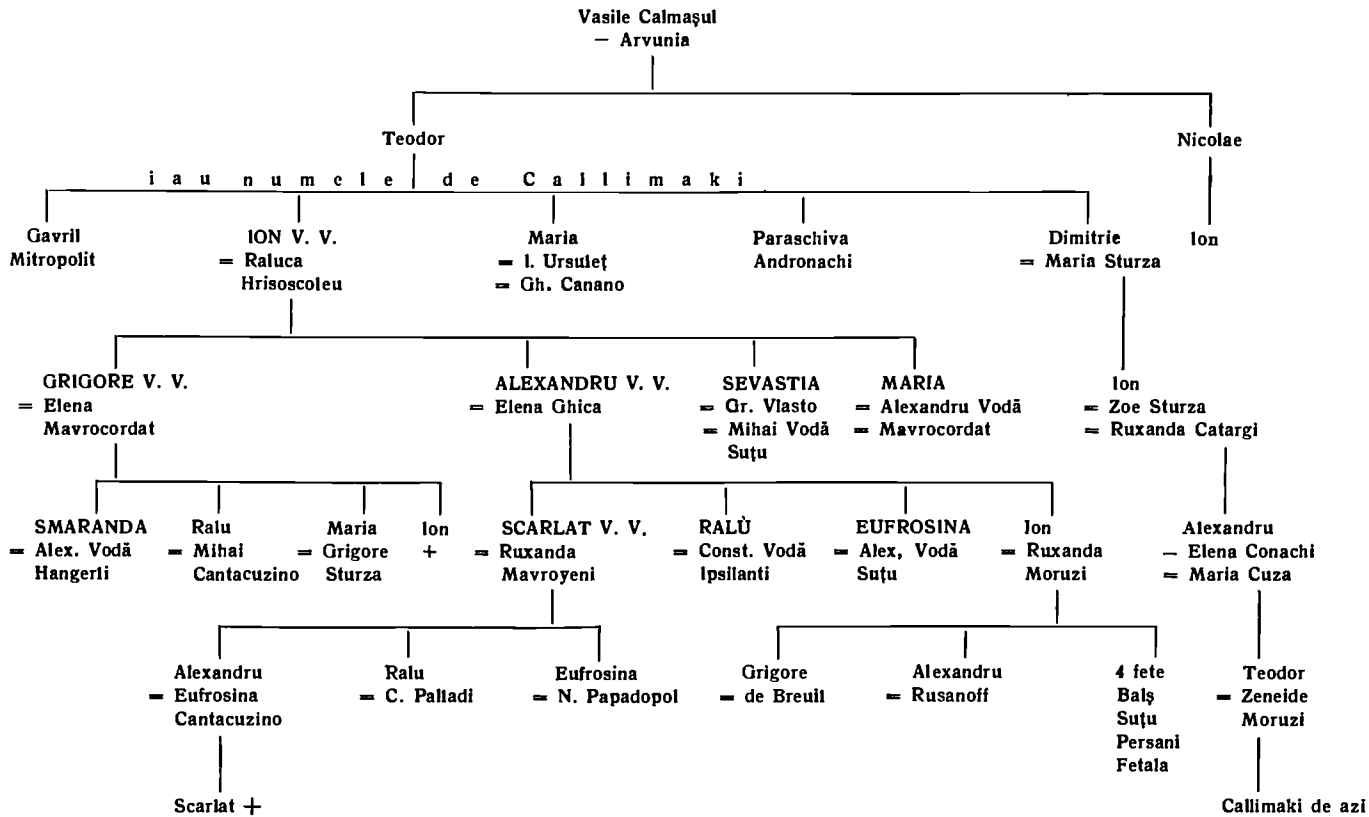

FAMILIA CARADJA

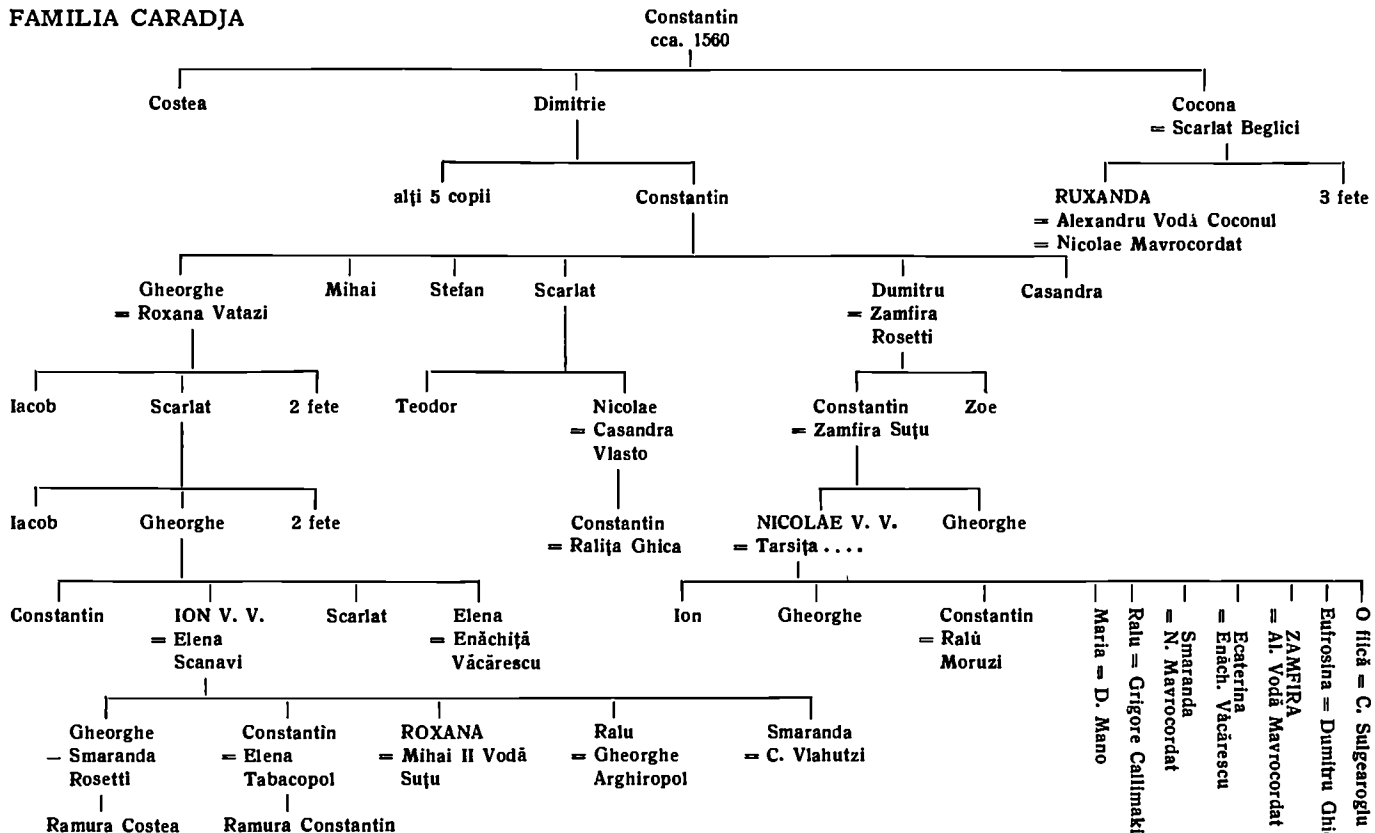

FAMILIĄ SUȚU

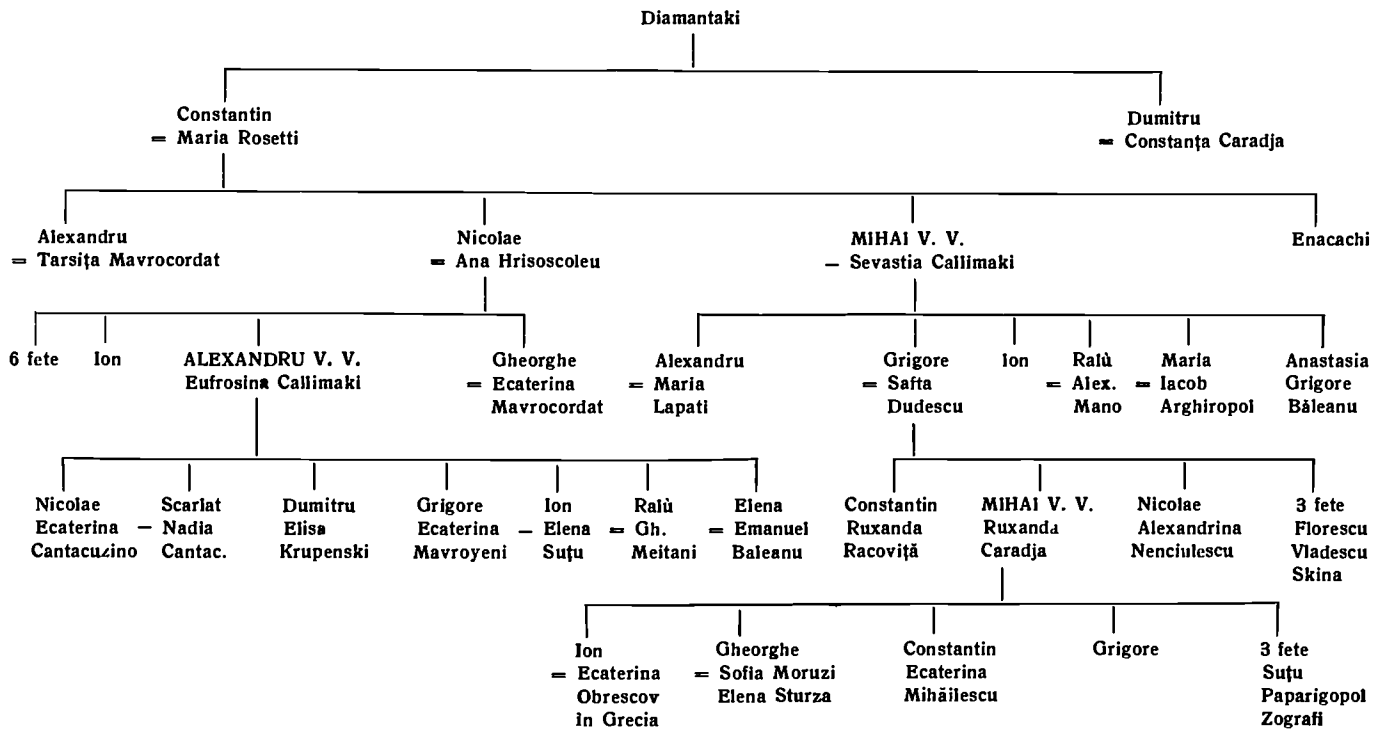

MONITORUL OFICIAL ŞI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI

Aşezământul tipografic
„Datina Românească"
Vălenii-de-Munte
(Prahova)